

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. І.І.МЕЧНИКОВА

О.Ю.КАРПЕНКО

**ПРОБЛЕМАТИКА
КОГНІТИВНОЇ ОНОМАСТИКИ**

Монографія

Одеса
Астропринт
2006

УДК
ББК

Відповідальний редактор: доктор філологічних наук,
професор І.М.Колегаєва

Рецензенти:

доктор філологічних наук, професор О.О.Селіванова
доктор філологічних наук, професор В.Г.Таранець

Рекомендовано до друку Вченою радою Одеського національного
університету ім.І.І.Мечникова 25 жовтня 2005 р.

**Карпенко О.Ю. Проблематика когнітивної ономастики. Монографія. –
Одеса: Астропринт, 2006. - ___ с.**

Становлення когнітивної лінгвістики в світі з необхідністю веде до когнітивної ономастики, яка тільки зароджується. Основа її проблематики – буття власних назв у ментальному лексиконі, у мові мозку. Оніми проникають у ментальний лексикон щодня у великих кількостях, але затримуються там тільки потрібні, суб'єктивно значущі. Більшість новопізнаних онімів з ментального лексикону одразу вилучається, а ті, що затримуються, зазнають трансформації, перекодовуються у концепти. У мові мозку оніми, як і все інше, існують у вигляді концептів, які наявні тільки там, у ментальному лексиконі. При виході їх у мовлення вони зазнають переробки, звужуючи свій обсяг (вилучається індивідуальне і невербальне) й перекодовуючись у слова. У складі ментального лексикону оніми існують в активній і пасивній (символічній) формі, причому їх є там більше, ніж загальних назв. При цьому оніми не просто перебувають у ментальному лексиконі, а слугують його організаторами, координуючи ментальну картину світу й сприяючи виведенню інформаційного вмісту пам'яті в мовлення та мову.

Для мовознавців, фахівців з ономастики й когнітивістики, для викладачів, аспірантів, студентів – для всіх, хто цікавиться власними назвами та їх пізнанням.

ISBN

© О.Ю.Карпенко, 2006

© Одеський національний університет

Musae

ВСТУП

Нинішня ономастика дійшла визначних здобутків, особливо в галузі етимології та етноісторичної реконструкції. У цій царині маємо вже солідний досвід, лише у східних слов'ян представлений визначними працями А.Білецького [1972], В.Бондалетова [1983], Д.Бучка [1990], І.Желєзняк [1987], Р.Козлової [2000-2003], О.Купчинського [1981], В.Лучика [1996], О.Матвєєва [1980], С.Медвідь-Пахомової [1999], А.Непокупного [1976], В.Никонова [1974; 1988], Є.Отіна [1977; 2002], Ю.Редька [1966], О.Стрижака [1988; 1991], О.Суперанської [1973; 1990], О.Трубачова [1968], Б.Успенського [1969], І.Фаріон [2001], М.Худаша [1977; 1995; 2004], П.Чучки [1970; 2005], В.Шульгача [1998; 2001]. Ще більші досягнення мають тут ономасти західної та південної Славії. Своїми великими досягненнями зустріла ХХІ століття історична ономастика Західної Європи та США.

Менших, але істотних результатів досягла літературна ономастика. Тут маємо вагомі праці Л.Колоколової [1961], Е.Магазаника [1978], В.Михайлова [1965; 1988], В.Супруна [2000], О.Фонякової [1990]. Особливо слід відзначити праці Л.Белея та В.Калінкіна, що першими захистили докторські дисертації з літературної ономастики й опублікували по дві монографії [Белей 1995; 2002; Калінкін 1999; 1999а]. Огляд стану літературної ономастики в Росії підготував А.Фомін [2004], в Україні – М.Мельник [1997].

Гірше обстоять справи з теоретичним осмисленням власних назв. Є цікаві роботи О.Суперанської [1973; Теория и методика 1986], що значною мірою мають класифікаційний характер. Є не менш цікаві роботи Д.Руденка [1990] й Ю.Святко [1993], де представлено переважно філософське осмислення онімів, як і в працях М.Бахтіна, О.Лосєва, Ю.Лотмана, П.Флоренського. Сутність і буття власної назви на разі залишають більше запитань, ніж відповідей. Ідея пошуку цих відповідей у когнітивізмі, у когнітивній лінгвістиці вже народилася [Дмитрієва 2002 та ін.], але ще не матеріалізувалася.

Когнітивна лінгвістика чи, якщо зіпертись на формулювання Л.Белєхової, когнітивно-дискурсивна парадигма, існуючи в українському мовознавстві поряд з комунікативно-прагматичною та когнітивно-семіотичною парадигмами [Белєхова 2005, с. 8] має тут, і не тільки в германістиці й романістиці, істотні досягнення. Зокрема Л.Белєхова виділяє Київську школу когнітивної лінгвістики О.Воробйової [1993; 2000; 2005], куди відносить і свої праці [2002; 2004], також школу С.Жаботинської [1997; 2000] в Черкасах, куди треба включити й праці О.Селіванової [2000; 2002; 2004], школу А.Левицького [1998; 1999; 2001] у Житомирі, школу І.Шевченка [2005] у Харкові [Белєхова 2005, с. 9]. У цьому напрямку, додамо, можна говорити й про школу М.Полюжина [2001; 2002] в Ужгороді. З українських мовознавців тут мають цікаві напрацювання також В.Жайворонок [2002], В.Іващенко [2003; 2004], Г.Межжеріна [2005] та інші.

Помітного розвитку когнітивна лінгвістика досягла в Росії (Н.Арутюнова, В.Дем'янков, Ю.Караулов, О.Кубрякова, В.Петров, К.Рахіліна, Ю.Степанов, Й.Стернін, Р.Фрумкіна та ін.), але розвинулася й найбільших успіхів вона досягла в США та країнах Західної Європи. Однак серйозних пересічень саме когнітивної лінгвістики та ономастики ні в нас, ні за кордоном фактично ще не відбулося. Як зазначено вище, зустріч цих двох лінгвістичних наук (парадигм) наразі не матеріалізувалася.

Одна із спроб такої матеріалізації пропонується в даній монографії. Наша робота ґрунтується на когнітивній концепції, що мова реально існує не в мовленні (там вона проявляється), не в лінгвістичних працях та словниках (там вона описується), а в людській свідомості, у ментальному лексиконі, у мові мозку. З численних доказів цієї тези назвемо хоча б той, що існують одноосібні мови, якими володіє тільки одна людина чи невеличка група людей [Ткаченко 2003, с. 3-4; 2004, с. 65-70]. Де ж ця одноосібна мова існує, як не в голові тої особи, після смерті якої помре й мова? Так і будь-яка мова, навіть найчисленніші англійська та китайська, тільки там не одна голова, а мільйони.

Мова у ментальному лексиконі існує у вигляді концептів, що там зберігаються, функціонують, трансформуються, профілюються, а при комунікативній потребі переробляються (перекодовуються) в слова, словосполучення, тексти. Концепт і слово (або морфема чи словосполучення) не є тотожними речами. Концепт, одиниця ментального лексикону, є ширшим і обсяжнішим, ніж слово, одиниця мовлення і включеної до нього мови. Адже концепт, на відміну від слова, має, як правило, і невербальний компонент, і більший обсяг індивідуального, ідіолектного наповнення, ніж слово.

Усе сказане стосується і власних назв, які в ментальному лексиконі зберігаються як концепти. При цьому власні назви завдяки своїм особливостям (передусім наявності одиничного носія, що детермінує граничну конкретність оніма) у ментальному лексиконі відіграють вагомую організуючу роль, яку ми й намагаємося розкрити. Оніми-концепти безпосередньо спостерігати не можна, бо вони знаходяться у ментальному лексиконі. Сучасні психофізіологи, навіть визнаючи можливість “прослідкувати за допомогою електроніки чи хімічних препаратів маршрути візуальної інформації в мозку”, говорять про неможливість експериментальної мотивації добору тих фрагментів візуальної (й іншої) інформації, що потрапляють у мозок, а тим паче тої їх частини, що відкладається в пам'яті і може бути з неї при потребі вилучена [Brown 1974, p. 307].

Вивчати ментальне буття онімів можна лише за принципом чорного ящика – спостерігаючи вхід і, особливо, вихід – акти мовлення. Для дослідника тут, по суті, лишається три шляхи:

1) Аналіз актів мовлення (ми користуємося переважно друкованими текстами, передусім художніми), що породжуються поєднанням концептів: ланцюжки слів дозволяють судити про концепти, що їх утворили. У мовця (автора) спостерігаємо вихід – концепти стають мовленнєвими одиницями – словами. У слухача (читача) маємо вхід – мовленнєві одиниці концептуалізуються, перекодовуються в концепти. Закодований адресантом ланцюжок концептів практично ніколи не виявляється тотожним тому, що відтворюється в ментальному лексиконі адресата, хоч прагматика комунікації знешкоджує надто великі нетотожності. В усіх цих когнітивно-комунікативних процесах оніми мають свою специфіку і свої функції, що розглядаються в нашій роботі.

2) Асоціативний експеримент, за яким реакції реципієнтів на онім-стимул дозволяють окреслити як загальномовне, так і суб'єктивне, індивідуальне наповнення цього оніма в ментальності етносу і ментальному лексиконі індивіда. Звертаючись у перших двох розділах своєї роботи до асоціативного експерименту як додаткового, допоміжного засобу, щоб пізнати специфіку буття онімів у ментальному лексиконі, ми у третьому, заключному розділі обрали його основним шляхом дослідження, для чого уклали спеціальний онімічний асоціативний словник.

3) Третій шлях долучає до названих спостереження і особливо самоспостереження. Свій власний ментальний лексикон дослідник може вивчати всебічно. Найбільш перспективними виявилися спостереження над власною пам'яттю та її функціонуванням.

Вивчаючи буття, ментальну специфіку онімів-концептів, ми дійшли висновку, що тут концепції онімічних систем явно недостатньо. У дію вступають передусім не інтралінгвальні зв'язки (якими обмежується концепція системи), а зв'язки екстралінгвальні – фрейми, за якими вибудовується групування онімів-концептів залежно від їх денотатів. При цьому загальномовні (етнічні) та індивідуальні онімічні фрейми істотно розрізняються.

Перші є незрівняно обсяжнішими, мають етноцентричну структуру і значно більшу усталеність. Кожен загальномовний фрейм включає ядро – оніми, знані більшості носіїв мови (чи навіть усім носіям мови), та периферію – оніми, знані меншості носіїв мови, аж до їх невеликих груп. Оніми, яких не знає жоден носій даної мови, у цій мові не існують. Поділяючись за типами денотатів, онімні концепти утворюють дев'ять фреймів – антропонімічний, топонімічний, теонімічний, ергонімічний, зоонімічний, космонімічний, хрононімічний, хрематонімічний та ідеонімічний. Кожен фрейм вимагає своєї організації знань, що лежать за межами мови і полягають у схематизації досвіду. Усі фрейми, в свою чергу, поділяються на менші єдності – субфрейми, слоти або домени. Цей поділ також спирається на позамовні властивості денотатів. Так, у традиціях української ономастики топонімічний фрейм поділяється на п'ять доменів: ойконімію, гідронімію, оронімію,

хоронімію та мікротопонімію, а антропонімічний – на шість доменів: іменний, прізвищевий, прізвиськовий, псевдонімічний, патронімічний, андронімічний. З іншого боку, за специфікою свого існування кожен фрейм поділяється (хоч і по-різному) на три скрипти – реальний, віртуальний та сакральний.

Усі ці поділи притаманні як загальномовним, так і індивідуальним онімічним фреймам. Це – загальні закономірності ментальної категоризації власних назв.

Індивідуальні онімічні фрейми включають ту сукупність власних назв, якими володіє дана конкретна людина. Відповідно до своєї сутності вони є егоцентричними, бо в центрі фрейму знаходиться Я володаря даного ментального лексикону, і складаються як мінімум з чотирьох кіл. До найближчого кола увіходить рідне, своє, добре й усталено присутнє в ментальному лексиконі як його обов'язковий компонент. В антропонімічному фреймі це – наймення рідних і найближчих друзів. Тут, як і в інших індивідуальних фреймах, ментальну функцію власних назв нерідко виконують загальні (*мама, тато, син, донька*), а вербальний компонент фрейму обов'язково доповнюється невербальним, який може навіть переважати. У топонімічному фреймі – це онімія малої батьківщини, у теонімічному – наймення божеств релігії, яку сповідує людина, в ергонімічному – назва установи, де людина працює.

У другому колі – назви осіб та предметів, з якими людина особисто знайома, особисто їх бачила. Приміром, якщо людина може знайти на нічному небі *Чумацький Віз*, то цей космонім у неї в другому колі, а якщо не може – то в третьому. Особисте знайомство може бути й духовним, закріпленим почуттями й шаную. Тарас Шевченко (помер у 1861 р.) в українців, Уільям Шекспір (помер у 1616 р.) в англійців може бути і в другому, і нерідко у першому колі.

Третє коло – назви більш віддалених у часі та просторі осіб та предметів, які не набули такої символічної вагомості, як *Шевченко* і *Шекспір*, і тому не потрапили до першого чи другого кола.

Останнє коло (у більшості індивідуальних онімічних фреймів це – четверте коло) – потенційне. Воно охоплює всі власні назви, яких не знає дана людина. Між цим колом і ближчими відбувається безперервне й досить активне переміщення: якісь невідомі власні назви стають людині відомими, а якісь відомі, навпаки, забуваються. Серед апелятивів таке явище неможливе: якщо людина володіє рідною мовою, то вона знає її всю, у тому числі всі загальноновживані слова, які розділяються для неї на активний та пасивний фонд. За межами ментального лексикону залишається термінологія тих галузей, якими людинга не займається, застарілі або відмерлі слова тощо. Серед власних назв невідомих будь-якому знавцеві набагато більше, ніж відомих, оскільки власних назв у світі на три чи чотири порядки більше порівняно із загальними. Це – одна з характерних специфічних прикмет власних назв, яку

завжди треба мати на оці фахівцям, у тім числі при розгляді проблематики когнітивної ономастики.

Таким чином, узагальнюючи сказане, сформулюємо основні, як нам видається, проблеми когнітивної ономастики: 1) буття власних назв у ментальному лексиконі; 2) форми концептуалізації власних назв; 3) форми та функції онімічних концептів у мові мозку; 4) способи організації (суто парадигматичної) онімічних концептів у онімічні фрейми на ґрунті уніфікованих конструкцій знань про їх зв'язки з позамовними носіями; 5) розмежування онімічних фреймів відповідно до розмежування їх денотатів; 6) розмежування онімічних фреймів на індивідуальні та загальномовні і шляхи такого розмежування; 7) обґрунтування концентричної організації індивідуальних онімічних фреймів та етноцентричної й радіальної організації загальномовних онімічних фреймів; 8) асоціативний характер семантичного наповнення онімічних концептів; 9) встановлення напрямків асоціативної ідентифікації онімічних концептів; 10) віднайдення шляхів для роботи з усіма цими проблемами і зрештою – до їх розв'язання чи принаймні певного висвітлення, тобто, інакше кажучи, побудова методики, методів дослідження в когнітивній ономастиці. Автор у міру своїх спроможностей так чи інакше розглянув кожен з названих проблем, проаналізувавши відповідний фактичний матеріал і дотичні погляди вчених, сформулювавши свою концепцію і запропонувавши своє розв'язання. Зрозуміло, що це – тільки початок, і робота над кожною з проблем, а також і саме формулювання проблем когнітивної ономастики має бути продовженим.

РОЗДІЛ 1

ВЛАСНІ НАЗВИ ЯК КОНЦЕПТИ

1.1. Власні назви і когнітивна лінгвістика

Когнітивна лінгвістика, що виникла в 1989 р. [Кр.сл., с. 54], становить собою лінгвістичний напрямок, який розглядає мову як когнітивний інструмент (систему знаків), що сприяє репрезентації (кодуванню) й трансформованню інформації [Кр.сл., с. 55], або ширше: вивчає те, “як використовується, переробляється та інтерпретується інформація в процесі мовномисленнєвої діяльності і як можна під цим кутом зору трактувати три різні процеси: породження мовлення, сприйняття мовлення і, нарешті, його розуміння” [Кр.сл., с. 69]. Когнітивну лінгвістику прийнято вважати компонентом когнітивної науки, що чітко сформувалася в 1960 р. й кваліфікується як когнітивна революція, оскільки призвела до “появи нової парадигми наукових знань” [Кр.сл., с. 61].

Однак, оскільки когнітивна наука слушно розглядається як інтердисциплінарна, об’єднуючи психологію, логіку, лінгвістику, філософію, нейронауки, моделювання штучного інтелекту, теорію інформації, кібернетику, комп’ютерну науку та ін., тобто як своєрідна об’єднавча, “парасолькова” наука [Кр.сл., с. 4], то це об’єднання, будучи плідним і потрібним, не стає на заваді окремому існуванню названих наук. Інакше кажучи, когнітивна лінгвістика, становлячи компонент когнітивної науки (когнітивізму), водночас є компонентом, і дуже важливим компонентом, древньої і розгалуженої науки – мовознавства. Додамо, що когнітивне мовознавство вже виразно вкоренилося в Україні [Бардина 1997; Белехова 2004; Воробьева 1993а; Жаботинская 1997; 2000; Ковалевська 2001; Селіванова 2000; 2004].

Іншим компонентом цієї древньої науки є ономастика, що вивчає власні назви. Власними назвами людство цікавилось завжди, відколи вони існують в мові, однак наукового статусу ономастика набула в 1930 р., коли відбувся І

Міжнародний ономастичний конгрес [ЛЭС, с. 347]. З другої половини ХХ ст. ономастика дуже інтенсивно і всебічно розвивається в усьому світі, однак зустрічі цих двох напрямків (чи компонентів) мовознавства – когнітивної лінгвістики та ономастики – фактично ще не відбулося. Втім, шлях до такої зустрічі вже торується. Так, ще в 90-х рр. ХХ ст. німецький учений Олаф Єскел запропонував “спробу звести до купи лінгвістичні дисципліни, які – хоч вони досі не контактували – можуть багато від цього здобути: когнітивну лінгвістику та ономастику” [Jakel.Met]. Теза слушна й доречна, однак її реалізацію О.Єскел звів до метонімії, що разом з метафорою визнається головним принципом мотивації німецьких прізвищ. Для етимологічних інтерпретацій онімів, де ці принципи давно відомі, когнітивна лінгвістика може дати, здається, тільки нову термінологію. Місце “зведення до купи” лежить деінде.

В 2002 р. Л.М.Дмитрієва опублікувала монографію “Онтологическое и ментальное бытие топонимической системы (на материале русской топонимии Алтая)”, де серед іншого констатувала, що “топонімічна система як частина загальної мовної системи існує в свідомості носіїв мови у вигляді організованого фрагменту мовної картини світу”, а це вимагає “вивчення когнітивних структур її організації” [Дмитрієва 2002, с. 41]. Через рік дослідниця захистила в Єкатеринбурзі докторську дисертацію на ту ж тему, зазначивши в авторефераті, що “в ментальному плані топонімічна система являє собою певний набір стандартизованих світоуявлень” [Дмитрієва 2002, с. 21]. Вона ж у співавторстві з Н.Д.Голевою на ІХ конференції “Ономастика Поволжья” запропонувала доповідь “Єдність онтологічного й ментального буття топонімічної системи (до проблеми когнітивної топоніміки)” [Калинкін 2002, с. 505], тим самим висунувши термінологічне поєднання когнітології та ономастики: **когнітивна топоніміка**.

До речі, на тій же конференції проголошувалися доповіді про відображення російської ментальності в топонімії (С.А.Попова), про концептуалізацію антропонімів у художньому тексті як метод їх лінгвокогнітивного дослідження (Н.С.Ковальов). В.М.Калінкін, що написав

докладний огляд матеріалів зазначеної конференції, визнав: “Лінгвокогнітивний підхід і теорія концептів ... – винятково перспективний напрямок”, також: “ідеї когнітивної лінгвістики тим чи іншим чином проникають у літературну ономастику й інколи виявляються продуктивним способом вирішення питань” [Калинкін 2002, с. 512, 513]. Однак до одержаних результатів, передусім у доповіді Н.С.Ковальова, вчений поставився досить критично, зокрема не схвалюючи зловживання когнітивною термінологією. Між тим у зазначених вище матеріалах існуючі ономастичні концепції переважно лишень викладаються “в когнітивістській термінологічній парадигмі” [Дмитрієва 2002, с. 41]. Змістовно схарактеризувавши розвиток російської літературної ономастики, А.А.Фомін акцентує бажаність того, щоб лінгвіст „не обмежувався констатацією тих чи тих особливостей мовного „матеріалу” твору, а звертався б до аналізу смислотворення на образному й концептуальному рівнях [...]. Це повною мірою відповідає повороту сучасної лінгвістики від дослідження статичної мовної системи до вивчення „мови в її дії”. Такому повороту сприяють нові наукові напрямки, першим з яких учений називає когнітивну лінгвістику [Фомін 2004, с. 110]. Додамо, що цей висновок у рівній мірі стосується всієї ономастики, а не лише літературної. В Україні в 2003 р. з’явилася дисертація, наразі кандидатська, С.М.Співак “Власна назва в композиційно-смісловій структурі віршованих текстів американської поезії ХХ століття: комунікативно-когнітивний підхід” (Київський національний лінгвістичний університет). Тут теж і в назві, і в тексті роботи відбувається зустріч понять **власна назва** та **когнітивний підхід**, але цей підхід у дослідженні стосується композиційно-сміислової структури, а не власних назв, які когнітивному дослідженню не піддаються.

Між тим реальне, дійове поєднання ономастики з когнітивною лінгвістикою буде корисним не тільки для ономастики (це – безперечно, бо сюди проникає “нова парадигма наукових знань”), а й для когнітивної лінгвістики. Остання теза може бути обґрунтована тим, що існує велика кількість власних назв – у кожній мові їх рахунок іде на мільйони й десятки

мільйонів [пор. Ермолович 2001, с. 11], власна назва має істотну для когнітивної лінгвістики семантичну специфіку, бо належить тільки одному носієві. Виникають теоретично цікаві питання: 1) як ментальний лексикон справляється з такими величезними кількостями, 2) як кодується й трансформується в мові мозку концепт з одним-єдиним денотатом, 3) як власні назви взаємодіють, пов'язуються в межах ментального лексикону з іншими його складниками?

Інтерпретація першої з цих проблем (інтерпретація попередня, робоча і, звісно, суб'єктивна, причому – з її поглибленням і деталізацією в подальшому викладі) полягає в наступному. Пам'ять є когнітивною здатністю “утримувати в голові інформацію про світ і про самого себе [...], накопичувати й систематизувати всі відомості, що прийшли до людини різними каналами, і до певної міри інтегрувати їх у єдину систему для спрощення оперування та маніпулювання наявною інформацією” [Кр.сл., с. 114]. Пам'ять, отже, є ключовим поняттям всієї когнітивної науки [Кр.сл., с. 115], але поряд з пам'яттю існує забування, випадіння інформації з пам'яті. Це – теж вагома когнітивна здатність. Ця здатність має багато ступенів та форм, що потребують когнітивного вивчення. Щось із свідомості спускається у підсвідомість і там довго затримується, але оперувати ним людина не може без трансформації вже не відомостей, а самого мозку (психологічний шок, старість тощо). Щось забувається, залишаючи по собі пам'ять про колишнє знання, а щось забувається безповоротно. Як зауважив Д.Карнегі, “Швидкість, з якою ми забуваємо, просто дивовижна” [Карнегі 1977, с. 70]. Однак це не завадило даному авторові говорити, що суспільно успішні люди можуть назвати за іменем та прізвищем до п'ятдесяти тисяч чоловік.

Ось забування й дозволяє мозкові упоратися з безмежною кількістю власних назв. У мові власних назв мінімум у тисячу разів більше, ніж назв загальних, але не існує людини, у ментальному лексиконі якої було б більше власних назв, ніж загальних. Навіть жоден фахівець – географ, ономаст, краєзнавець – не знає, наприклад, усіх без винятку назв вулиць Києва, Харкова

чи Одеси, як і літературознавець не знає імен всіх без винятку письменників, і тим паче назв усіх їх творів, що належать періоду й літературі, які він вивчає. Так влаштована наша пам'ять. Так діє закон забування. Пам'ятають потрібне. Пам'ятають найвагомніше. Як сказав А.Конан Дойл вустами Шерлока Холмса “a man should keep his little brain attic stocked with all the furniture that he is likely to use, and the rest he can put away in the lumber-room of his library” [Doyle, p. 52]. Володіють (усвідомлено чи інтуїтивно) закономірностями організації певних сукупностей власних назв, що дозволяє “упізнати” зовсім невідоме. Приміром, фінальне *-енко* підкаже, що перед нами українське прізвище. Пам'ять – така когнітивна здатність, що інформаційного баласту довго не тримає, хоч якісь “контрольні терміни” (у різних людей – різні) тут є.

На особливу залежність власних назв від пам'яті слушно вказали Г.Мюллер та М.Кутас. Їх забування – проблема не тільки похилих віком людей – “люди будь-якого віку часто можуть пізнати людину й згадати її професію, але не ім'я” [Muller, Kutas 1996]. Дж.Коген (прізвище *Cohen* передаємо за рекомендацією А.Гудманяна [Гудманян кн.3, с. 153]; у О.Рибакіна – Коуэн [Рыбакин 1986, с. 121]) пояснює важкість запам'ятовування та легкість забування особових імен тим, що вони не інтегровані в семантичну систему людини, значення не мають і обробляються мозком як безсенсовні слова [Cohen 1990]. Цю думку слушно заперечує Т.Бреннен: “Існує, тим не менш, велика кількість свідочств з реального життя й наукової літератури, які підтримують думку про те, що власні назви мають значення” [Brennen 2000, p. 142]. У своєму дослідженні ми намагаємося узасаднити саме таку позицію.

Друга проблема вирішується важче, але тільки тому, що взагалі механізми репрезентації та перекодування будь-яких концептів у ментальному лексиконі наразі з'ясовані ще погано. Пропонуємо, із зануренням в ономастичну специфіку, наступну інтерпретацію [О.Карпенко 2003а], зазначивши при цьому, що власна назва, маючи тільки одного носія, якраз і є важливим механізмом репрезентації безмежного буття у так чи так обмеженому ментальному лексиконі. Адже власна назва є ніби заголовком, символом свого носія. Не

тільки, приміром, “Гамлет” є заголовком драми Шекспіра, а онім *Київ* є заголовком, позначенням столиці України, що вміщує (може вмістити!) всю величезну інформацію про це місто. Ця думка може розглядатись як відповідь на третю із сформульованих вище проблем і потребує докладнішого аналізу. Тут лише відзначимо один важливий момент. В.А.Кухаренко, говорячи про власні назви, що слугують реальними заголовками художніх творів, указує: “Концепт [...] представлений у ВН-заголовці, з одного боку, схожим з іншими заголовками чином – він актуалізується лише на виході з тексту; з другого боку, особливим чином, специфічним тільки для ВН, - концепт актуалізується тут опосередковано, через відображення еволюції референта” [Кухаренко 2002, с. 128]. Враховуючи зазначену заголовочну природу онімів, цю тезу В.А.Кухаренко поширюємо на всі вжитки всіх онімів і, головне, на їх буття в ментальному лексиконі. На разі ж зупинимося на когнітивній специфіці власних назв як виразників тільки одного денотата.

Дмитро Донцов – не перший і не останній – звернув увагу на вагомість власної назви в художньому тексті. Це звернення істотне для нас тим, що вчений говорить про трансформацію і навіть заміну онімів у мовленні письменників: “Коли його (М.Хвильового) ідеал є Горпина, він її зве Б’янкою, “бо це прізвище романтичне” (“Сентиментальна історія”), як Гамсун, що зве свою любов видуманим ім’ям Ілялі (“Голод”)” [Донцов 1994, с. 659]. Хай *Б’янка* не прізвище, а реальне італійське ім’я, що означає “біла, світла” [Справочник 1987, с. 555], заміна Горпини Б’янкою є суб’єктивна письменницька трансформація, що гармонізує авторське сприйняття персонажа та його імення. Свою роль зіграло не лише саме звучання імені, а й те, що Б’янка – персонаж п’єси “Отелло” У.Шекспіра. Така ж гармонізація виразно проявляє себе і в заміні письменником свого справжнього прізвища *Фітільов* на *Хвильовий* [ЕУ, т. 9, с. 3573], але тут безперечний потяг до романтичності доповнювався потребою заміни етнічної ідентифікації з російської на українську.

Письменницька трансформація онімів має без перебільшення сотні різновидів і сотні причин. Л.Белей усі такі утворення відносить до “примарних або первинних ЛХА” кваліфікуючи їх як “авторські неологізми, більшою чи меншою мірою орієнтовані на загальнонаціональний антропонімічний узус” [Белей 2002, с. 32]. Проте в цій групі доцільно розрізняти два принципово відмінні явища: 1) утворення справді нового оніма, okazіоналізму для позначення об’єкта, що раніше оніма не мав (чи мислився узагальнено), пор. серед прикладів Л.Белея утворення Остапа Вишні: *Сволоческу, Пуповіні, Хамке, Шмулякопуло, Онуччіо* [Белей 2002, с. 34], де до українських апелятивів *сволоч, пуповина, хам, шмуляти* ”терти шкіру” [Грінченко, т. 4, с. 507], *онуча* додано, іноді з перебудовою апелятива, іноземні антропоформанти, що в результаті створює сильний гумористичний ефект; 2) заміна одного, вже існуючого оніма на інший – повна (*Гортина - Б’янка*) або часткова. Класичний, хрестоматійний приклад останнього – рос. *Волконский – Болконский* у Л.М.Толстого, докладно описаний і обґрунтований ним самим. Цю групу онімів, у тім числі й літературних, когнітивно доречніше називати трансформаціями. Про первинність таких утворень говорити важко, бо вони приходять на заміну іншим.

У першому з цих двох типів онімів, коли нова назва витворюється, придумується, не заступаючи собою іншої назви, поява назви адресується новому денотату і знаменує собою появу нового концепту, який цією назвою номінується. У другому ж випадку нова назва не стільки витворюється, скільки підбирається для заміни існуючої, що називає той же денотат (*Б’янка*) чи представника тої ж групи, того ж про шарку денотатів (*Болконський*). У принципі денотат у цьому випадку не міняється і завдяки цьому по суті не міняється докорінно, але трансформує своє семантичне наповнення концепт.

Розглянемо під цим кутом зору дві усмішки Остапа Вишні – колись знамениті, а потім заборонені – “Чукрен” і “Чухраїнці” [Укр.слово, т. 1, с. 488-493], узявши при цьому до уваги слова Ю.Лавриненка, що “найбільше Вишня атакував таки слабості свої, своїх земляків [...]”. Особливо нещадно викпивав

Вишня слабість в українців інстинкту громадської і національної єдності, їх анархічний псевдоіндивідуалізм, їхню інертність” [Лавріненко 1997, с. 484]. В обох усмішках ідеться про країну “Чукрен” (завжди в лапках), яку населяють чухраїнці, і до того подається коментар у “науковому дусі”: “Власне кажучи, перша її назва була не “Чукрен”, а “Чухрен”, але згодом “хи” перейшло в “ки”, а правописна комісія той перехід “хи” на “ки” затвердила. Так назавжди й лишилася назва країни “Чукрен”.

Жили там люди – чухраїнці.

Усе було вони чухаються і співають” [Укр.слово, т. 1, с. 488].

І ще: “Назва – “чухраїнці” [...] постала від того, що народ той завжди чухався”. Тут доречно зазначити, що цей онімічний неологізм Вишні потроху вживається й досі, пор.: “ не було ніякого “трудового тилу”, а самі лише покинуті напризволяще, а по війні репресовані чухраїнці” [Бондар-Терещенко 2004, с. 189].

Є й інша онімія країни “Чухрен”, що знаходилася “по той бік Атлантиди”, а саме: “країна розляглася на чималій просторіні від біблійської річки *Сону* аж до біблійської річки *Дяну*”. Досить переставити перші літери цих двох “біблійських” річок – одержуємо *Дон* і *Сян*, а біблійськими річки названо тому, що йдеться про величне минуле: *Дон* давно вже не український, а російський; *Сян*, верхів’я якого заселяють лемки, в часи написання гуморески був увесь у складі Польщі (нині верхів’я його в межах України). Ще дві річки названо так: “найулюбленіша чухраїнцями річка *Дмитро*”; “А на південному заході була друга велика річка – *Дситро*. Від цих річок і чухраїнці прибрали назву – *наддмитрянців* і *наддситрянців*”. Ще на заході “пасмо так званих *Кирпатих* гір”. Згадуються й розкопки “гробниці чухраїнського царя *Передериматнюріохора*”. *Кирпаті гори* Остапа Вишні засудив як “комізм вульгарщини” такий високий авторитет, як Б.Д.Антоненко-Давидович, а підтримав цю оцінку не менш авторитетний у мовознавстві вчений О.О.Тараненко [Тараненко 2003, с. 34]. Проте, мабуть, у даному випадку можна

сприймати текст О.Вишні як дружній автошарж, як і всю його трансформовану онімію.

З усієї наведеної Вишневої гумористичної онімії справді авторським неологізмом є лише наймення царя, яке пародіює українські дієслівно-іменні прізвиська (*передери матню*) з долученням нібито архаїчно-урочистого “царського” фіналу *–ріохор*. Усе інше – прозорі авторські трансформації з сильним гумористичним зарядом: *Дмитро – Дніпро, Дситро – Дністер, Кирпаті гори – Карпати*. Заміни виконано так, щоб і було цілком зрозуміло, про що мова, і водночас – з гумористичною настановою. Найменш удалою тут видається трансформація *Дністер* (просторічна, але не вживана в Наддністрянщині форма *Дністро* виникла під впливом гідроніма *Дніпро*) – *Дситро*.

Інша річ назва самої країни “Чукрен”. Ця трансформація творилася дуже продумано. Ясно, що її ініціальна частина – з дієслова *чухатись* як основного виразника критикованих Вишнею ментальних рис українців. Друга частина назви – від хороніма *Україна*, причому в його неукраїнському, іноземному звучанні. По-англійськи ім’я *Україна* вимовляється [ju:ˈkreɪn]. Чим не [Ч]укрен? Тут маємо ситуацію телескопічного словотвору: початок одного слова поєднується з кінцем другого. У назві мешканців країни “Чукрен” телескопічне утворення помічається ще виразніше: *чух[атись] + [ук]раїнци = чухраїнци*.

Що ж дають ці трансформації, як вони видозмінюють семантику відповідних концептів? Прозоро закодовані *Сон* і *Дян* говорять про минулу велич. *Дмитро, Дситро, Кирпаті гори* завдяки своїй трансформації одержують гумористичні конотації, а “*Чукрен*” і *чухраїнци* – то вже сміх крізь сльози. Дослідники української ментальності одностайно говорять про її кордоцентричність, про перевагу емоціонального над раціональним [Онацький 1992, с. 41], про поєднання дару Божого з карою Божою. Остап Вишня акцентує кару Божу, але все ж кінчається гумореска тим, що “атлантидянин” тоне, а чухраїнський поет сидить на вербі. *Україна* і “*Чукрен*” – це два позначення одного концепту, але остання назва, запроваджена Вишнею, має високий

ступінь профілювання, яке глибоко трансформує конотативний рівень концепту. Не випадково письменник-гуморист з цієї назви так і не знав лапок, що підкреслюють неадекватність назв “Чукрен” і *Україна*. Перша назва своїми лапками ніби просить вибачення у другої, бо виражає тільки те, що стосується кари Божої, зовсім не торкаючись дару Божого.

Трансформація власної назви може відбуватися без будь-якої заміни її форми. Якщо міняється форма назви – повністю або частково – то це означає не тільки появу відмінного, а й збереження спільного. Як правило, в таких випадках профілювання, тобто зміна змісту концепту, сягає тільки конотації при збереженні денотативної єдності. Якщо ж форма оніма не змінюється, а трансформації зазнає її сенс, то в цьому випадку міняється й денотат. Фактично така трансформація сягає поетичного тропу, що називається **антономасією** (частіше цей термін подають з дзвінким приголосним – **антономазія**). “Літературознавчий словник-довідник” наводить характерний приклад антономасії: “Степова Еллада” у поезії Є.Маланюка означає Україну [Літ.словник 1997, с. 53]. Вкажемо й на інші переносні вжитки власних назв у того ж поета: про гетьмана Мазепу – “Риму козацького сивий *Марсе*”; про себе, точніше свого ліричного героя – “Шлях *Одисея* перейдено” [пор. Ю.Карпенко 2002, с. 103, 106]. Тут Еллада – Україна, Марс – Мазепа, Одисей – Маланюк. Денотати цих античних назв змінюються, позначаючи вже українськи реалії, але питома вага семантики наведених античних назв теж цілковито зберігається – їх денотати не заступаються, а ніби подвоюються, одержуючи ще одне втілення. У цьому фактично й полягає сенс будь-якої антономасії.

Зауважимо принагідно, що наш великий філолог Ю.В.Шевельов (псевдонім Шерех) з властивою йому усмішкою писав про М.Драй-Хмару, що в нього “нема зовсім” того “притаманного неокласикам історично-мітологічного реквізиту, який допомагав їм підноситись над сучасним і перетоплювати злободенне в вічно-незмінне” [Шерех 1994, с. 505]. Однак той “історично-мітологічний реквізит”, особливо античний, пережив усіх неокласиків, живе й активно працює в сучасній українській (і в усій світовій) поезії і зникати не

збирається. Він є, як бачимо, у Є.Маланюка, є у В.Стуса [Ю. Карпенко 2002, с. 98-100], у Л.Костенко – він належить до загальнолюдських мовних цінностей. Характерним є такий несподіваний приклад. В.Бутусов, керівник відомої в свій час російської музичної групи “Наутилус Помпіліус”, нещодавно (інформація за березень 2003 р.) створив нову музичну групу з назвою “Ю-Пітер”, поєднавши, завдяки графічній перебудові, ім’я верховного римського бога *Юнітера* з розмовним найменням Санкт-Петербурга *Пітер*.

В антономасії завжди йдеться про схожість, про метафору, хоч той же “Літературознавчий словник” чомусь пише про метонімію [Літ.словник 1997, с. 52], пор. також у І.В.Арнольд [Арнольд 2002, с. 128]. Слушну інтерпретацію антономасії як “різновиду метафоричного переносу назви, чи перейменування” подає О.М.Мороховський у відомому колективному підручнику [Мороховський 1991, с. 179]. Більшість дослідників розуміє антономасію ширше, зараховуючи до неї “перехід власних назв у загальні (Дон Жуан), або перетворення слова, що розкриває сутність характеру, у власне ім’я персонажа, як у комедіях Р.Шерідана, або заміну власної назви назвою пов’язаної з даною особою події чи предмета” [Арнольд 2002, с. 128]. При такому розумінні антономасії цей троп має кваліфікуватися як такий, що пересікається з розглядуваною нами стилістично значимою трансформацією власних назв, але не збігається з нею.

Щоб завершити тему антономасії, де, як бачимо, відклалося чимало різночитань і різних поглядів, зазначимо, що слово **antonomasia** використовувалося вже древніми греками (у значенні риторичної фігури – заміни імені епітетом тощо, наприклад *Пелеїд* замість *Ахілл*). Знаменно, що походить воно від **antonomadzo** “перейменовую” [Дворецкий, т. 1, с. 175]. Ясно, що відповідно до грецького першоджерела годилось би вживати форму **антономасія** без подзвінчення інтервокального *s*, що притаманно західноєвропейським мовам, але не властиво мовам слов’янським. До речі, І.В.Арнольд приймає саме форму з *c* (а не *z*) і з наголосом на передостанньому складі, як це було у греків.

Із сказаного пересвідчуємося, що заміна одного оніма іншим, уже існуючим, а не спеціально створеним для такої заміни, як *Чукрен* у О.Вишні, включає два зовсім різні, не пов'язані одне з одним явища. З одного боку маємо випадки типу іменування України Елладою (цікаво, що Теодор Куріпта у своїй пародійній книзі “Карикатури з літератури” зазначив, характеризуючи Євгена Маланюка: “одиноке його слово “Геллада” причепило його назавжди до нашої літератури” [Укр.слово, т. 4, с. 670]), Мазепи Марсом, тобто антономасію. Особливістю такої заміни є ототожнення одного денотата (Україна, Мазепа) з іншим (Еллада, Марс) без утрати останнім і свого питомого денотата, притаманного лише йому: Україна прирівнюється до Еллади [Семенець 2004, с. 68, 72], Мазепа прирівнюється до Марса. Можна сказати інакше: суб'єкт антономасії *Мазепа* замінює своє ім'я, стає *Марсом*, що призводить, як уже говорилося, до конотативних, але не денотативних зрушень; об'єкт же антономасії *Марс* не змінює своєї форми – міняється сенс, що дає, у даному конкретному тексті, денотативні зрушення.

З другого боку, у випадках типу Дніпро – Дмитро, Горпина - Б'янка запроваджені оніми не зберігають свого власного денотата. Точніше, вони його й не мають, бо це імена “порожні”, які не належать якійсь конкретній особі, а просто існують у складі українського (Дмитро) чи італійського (Б'янка) іменника. Заступлення мотивується не семантикою, а тільки фонетикою (ім'я *Дмитро* схоже на гідронім *Дніпро* своїм першим звуком та двома останніми, а також звуковою структурою слова) або конотацією (ім'я *Б'янка* у сприйнятті автора звучить романтичніше, ніж *Горпина*). У таких випадках говорити про антономасію, гадаємо, не доводиться. Це просто суб'єктивна, довільна заміна – щоб було смішно і трохи зашифровано (Дмитро) чи приємно (Б'янка).

Тут можна говорити й про “третій бік”: заміну одного варіанта антропоформули тієї ж людини іншою, наприклад, поширений у літературі ужиток імен *Тарас*, *Леся* (є навіть термін лесезнавство) замість прізвища *Шевченко* чи псевдоніма *Українка*. Власне псевдоніми (той же *Хвильовий*), що увійшли в ужиток, - найширше в літературі та в театрі або, точніше, на естраді,

у так званому шоу-бізнесі, - теж належать до цього “третього боку”. Приміром письменник *Charles Nutt* (прізвище *Nutt* означає “лисий” [Рыбакин 1986, с. 339, 545]) обирає псевдонімом метафоричний антонім *Beaumont* (фр. “гарна гора”), письменник *Dick Bennick* спирається на співзвучність – *Paul Bearer*, відомий бродвейський актор *Sebastian Bierk*, користуючися збігом імен і першої літери прізвища не без нахабства іменує себе *Sebastian Bach* – найменням славнозвісного німецького композитора, а уславлений американський співак-репер *Eminem* насправді іменується *Marshall Bruce Mathers III*. Тут скоріш за все підбір псевдоніма зумовлений милозвучністю [Samwick]. Втім, про зміст, причини та кількість псевдонімів говорити не будемо – про це написані книжки і ще будуть написані. Пор. зокрема змістовні роздуми П.П.Чучки [Чучка 2001].

Ми лише відзначимо, що псевдоніми за своїми естетичними якостями та, головне, метою слід відрізнити від кардинально іншого класу придбаних наймень – підпільних кличок чи, як їх називали в ОУН-УПА, псевдо. Так, покійна Ярослава Стецько, народний депутат Верховної Ради, мала псевдо Муха, Бистра, Тополя, про що розповіла в своєму останньому інтерв'ю [Омельченко 2003, с. 5]. Псевдо (підпільна кличка) може бути яким завгодно, причому схожість із справжнім найменням тут украй небажана, а в псевдонімі якась схожість, натяк дуже бажані. При цьому яким завгодно псевдонім бути не може. У нього завжди вкладається певна конотація, експресія. Пор. розгорнутий аналіз псевдо, вживаних членами УПА на Сколівщині, що його здійснив В.В.Німчук [Німчук 2002]. Відзначимо, що те й те – псевдоніми та підпільні клички – цілком можливі і в художньому творі, навіть у фантастичному [О.Андреєнко 1996, с. 79-81]. Добір псевдоніма загалом схожий на добір письменником імення для персонажа. Уславлена англійська письменниця Шарлота Бронте (1816-1855), що сама користувалася псевдонімом *Currer Bell* [Samwick] – okazіоналізм *Currer* можна пов'язати з дієсловом *curr* “воркотіти, воркувати, муркотати”, а узуальне слово *bell* означає “дзвони, дзвінок”: “воркуючий дзвіночок” – свою героїню *Lucy Snow* спочатку хотіла назвати *Lucy Frost* [Мороховський 1991, с. 181]: англ. *snow* – “сніг”, *frost* –

“мороз”. Таке ж пом’якшення сенсу маємо і в псевдонімі письменниці, справжнє прізвище якої сходиться до гр. *bronte* “грим, удар блискавки” [Дворецкий, т. 1, с. 308].

Заміна одного наймення іншим має й свій дуже поширений сакральний аспект. Так, у християнстві при постриженні в монахи вживане ім’я обов’язково заступається іншим (*Іван* Огієнко – митрополіт *Іларіон*). У буддизмі *Шак’ямуні* став *Буддою* (скр. “просвітлений”). За іншими галузями цієї світової релігії *Будд* є п’ять і кожен з них мав своє особове ім’я до одержання сану Будди, 6, 24 чи навіть нескінченна кількість [Мифы, т. 1, с. 189-190]. Зазначену онімічну особливість використовують також різні секти. Наприклад, у 1973 р. французький журналіст і автогонщик *Клод* Ворільон оголосив, що інопланетяни повідомили йому його справжнє ім’я *Раель*, і, відповідно, zorganizував секту раелітів, знамениту нині клонуванням людей, яке, за повідомленнями, проводить раелітська компанія “Клонейд”. Цікаво використав з гумористичною метою цей сакральний звичай заміни наймення *Марк Твен*. Янки, потрапивши у шосте століття до двору короля *Артура*, говорить про чарівника *Мерліна*, що став його запеклим супротивником, причому себе теж проголошує чаклуном: “He has died and come alive again thirteen times, and travelled under a new name every time: Smith, Jones, Robinson, Jackson, Peters, Haskins, Merlin – a new alias every time he turns up” [Twain 1955, p. 50]. Комізм, звісно, не в тім, що *Мерлін*, герой кельтської міфології [Мифы, т. 1, с. 637], 13 разів помирав і воскресав потім під іншими іменами, а в тім, що ці імена – буденні, найзвичайнісінькі англійські прізвища, хоч наратор говорить про зустріч з *Мерліном* 500 років тому (рахуючи від шостого століття) в Індії, 300 років тому в Єгипті ...

Як бачимо з попереднього викладу, повна заміна власних назв трапляється частіше, ніж їх часткова трансформація (пор. 2.2), згадаймо хоча б безмежність радянських перейменувань населених пунктів та їх вулиць, а потім зворотний рух – повернення до старих назв або їх переперейменування. Трапляється, що повну заміну й часткову трансформацію важко розрізнити, якщо зважати не

лише на фонетичні, а й на семантичні аспекти. Заміна чи перейменування може запроваджуватися для загального вжитку, для вузького кола учасників, як згадуване псевдо, чи тільки для особистого користування, як твенівський янкі досить комічно назвав одного з лицарів короля Артура *сера Гарета* звичним для себе іменем *Garry* (трансформація за співзвучністю): “Garry was my private pet name for him [...]. But it was a private pet name only, and never spoken aloud to any one, much less to him; being a noble, he would not have endured a familiarity like that from me” [Twain 1955, p. 75]. Так само, додамо, землянин Максим на далекому Саракші називає для себе інопланетян *Рибою*, *Торшером*, *Бегемотом* у повісті братів Стругацьких “Населений острів” [О.Андреєнко 1996, с. 78-79].

Якщо не оказіональні, то суто компанійські наймення напівбогемної групи львівських друзів-митців наводить Віктор Неборак: „Ігореві (Римаруку – О.К.) йшлося про чергове перевітрення до Львова, де ми всі живемо. Ми – тобто *Покаль-Бокаль*, *Чубай-Бабай*, *Кох-Горох*, *Кауфман-Гофман*, *Джон-Тон і я*, *Рак-Неборак*” [Неборак 2003, с. 133]. Першого з названих В.Неборак в іншому місці характеризує так: „до Львова все частіш став навідуватися *барон Мюнхаузен*, він же *мсьє де Тревіль*, він же *Пако*, він же *Покаль-Бокаль*, а більш офіційно – президент новоствореної Асоціації українських письменників (АУП) маестро *Юрій Покальчук*” [Неборак 2004, с. 89]. Решта згаданих – Тарас Чубай, Олег Сук (Джон-Тон) – музиканти, Юрій Кох, Віктор Неборак – письменники, Володимир (Влодко) Кауфман – художник. У заключній частині того ж „Введення в Бу-Ба-Бу”, поданій у вигляді п’єси, „трійця бубабістів” подається як *Патріарх* (Андрухович), *Підскарбій* (Ірванець) та *Прокуратор* (Неборак), а представляється гарній Кузині дивними на перший погляд іменами: „Мене звуть *Торвік*. А це мої друзі – *Андеролекс* та *Коюр*”. Реакція Кузини (вона ж – *Барбі Чорна Діра*): „Екзотичні у вас імена”. Однак це просто переставлені склади чи половинки імен, пор. подане трохи нижче формулювання: „Бу-ба-бу” – літературне угруповання в складі Юрія Андруховича, Олександра Ірванця і Віктора Неборака” [Неборак 2003, с. 207, 211]. Торвік – Віктор, Андеролекс –

Олександр, Коюр – Юрко. Маємо антропонімічний балаган з опертям на усталений жаргонний прийом.

Отже, незалежно від сфери поширення заміни наймення, незалежно від того, ця заміна узуальна чи okazіональна, відома багатьом чи одиницям, офіційна чи розмовна (згадаймо великі кількості розмовних форм особового імені при єдиній, як правило, його офіційній формі), вона дозволяє проникнути в таємниці ментального лексикону, у його організацію та його процеси. Власне, всі сім завдань когнітивної лінгвістики, виділені О.О.Селівановою, можуть у своєму вирішенні спиратися, серед іншого, на форми, напрямки, результати перебудови власних назв. Особливо це стосується когнітивної інтерпретації процесів номінації [Селіванова 1999, с. 70]. Перебудова власних назв яскраво виявляє рухливість семантичного наповнення і колосальність асоціативних спроможностей концептів у межах ментального лексикону. Обидва процеси – і рухливість семантики, і безмежжя асоціацій – серед власних назв відбуваються швидше, ніж серед загальних, оскільки оніми, охоплюючи тільки одного носія, мають слабкіші зв'язки з об'єктивною дійсністю, а тому ці зв'язки легше розірвати. Самі ж процеси серед власних та загальних концептів у принципі, гадаємо, є однаковими. Тому те, що ми спостерігаємо серед власних назв, фактично моделює, увиразнює загальну динаміку ментального лексикону. Іншими словами, у мові мозку власні назви трансформуються, якщо говорити про мовну, семантичну, а не фізіологічну трансформацію, досить стандартно, незрівняно легше й багатоманітніше, ніж назви загальні, а кодуються (репрезентуються) у значно менших кількостях. Більшість існуючих власних назв залишається за межами ментального лексикону. Це – у кожній конкретній людині. У сумі ж ментальних лексиконів усіх носіїв даної мови представлені всі без винятку власні назви, що в даній мові існують у даний час (2.1).

1.2. Власні імена і концепти

Особове ім'я людини, увіходячи до комунікативного акту, тобто в кінцевому рахунку стаючи компонентом інформації, у тій чи тій мірі одержує статус концепту [О.Карпенко 2003, с. 28]. Після поширення в науці про мову

ідей когнітивної лінгвістики термін **концепт** набув величезної, може надмірної популярності. О.С.Кубрякова визначає концепт як “квант” знань, як “оперативну змістову одиницю пам’яті, ментального лексикону” [Кр.сл., с. 90]. Концепт, отже, належить мові мозку, а не мові чи мовленню як такому. Це компонент того, що “індивід знає, припускає, думає, уявляє про об’єкти світу” [Кр.сл., с. 90]. У цьому ж дусі О.О.Селіванова констатувала: “Концепт є фрагмент знання, досвіду особистості, частина концептуальної системи, тобто системи знань, способів їх обробки, переробки та використання” [Селіванова 2000, с. 76, пор. Белехова 2004, с. 137]. Проте пізніше дослідниця уточнила, що концепт як одиниця ментального лексикону зрештою породжується текстом – мовленням, характеризуючи його (концепт) як “конденсоване втілення змісту тексту, що виходить з авторського задуму, інтерпретованого адресатом” [Селіванова 2002, с. 324]. К.В.Рахіліна взагалі розглядає концепт як мовне (а не ментальне) явище, зазначаючи: “У принципі, можна вважати, що концепт і є інваріант значення лексеми” [Рахіліна 2000, с. 281], і додає, що “концепти приписуються найрізноманітнішим мовним одиницям”, з істотним уточненням: “Головною властивістю концептів нерідко вважається їх неізолюваність, пов’язаність з іншими такими ж” [Рахіліна 2000, с. 350]. Конкретизація думки К.В.Рахіліної, висловлена Н.К.Рябцевою, - “Концепт на відміну від значення слова, це сукупність усіх значень слова, цільний смисловий образ, що асоціюється з даним словом” [Рябцева 2002, с. 592], - ставить цю думку під сумнів. Розшифровка “інваріант значення” = “сукупність усіх значень” навряд чи придатна для розуміння сутності концепту, який до того ж має невербальні компоненти і знаходиться в ментальному лексиконі, а в мовленні тільки проявляється. З.Д.Попова та Й.А.Стернін серед основних недоліків когнітивних досліджень якраз і називають “стійке, майже постійне нерозрізнення мисленнєвих (ментальних) та мовних явищ, змішання концептів і мовних засобів їх репрезентації”, “ототожнення концептів з семантикою мовних одиниць” [Попова, Стернін 2003, с. 16], вчені підкреслюють, що “необхідно розрізняти *слова і концепти*” [Попова, Стернін, с. 36]. Поділяючи необхідність

такого розрізнення, водночас наголосимо на тому, що „усна та писемна форми мови фактично є репрезентантами спостережуваних компонентів станів мовних об'єктів та процесів, що відбуваються в мовнорозумовому апараті” [Широков 2005, с. 48]. Концепти знаходяться в мові мозку, але пізнавати їх можемо лише по тому, що виходить з мови мозку й реалізується в мовленні.

Варто уточнити, що ми ведемо мову про концепт, як він інтерпретується у межах когнітивної лінгвістики. В інших науках, що мають відношення до когнітивізму, зокрема у філософії, цей термін тлумачиться інакше – ширше і різноманітніше. Так, С.С.Неретіна зазначає, що “в більшості філософських словників та енциклопедій концепт ототожнюється з поняттям чи виражає його зміст”. До речі, ця ж дослідниця адресує термін **концепт** не ХХ століттю, а Середньовіччю, відзначаючи його філософський перегук з Блаженним Августином і називаючи батьками концепту середньовічних філософів Петра Абеляра та Гільберта Порратанського [Неретина 1995]. Втім, це суто філософський підхід, який у принципі усе може пов'язати з усім. Ясно, що вираз **концепт** існує давно, але суто когнітивне його використання, наповнення його когнітологічним сенсом сталося тільки в ХХ ст. С.Воркачов, наприклад, вважає, що в російській лінгвістиці слово **концепт**, та й то у “протермінологічній функції” стало активно вживатись лише з початку 90-х рр. ХХ ст. [Воркачев 2001, с. 66].

Філософське розуміння концепту подекуди з'являється і в мовознавстві. Так, в академічному Інституті російської мови розпочалося укладення “Русского идеографического словаря”, в якому упорядники оперуватимуть “не лексичними одиницями, а концептами”, а “концепт трактується як поняття, що стоїть за значенням слова”, і буде описуватись через свої мінімальні текстові реалізації, куди увійдуть синоніми, а також часто сполучувані слова, для іменників – дієслова та прикметники [Белоусова 2003, с. 34-35]. У своїй статті Г.В.Межжеріна теж розуміє “під концептом певне поняття” і вживає як термін юкстапозит **концепт-поняття** [Межжеріна 2005, с. 25]. На противагу таким поглядам В.М.Манакін стоїть на тому, що концепт „відрізняється від логічного

поняття й лексичного значення”. На думку вченого, „Концепти, будучи одиницями етнокультурної інформації, відображають світ національного світосприйняття предметів і понять, позначених мовою” [Манакин 2004, с. 23]. Змістовно і доказово розмежувала терміни *концепт* і *поняття* В.Л.Іващенко [Іващенко 2005].

Англійські літературознавці уживають ще термін **conceit**, що з походження є близьким родичем лат. *conceptus* “зібрання; зачаття” (обидва походять від лат. *concipere* “забирати; висловлювати; вагітніти” [Collins, p. 224]). Термін **conceit** до ХУІІ ст. використовувався філософами як синонім термінів **концепт**, **думка**, **ідея**, а пізніше поступово спеціалізувався в літературознавстві на позначенні вишуканого художнього виразового прийому, що інкорпорує метафору, порівняння, часто й оксюморон [Cuddon 1999, p. 165-171]. Термін цей, отже, вже не має смислових зв’язків з лінгвістичним розумінням концепту.

Поняття концепту є зручним для з’ясування стосунків мови спілкування і мови мозку. Ернст Ганзак, не користуючись цим поняттям, побудував струнку, але надто громіздку теорію, за якою “значення є запам’ятовуванням результату узагальнення образу (образів), тобто запам’ятовуванням реєстрів людського мозку”, а “Слова є індексами доступу до позицій пам’яті, що містять значення цих слів (тобто приналежні людському мозку установки реєстрів)” [Hansack 1990, s. 20]. Далі вчений міркує так: “У реальності предмет інформації є тримірним, у свідомості він редукується у двомірний, а в площині мовлення він є серійним сигналом, тобто одномірним”. Тому доводиться працювати “з у тисячу разів зменшеними результатами рецепції” предметів інформації “і навіть не передавати їх, а лише запам’ятовувати. Для процесу комунікації буде використовуватись тільки одномірний представник (=адресний індекс) результату рецепції (так зване звукове слово), що ще в багато тисяч разів менше даних, які він виражає” [Hansack 1990, s. 22-23]. Фактично користуючись тим, що називається комп’ютерною метафорою [Кр.сл., с. 84-87], тобто порівнюючи мозок людини з комп’ютером, Е.Ганзак побудував по-своєму цікаву картину стосунків мови і мозку, але ідея концептів і взагалі механізми, винайдені

когнітивною наукою, видаються в цьому випадку простішими і тому привабливішими.

Про концепти, отже, тепер говорять дуже часто і дуже по-різному. При “величезному інтересі до вивчення концепту як ментальної сутності” спостерігаємо “різnobій в розумінні цього терміна” [Бабина 2000, с. 131]. Як зазначає В.М.Манакін, „Про концепти зараз пишуть багато і багато хто, але сутність цього терміна продовжує залишатися не цілком ясною, що, між іншим, є характерним і для інших нині популярних термінів. У зв’язку з цим доречно згадати лінгвістичний жарт про термін *дискурс*, який, подібно до усмішки Мони Лізи, кожен тлумачить по-своєму” [Манакін 2004, с. 23]. Одні розглядають концепти “як концентроване вираження духовно-емоційного досвіду певного етносу” [Голубовська 2002, с. 40], тобто право бути концептом одержують не всі складники мови, а тільки якась обрана, порівняно невелика їх частина. Такої ж думки дотримуються В.В.Жайворонок [Жайворонок 2002, с. 51], О.П.Просьяник [Просьяник 2003, с. 270-271] та ін. Інші, як відомий учений Ю.С.Степанов, виводять концепти далеко за межі мови, пов’язуючи з ними зокрема живопис і підкреслено іменуючи концепти двома лексемами, що заперечує нерозривність їх зв’язку з мовою, пор. назви концептів рос. “Страх. Ужас”, “Опьянение. Пьянство” [Степанов 2000, с. 8]. С.Г.Воркачев пов’язує концепти з мовою, визначаючи їх “планом змісту мовного знака” [Воркачев 2001, с. 66], але при цьому підкреслює, що “концепт, як правило, співвідноситься більше ніж з одною лексичною одиницею” [Воркачев 2001, с. 68]. О.О.Селіванова серед різних трактувань концепту виділяє “сім основних” [Селіванова 2000, с. 111], а В.А.Маслова – тільки три [Маслова 2004, с. 32], причому всі три, на думку дослідниці, базуються „на загальному положенні: *концепт* – те, що називають змістом поняття, синонім смислу” [Маслова 2004, с. 31]. Своє власне розуміння концепту В.А.Маслова формулює так: „Концепти – це ментальні сутності, які мають ім’я у мові і відбивають культурно-національне уявлення людини про світ” [Маслова 2004, с. 4]. У матеріалах Другої Міжнародної школи-семінару з когнітивної лінгвістики І.А.Тарасова

припускає, що “на лінгвальному рівні певним аналогом концепту виступає гіперлексема – інваріантна одиниця кодування смислового змісту, в якій ототожнюється ряд однокореневих слів”. Приклади: *сияние* – *сиять* – *посиять*, *торжество* – *торжесгговать* – *торжесггвенный* – *торжесггвенно* – *торжесггвенно-бесчеловечный* [Тарасова 2000, с. 195]. М.Рогова розширює зміст концепту на інший спосіб. Кваліфікуючи концепти як ключові ментальні категорії, дослідниця зазначає: “Концепт, на відміну від слова як мовної одиниці, що має розчленовану структуру (багатозначне слово – система взаємопов’язаних лексико-семантичних варіантів), є певним узагальненим ментальним утворенням, згустком змісту, який об’єднує в собі як саму систему значень багатозначного слова, так і смислові компоненти, що не входять безпосередньо в структуру лексичного значення й відповідно не знаходять відображення в словникових тлумаченнях” [Рогова 2003, с. 280]. Крайнім випадком подібного розширення є згадана вище концепція “Російського ідеографічного словника”, що має фіксувати концепти як великі шматки дійсності.

Не поділяючи такого розширення і зокрема думки про аналог концепт – гіперлексема хоча б тому, що ця думка фактично заперечує розмежування в ментальному лексиконі частин мови – семантично дуже різних слів, ми водночас поділяємо висловлену О.С.Кубряковою, чільним у СНД фахівцем з когнітивної лінгвістики, ідею про те, що “концепт є різносубстратною одиницею етносвідомості” [Кочерга 2003, с. 7], “операційною змістовою одиницею пам’яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку (*lingua mentalis*), всієї картини світу, відображеної в людській психіці” [Кр.сл, с. 90]. Проте зразу уточнимо, що відзначена різносубстратність залишається переважно в межах мови, хоч також виходить на уявлення, образи, збережені в пам’яті сенсорні відчуття тощо. Різносубстратність концепту проявляється і в тому, що, як це сформулювала Л.В.Бабіна, “Одні концепти можуть бути репрезентовані за допомогою лексем чи фразем, інші – за допомогою висловлень, і нарешті, є такі концепти, репрезентація яких

здійснюється цілими текстами” [Бабина 2000, с. 131-132]. Поступово утвердилась думка, що „Найчастіше в сучасній когнітивній лінгвістиці як засіб вербалізації концептів розглядаються слово і фразеологізм” [Алефиренко 2004, с. 62]. Додамо, що цей же вчений висловлює дискусійну думку, що концепт – то „семантичний ембріон, або смисловий ген значення мовного знака” [Алефиренко 2004, с. 63]. Ембріон, ген – то щось менше за ціле, а концепт завжди більший за своє мовне вираження, містячи й суто індивідуальні компоненти (3.5).

В.Л.Іващенко формулює цікаву і досить складну загальну класифікацію концептів як ментальних одиниць. Ця класифікація, зазначимо, є однією з можливих, і їй можна адресувати вжитий у статті вираз “в першому наближенні”. До того ж акцентується, що “визначення когнітивного концепту в лінгвістичних дослідженнях фактично відсутнє” [Іващенко 2004, с. 55; сама класифікація – с. 57-61], а когнітивна лінгвістика оперує, на нашу думку, тільки когнітивними концептами. Інша робота тієї ж авторки обґрунтовує розмежування когнітивного концепту та лінгвокультурного концепту і пропонує дуже складну схему-структуру „калейдоскопічного” концепту [Іващенко 2003, с. 103-105]. Вжитки слова **концепт** у інших науках є радше метафорами, ніж термінами. Як же класифікувати те, що не має визначення? Автор, щоправда, пропонує своє загальне визначення концепту, яке, до речі, дещо перегукується з думкою Е.Ганзака: “концепти – це передусім об’ємні (а не лінійні), просторові багаторівневі та багатовимірні ментальні утворення (структури, одиниці), на які мова накладає певні (лінійні) обмеження” [Іващенко 2004, с. 57]. Це змістовне визначення швидше називає ознаки концепту, аніж його єство.

До сказаного додамо ще такі уточнення: 1) висловлення чи цілий текст репрезентують концепт тільки в тому випадку, коли вони наявні в ментальному лексиконі людини, а не пов’язуються з концептом уже дослідником чи самим господарем ментального лексикону. Тільки в тому разі, коли людина добре знає напам’ять “Заповіт” Т.Г.Шевченка, цей цілий текст є для неї концептом.

Репрезентантами концептів є ті компоненти мови чи мовлення, які відтворюються в готовому вигляді, а не творяться; 2) нижчим мовним рівнем, що репрезентує концепти, є не лексичний, а морфологічний. Не слово, а морфема, можливо, є головною одиницею, що упорядковує ментальний лексикон у мозку людини. Ще в 1975 р. французький психолінгвіст Ж.Ле Ні припустив, що в довготривалій пам'яті людини містяться фундаментальні семантичні складники, психологічні відповідники сем. Цим семантичним складникам учений надав назву меми [Le Ny 1975, р. 17]. Однак прийняти ці меми інакше, ніж морфеми (точніше, ментальні відповідники морфем, носії мінімальних концептів), видається неможливим.

Без визнання морфемної організації ментального лексикону важко витлумачити механізм появи нових слів – як власне неологізмів, так і okazіоналізмів. Спробуємо розгорнути і обґрунтувати цю тезу на прикладі онімічних композитів, у тому числі okazіоналізмів. Враховуючи наявність морфемного рівня концептів, розглядати стосунки концептів і власних назв якраз на прикладі передусім композитів вважаємо найдоцільнішим [О.Карпенко 2003].

Коли в 1928 р. Михайль Семенко писав: “Так ми ідем у вічність. | Атлант-ель-стан, | Ніл-ель-стан - | змінєє наш | Дніпр-ель-стан” [Укр.слово 2001, т. 2, с. 179], то свої okazіоналізми *Атлант-ель-стан* і *Ніл-ель-стан* він створив за аналогією до композита *Дніпр-ель-стан*, як тоді в поетично-піднесеній формі часто іменували споруджувану Дніпрогес (уведена в дію в 1932 р.). Узвичаєним було написання *Дніпрельстан*, без дефісів. М.Семенко їх запровадив саме для підкреслення аналогіїності своїх побудов. Ці дефіси виділяють морфеми – у кожному слові по два корені й одному афіксу, який у даному вжитку є інтерфіксом, а генетично – тюркською видозміною арабського артикля *аль*, *ал* [ЕСУМ, т. 1, с. 64]. Побудова слів з морфем за аналогією до вже існуючих слів виявляє повний ізоморфізм до побудови речень із слів за існуючими в мові і докладно описаними в літературі схемами речень. Так, власне, й функціонує ментальний лексикон.

Відомі з індоєвропейських часів дієслівно-іменникові антропонімі композити по суті початково являли собою словосполучення, що згодом лексикалізувалися. “Этимологический словарь славянских языков” серед численних антропонімів такого типу фіксує, приміром, три утворення з першим компонентом **bori* (форма наказового способу в другій особі однини від дієслова **boriti*) і другим, що називає об’єкт, на який скерована дія **bori*: 1) **vojь* (зовнішній об’єкт, який треба побороти: “поборюй воїв”), 2) **gněvь* (внутрішній небажаний об’єкт, який теж треба поборювати: “поборюй гнів”), 3) **slavь* (внутрішній бажаний об’єкт, який треба виборювати: “виборюй славу”): **borivojь*, **borigněvь*, **borislavь* [ЭССЯ, вып. 2, с. 202-204].

Усе це генетично двочленні фрази-побажання, якими батьки нагороджували новонароджених. Злившись, ці фрази стали універбами-антропонімами. Двослівній фразі-побажанню **bori gněvь* у ментальному лексиконі носіїв праслов’янської мови відповідали два концепти, репрезентовані в мові дієсловом **boriti* та іменником **gněvь*. Виникає питання, чи при їх злитті в одне слово, в антропонім-комполит **borigněvь* концепти теж злилися? Саме в композиті **borigněvь* вони, звичайно, злилися, але за його межами продовжували окреме існування. Їх злиття в складі імені **borigněvь* виробило зрештою складний концепт *Боригнів*, що не стало на перешкоді їх окремому ментальному існуванню як двох простих концептів. Як зауважив А.Ченкі, “Злиття концептів – це динамічний процес, при якому мовець втягує елементи з різних ментальних просторів (чи “входів” – “inputs”) в єдиний інтегративний простір, у так званий “змішаний простір” [Ченки 2000, с. 6-7].

“Змішаний простір” концепту *Боригнів* пізніше зник з ментального лексикону, коли це язичницьке ім’я вийшло з ужитку. Для імені ж *Борислав*, яке збереглося досі [Скрипник, Дзятківська 1996, с. 43], ментальний лексикон утримав не лише два прості, вихідні концепти, як для зниклого імені *Боригнів*, а всі три – і два джерельні вихідні, і складний, чи “змішаний” – сам композит. Власне, для кожного похідного слова (не тільки композита і не тільки оніма), поки мовці сприймають його як похідне, у ментальному лексиконі наявний

концепт як для цього слова в цілому, точніше, для його лексичного значення, так і для морфем-цеглинок, з яких побудоване це слово. Коли похідний характер слова носіями мови перестає сприйматись, то в ньому зникають і ці ментальні цеглинки. Воно саме, спрощуючись, стає первинною цеглинкою – новим коренем.

Те ж ім'я *Борислав*, скоротившись за продуктивним у праслов'ян типом (перший компонент + перший звук другого компонента, пор. *Вадимир* >*Вадим*, *Радимир*>*Радим*) у *Борис* і увійшовши в такій формі у християнські святці після канонізації перших українських святих – князів Бориса і Гліба, синів Володимира Великого [Талалай 1992, с. 19], уже не пов'язується в сприйнятті мовців з Бориславом і становить єдину кореневу морфему, що має єдиний відповідник у ментальному лексиконі. Уточнимо, що граматичні аспекти значення слів у даному разі ми не зачіпаємо, зазначивши лише, що для них, для їх систематизації, осмислення і для оперування ними, ментальний лексикон має свої комплекти концептів, стандартні для всіх носіїв даної мови [пор. Жаботинская 2000, с. 11], що різко відрізняє їх від власне семантичних концептів, які починаються в ментальному лексиконі з коренів та словотвірних афіксів і не є тотожними навіть у двох носіїв одної мови.

Подібний шлях зміни структурної формули та її когнітивного забезпечення пройшла більшість композитних антропонімів у різних мовах. Так, імена германської генези, що увійшли до англійської мови досить різними шляхами, *Bardolph* (іст. *barta* “сокира” + *wolf* “вовк”), *Conrad* (іст. *kuoni* “мудрий” + *rat* “рада”), *Gunter* (іст. *gunt* “бій” + *heri* “армія”), *Marvin* (іст. *maere* “славетний” + *wine* “захисник”), *Mathilda* (іст. *macht* “могуть” + *hiltja* “бій”), *Walter* (іст. *waltan* “керувати” + *heri* “армія”) [Рибакин 2000, с. 45, 63, 98, 142, 194] нині свій древній сенс “мудрий порадник”, “славетний захисник”, “керівник армії” тощо вже давно втратили й існують у ментальному лексиконі пересічного носія англійської мови як прості кореневі концепти.

Їх “змішаний” характер відомий лише тим мовцям, які спеціально займалися етимологією цих імен. Однак і в цьому випадку знання про концепт

не заступає самого концепту. Якщо мовець знає, що ім'я *William* походить від злиття герм. *willo* “бажання” та *helm* “шолом” [Рибакин 2000, с. 135], то це не означає, що в його ментальному лексиконі дане ім'я існує як “змішаний” концепт, який поєднує прості концепти “бажання” і “шолом”. Вони, ці прості концепти, з антропоніма *William* уже вивітрились, а сам він став репрезентантом простого концепту, що належить тільки до одного фрейму – антропонімічного.

Вже цитований Алан Ченкі як ілюстрацію злиття концептів наводить приклад Дж.Фауконнера – “новотвір *land yacht*, який легко інтерпретується як позначення великої, дорогої машини – на підставі наших знань про яхти (що це дорогий, великий засіб водного транспорту) і уявлень про їх можливі еквіваленти на землі” [Ченкі 2000, с. 7]. Приклад цей є яскравим завдяки своїй свіжості і незвичності поєднання двох концептів: новотвір виводить яхту з води на суходіл. Для такого виведення використовується концепт, що має мовну репрезентацію *land* “земля, суходіл”.

Ця ж лексема, але вже в постпозиції, слугує в англійській мові стандартним засобом утворення назв країн та взагалі хоронімів, пор. *England, Ireland, Iceland, Greenland, Holland, Jutland, Finland* та ін. Компонент *land* (корінь, що фактично став суфіксоїдом) може долучатися як до назв людей, що мешкають у даній країні, - до етронімів (*Ireland, Finland*), так і до назв характерних ознак території – *Iceland* “Льодова країна”, *Greenland* “Зелена країна” та ін. Штат *Maryland*, колишня англійська колонія, заснована в 1632 р., названий за ім'ям дружини англійського короля Карла I Генрієти-Марії [Томахин 1999, с. 297].

Традиція вільного долучення кореня *land* до розмаїтих перших компонентів, у тім числі й до антропонімів, дозволила Уолту Діснеєві назвати створений ним парк атракціонів у Аннахаймі *Disneyland*, а Льюїсу Керроллу створити неологізм *Wonderland* “Країна чудес”, куди потрапила його героїня Аліса. Лексема *wonderland* завдяки величезній популярності цієї казки увійшла в англійській мові в загальний ужиток [БАРС, т. 2, с. 801]. В англійській мові наявне, наприклад, і слово *dreamland* “казкова країна, сон”, утворене шляхом

додавання суфіксоїда *-land* до іменника *dream* “сновидіння, сон; мрія” [БАРС, т. 1, с. 412]. Відомий співак, класик рок-музики Роберт Плантав дав назву “*Dreamland*” своєму альбому 2003 р. Пор. ще *Lalaland* – жартівлива назва Каліфорнії (там Голлівуд, там багато співають), *Graceland* (назва маєтку відомого співака Е.Преслі; *grace* – грація), *Neverland* (назва маєтку теж відомого співака М.Джексона; *never* – ніколи). Майкл Гарпер у вірші про славетного американського джазмена Чарлза Паркера, що мав сценічне прізвисько *Bird* (птах), запроваджує подібний оказіоналізм: “everywhere you went, Massey Hall, | Sweden, New Rochelle, *Birdland*, | *nameless bird*, Blue Note, Carnegie” [Am.lit. 1994, p. 2771]. Знаний англійський письменник Роалд Дал у своїй казці “Charlie and the Great Glass Elevator” тим же способом назвав вигадану ним країну, що пародіює потойбічний світ: *Minusland*. Оригінальність оказіоналізма залежить від специфічного першого члена композита – ним стала назва математичного знака мінус. При цьому в Даловому Мінусленді якраз діють закони віднімання (ознакова назва, як *Iceland*) і знаходяться Мінуси – особлива група людей, вік яких є від’ємним, а не додатним (отже, Мінусленд водночас є й назвою відетнонімічною, за найменням людей, як *Ireland*).

Оказіоналізм *Мінусленд*, таким чином, демонструє злиття концептів, у якому “змішаний простір” виникає не тільки внаслідок поєднання двох простих концептів, вилучених з різних ментальних просторів. Різні ментальні простори виявляють себе і в різних розуміннях компонента *Мінус*. Тут можна долучити, що ідея “різних ментальних просторів”, яка прозвучала в А.Ченкі, по суті тотожна поняттю семантичних полів, а відтак – фреймів [Кр.сл., с. 187-189; Филлмор 1988, с. 54, 58-59]. Композити в цілому, онімічні – особливо, становлять за своїм походженням сферу, де представники різних фреймів поєднуються не на лексичному, а на морфемному рівні. Такими зокрема є нині призабуте узуальне *Дніпрельстан* та оказіональне *Ніл-ель-стан*, яким, до речі, М.Семенко передбачив Асуанську греблю. Адже перське з походження *стан* семантично накладається на англ. *land*, пор. *Афганістан*, *Казахстан* тощо, а в

композиті *Дніпрельстан* та Семенкових утвореннях *стан* долучається до гідронімів, до назв води, а не суші.

Уточнимо, що тут про поєднання фреймів може йтися тільки в генетичному, етимологічному сенсі. Синхронічно, функціонально *Афганістан*, *Дніпрельстан*, *Iceland*, *Ireland*, як і okazіоналізми *Ніл-ель-стан*, *Minusland* тощо належать до одного фрейму – топонімічного, як усі названі композитні імена – теж до одного, антропонімічного (пор. 2.1).

Проте частіше композити також і народжуються в межах одного фрейму. Такими є майже всі композити-антропоніми, які у давніх германців виникали переважно на грізно-бойовому семантичному полі, а у давніх слов'ян – на мрійно-побажальному. Пор. і такі оригінальні своєю взаємооберненістю okazіоналізми, що творять вторинний псевдоантропонім, вибудований з реальних первинних імен: “Цей кадр число один в коштовній скриньці | з твоїм ім'ям і прізвищем – рекла- | ма точності роботи залізниці, | але не в сенсі розкладу, а доль, | наш бос мені кивнув – це ваша доля! | Нас викрала у *вікторів* і *оль* | істота на ім'я *Віктореоля* | чи *Олевіктор*. Все залежить від | розташування кореня і крони” [укр.слово, т. 4, с. 466]. “Цей кадр” належить відомому членові відомої групи “Бу-ба-бу” *Віктору* Неборакові, увіходячи до третього з “Листів, знайдених у пляшці з-під львівського пива”. Починається цей третій лист словами: “Чи пригадаєш мить, коли рука | *Неборака* тебе торкнулась вперше?” Комбінація й рекомбінація “істоти на ім'я *Віктореоля* чи *Олевіктор*” може репрезентувати різні життєві ситуації: розташування на верхній та нижній полиці вагону, підкреслення рівності відношень, навіть фізичне взаєморозташування осіб.

Ще раніше подібне утворення ужив Ф.С.Фітцджералд у своєму романі “Tender Is the Night”: *Dicole* – телескопічне поєднання імен *Dick* (гіпокористика імені *Richard*) та *Nicole* (*Richard Diver* та *Nicole Warren* є головними героями роману, а їх кохання – його сюжетом), пор.: “he left a note [...] signed “*Dicole*”, the word with which he and Nicole had signed communications in the first days of love” [Fitzgerald 1983, p. 130]. Зрештою, у часи президентства

Білла Клінтона журналісти для згадки його разом з дружиною *Hillary* (Гіллари) регулярно вживали okazіоналізм *Billary* [з газет].

“В кінцевому рахунку, – як зазначає О.О.Селіванова, – всі спроби моделювання структур знань зводяться до інтерпретації концепту, а всі методики інтегруються під егідою одного методу – концептуального аналізу” [Селіванова 2000, с. 110-111]. Хоч розбіжностей у розумінні цього аналізу, мабуть, не менше, ніж у розумінні концепту (Р.М.Фрумкіна, наприклад, нарахувала чотири типи концептуального аналізу [Селіванова 2000, с. 123-124]), основною його засадою є рух від думки до слова, що ґрунтується на ізоморфізмі мовної семантики та концептів ментального лексикону і на розумінні концепту як структурної організації, що здатна членуватися, як семантика членується на семантичні компоненти (семи) [Селіванова 2000, с. 116-122].

В онімічних композитах, які ми розглянули, структурність концепту проявляє себе як злиття простих концептів, репрезентантами яких є поєднані кореневі морфеми. Цей процес особливо виразно простежується в okazіональних утвореннях, які увиразнюють дуже вагому роль морфем, точніше, їх психічних відповідників, в організації ментального лексикону. Зазначене злиття концептів у композитах може бути однофреймовим або різнофреймовим, причому структурність одержаного складного концепту зберігається доти, доки він зберігає свою внутрішню форму, тобто утримує зв'язок зі злитими простими концептами, які продовжують своє існування в ментальному лексиконі [О.Карпенко 2003 г]. Усунення цієї умови, тобто зникнення зазначеного зв'язку або випадення з ментального лексикону хоч одного з джерельних простих концептів приводить до того, що складний концепт-композит втрачає свою складність, обертаючись у простий концепт. Сьогодні, приміром, жоден носій мови не сприймає гідроніми *Дніпро* і *Дністер* як композити, хоч історично вони є саме композитами.

1.3. Роль власних назв у когнітивній обробці та переробці інформації

З'ясування принципів когнітивної обробки й переробки мовних даних, а саме сприйняття й розуміння мовлення і так само його породження, вважається “центральним завданням когнітивної лінгвістики”, як зазначає В.З.Дем'янков [Кр.сл., с. 63]. О.С.Кубрякова уточнює, що з погляду когнітивної лінгвістики мова розглядається “як певний когнітивний процес, що полягає саме в переробці інформації, вміщеної в будь-якому мовленнєвому творі” [Кр.сл., с. 64]. Власне, йдеться про механізми зв'язку мови мозку і мови комунікації, про те, як *lingua mentalis* та *lingua verbalis* взаємопов'язуються і як переходять одне в одне. Г.Г.Почепцов визначив комунікацію як “процеси перекодування вербальної в невербальну та невербальної у вербальну сферу” [Почепцов 2001, с. 14]. Думку про те, що мислення людини є невербальним, відстоює І.Н.Горелов і поділяють З.Д.Попова та Й.А.Стернін (див. 1.4). Однак мову мозку важко назвати суціль невербальною, бо там є те і те. Для розуміння й запам'ятовування потрібна обробка, для переходу (озвучення) – переробка. При цьому “розуміння здійснюється оперативно (*on-line*), тобто паралельно з обробкою даних, що сприймаються. Це процес, що поступово розвивається, а не процес, що відбувається *post hoc*” [Дейк ван, Кинч, с. 157]. Тобто когнітивна обробка тексту – це “гаряче пізнання”, що має серію різновидів [Дейк ван, Кинч, с. 166]. Зрозуміло, що ступінь пізнання і, відповідно, когнітивної обробки одержуваної інформації у різних людей і в різних ситуаціях, а також у різних сферах буття, дуже різний. Один усвідомлює релевантно, другий нерелевантно, третій взагалі нічого не зрозумів. Д.Шпербер та Д.Вілсон висловили цю думку наступним чином: “Дуже сумнівно, що відносна значущість ефектів та докладуваних зусиль на когнітивну обробку є постійною при всіх умовах і для всіх індивідів” [Шпербер, Уилсон, 1988, с. 219], а М.Бірвіш проблему розуміння та нерозуміння (останнє вчений тлумачить як різновид першого) розглянув розлого й деталізовано [Бирвиш 1988, с. 95 і далі, особливо 97].

Що стосується переробки уже наявної в ментальному лексиконі інформації для її комунікативного використання, то тут розрив, іноді істотний, - і не тільки при написанні художнього чи наукового тексту, - трапляється, мабуть, частіше,

ніж оперативна переробка, синхронна комунікації [О.Карпенко 2004г]. Характерно, що в народних афоризмах - прислів'ях - перше схвалюється, а друге засуджується, пор.: 1) *Сім раз відмір, а раз відріж*, у В.І.Даля: *Сперва подумай, а там и скажи*, жартівливе: *Долго думал, да хорошо соврал*; у С.С.Кузьміна: *Look before you leap; Measure thrice and cut once* [Kuzmin 2001, p. 412]; 2) *Сказав, а потім подумав*, у В.І.Даля: *Язык болтает, а голова не знает; Язык наперед ума рыщет* [Даль 1955, с. 410, 414]; у С.С.Кузьміна: *One's tongue runs before one's wit* [Kuzmin 2001, p. 698]. Вираз *Язык мой – враг мой* дуже популярний, але це - лише половина прислів'я. Повне: *Язык мой – враг мой: прежде ума (наперед ума) глаголет* [Даль 1955, с. 412]. Проблеми, які цікавлять когнітивну лінгвістику, народна мудрість намагалася з'ясувати ще за кілька століть до виникнення цього лінгвістичного напрямку. Пор. до цього змістовний аналіз концептосфери мовної діяльності в українській фразеології, виконаний О.О.Селівановою, де проблема співвідношення переробки інформації та її виголошення не розглядається [Селіванова 2003].

Переробка (при творенні висловлення) та обробка (при його сприйнятті) інформації пересікається, але не збігається з іллокутивними та перлокутивними актами, вчення про які, разом з локутивними актами – актами “говоріння” в повному звичному розумінні цього слова” [Остин 1986, с. 84], розробив Джон Остин. Ілокутивний акт – це “творення конкретного речення в певних умовах” [Серль 1986, с. 152] з умістом “інформування, наказу, попередження, початку тощо” [Остин 1986, с. 92]. До речі, іллокутивний акт може полягати “в згадці тих чи тих осіб, місць тощо” [Серль 1986, с. 151]. Перлокутивні акти мають “викликати щось чи досягти чогось при посередництві говоріння, приміром, переконувати, примушувати, залякувати й навіть дивувати чи вводити в оману” [Остин 1986, с. 93]. Ясно, що іллокутивна сила йде від мовця, а перлокутивний ефект виявляє вже адресат [ЛЭС, с. 390], але пор. істотні уточнення Л.Р.Безуглої [Безуглая 2002]. Не менш ясно й те, що перша вимагає ментальної підготовки й переробки відповідної інформації, а другий – сприйняття,

розуміння, що передбачає адекватну обробку почутого. Додамо, що передусім на зазначених моментах ґрунтується формулювання **комунікативно-когнітивне** (чи **когнітивно-комунікативне**) мовознавство, що набуло поширення останнім часом. Утім, тут можливі варіанти [пор. О.Жаборюк 2004]. Глибоке узагальнення та обґрунтування зазначеного об'єднання сформулювала О.П.Воробйова: “Переорієнтація загальнолінгвістичної парадигми на інтеграцію підходів когнітивної та комунікативної лінгвістики [...], на аналіз проявів синтезу когніції й комунікації [...] висвітлила новий ракурс у вивченні тексту” [Воробьева 1993, с. 10].

Як то сформулював Л.С.Виготський, “Одиниці думки й мовлення не збігаються” [Виготский 1982, с. 354]. Конкретизуючи цю фундаментальну ідею, О.В.Ребрій пише: “На сьогоднішній день ми не знаємо точно, якими саме є одиниці мисленнєвої діяльності, хоч за останні десятиріччя в цьому напрямку був здійснений величезний крок уперед. Очевидячки об'єкти, якими оперує людина під час породження мовлення, є відображеннями певних фрагментів світу дійсності, тобто “зліпками” чогось у зовнішньому світі: образами, картинами, гештальтами, схемами, формулами, символами, якщо говорити про невербальний ряд вказаних об'єктів, а також усім відомими мовними сутностями, якщо говорити про ряд одиниць вербальних” [Ребрый 2001, с. 150]. Серед перелічених автором одиниць обов'язково перебувають і власні назви, які в мові мозку слугують заголовками (отже, “зліпками”) фрагментів світу дійсності і можуть мати не лише вербальну, але й невербальну форму. Так, *Київ* подумки можна позначити словом “Київ”, а можна – образом червоного корпусу університету, скульптурою Богдана Хмельницького чи Володимирською гіркою тощо. Те й те – вербальне й невербальне – тісно між собою пов'язане. Дженіс Кей та Річард Генлі підтвердили цю думку серією експериментів. В одному з них називались або записувались імена відомих людей, а до кожного імені пропонувалось 5 фотографій. Слід було провести правильне ототожнення. В другому експерименті, навпаки, до одної фотографії

додавалося 4 фонетично схожих наймення. І в першому, і в другому експерименті усі відповіді виявилися правильними [Kay, Hanley 2002, p. 123].

Отже, у багатьох з названих проблем, зокрема у питаннях когнітивної обробки та переробки інформації, вагомим чинником виявляються власні назви. Як у реченні все тримається на дієслові, на якому актанти висять, як плоди на дереві, так у пам'яті складні речі тримаються на простих, що доходять до семантичних примітивів А.Вежбицької і - до власних назв, що якоюсь мірою можуть уважатися еквівалентами семантичних примітивів, хоч їх є не чотирнадцять [Вежбицка 2001, с. 255], а мільйони, у тисячі разів більше, ніж "звичайних" слів мови.

Ми вже мали нагоду висловити думку (1.1), що оніми, позначаючи тільки одного носія, можуть умістити всю інформацію про цього носія, слугуючи своєрідним заголовком, символом цього носія. Цю думку можна продовжити: все, що має власні назви, проникає у мову мозку, у пам'ять передусім через ці назви - аналогія до ролі дієслова в реченні тут видається далекосяжною. Як у обробці, так і в переробці інформації мозком людини оніми, таким чином, відіграють визначну роль. Глибоко проаналізувавши поняття персонажа, Ю.М.Лотман висновує, що у художньому творі багатоманітні бінарні членування персонажів стають диференційними ознаками, які взаємонакладаються, створюючи пучки диференціації. "Ототожнюючися з якимись персонажами, ці пучки стають характерами. Характер персонажа - набір усіх даних у тексті бінарних протиставлень його іншим персонажам ..., тобто набір диференційних ознак. Таким чином, характер - це парадигма" [Лотман 1970, с. 304]. Вся ця складна парадигма має своє ім'я, через яке і входить у ментальний лексикон. Тарас Бульба, Маруся Чурай, Айвенго, Шерлок Холмс – безліч парадигм-характерів утримується в пам'яті учня, студента, дослідника, просто читача передусім завдяки існуванню власних назв. Можна сказати й інакше: „Власні назви концентрують навколо себе всю багатоаспектну інформацію, пов'язану із суб'єктом, тобто вони є центральними одиницями

систематизованої в оперативній пам'яті інформації, видобутої з кожного визначеного тексту” [Судомоина 1990, с. 83-84].

Живу, реальну людину не так переконливо можемо визнати парадигмою, як людину віртуальну - персонаж із його характером. Однак і її, якщо це історична особа або людина, дорога для власника даного ментального лексикону, мова мозку приймає передусім через ім'я. Усі історичні процеси, пов'язані з діяльністю визначного завойовника, французького імператора *Наполеона*, входять у нашу пам'ять передусім через ім'я *Наполеон*, що слугує ніби клавішею, натискаючи на яку, ми розкриваємо одне із незліченних сховищ пам'яті, щоб чимось його наповнити або, навпаки, щось звідти взяти. Окремі "полички" цього ментального сховища теж мають свої ярлики – оніми, наприклад Корсика, Єгипет, Жозефіна, Трафальгар, Бородіно, Кутузов, Битва народів, острів Ельба, "Сто днів", Ватерлоо, Веллінгтон, острів Св. Олени [пор. Лайонз 2003, с. 311-312]. Рональд Лангакер зазначив: “Більшість концептів пресупонує (тобто передбачає – О.К.) існування інших концептів і не може бути адекватно визначена інакше, ніж через відношення до них, імпліцитне чи експліцитне” [Langacker 1987, р. 147]. Для концептів-онімів ця умова є обов'язковою: вони органічно пов'язані з певною кількістю – як правило, досить значною – інших концептів. Це є неодмінною умовою самої концептуалізації власних назв.

Порівнюючи власну назву з роллю дієслова у реченні, називаючи її клавішею, ярликом (можна ще – вудкою, що витягає інформаційну рибу для комунікації і цвяхом, на який вішають інформацію для збереження в пам'яті та ін.), ми усвідомлюємо метафоричність цих виразів. Ще одна метафора: власна назва утримує інформацію подібно якорю, що утримує корабель. Не випадково нейролінгвісти називають якорем певну дію (предмет), що закріплює рефлекс, відкриваючи вільний доступ до якоїсь сфери внутрішнього світу людини [Bandler, Grinder 1979, р. 84-85]. Але ж "Метафора дозволяє нам розуміти відносно абстрактне або не досить структуроване поняття в термінах більш конкретних або більш структурованих понять” [Радченко 2003, с. 46].

Поза тим за всіма цими метафорами стоїть когнітивна сутність власної назви: вона використовується ментальним лексиконом як зручна тара для збереження в малому обсязі великої інформації. Тут доречно відзначити, що власні назви слугують зручною формою поєднання мовної та позамовної інформації. Джон Лайонз зазначає, що "поки відносно мало відомо про те, як він (ментальний лексикон - О.К.) зберігається в мозку, а також про те, як до нього здійснюється доступ у процесі використання мови" [Лайонз 2003, с. 89]. В іншому місці вчений пропонує таку інтерпретацію: "знання значення слова [...] зберігається в мозку як частина того, що [...] називається ментальним лексиконом, в той час як немовні, енциклопедичні знання зберігаються в іншому розділі мозку" [Лайонз 2003, с. 115], хоч сам же й висловлює нижче сумнів у такій інтерпретації.

Сумнів цей цілком обґрунтований, що добре аргументується сутністю власних назв. Будучи словами, вони явно містять ту чи ту мовну інформацію і входять до ментального лексикону як його складники - концепти. Водночас вони глибоко занурені в енциклопедичну інформацію, що ми намагалися показати на прикладі антропоніма *Наполеон* і що виразно помічається в будь-якому онімі. Мовні та енциклопедичні знання у мозку явно поєднуються, хоч і не змішуються. Недарма існують терміни *мовна* та *концептуальна картини світу* [Селіванова 1999, с. 83], причому першу прийнято вважати компонентом другої [Якименко 2003, с. 23]. У такому поєднанні дуже вагому роль відіграють власні назви. Не виключено, що вони якраз і слугують поєднувачами лінгвальної та енциклопедичної інформації в мові мозку. Саме існування власних назв, гадаємо, свідчить, що мовна та енциклопедична (і взагалі усяка, навіть невербальна) інформація складають у мозку людини єдиний блок, з його розмежуванням на різні форми інформації і з тісними поєднаннями всіх цих розмежувань. Когнітивна лінгвістика розрізняє "*концептуальну систему* як упорядковане поєднання концептів у свідомості людини [...] та *ментальний лексикон* як систему вербалізованих знань. [...]" Перше і друге поняття перебувають у відношеннях "ціле – частина" на підставі

глобальної ідеї про існування єдиного рівня представлення знань" [Селіванова 1999, с. 71].

У цьому зв'язку хотілось би висловити міркування, що тут йдеться по суті не так про ціле й частину, як про різні ракурси тієї ж сутності. Концептуальна система – це форма організації, що включає як активні, так і пасивні в даний момент концепти (1.4). Ментальний лексикон – це апарат, що працює з активними концептами і сховище, що зберігає пасивні концепти. Механізм, який приводить у дію цей апарат і впорядковує сховище пам'яті в складі ментального лексикону, прийнято називати мовою мозку. Усі ці аспекти – і концептуальна система, і ментальний лексикон, і мова мозку – значною мірою пов'язані з власними назвами, що намагаємося обґрунтувати. Утім, “при широкому використанні терміна «лексикон» в публікаціях останніх років тим не менш фактично немає єдиного тлумачення змісту відповідного поняття” [Залевская 2000, с. 141].

В.Б.Касевич, теж розмірковуючи про форми представлення знань, поділяє мовні знання на власне мовні (те, що виражено мовою, що належить до ментального лексикону) та текстові знання. Останнє відповідає поняттю енциклопедичних знань у розумінні Дж.Лайонза. В.Касевич переконливо доводить, що текстові (енциклопедичні) знання є теж суто мовними (наприклад, закон Ома, інформація про систему судочинства у Великобританії, про повстання Пугачова), а немовні (домовні) знання існують окремо і виникають переважно у довербальний період життя людини. В усякому разі всі три приклади текстових знань, які навів В.Б.Касевич, спираються на якусь власну назву [Касевич 1990, с. 99-100].

Як бачимо, власні назви активно сприяють обробці мовної і так само текстової, чи енциклопедичної, інформації, що переходить у ментальний світ людини, та її розміщенню в пам'яті, пронизуючи всю концептосистему людини, у тім числі і за межами ментального лексикону. При цьому вони й самі зазнають істотної обробки. О.О.Потебня влучно назвав займенники тарою для понять, вмістилищем понять. Такою тарою в ментальному лексиконі

є власні назви, що слугують вмістилищем мовної та текстової (енциклопедичної) інформації, причому останньої в цій тарі знаходиться більше, ніж першої. У ментальних лексиконах різних людей – різна кількість "скриньок" такої тари, та й уміст кожної скриньки дуже різний. Комунікативна потреба призводить до ментальної переробки цих "скриньок" – власних назв. Із засобів збереження інформації вони стають своєрідними гачками, чи, як вище зазначалося, вудками, що витягають наявну в мозку людини інформацію для озвучення, для спілкування.

Цьому не заважає, а навпаки, парадоксально сприяє легкість розриву оніма та його носія. Згадаймо хоча б безмежні та нековирні радянські перейменування (*Юзівка – Сталіно – Донецьк, Єлісаветград – Зінов'євськськ – Кіровоград* тощо). Маючи одного носія, власна назва легше розриває з ним зв'язок, ніж назва загальна, яка має багато носіїв [О.Карпенко 2003, с. 160-161]. Не можна перейменувати слово *місто*, бо воно має безліч носіїв, а назву конкретного міста - можна. При цьому власна назва не втрачає своєї інформації, а тільки збагачує її. Старі назви живуть у пам'яті та в розмаїтих текстах, нова назва легко перебирає на себе всю ту інформацію, що була пов'язана із старою назвою. Пор. до цього міркування щодо буття відновленої російської назви *Єкатеринбург*, який і досі "одним словом – *свердловський*. Міцно вціплений у своє радянське прізвисько [...]. "Єкатеринбург" тут ніхто ні разу при нас не вимовив. Тільки – "Свердловськ". І на багатьох вивісках, у розкладі автобусів і поїздів – він же. Не тому, треба гадати, що городяни віддають перевагу царевбивці, а не цареві. А так – через гнітючу байдужість і до того, й до того" [Архипов 2004, с. 11]. Психологічне обґрунтування цього явища дав О.А.Семенюк: „Показово, що в сучасному спілкуванні носії мови не затруднюють себе запам'ятовуванням і вжитком нових назв [...] і вживають уже «скасовані»" [Семенюк 2001, с. 147].

З проблемою легкої змінності власних назв пов'язується ще одна. О.В.Воронюк яскраво показала процес „немотивації власних назв” у процесах паронімічної атракції. При цьому дослідниця цілком слушно вказала, що

„Власні назви займають периферійні позиції в лексиці будь-якої мови” [Воронюк 1998, с. 74]. Периферійне становище онімів у мові пояснюється передусім їх численністю: у мові онімів незрівняно, у тисячі разів більше, ніж апелятивів. Однак в мовленні, в тексті так не є. У художньому тексті власні назви займають максимум 3-5 %, що, до речі, не зменшує, а збільшує їх художню цінність. Так само і в ментальному лексиконі. Там залишаються ті ж пропорції, що і в мовленні. Кожна людина знає незрівняно більше загальних назв, ніж власних. Ця обставина значною мірою і надає власним назвам описаної вище організаційної вагомості і впливовості у мові мозку.

У цьому зв'язку доречно вказати на думку М.М.Бахтіна: "усяке слово існує для мовця в трьох аспектах: як нейтральне і нікому не приналежне слово мови, як **чуже** слово інших людей, сповнене відзвуків чужих висловлень, і, нарешті, як **моє** слово, бо, оскільки я маю з ним справу в певній ситуації, з певним мовленнєвим наміром, воно вже просякається моєю експресією” [Бахтин 1979, с. 268]. Тільки два з цих трьох аспектів представлені в ментальному лексиконі: тут панує **моє** слово, досить широко представлене й **чуже** слово (за влучним висловом М.М.Бахтіна - "як аббревіатура висловлення", наприклад фразеологізму чи крилатого вислову) і зовсім немає "нічийного" слова, яке фіксується, приміром, у тлумачних словниках. В ментальному лексиконі фактично відбувається приватизація мови. Ментальний лексикон – це **моя** мова, **мій** ідіолект [пор. Ковалевська 2001, с. 39], а сукупність усіх ментальних лексиконів носіїв певної мови - це вже українська, англійська чи яка інша мова.

Кожна **моя** мова, тобто ментальний лексикон кожної людини, маючи для носіїв однієї мови спільну основу, меншу в лексиці, більшу в граматиці й тотожну тільки в фонології (але не в фонетиці: за голосом кожну людину можна впізнати так само, як за відбитками пальців), має водночас і дуже багато відмінного, специфічного. Найбільше відмінностей у лексичному складі та лексичному запасі. Перед тут ведуть власні назви. Мабуть, більше 50% розбіжностей ментальних лексиконів різних людей - це розбіжності у

власних назвах, які входять до цих ментальних лексиконів. Зважаючи на показану вище вагомість власних назв у організації, структуруванні ментального лексикону, ці розбіжності слід визнати істотними. До речі, вивчення ідіолекту окремої людини (письменника, політичного діяча, просто мовця) - один з надійних шляхів пізнання ментальної мови та її організації.

Можна думати, що в минулому концептуальні системи і зокрема ментальні лексикони людей були пов'язані з власними назвами ще тісніше, ніж тепер. В.П.Руднєв, посилаючись на Ю.М.Лотмана, висновує: "У міфологічній свідомості, як показав Ю.М.Лотман, кожне слово тяжіє до того, щоб стати власною назвою, оскільки для міфологічної свідомості взагалі є нехарактерним абстрактний розподіл предметів за класами. Кожен предмет для міфу є унікальним і в той же час пов'язаним з іншими предметами" [Руднєв 1999, с. 110]. Додамо, що мислення міфологічне, як і мислення дитяче, воліє оперувати власними назвами, а не загальними, і психологічно: вони наглядніші, з нами легше працювати, легше їх усвідомити. Зазначена вище наповненість ментального лексикону **моїми** словами, що дозволила нам говорити про приватизацію мови в мозку людини, призводить, серед іншого, до зрушення розмежування власних і загальних назв. Чимало слів, які *lingua vocalis* уважає загальними, у ментальному лексиконі сприймаються як власні. Такими є, наприклад, терміни спорідненості. У мові та мовленні слова *батько, мати, син, донька, брат, сестра* є загальними назвами, а в ментальному лексиконі - власними: *мій батько, моя мати, мій син* і т.д. Йдеться про позначення певної, конкретної людини, фактично про "родинний антропонім" (пор. 2.2), на периферії якого існує і загальна сема - здатність позначати взагалі певний тип родинних стосунків незалежно від конкретної людини. Для ментального лексикону предмет може бути таким же унікальним, як і для міфу.

При цьому маємо зважити на такий істотний момент. Концептуалізація пізнаного людиною відбувається в мові мозку цієї людини, відбувається індивідуально. Мова, педагоги, докільля подібну індивідуальність концептів якось урівноважують, співвідносячи різні ментальні лексикони, бо інакше

взаєморозуміння, комунікація були б неможливими. Однак формуються, витворюються концепти як індивідуальні, самотні ментальні утворення, інакше кажучи – як власні назви. У поезії “індивідуальні концепти характеризуються яскравою експресивністю, суб’єктивною забарвленістю та оригінальністю” [Буянова 2003, с. 26]. За межами поезії концепти зберігають не меншу індивідуальність, зокрема у співвідношенні вербального й невербального виразника. Розвиток людини, навчання в школі та ВНЗ значною мірою полягає в уодноманітненні індивідуальних концептів, тобто по суті в переході ментальних власних назв у ментальні загальні назви.

Новела Миколи Хвильового "Кіт у чоботях" побудована як ланцюгова реакція номінації головного персонажа, складається з **моїх** слів, серед яких є й **чужі** слова, зокрема інтертекстуальний перегук з Ш.Перро, винесений у заголовок. Ці номінації незалежно від написання є власними назвами, що стають основою романтичного й вольового образу. Ось початок (курсив усюди наш – О.К.): “Отже, про глухе слово: *Ганка* – глухо, ми її не *Ганка*, а *товариш Жучок*. Це так, а то – глухо. А от *гантувати* – це яскраво, бо *гантувати*: вишивати золотом або сріблом. ... А то буває *гантований* захід, буває схід, це коли підводиться або лягає заграва. *Гантований* – запашне слово, як буває лан у вересні або трави в сіновалах – трави, коли йде з них дух біляплавневої осоки. *Ганка* – це глухо. Ми її *товариш Жучок*. І личить. ... От вона: Це тип: “*кіт у чоботях*”? Знаєте малюнки за дитинства: “*кіт у чоботях*”? Він дуже комічний. [...] “*Кіт у чоботях*”- це *товариш Жучок*. От” [Хвильовий 1989, с.44]. Далі: “Русява? Чорна? Ясно – *жучок*”; “А от ніс (для баришень скандал!) ... ніс – головка від цвяшка: кирпатенький (“*Кирпик!*” - казали й так, поза очі тільки). Ну, ще зріст. Ясно: “*кіт у чоботях*”; “Ах, ці *жучки в чоботях*, вони конче не дають мені покою! Коли я буду відомий письменник, тоді я напишу велику драматичну поему: “*Кіт у чоботях*” [Хвильовий 1989, с.45, 48]. Циклічний фінал новели, теж суціль онімізований: “Так: - піп охрестив *Ганка* (глухе слово, а от *гантувати* – вишивати золотом або сріблом – це яскраво). Ми назвали – *товариш Жучок*. А історія назве – “*кіт у чоботях*”. *Кіт у чоботях* – тип. Точка.

Коротко. Ясно. Все” [Хвильовий 1989, с.54]. Саме по собі нанизування номінцій-онімів створює тут яскравий, вигаптуваний образ, але найголовніше втім, що на цих номінаціях тримається сюжет, тримаються події – як плоди тримаються на дереві.

На початку оповідання “Юрко” знаходимо таку зливу асоціацій: “На нічній зміні були: Остап, Юрко. Юрко: гори Юри (Швейцарія), юрта, за юртою тайга – холодна, в снігах: бори, бори, і нема їм краю” [Хвильовий 1989, с.55]. Спочатку тут маємо звукову асоціацію, своєрідну псевдоетимологію: *Юрко* – гори *Юри* (гірська система *Юра*, розташована в Швейцарії та Франції, звідси – юрський період з його динозаврами), також *юрта* (переносне житло кочових народів, утім числі і в Південному Сибіру, де є тайга). Потім ідуть асоціації за суміжністю: де юрти – там *тайга*, а в тайзі *холод*, *сніги*, також асоціація за схожістю: *тайга* – *бори*. Увесь цей асоціативний ланцюжок, що створює буремний і схвильований настрій, породжується антропонімом *Юрко*. Додамо, що П.Стоквелл кваліфікує подібні побудови як концептуальну залежність, відзначаючи закономірність того, що “вибір слів у реченні [...] залежить не від схожих на словникові дефініції цих ланцюжків слів, а від пучків ідей та асоціацій, які викликаються цими словами в головах мовців і слухачів” [Stockwell 2002, р. 76]. Ми ж намагаємося показати, що в створенні подібних пучків вагомий першопоштовх нерідко зумовлюється власною назвою.

В оповіданні “Життя” яскраво вирізблений образ *Оксани*: “З Оксаною от що: їй 17 літ [...]. Оксана ходить “корольком”, груди що яблука тверді, й несе їх уперед, от і спокушала парубків”. Потім завагітніла від Мишка-комуніста і подалась до Києва, бо туди нібито збирався Мишко. “Коли б вона читала “Кобзаря”, вона б знала Катерину, але вона була неписьменна” [Хвильовий 1989, с.19, 23]. Через десять років після написання цього тривожного та трагічного твору, у 1932 р. М.Хвильовий супроводив його короткою передмовою, де серед іншого сказано: “Оксана – це запліднене ідеями комунізму незаможне селянство” [Хвильовий 1989, с.410]. Організатором його текстової інформації є антропонім *Оксана* [пор. Зубов 1996, с. 62-63].

Як бачимо, ці тексти видобуваються з ментального лексикону письменника за допомогою власних назв, під проводом власних назв. Під цим же проводом тексти, думки, ідеї в ментальному лексиконі можуть і народжуватися. Розглянемо приклад з зовсім іншої сфери – міркування психолога Алекса Делавера, який полюбляє розплутувати найскладніші злочини в детективах Джонатана Келлермана. Ось він прокручує в голові обставини вбивства талановитого співця Бейбі Боя. Він пригадує слова іншої людини, професора коледжу Алварда Гордона Шулла, з яким мав бесіду, бо його учня вважали вбивцею цього музиканта: “For some reason your name’s familiar” [Kellerman 2004, с.393]. Ці слова – “Чомусь ваше ім’я мені знайоме” – стали ключовими для встановлення вбивці й запобігання іншому вбивству. Вбивцею виявився сам шановний професор Шулл. Делавер просто почав міркувати: звідки Шулл міг знати його імення. Потім пригадав, що воно було надруковане на обкладинці компакт, що його видав Бейбі Бой. Там висловлювалася подяка докторові Алексу Делаверу. Шулл, готуючись до вбивства, вивчав і компактдиск, і його обкладинку. Це прозріння Делавера невдовзі в трагічних обставинах цілковито підтвердилося. Ім’я, знайомство з іменем виявилось тим поштовхом, що породив здавалось би неймовірну думку і призвів до розкриття злочину.

Про текстуальну вагомість власних назв слушно говорить С.М.Співак: “У результаті культурно-історичного розвитку людства власні назви розвинули значні семантичні та асоціативні зв’язки, що згодом перетворилися на згорнуті сюжети”. І в іншому місці: “Власна назва [...] відіграє визначальну роль в процесі упорядкування художньої інформації у текстовій тканині” [Співак 2003, с.10, 59]. Хотілось би тільки уточнити, що “згорнутий сюжет” – то не стільки результат розвитку власних назв, скільки їх питома, органічна сутність. З розвитком же просто зростає число таких “згорнутих сюжетів”. Не було, наприклад, Наполеона, а потім народився, і протягом його життя з’являлися “полички” його діяльності. Роль власних назв можна назвати визначальною в упорядкуванні інформації не тільки текстової тканини, а й ментального

лексикону. Можна сказати навіть так. У мові та її використанні, тобто в комунікації, власні назви є необхідним, обов'язковим компонентом. У художньому творі, у поетичному мовленні функціональне навантаження власних назв помітно збільшується [О.Карпенко 2000, с. 71-73; Співак 2004, с. 276]. У мові ж мозку, у ментальному лексиконі організаційна роль, функціональна вагомість власних назв стає ще більшою.

Власне кажучи, найвагомішою видається роль власних назв у процесі запам'ятовування і, відповідно, згадування. Меншою, але теж важливою є робота онімів під час формування та формулювання думки, а відтак – комунікації, усного та писемного спілкування. Ще меншу, однак теж досить помітну навантаженість власні назви мають при сприйнятті та розумінні тексту. М.Бірвіш, що докладно розглянув цей останній процес, розрізняючи фонетичний, синтаксичний, семантичний та контекстуальний рівні розуміння, підкреслює, що “навіть на нижчому рівні обробки мовленнєве сприйняття не є строго лінійноупорядкованим, а швидше організується в термінах збережених у пам'яті інтегрованих шаблонів” [Бірвіш 1988, с.99]. До тих інтегрованих шаблонів, що їх аналізує М.Бірвіш, слід обов'язково додати власні назви, що тримають при собі (навіть у собі) великий обсяг інформації, наявній у ментальному лексиконі. Ми намагалися це обгрунтувати в попередньому викладі, показавши, що оніми виконують роль своєрідних заголовків для значних обсягів найрізноманітнішої інформації, тим самим сприяючи її збереженню та використанню. Така роль власних назв по суті ще не розглядалась ні когнітивною лінгвістикою, ні класичною ономастикою. Тим настійнішою є потреба її подальшого вивчення.

1.4. Власні назви в ментальному лексиконі

Як ми з'ясували вище (1.3), роль онімів у залученні інформації, як мовної, так і енциклопедичної, для її переробки та включення в ментальний лексикон і так само для її обробки та виведення з ментального лексикону для спілкування, є дуже вагомою. Тим не менш треба не забувати, що те й те власні назви роблять принагідно, коли самі потрапляють до ментального лексикону чи

видобуваються з нього. Як саме вони це роблять, якої переробки та обробки зазнають? У цій цікавій когнітивній сфері залишається ще багато нез'ясованого, але ключовими в ній видаються поняття **концепт** і **символ**.

Коли “нічیه” ім'я людини, хай визначної, однак невідомої власнику ментального лексикону, чи власна назва якогось об'єкта стають “моїми” [Бахтин 1979, с. 268], тобто входять у “мій” ментальний лексикон, то вони здійснюють це як концепти. Засвоївшись, обкатавшись у голові, знайшовши свою концептосферу і своє місце в ній, ці новоприбулі власні назви-концепти, якщо вони не зберігають у даний час своєї комунікативної актуальності, поступово переходять, разом з усією пов'язаною з ними інформацією, у сховище пам'яті. Тим самим вони перетворюються з концептів у символи.

Н.Хомський навіть виділив у мові два підкомпоненти чи дві когнітивні системи: 1) збереження інформації та 2) реалізації інформації [Кр.сл., с. 75]. Ці дві когнітивні системи як складники свідомості людини й розрізняються, на нашу думку, як такі, що оперують символами (перша) та концептами (друга).

Термін **символ** у когнітивній лінгвістиці тлумачиться, якщо можна так сказати, дуже символічно [О.Карпенко2003]. Загальне розуміння цього терміна – “умовне позначення якогось предмета, поняття або явища” [СУМ, т. 9, с. 174]. Однак у семіотиці і зокрема в лінгвістиці таке розуміння фактично нічим не відрізняється від тлумачення істотного для мовознавчої теорії терміна **знак**. Тому, наприклад, О.С.Ахманова вносить у визначення символу ідею мотивованості на відміну від знака, який є принципово немотивованим. Для дослідниці символ – це “знак, зв'язок (пов'язаність) якого з даним референтом є мотивованим” [Ахманова 1966, с. 404], але мотивованість символу не є його обов'язковою прикметою – її взагалі може не бути. Ч.С.Пірс поділив знаки на три типи: 1) іконічні (означає подібне до означуваного), 2) індекси (означає та означуване є суміжними), 3) символи (зв'язок означуючого з означуваним встановлюється за умовною згодою) [ЛЭС, с. 168]. Отже, за Пірсом символ це якраз немотивований знак.

Це останнє твердження теж, гадаємо, не є абсолютною істиною. Воно зручне для групування знаків. Для розуміння ж символу як такого воно не підходить, бо якийсь історичний зв'язок між референтом та його символом є – одної умовної згоди тут недосить. Наприклад, *Дніпро*, *Шевченко*, ім'я *Іван*, *чуб-оселедець*, *вишиванка*, *калина* можуть бути символами України, а *Тилігул*, *Корнійчук*, ім'я *Лаврін*, *вуса*, *постоли*, *яблуко* – ні, хоч усе назване може одержати символічне навантаження відносно якихось інших референтів [пор. Багмут 2003, с. 126-127]. Річ у тім, що символ не просто “умовне позначення якогось предмета”, а виразник „певної абстракції, загальної ідеї” [Кононенко 1996, с. 225]. Символ претендує на вираження **сутності** предмета [Лесин 1989, с. 200]. Символ “опосередковано виражає сутність певного явища [...], має філософську смислову наповненість, тому не тотожний знакові. [...] Символ постає процесом активного перетворення внутрішнього на зовнішнє і – навпаки, відмінністю внутрішнього і зовнішнього” [Літ.словник 1997, с. 653].

Ось ці притаманні символу зв'язки внутрішнього і зовнішнього якраз і лежать у основі когнітивного розуміння символу. Йдеться про форми ментального лексикону, йдеться про внутрішню інформацію, про її репрезентацію в мозкові людини. Р.Лангакер розуміє це як поєнання фонології та семантики: “я вважаю доречним говорити про “фонологічний простір” та “семантичний простір” як дві різні грані когнітивної організації; сумісно вони визначають абстрактний біполярний “символічний простір” [Langacker 1991, р. 116]. О.Кубрякова говорить більш узагальнено: “Символ – це абстрактна характеристика для того, як репрезентована інформація розумові людини [...] Складниками розуму є, таким чином, не лише репрезентації (символи), але й процедури їх використання” [Кр.сл., с. 156].

Символ у когнітивістиці, отже, це те, що є в голові людини. Символи безперечно ґрунтуються переважно на фонології (певне звучання) та семантиці (певний сенс). Однак тим вони не обмежуються, бо можуть включати й нефонологічні звучання (згадка про шум дерев у лісі чи гавкіт собаки), смакові враження (пам'ять про смак борщу, тістечка, лимона чи гірчиці), одоративні

відчуття (запах парфумів Крістіан Діор чи помийниці) тощо. Ментальний символічний простір є тільки передусім біполярним, спираючись на фонологію та семантику. У принципі він є або може бути поліполярним. Це значною мірою залежить від індивідуальних властивостей людини, її схильностей, ієрархії цінностей та фізичних прикмет. Символіка як форма репрезентації ментального лексикону, приміром, є дуже специфічною у сліпої чи глухої людини.

Це особлива сфера, з когнітивного погляду погано вивчена. У людей, що володіють усіма органами почуттів, символічний простір теж дуже ромаїтий у своїй організації. Проте так чи так, існуючи суб'єктивно, інтимно, він є об'єктивним фактом і має загальні об'єктивні закономірності. Однією з таких закономірностей є те, що символічний простір – це форма буття ментального лексикону, який у принципі складається з концептів. Концепти як складники ментального лексикону – це не тільки слова (точніше, пам'ять про слова), але й морфеми, й відтворювані словосполучення чи речення (фразеологізми), і вся граматики в тій мірі, в якій вона відома даній людини.

Втім, тут вимагається істотне уточнення. Взагалі поняття **символ** з когнітивного погляду має розмежовуватися з поняттям **концепт**. Якщо концепти – це актуальні, працюючі одиниці інформації, то концепти “розчинені”, імпліцитні, у даний час неактуальні, становлять собою фактично не так концепти, як натяки на концепти, тобто перетворюються на символи. Символічний простір охоплює всю ту інформацію, якою володіє і якою оперує, яку переробляє розум людини. Інакше ця інформація, напрочуд велика, а в багатьох людей – величезна, в одну голову просто не влізла б. Розум – це символічне море, у якому є глибини і є поверхня. Ті символи, що виходять чи витягуються на поверхню, з якими людина ось зараз працює, стають, набуваючи більшої окресленості, повноцінними концептами і саме як концепти виходять при комунікативних потребах у мовлення, у текст. Глибини ж символічного моря, яким є ментальний лексикон, сповнені символами, а не концептами.

Тут необхідно зупинитися на згаданій вище (1.3) концепції невербального мислення, яку ми не поділяємо. У викладі З.Д.Попової та Й.А.Стерніна, цю концепцію чітко сформулював уперше І.М.Жинкін, який дійшов думки, що “інтелект [...] не розуміє природної мови” і користується “мовою інтелекту”, названою універсально-предметним кодом. Цей код має принципово невербальну природу, складаючись з наочних образів, схем, дотикових та одоративних відбитків дійсності, кінетичних імпульсів тощо. За допомогою УПК (універсально-предметного коду) і здійснюється мислення людини, завдяки цьому не залежачи від мови, використовуваної людиною. Усе людство мислить за допомогою УПК незалежно від того, якою мовою розмовляє. Дану концепцію розгорнув, деталізував та поглибив І.Н.Горелов у серії своїх публікацій [Горелов, Енгальчев 1991 та ін.]. Учений зокрема дійшов висновку, що відкритий акад. Н.П.Бехтеровою вторинний нервовий код і становить собою УПК М.І.Жинкіна. Відкриття Н.П.Бехтерової, дуже істотне для розуміння мови мозку, таких підстав не дає. У серії експериментів Н.П.Бехтерева відкрила **патерни** – біоелектричні, нейрофізіологічні еквіваленти слів. Їх запис і комп’ютерний аналіз показав, що патерни, суб’єктивні в кожній людині, спочатку мають акустичний характер (схожі за звучанням слова мають схожі патерни). Це – первинний нервовий код, яким мозок сприймає мову. Далі патерни поєднуються в мозку вже не за акустикою, а за семантикою (схожості набувають патерни близьких за змістом слів). Це і є вторинний нервовий код. Результати експериментальних досліджень, гадаємо, однозначно засвідчують, що це – той семантичний простір Р.Лангакера, який, як виявила Н.П.Бехтерева, заступає собою фонетичний простір, а не УПК [пор. Попова, Стернин 2003, с. 21-33]. Концепція символічного простору ментального лексикону, а відтак і мислення, видається прийнятнішою за концепцію УПК. Тим самим знімається й проблема невербальності концептів. Навіщо взагалі створювати було б мову, якщо мислимо ми невербально і користуємося невербальними концептами. В.В.Волков цілком слушно говорить про “вербальний простір” мислення і приєднується до запропонованої

О.С.Кубряковою схеми породження висловлення, у якій передбачено невербальний, змішаний та вербальний коди [Волков 1994, с. 138, 144]. В.М.Манакин теж пише про „вербальний і невербальний способи мислення”, уточнюючи, що „поняття невербального повинно допомогти глибше проникнути у вербальний світ мислення і побачити в ньому модель цілісної картини людської свідомості” [Манакин 2004, с. 37, 40].

Навряд чи концепти можна назвати сутностями, “спільними для всіх народів”, “метою, до вираження якої прагне людська свідомість у процесі пізнання” [Ковтаник 2003, с. 5]. Це не “ідеальна сутність”, а більш-менш чітко виражена одиниця інформації, що формується в концепт у процесі людського мислення. Цей концепт може бути і помилковим (як концепт *флогістон*, на якому до кінця ХУІІІ с. ґрунтувалася теорія горіння), і умисне сфальшованим (наклепи), і просто суб’єктивним (тому що належить суб’єктові, який його вживає як уміє і як хоче). Природою, сенсом концепту зумовлюється те, належить чи не належить він до понять.

Особливу частину ментального лексикону складають власні назви. Подібно до всіх інших складників цього лексикону вони репрезентовані в людському розумі не тільки у межах біполярного символічного простору (в розумінні Р.Лангакера) і тим паче не в складі УПК. Наявність у кожної власної назви тільки одного носія накладає помітну специфіку на її ментальне існування. Ту ж саму *Аллу* один любить, другий гудить, третій шанує, четвертий вважає інтелектуалом, п’ятий – дурепою тощо. В.А.Кухаренко розглядає притаманні власній назві “різкі перепади в її інформаційному обсязі й емоційно-оцінній скерованості при позначенні того ж референта” як одну з інваріантних характеристик онімів [Кухаренко 2002, с. 119]. Репрезентація тої ж особи у розумінні людини, таким чином, аж ніяк не зводиться до фонології та семантики. Життєвий досвід і людські стосунки, інтереси та захоплення визначають коло улюблених поетів, композиторів, співців, політиків, інших діячів минулого й сучасного. Таке коло, його склад та обсяг, різні у кожній людини. При цьому до фонетики (уявної, мисленнєвої фонетики) та семантики

додаються почуття, уявлення, образи (знаєш людину, то обличчя пригадаєш, може, швидше, ніж ім'я). Інакше кажучи, біполярність Р.Лангакера заступається в дійсності поліполярністю, однак не втрачає вербального компоненту.

Те ж можемо сказати про всі інші розряди власних назв – топоніми, теоніми, ергоніми, астроніми та ін. Можна, зрештою, забути ім'я людини (отже, з ментального фонологічного простору ця лексема випала), але добре її пам'ятати за стосунками, подіями, почуттями, пам'ятати її вигляд, голос тощо. Тобто, в складі ментального лексикону цей онім із забутим звучанням зберігається. Пор. процес згадування людини, ім'я якої забулося, але місце зустрічі і вчинок цієї людини збереглися в пам'яті: “Remember a fellow named Peeler Mardo?” He lifted his head. I could see him searching in his memory. The name didn't seem to mean anything to him. “A fellow you knew in Leavenworth”, I said. “A little runt that was in there for splitting twenty-dollar bills and putting phony backs on them”. “Yeah”, he said. “I remember” [Chandler 1983, p. 252-253]. Ім'я *Мардо* реципієнтові нічого не говорить, але коли тому нагадали: сидів у Левенворті за фальшування 20-доларових купюр, слухач сказав: “Так. Я пам'ятаю”. Маючи одиничного носія і тому не виражаючи понять [Ю.Карпенко 1975, с. 50], оніми, що репрезентовані як символи в розумі людини, практично завжди поліполярні, причому в їх символічному просторі фонологія та семантика не обов'язково є панівними.

Для письменника, що написав певний твір, усі вжиті в цьому творі оніми є концептами, а для реципієнта, для читача – не всі, а лише ті, які він запам'ятав, які так чи інакше запали йому в душу. *Гаррі Поттер* та *Фродо* тепер є концептами для більшості населення земної кулі, *Івасик-Телесик* – для всіх українців, а *Філін Марлоу* – для досить вузького кола людей, навіть і американців.

При цьому ті ж оніми-концепти, як уже зазначалось, набувають у ментальному лексиконі різних людей різного вигляду. Разом з тим на цей вигляд істотно впливає час і місце. Для підтвердження цієї тези звернемося до

фанастичного оповідання А.Бестера “Will You Wait?” [Bester 1977, p. 125-132], що репрезентує демононімію (переважно імена так званої “нечистої сили”) у сприйнятті пересічного американця (дія відбувається в Нью-Йорку десь у ХХ ст.). Не клеїлося життя у невдахи, і вирішив він продати душу дияволу. Але як це зробити, як знайти диявола? Час і місце підказують шлях.

Герой оповідання переглядає телефонні довідники і шукає відповідну диявольську фірму і знаходить, хоч не так просто. Спочатку дзвонить у “Службу знаменитостей” (Celebrity Service), говорить, що йому потрібен *the Devil*, і на подив секретарки роз’яснює: “The Devil – Satan, Lucifer, Scratch, Old Nick – the Devil” [Bester 1977, p. 125]. Персонаж, отже, додає до наймення *the Devil* (а тут ця загальна назва стає, як і інші вжиті в оповіданні демононіми, власним особовим найменням, хоч і зберігає артикль) ще чотири синоніми – два традиційні, загальноприйняті (*Satan, Lucifer*) і два вживані у англomовному світі – *Scratch* (зазвичай кажуть *Old Scratch*), буквально “подряпина”, та *Old Nick* (жартівливе наймення чорта). Тоді йому відповідають, що Диявол більше не належить до знаменитостей.

Залишилося шукати різні фірми. Ось що знайшлося: 1) “*Satan, Shaitan, Carnage & Bael*”; секретарка іменує цю фірму аббревіатурою: *SSC&B*. Отже, “Сатана, Шайтан, Карнаж і Баел (Ваал)”. Два перші наймення тут зрозумілі, Баел є дещо переінакшеним Ваалом (чи Баалом), а це – західносемітське прізвисько різних богів, що означає буквально “володар” [Мифы, т. 1, с. 148, 159]. Карнаж є уособленням апелятива *carnage* “безжальна різня”; 2) “*Mr Satan is now with Beelzebub, Belial, Devil & Orgy*” [Bester 1977, p. 126], відповідна аббревіатура: *BBDO*. Тут усе виразно чортяче – і сам містер Сатана, і Вельзевул, і його соратник Веліал [Мифы, т. 1, с. 227-228; т. 2, с. 413], і Диявол, і – як то личить такій фірмі – замість компонента “& Co”: “і оргія”; 3) посередницька фірма “*Sybil & Sphynx*”, скорочено *S&S*, де працюють *Mrs Sphynx* та *Miss Sibyl*; 4) юридична фірма “*Wizard, Warlock, Voodoo, Dowser & Hag*”, куди кинувся герой за допомогою, бо містер Диявол його таки обдурих. Юристи-засновники фірми поіменовані за вживаними в англійській мові назвами чарівників, тобто

назву фірми слід перекласти приблизно так: “Чаклун, Чарівник, Характерник, Лозоходець і Відьма” [БАРС, т. 1, с. 622; т. 2, с. 747, 757, 799; Collins, p. 338]; 5) арбітражна компанія “*Seraphim, Cherubim and Angel*”. Це вже ніби антоніми до чортячого світу, але характерно, що знаходиться ця компанія під проклятим номером 666 [Bester 1977, p. 132]. Тут теж *Mr Angel* з персонажем так і не зв’язався.

Письменник онімічними засобами, перетворивши загальні назви у власні, зробив потойбічний світ буденним явищем Нью-Йорка. У цьому й когнітивна сіль даної роботи. Оніми-концепти виходять із символічного простору, що репрезентує інформацію персонажа оповідання (а він, здається, знає не всі англійські наймення чорта: словник Collins вказує ще назви *Apollyon, Clootie, fiend, archfiend, Old Harry, Prince of Darkness* [Collins, p. 304]), як типові наймення успішних бізнесменів чи канцеляристів-бюрократів з типовими для місця і часу звичками, поведінкою, виглядом, одягом тощо. Диявол, приміром, балотується в конгрес і працює з електоратом саме так, як то прийнято в США. Це не Мефістофель Фауста і не трохи комічний чортик (дідько, щезник тощо) українських народних казок. У вжитку, у тексті онім-концепт так чи так осучаснюється – і у випадку теонімів та демононімів, як ми пересвідчилися, цей процес помітний чи не найвиразніше.

Значно менше це торкається наймень історичних осіб. Осучаснений *Платон* чи *Овідій* перестане бути рівним собі, але й тут погляди на історичних осіб з часом міняються. Йосип Сталін масово подавався як геній і батько всіх народів, а тепер сприймається як диктатор. Тривалий час нам втовкмачували, що Степан Бандера – то бандит і зрадник, а нині він визнаний усім світом як незламний борець за незалежну Соборну Україну, пор. назву одної зі статей про нього: “Ім’я, що стало символом боротьби за волю”. Характерною є аксіологічна траєкторія наймення гетьмана Івана Мазепи та багатьох інших історичних діячів. Щодо імення *Мазена* зазначимо, що його конотативне забарвлення різко не збігається в Україні та Росії. Якщо в Україні це забарвлення позитивне, а ім’я гетьмана оточене шанобою і навіть на банкноті

зображено (10 гривень), то в Росії, як це засвідчив прекрасний словник Є.С.Отіна, конотонім *мазена* досі зберігає негативне значення, хоч його антиукраїнська скерованість уже втратилась [Отин 2004, с. 217-218].

Історія, як бачимо, дуже вагомо профілює [Bartmiński, Niebrzegowska, s. 211-212] практично всі концепти, а власні назви, мабуть, найбільше. Межами тут є, гадаємо, тільки небезпека поплутання різних онімів, приміром української Одеси з кількома Одесами в США чи Людовика ХІУ, Короля-Сонце, з Людовиком ХУІ, сонце якого зайшло на ешафоті. Знову ж таки там, де час і місце у сукупності індивідуальних символічних просторів, тобто якоїсь значної групи людей (найчастіше у якогось етносу) виділяють більш-менш однаково певні концепти як вагомі, історичні явища і наділяють їх об'єднувчими функціями, ці концепти можуть стати символами вже в традиційному сенсі. У цьому випадку, власне кажучи, витворюється єдиний символічний простір не окремого розуму окремої людини, а колективу людей. Якщо цей колектив єднає усіх (чи принаймні переважну більшість) членів етносу, країни, держави, то в цьому випадку народжується тривкий і цінний для свідомості даного колективу символ. Зрештою таким є механізм творення етнічного менталітету, що цікаво показав Валерій Шевчук, аналізуючи українські народні символи в своєму романі-есе „Мисленне дерево” [Шевчук 1989], пор. ще інтерпретацію цих Шевчукових поглядів у Л.Лонської [Лонська 2004].

На прикладі письменників про символіку слушно сказав Г.Клочек, поєднуючи поняття символ і знак, що загалом трапляється досить часто, бо це, як ми бачили, хоч і різні, але близькі поняття: “У кожній національній літературі є знакові письменницькі імена. Шекспір, Шевченко, Пушкін, Міцкевич, Петефі і т.д. – це знакові імена, сказати б, першої величини. [...] Знакові письменницькі імена першої величини відіграли виняткову роль у формуванні національної свідомості. Згадаймо, бодай, який величезний внесок у пробудження та розвиток національної свідомості своїх народів зробили Пушкін, Шевченко, Міцкевич. Знакові імена як свого роду національні

символи із виразною та глибокою змістовністю наділені націєоб'єднуючою функцією” [Клочек 2002, с. 33]. Пор. ще таке ономастичне міркування про поезію Яра Славутича: “Духовна зрілість народу втілена поетом у відомі всім українцям імена” [Селіверстова 2003, с. 128].

Отже, можемо зробити висновок: розумові людини інформація репрезентована у вигляді концептів, що досить швидко стають символами, які в сукупності утворюють символічний простір інтелекту і розташовуються в ньому на парадигматичних засадах (3.6). Виходячи з цього простору в текст знову як концепти – якщо вони виявляються спільними для всіх (чи більшості) людей, що розмовляють тою ж мовою – ці індивідуальні символи-концепти утворюють уже спільний, суспільний, мовний символічний простір, зі складу якого виділяються особливо значущі концепти, що зрештою стають національними символами. Так суто когнітивне поняття символу зростає в традиційну, історично усталену символіку. У складі цієї символіки дуже велике місце займають власні назви, що зумовлено історичною вагомістю їх референтів, які обростають значним обсягом інформації, тобто зрештою їх семантичним простором і особливою схильністю до символізації назв одиничних об'єктів. Перспективним для подальшого вивчення в цьому напрямі є співвідношення та взаємодія власного і загального у символічному просторі ментального лексикону.

Можемо зрештою сказати, що з погляду когнітивної лінгвістики символи – це пасивні концепти, а концепти – це активні символи. Входячи до ментального лексикону та виходячи з нього в мовлення, перебудови концепт-символ-концепт зазнають і апелятиви, і оніми. При цьому ті й ті увіходять до ментального лексикону як “нічий” або “чужі” концепти, а виходять з нього, побувши якийсь час на стадії символу (тіні чи привида концепту), вже як “мої” концепти. Тобто те, що виходить з мови мозку, не є абсолютно ідентичним тому, що туди входить. Додається, як мінімум, якийсь компонент суб'єктивності. Різниця між апелятивами та онімами в цих переходах полягає

найбільшою мірою у тому, що оніми тягнуть за собою – і туди, і назад – якийсь обсяг мовної та енциклопедичної інформації, вмістилищами якої слугують.

1.5. Співвідношення трансформації власних назв та їх концептуалізації

О.С.Кубрякова наголосила: “Якби було потрібно назвати ключове поняття когнітивної лінгвістики – підкреслюють когнітологи – ним було б поняття концептуалізації” [Кр.сл., с. 93-94]. Концептуалізація – це фактично класифікація, здійснювана при когнітивному засвоєнні реальної дійсності, пізнавальному процесі, що переважно зводиться до “породження й трансформації смислів (концептів)” [Кр.сл., с. 93]. В.З. Дем’янков уточнює, що концептуалізація становить собою когнітивну обробку й переробку інформації, результатом якої стає значення мовних виразів [Кр.сл., с. 63]. Пор. ще й таку дефініцію: “Концептуалізація – це осмислення вхідної інформації, мисленнєве конструювання предметів і явищ, яке призводить до утворення певних уявлень про світ у вигляді концептів (тобто фіксованих у свідомості людини смислів), наприклад, концепт дому, часу, простору, вічності, руху тощо” [Плотницькая 2003, с. 203]. Якщо категоризація – інший різновид когнітивної класифікації - об’єднує пізнавані явища, підводить їх “під певну рубрику досвіду, категорію” [Кр.сл., с. 42], то концептуалізація, навпаки, скерована на виявлення окремішності явища, його інваріантності, що дозволяє визнати його самостійним концептом. До цього доречно додати, що “репрезентація світу, його концептуалізація й категоризація (або ж, іншими словами, сприйняття й обробка вхідної, так само як і вже наявної інформації) залежать від ряду суто суб’єктивних факторів, таких як, наприклад, рівень компетентності, точка зору на предмет аналізу тощо” [Гуреев 2004, с. 57].

Може, це й перебільшення, що “антропоніми – найсуттєвіші словесні знаки у пізнанні і вивченні людської мови” [Фаріон 2002, с. 190], але пізнати сутність концептуалізації власних назв на фоні їх трансформації видається зручним саме на прикладі антропонімії. Ми вже мали нагоду розглянути різні види й форми трансформації онімів, говорячи про їх відношення до когнітивної лінгвістики

(1.1). Тепер можемо співвіднести цю онімічну трансформацію з концептуалізацією власних назв. Наші трилексемні паспортні наймення здатні утворювати значну кількість, більше 20, антропоформул, приміром: *Іван, Іван Петрович, Іван Котляревський, Іван Петрович Котляревський, І.П.Котляревський, Котляревський Іван Петрович, Котляревський Іван*, а ще ім'я *Іван* має десь біля сотні пестливих, розмовних, згрубілих та ін. форм (словник Л.Г.Скрипник та Н.П.Дзятківської називає тільки 36 форм), які теж можуть слугувати номінацією тієї ж особи. Пор. вираження вікової динаміки тої ж людини формами її імені: “що личить Петрикові, не личить Петрові” [Процюк 2004, с. 146]; вираження статусних змін різними антропоформулами: “Досі був я просто *Вася*. | А тепер – *Василь Хомич!*”, бо шофером працює – “І в артілі | Я – великий чоловік” [Олійник, т. 1, с. 32]. У склад наймень можуть увіходити детермінативи, наймення може заступатися прізвиськами чи псевдонімами. Однак оскільки це номінативне багатоголосся позначає один об'єкт – одну й ту ж людину, то й концептуалізуватися воно має, гадаємо, однаково, утворюючи в ментальному лексиконі єдиний концепт. А як бути з тезками? Антропоформула *Іван* як представник наймень *Іван Богун, Іван Мазепа, Іван Франко, Іван Огієнко, Іван Драч* та ін. у кожному випадку репрезентується як окремий концепт. Окремим концептом стає кожен *Іван*, якщо інформація про цю особу увіходить у даний ментальний лексикон, тобто якщо відбувається акт концептуалізації. Ця риса власних назв слушно кваліфікується В.А.Кухаренко теж як їх інваріантна характеристика: “Вступаючи в нову ситуацію і означаючи новий референт, власна назва відповідно відображає його ознаки в тому складі, в якому вони відібрані новими комунікантами” [Кухаренко 2002, с. 119].

Р.Лангакер настійно підкреслює семантичну сутність концептуалізації: “Значення прирівнюється до концептуалізації (у найширшому сенсі); семантичні структури, таким чином, є концептуалізаціями, побудуваннями у відповідності до лінгвістичної конвенції” [Langacker 1991, р. 61]. І ще: “Значення дорівнює концептуалізації. Лінгвістична семантика, таким чином,

мусить намагатися дати структурний аналіз і розгорнутий опис таких абстрактних сутностей, як думки та концепти. Термін концептуалізація інтерпретується досить широко: він включає нові концепції так само, як і зафіксовані; сенсорний, кінестетичний да емотивний досвід; визнання ближчого контексту (соціального, фізичного й лінгвального) тощо” [Langacker 1991, p. 2].

Отже, семантика над усе. У власних назвах семантика – це їх вказівка на певний конкретний предмет, явище, особу. Одна й та ж (ліпше сказати: омонімічна) назва вказує на різних осіб чи на різні предмети – наслідком їх концептуалізації стають різні концепти. Різні назви вказують на ту ж особу чи предмет – їх репрезентацією стає єдиний концепт.

У цьому зв'язку виділимо думку Р.Лангакера, що концептуалізація включає як нові концепції (тобто нові концепти), так і концепти зафіксовані (отже, вже наявні в ментальному лексиконі). При цьому візьмемо до уваги ще одне його міркування: “У мовленні релевантними концептуалізаторами є мовець та адресат, а релевантною концептуалізацією – значення окремого лінгвального виразу” [Langacker 1991, p. 79]. У звичайній розмові адресант користується відомими йому концептами, вже зафіксованими в його ментальному лексиконі: концептуалізація полягає у виході цих концептів з мови мозку у комунікацію, у вжитку їх адресантом з тим значенням, яке він вважає істинним і в даному випадку доречним. Для адресата ж почута ним інформація може містити як уже зафіксовані, відомі йому концепти, так і нові, якими він не володіє. Для нього концептуалізація полягає в засвоєнні та осмисленні того й того. Утім, тут, як і в усьому іншому, не можна не брати до уваги суб'єктивний компонент спілкування. Джоанна Чаннелл мала підстави для висновку: “я відмовляюсь від формулювання, що слухачі лише намагаються “відновити” те, що мають на увазі мовці. Значення, до яких приходять слухачі, можуть виявитися зовсім інакшими, ніж ті, що їх висловлювали мовці” [Channell 1994, p. 25].

Актом комунікації, хай розтягненим у часі, є й написання художнього твору, наукової роботи чи іншого тексту. Тут адресант-творець, спираючись на наявні в нього концепти, творить також нові. У сфері власних назв це проявляється як у використанні зафіксованих онімів, наприклад, знаних топонімів, наймень відомих історичних осіб тощо, так і в витворенні чи, частіше, доборі антропонімів для позначення персонажів чи онімів для якихось інших предметів та явищ. При цьому і витворення, і добір серед існуючого створює нові концепти, бо існуюче набуває нового значення - пов'язується з персонажами чи явищами, створеними уявою письменника.

Для письменника, автора художнього твору, усі вжиті ним власні назви є концептами, причому концептами переважно новими, новоутвореними, хай тільки за своїм значенням, яким письменник наділяє ці концепти. Тобто в цьому випадку відбувається суцільна концептуалізація всієї поетонімосфери – всіх ужитих у творі власних назв. Читач же засвоює не всі власні назви твору – деякі з них взагалі не концептуалізуються (пропускаються повз вуха), інші – різного роду епізодичні наймення – забуваються одразу після прочитання сторінки. Усі, хто читав “Війну і мир” Л.М.Толстого (та й частина тих, хто не читав), знають антропоніми *Наташа Ростова*, *Андрій Болконський*, *П'єр Безухов*. А чи здатна особа, навіть дослідник творчості Толстого, назвати, не заглядаючи в роман, усі вжиті там власні назви? Мабуть, такої особи не знайдеться ...

Спробуємо докладніше розглянути концептуалізацію власних назв, у зв'язку з їх трансформацією, на прикладі одного художнього твору – детективного роману Джонатана Келлермана “*Dr.Death*” – “Доктор Смерть”. У романі *Dr.Death* – це поширене серед людей прізвисько відомого лікаря Елдона Г.Мейта (*Eldon H.Mate*), жорстоке і підступне вбивство якого й розслідується в цьому детективному творі. Елдон Мейт напівпідпільно, але дуже делікатно, гуманно й шляхетно здійснював евтаназію, тобто допомагав невиліковно хворим за їх бажанням піти з життя. Страшнувате прізвисько Мейта уживали все ж не так з острахом, як з повагою. Промовистим у творі є не тільки

прізвисько, а й фактичне іменування забитого лікаря. Ім'я *Eldon* етимологічно пов'язане з ельфами [Рыбакин 2000, с. 76; Рыбакин 1986, с. 162] – веселими духами природи в давньогерманській міфології, а прізвище *Mate* означає буквально “товарищ, приятель” [БАРС, т. 2, с. 28]. Власне, Келлерман пішов на спрощення прізвища *Mates*, що має зовсім іншу генезу [Рыбакин 1986, с. 310-311].

Винайдений Е.Мейтом апарат типу крапельниці лікар називав *Humanitron*, а включали його самі хворі, яких він іменував *Happy Travelers* [Kellerman 2000, р. 10] – щасливими мандрівниками. Довідавшись про страшну смерть Мейта, люди називали його *the Angel of Death, Mercy Personified* [Kellerman 2000, р. 1] – ангелом смерті, самим милосердям. Звичайно, були й такі, що говорили інакше. Зокрема об'єднання інвалідів, зване *Still Alive* – “Ще й досі живі” – визнало Елдона Мейта реінкарнацією Гітлера [Kellerman 2000, р. 66]. Ось скільки номінацій зосереджується навколо заголовного персонажа.

Відношення до Мейта – це відношення до дуже складної проблеми евтаназії. Були й накази Гітлера, який шляхом евтаназії домагався чистоти арійської раси, знищуючи калік і психічно хворих. Є й благородна відвага лікаря Джека Кеворкяна, який, імовірно, став для Келлермана прототипом Мейта: він теж має прізвисько *Доктор Смерть*, теж користувався для евтаназії крапельницею власного винаходу, теж за евтаназію грошей з хворих не брав [Мозговая, Черная 2002, с. 9]. У романі Мейта вбили, у житті Кеворкяна засудили. Церква і лікарські асоціації проти евтаназії, якась частина суспільства (з Келлерманом включно) – за.

У таких обставинах власному імені художнього твору легко увійти до концептів. Йдеться не тільки про прізвисько *Доктор Смерть*, що стає символом і прапором цілого суспільного руху. Властивостей концепту набуває й іменування *Eldon Mate*. Сприймаючи, пізнаючи віртуальний світ художнього твору, читач (адресат) фактично одразу включає до свого ментального лексикону концепт *Dr.Death*, пов'язуючи його з відповідним апелятивом *death* “смерть”, тобто здійснює акт концептуалізації. Проникаючися висловленими

письменником думками, зображеними подіями, переданими емоціями, читач виконує когнітивну переробку концепту антропоніма *Dr.Death*, що набуває істотних відмінностей від концепту, вираженого апелятивом *death*, і чітко розмежовує ці два концепти. Поступово від когнітивної категорії танатології прізвисько *Dr.Death* переходить у когнітивну категорію (фрейм) антропонімії. Тому, не втрачаючи своїх танатологічних зв'язків, концепт *Dr.Death* захоплює до свого складу також і імення *Eldon H.Mate*, що стає іншим виявом, трансформацією того ж антропонімічного концепту.

Щось подібне відбувається і з іншими (але – не з усіма) власними назвами, що складають поетонімосферу художнього твору. Взагалі більшість фахівців, що займаються когнітивною лінгвістикою, так чи так зближує концепти з поняттями, а власні назви, як то добре відомо ономастам, поняттями не є. Однак концептами, квантами знань, вони, безперечно, є. Серед онімів слід розрізняти концепти загальномовні, які відомі всім носіям мови (наприклад, *Шевченко*, *Буковина*, *Одеса* в українській мові), і концепти групові, “кланові” – аж до індивідуальних. Для людини, яка не знає, хто така *Нефертіті*, цей онім, зрозуміло, не є концептом. Розглядаючи методику аксіологічного аналізу, Т.Космеда навела два приклади, докладно описавши концепти *воля* та *Петербург* – апелятив і власну назву [Космеда 2000, с. 155-163]. Пізніше дослідниця проаналізувала концепт *Україна* у “Щоденнику” Т.Г.Шевченко, зокрема розглянувши його асоціативні ряди [Космеда 2003]. Щодо обсягу концепту *Петербург* пор. ще [Євсєєва 2004, с. 9-10].

У художньому творі безперечно концептуалізуються зафіксовані в мозку власні назви, що знані усім, зокрема відомих географічних об'єктів та історичних (прецедентних) осіб. Зрештою, на те вони і є історичними особами, щоб бути відомими широким колам мовців. Т.Космеда, говорячи про українські концепти-оніми, зазначає: “безпосередньо українську культуру характеризують такі концепти-власні назви, як *Чигирин*, *Київ*, *Дніпро*, *Прип'ять*, *Десна* [...], концепти-антропоніми – *Франко*, *Леся Українка*, *Марко Вовчок*, *Г.Сковорода* [...], у духовно-моральній свідомості українця виділяються й, наприклад, такі

концепти-персонажі літератури, як *Катерина*, *Чіпка*, *Микола Джеря*, *Захар Беркут* [...]. Вони давно набули суто національного характеру” [Космеда 2000, с. 155].

Наймення персонажів набувають рис концептів національного характеру лише з помітним часовим відрізком свого літературного буття, якщо твори, де живуть ці персонажі, стають класикою, одержують національну чи світову славу. Ясно, що *Dr.Death*, як і детектив *Milo Sturgis* та психолог *Alex Delaware*, що розкрили таємницю смерті Мейта та знайшли його вбивцю (точніше, зробив це Алекс Делавер), не є національними концептами англомовного світу на відміну, приміром, від детектива *Шерлока Холмса*. Келлерман написав цікавий твір, але подальша його доля в літературі невідома. Більшість бестселерів через 10-15 років потрапляє у Лету, а написане Артуром Конан Дойлом – уже класика.

Проте концептами груповими зазначені персонажі – і не тільки вони – стали безумовно. Групу, для якої імення *Dr.Death* (і *Eldon Mate*), *Dr.Delaware*, *Milo Sturgis* набули статусу концептів, складають люди, що прочитали роман “*Dr.Death*”, і ще вужче – люди, яких захоплює серія романів Келлермана про Алекса Делавера. Отже, не варто думати, що якийсь конкретний концепт – то така річ, що всі, як один, нею володіють. У межах одної мови навіть мовні картини світу можуть бути різними [Букринская, Кармакова 2001, с. 31], не те що окремі їх кванти – концепти. Обсяг знань у різних людей різний. Отже, й кількість, склад концептів – квантів тих знань – теж дуже відмінні. Особливо це стосується власних назв, яких у кожній мові безліч і знання яких тому дуже різняться від людини до людини. Відзначимо, що індивідуальна картина світу (яка “формується на основі концептів – ментальних сутностей ідеального порядку, що є абстракціями досить високого рівня”) являє собою єдність “особистого” і “народного”, що “картини світу у людей співмірні, оскільки вони мають спільне ядро, що є народним” [Разан 2001, с. 214-215].

Процес концептуалізації власних назв художнього твору – один з обов’язкових компонентів входження читача у віртуальний світ цього твору

[О.Карпенко 2002]. Якщо взяти звичайного читача – не прискіпливого до деталей дослідника твору і не учня чи студента, що має цей твір вивчити за програмою, – то що відкладається передусім у його сприйнятті твору? Сюжет, особливо динамічний сюжет детективу, та імена персонажів як центри (чи магніти), навколо яких концентрується уява, інформація про дійових осіб твору. Хтось полює за романами про адвоката Мейсона, хтось – за романами про Ніро Вульфа. Чималу групу вболівальників має й Дж.Келлерман із своєю серією романів про Алекса Делавера. *Delaware* в усій серії і *Dr.Death* у розглядуваному творі – головні онімічні концепти роману. Тут мова йде про концепти, створені натхненням письменника. Назви *California, San Francisco, New York, Mexico, Amsterdam, Tokyo* тощо, що є відомими читачеві усталеними географічними концептами, допомагають легко локалізувати дії чи думки персонажів, а антропоніми, приміром, *Princess D* чи *Rembrandt* зі стійкими аксіологічними параметрами дозволяють оперувати ними як еталонами. Подібними національними чи загальнолюдськими онімами-концептами автор користується як зафіксованою в ментальних лексиконах читачів даністю, як символами для злиття побудованого ним віртуального світу художнього твору з реальним світом реального життя.

Створені автором віртуальні онімічні концепти включають для нього усю поетонімосферу твору, а для читача, як правило, далеко не всю. Запам'ятовується, а тим самим концептуалізується головне – головні чи хай і не головні, але яскраві персонажі, часто вживані та істотні для твору породжені чи дібрані авторською уявою власні назви інших онімних розрядів.

У романі “*Dr.Death*” окрім трьох уже названих персонажів концептуалізуються імення ще кількох діючих осіб. Ось, приміром, алюзія-самоіронія Алекса Делавера “*Yeah, right. And I’m Dirty Harry*” [Kellerman 2000, p. 106] – “Так, вірно. І я Брудний Гаррі” як жартівлива антономасія семантично трансформується й увіходить до концепту *Delaware*, хоч це імення є провідним концептом кінофільму “*Dirty Harry*” (1971) з Клінтом Іствудом у головній ролі про полісмена, який нещадно боровся з криміналом кримінальними методами,

керуючись тезою “мета виправдовує засоби” (жанр – *cop-thriller*). Натомість навіть для не дуже уважного читача у романі “Dr.Death” стають концептами принаймні ще п’ятеро персонажів.

Це прихильниця Елдона Мейта і співучасниця роботи його гуманітрона (винаймала для того на своє ім’я автобус) Аліса Зогбі. Прізвище *Zoghbie* нібито нічого й не говорить, але воно дібране так, що лиш одним приголосним звуком відрізняється від слова *zombie* – зомбі, оживлений мрець. Ім’я *Alice* узято чи не спеціально для перегуку з уславленою героїнею Льюїса Керролла (користуємося написанням імені, усталеним традицією – А.Гудманян рекомендує *Luvic* [Гудманян, ч. 3, с. 73]): “Want me to come along to meet Alice in Deathland?” – говорить Стерджіс Делаверу [Kellerman 2000, p. 73] – “Хочеш, щоб я пішов з тобою побачитися з Алісою в Країні Смерті?” Маємо пряму й прозору алюзію до “Аліси у Країні Чудес” – “Alice in Wonderland”. Аліса Зогбі пішла за Елдоном Мейтом у Країну Смерті, як Аліса з чарівної казки Керролла пішла за кроликом у жилетці в Країну Чудес. До речі, Зогбі й убита була слідом за Мейтом тими ж безжальними руками: *Deathland* усе-таки...

Це син Елдона Мейта – художник і наркоман. Його справжнє ім’я – *Eldon H. Mate Junior* – Елдон Г.Мейт Молодший. Воно супроводжується цілою низкою трансформацій. Коли дружина старшого Мейта залишила його, активно заперечуючи його евтаназійні принципи, син пішов разом з нею і відтоді став зватися *Donny Salcido* – Донні (демінутив від Елдон) *Salcido* – за прізвищем матері. Як художник він обрав собі псевдоним *Zero Tolerance* – *Zero Толлренс*. У романі не раз відзначається незвичність цього останнього наймення: “artist with the improbable name of Zero Tolerance” [Kellerman 2000, p. 67], “Tolerance, like that’s a real name” [Kellerman 2000, p. 73]. Річ у тому, що цей псевдонім – лише краплину переінакшений лозунг *zero tolerance* – “повна неприпустимість” (буквально: “нуль толерантності”). Колишній мер Нью-Йорка Р.Джуліані зробив це мотто своїм гаслом у боротьбі з правопорушниками, зокрема стосовно негрів, бо раніше їм, щоб не бути звинуваченими у дискримінації, поліція нерідко прощала те, за що карала білих. Донні скерував своїм

псевдонімом це гасло проти батька і його заняття евтаназією. Він написав, як то стало модним серед художників, картину-перегук, що є, до речі, яскравим прикладом інтертекстуальності [Горшкова, Шевченко 2002; Лепетюк 1995]. Об'єктом перегуку обрав славнозвісний груповий портрет Рембрандта “Урок анатомії доктора Тульпа” (оригінал зберігається у Гаазі), причому і доктору Тульпові, і анатомованому трупу надав портретної схожості зі своїм батьком, доктором Мейтом. Цю схожість він зберіг навіть у портреті (теж перегуку) Мерілін Монро [Kellerman 2000, p. 68].

Це Річард Досс, який гадав, що Елдон Мейт убив його жінку, яка насправді покінчила самогубством, і весь час погрожував Мейтові, навіть наймав для того кілерів. Зрозуміло, що після смерті Мейта Досс став головним підозрюваним. Ім'я та прізвище цей персонаж має цілком звичні, непромовисті. Генетично *Richard* означає “сміливий володар” [Рыбакин 2000, с. 168], а *Doss* – відтопонімне утворення – усічення з *Dossett*, яке виникло шляхом асиміляції з *Dorset*, що є назвою графства в Англії [Рыбакин 1986, с. 151-152]. Але тут є істотне для твору але. Існує англійське жаргонне слово *doss*, що означає “ліжко в нічліжці” [БАРС, т. 1, с. 404; Collins, p. 335], тобто погане ліжко. Суть у тому, що дружина Річарда пішла з життя саме тому, що спокусилася лесбійанством, що завдало їй у результаті тяжких психічних і фізіологічних страждань і зрештою призвело до того, що вона наклала на себе руки, зімітувавши при цьому гуманітрон Мейта. Сам Річард Досс був енергійним, самозакоханим і успішним бізнесменом. Онімічно про нього говорить назва його компанії – “*RTD Properties*”. *RTD* – ініціальна аббревіатура його повного імення *Richard T.Doss* [Kellerman 2000, с. 34-35].

Це Леймерт Фаско, колишній працівник ФБР, доньку якого вбив той же злочинець, що й Елдона Мейта. *Leimert Fusco* [Kellerman 2000, p. 403] теж непромовисте наймення, хоч зв'язок прізвища *Fusco* з прикметником *fuscous* “темнуватий” нібито натякає на поведінку носія. Раніше Фаско працював у не дуже відкритій інституції, тепер потаємно шукає вбивцю. І таки знайшов –

практично одночасно з Алексом Делавером – і застрелив його з засідки, коли поліція прибула для його арешту.

Це також убивця, антипод Елдона Мейта. Убивця цей теж був лікарем, але передусім – маніяком, що одержував насолоду від убивств. Він ховається, заплутує сліди, міняє місця роботи і разом з тим – свої імена. Тут знову зустрічаємося із значною антропонімною трансформацією. Останнє ім'я вбивці – Пол Улрік (*Paul Ulrich*), раніше було Майкл Берк (*Michael Burke*). Було й Шарвеню (*Sharveneau*), і Гуї Мітчелл (*Huey Mitchell*). Якщо Майло Стерджіс у розмові про нього користується лише ім'ям *Paul*, характеризуючи його як людину, що здатна викладати у *Serial Killer School* – “Школі серійних вбивць” [Kellerman 2000, р. 398], то Алекс Делавер з його аналітичним складом розуму, називаючи злочинця, підкреслює не те, що вже все про нього відомо – вже він *Пол*, а заглиблюється в його імена-маски: “Michael Burke/Paul Ulrich”, “Ulrich/Burke” [Kellerman 2000, р. 399, 400]. Імена, що їх міняв лікар-убивця, не є промовистими, як і повинно бути для того, хто таїться. Що виразно окреслюється з цього антропонімного конгломерату, то це його різномовність. Поряд з виразно англійським антропонімом *Mitchell* є й такі, що можуть бути визнані за німецькі, наприклад, *Burke*, (ім'я *Michael* залежно від його озвучення як Майкл чи Міхаель може бути як англійським, так і німецьким; прізвище *Ulrich*, хоч воно й існує в такій формі як варіант англійського прізвища *Ulrik*, усе ж має переважно німецьке забарвлення), французькі (*Sharveneau*; французьким, так само як і англійським чи німецьким, можна вважати ім'я *Paul* [Dauzat 1951, р. 467]), іспанські, точніш – латиноамериканські (ім'я *Huey*). Персонаж так приховував не лише своє ім'я, а й свою національність: не розкривав, звідки він родом, а письменник таким антропонімним прийомом відмовляється від адресації цього персонажа конкретному народові.

Пол Улрік – чорна сторона проблеми евтаназії. Він дуже любляв працювати із невиліковно хворими і прискорював їх смерть. Між ділом він також убивав цілком здорових. І це теж Келлерман узяв із життя. Як є лицар

евтаназії Джек Кеворкян, так є й судові процеси над медпрацівниками, що вбивали заради вбивства. Наприклад, у вересні 2002 р. преса повідомляла, що в Нідерландах, у Гаазі, судять медсестру Люсі де Берк (який дивовижний, неймовірний збіг з одним із прізвищ-псевдонімів Пола Улріка!), що протягом 1997-2001 рр. убила 13 чоловік, у тім числі чотирьох немовлят. А трохи раніше, в 2000 р. в Англії 15 пожиттєвих ув'язнень отримав лікар Гарольд Шіпмен за 15 убивств. Пізніше розслідування довело, що насправді протягом 1974-1998 рр. Шіпмен убив 215 чоловік, хоч ця цифра варіюється до 500. Його теж іменували Доктор Смерть. Ні краплини чогось спільного з літературним Доктором Смертю Елдоном Мейтом чи реальним Доктором Смертю Джеком Кеворкяном у нього нема. Він став відповідником літературного Пола Улріка.

Письменницька майстерність Дж.Келлермана і висока суспільна вагомість проблематики роману спричинились до того, що провідним онімічним концептом цього твору якраз і стало згадане антропонімізоване позначення – Доктор Смерть, Dr.Death. Поза тим до усталених концептів у романі для середнього читача, можна думати, увійшли ще антропонімічні позначення вісьмох персонажів. У творі також використано значну кількість ментально зафіксованих національних та загальнолюдських онімічних концептів, що існують незалежно від наявності чи відсутності їх у даному романі. Припускаємо, що приблизно така ж картина концептуалізації власних назв притаманна не тільки цьому роману і взагалі не тільки творам детективного жанру. Передусім концептуалізуються наймення провідних персонажів. Авторські, запроваджені письменником топоніми чи інші розряди власних назв стають концептами художнього твору за умови їх істотності – як топонім *Grayville* у А.Бірса чи зоонім *White Fang* у Дж.Лондона.

За питомою вагою в романі Келлермана, за вагомістю в сюжеті твору ми виділили вісьмох персонажів, що мали б, на нашу думку, стати концептами в ментальних лексиконах читачів цього роману. Так воно, мабуть, і було одразу після прочитання цього твору. Однак ось результати мікроопитування читача-адресата через півтора року після прочитання роману. Залишились у пам'яті:

Алекс Делавер, Майло Стерджіс і Робін. Цю останню, коханку Делавера, ми в претенденти на концептуалізацію навіть не висували, бо її роль у романі “Dr.Death” мінімальна. Однак уся ця трійця, включаючи Робін, переходить з роману в роман даного циклу, що й стало визначальним у концептуалізації даних онімів. Пам’ятається ще ймення вбивці *Пола Улріка* (але без жодного з варіантів-замінників), метафорична назва головного героя *Доктор Смерть* (але не пам’ятається його справжє ім’я), а також підозрюваний *Ден* (перекручення: насправді Річард Досс) та його фірма *ДТ* (теж перекручення: справжня назва РТД).

Отже, троє з намічених нами кандидатів у читацькі концепти випали, ще троє запам’яталися не повністю або з перекрученнями. Чітко памятаються тільки двоє з нашого списку й один персонаж, якого ми до списку не включили. Концептуалізується, з переходом у довготривалу пам’ять усе, що видається важливим або просто цікавим, але пам’ять – оте символічне море ментального лексикону – піддається автоматичному (підсвідомому) перегляду, і все, що не витримує аксіологічних чи комунікативних вимог (у режимі, що виробився для даного ментального лексикону), з неї виштовхується, забувається.

1.6. Семантична навантаженість онімічного концепту

Як ми пересвідчилися, не всі оніми, наявні в одержаній реципієнтом інформації, стають для нього концептами. Більшість забувається, не затримуючись у ментальному лексиконі. Ті ж, що затримуються, зазнають певних семантичних трансформацій і одержують різне семантичне наповнення. Говорячи про семантичні трансформації, ми не маємо на увазі елементарні помилки, які іноді трапляються навіть в університеті на екзамені (Леся Українка жила в ХУІІ ст., письменник Галтворті, Байрон – відомий німецький поет тощо). Йдеться про трансформації ієрархічної та емоційної оцінки, пов’язаної з входженням у ментальний лексикон, коли онім стає “моїм” онімом. У старому анекдоті, довідавшись, що Париж знаходиться дуже далеко від Бердичева, співрозмовник вигукує: “Фі, яка глушина!” Точка відрахунку, суб’єктивні уподобання і рівень компетентності помітно варіюють семантику

оніма (подобається – не подобається, для мене це важливо – не дуже важливо – зовсім не важливо). Те саме відбувається і з концептами-апелятивами, але серед онімів це виражається особливо чітко й помітно.

Що ж до семантичного навантаження концептуалізованих онімів, то воно буває дуже різним. Можна сказати, що семантична насиченість оніма відрізняється від людини до людини. Онім може вмістити величезну інформацію (1.3), оскільки називає одиничний об'єкт і, отже, не виражає поняття, а тому й не має “семантичного дна”, яке є у виразників понять-апелятивів. Будь-яка інформація про об'єкт увіходить до семантики його назви, але концептуалізатор для цього має володіти даною інформацією. Тут можлива безліч рівнів (шарів) семантичної наповненості. Ю.С.Степанов виділяє їх тільки три, і такий підхід до семантики концептів узагалі, а онімічних концептів у особливій мірі має своє обґрунтування: поверховий рівень, середній рівень, глибинний рівень.

Серед численних і неоднозначних тлумачень терміна **концепт** [О.Карпенко, с. 28], існує й тлумачення Ю.С.Степанова: “Концепт – це ніби згусток культури в свідомості людини; те, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини [...] Концепт – основний осередок культури в ментальному світі людини” [Степанов 2001, с. 43]. С.Г.Воркачов дещо видозмінює формулювання Ю.С.Степанова: “в більш вузькому розумінні до числа концептів відносять семантичні утворення, відзначені лінгвокультурною специфікою й тим чи іншим чином характерні для носіїв певної етнокультури” [Воркачев 2001, с. 70], а також уточнює, що це – один з трьох підходів до “лінгвістичного розуміння концепту”. До останнього додамо, що це суб'єктивна точка зору вченого. Фактично, як ми знаємо (1.2), таких підходів є значно більше. Взагалі визначення Ю.С.Степанова дещо фігуральне (“ніби”, рос. “как бы”), бо фактично концепт у мові мозку є осередком не лише культури, а будь-якої інформації без винятку. Однак аналізувати семантичну наповненість онімічних концептів на прикладі концептів культури (вужче – мистецтва) у багатьох відношеннях зручно й показово.

Саме тому для розгляду семантики власних назв у мистецтві спиратись на позицію Ю.С.Степанова видається найдоцільнішим [О.Карпенко 2004в], тим паче що він не обмежився визначенням, а дав розгорнутий опис свого розуміння культурних концептів, зокрема відзначивши, що в логіці, філософії та мовознавстві розрізнення **значення** та **змісту** (чи **сенсу**: рос. **смысл**) зводиться до розмежування **обсягу** поняття (у власній назві, до речі, обсяг дорівнюється одиниці – вона має тільки один денотат, бо інакше не була б власною) та його **ознак**. Отже, значення вказує на обсяг (які денотати охоплює слово), а зміст (сенса) – на ознаки. **Концепт** – це лишень зміст (сенса) слова – значення слова до концепту не включається [Степанов 2001, с.44]. Додамо до цього, що вказане розрізнення значення і змісту, у принципі цілком доречно, на практиці у більшості лінгвістичних праць, зокрема й праць з когнітивної лінгвістики, у тому числі і в цитованому словнику Ю.С.Степанова, не витримується, і термін **значення** вживається як такий, що охоплює всі аспекти семантики. До того ж Л.С.Виготський, як зазначають З.Д.Попова і Й.А.Стернін, розмежовує значення і зміст зовсім не так. **Значення** – то спільне, притаманне різним носіям мови наповнення номінації, а **зміст** – індивідуальне, суб'єктивне осмислення семантики слова мовцем [Попова, Стернін 2003, с. 19]. Це розрізнення в мовознавстві теж не дуже закріплене, хоч пор.у О.О.Залевської: зміст – то „продукт відображення значення слова крізь призму суб'єктивного досвіду індивіда” [Залевская 1977, с.26]. В усякому разі на сформульованій теоретичній основі Ю.С.Степанов виділяє “три компоненти, або три “шари”, концепту”: 1) основна, актуальна ознака; 2) додаткова, чи декілька додаткових, пасивних ознак, що стали вже неактуальними; 3) внутрішня форма, як правило, зовсім не усвідомлювана, хоч і якимось відбита у зовнішній, словесній формі [Степанов 2001с. 47]. В.А.Маслова приймає будову концепту за Ю.С.Степановим як основу і називає всі три виділені ученим шари [Маслова 2004, с. 41], однак підкреслює, що багатомірність концепту дозволяє різні підходи до визначення його структури [Маслова 2004, с. 42], і сама характеризує структуру концепту з істотними відмінностями: „з одного

боку, до неї належить усе, що стосується структури поняття; з другого боку в структуру концепту входить те, що робить його фактом культури – вихідна форма (етимологія); стиснута до основних ознак змісту історія; сучасні асоціації; оцінки, конотації” [Маслова 2004, с. 40]. В результаті, якщо Ю.С.Степанов говорить про шари (рос. **слои**) концепту, виділяючи їх три, то В.А.Маслова звертається до іншої метафори: „структуру концепту можна уявити у вигляді кола, в центрі якого лежить основне поняття, ядро концепту, а на периферії знаходиться все те, що привнесене культурою, традиціями, народним і особистим досвідом” [Маслова 2004, с. 42]. У розумінні концепту шари Ю.С.Степанова видаються більш конструктивними, ніж коло В.А.Маслової, тим більше для нашої теми. Адже власні назви взагалі поняття не виражають, а тому виходить, що центр кола-концепту у них виглядає порожнім, що абсолютно не відповідає дійсності. Філософське розуміння концепту як поняття взагалі в мовознавстві є непродуктивним, що вище вже відзначалося (1.2).

Розглянемо відповідно до концепції Ю.С.Степанова три шари – компоненти культурних концептів, виражених власними назвами. Усталені групи співаків та музикантів колись називали вокально-інструментальними ансамблями (аббревіатура – ВІА), а тепер давно вже цим позначенням не користуються за єдиним винятком, де аббревіатура входить в саму назву і тим сприяє створенню другого, додаткового (який фактично стає основним) – сексуально-медичного сенсу: “ВІА Гра”. За нейтральною й безпретензійною розшифровкою “Вокально-інструментальний ансамбль Гра” стоїть назва ліків. Не випадково по-російськи назву групи передають не “ВІА Игра”, а “ВІА Гра”. Другий, підтекстовий сенс такого ж напрямку, але ще відвертіший, ховається в назві популярної певний час російської групи “Тату”. *Тату* – прийняте нині англomовне позначення татуювання. За цим прямим, відкритим змістом стоїть завуальований сексуальний: назва осмислюється як поєднання двох займенників, що натякають на лесбійські статеві стосунки. Не випадково в ЗМІ нерідко пародіюють цю назву як “Той того”.

Колись, років 30-40 назад, з'явилися назви ВІА, що прямо чи метафорично вказували на заняття і містили додатню конотацію: білор. “Песняры”, “Сябры”, рос. “Самоцветы”, пізніше “Ласковый май”, укр. “Смерічка”, “Червона рута” [Брицький 2003, с. 245, 255], також “Мрія”, “Кобза” (третій керівник цього колективу Є.Коваленко сказав у 2005 р.: „Я був у захваті від мудрості людини, що додумалася так геніально назвати групу” [Кунгурцева 2005, с. 10]), назви від милозвучих топонімів: “Світязь”, “Медобори”. Більшість цих музичних колективів існує й досі, але іменуються вони вже не *ВІА*, а *групами*. Яка ж додатня конотація у назвах “Отпетые мошенники” (зазначимо, що головний „мошенник” узяв собі й адекватний шокуючий псевдонім – *Аморалов*, хоч справжнє його прізвище – *Суровенко*), “Руки вверх” чи “Ногу свело” та подібних? Такі назви – реклама, агітація шляхом приголомшення, психічного струсу. Цікавою видається оцінка однієї з таких музичних груп – “Дискотека “Аварія” – композитором І.Я.Крутим, який говорить про підбір виконавців до кіномюзикла “Сніжна королева”: “Я ... запропонував, щоб “Дискотека “Аварія” зіграла зграю розбійників. По-моєму, це якнайкраще відповідає іміджу групи. Побувайте на їх концерті й переконайтесь – справжні розбійники” [Грабенко 2004, с. 3]. Щодо самої абрєвіатури ВІА, то вона збереглася досі тільки в музичному сленгу як лайливе слово, як “образна на адресу виконавців” [Іванова 2004, с. 21].

Подібні піарівські номінативні ходи перейнято із Заходу. Перші західні музичні групи називалися, можна сказати, цілком порядно. Уславлена група “The Rolling Stones” означає буквально “перекотиполе” (переважно про людину, що часто змінює місце свого перебування): отже, жартівлива вказівка на гастрольні поїздки. Ця група виникла в 1963 р. у Великобританії. Назва утвореної там же через п'ять років групи “Deep Purple” має зміст “темний пурпур”, що в колі англійських конотацій означає високу самооцінку. А вже в 1993 р. з'являється популярна група “Garbage” з шокуючою назвою “Сміття”. У 70-х рр. ХХ ст. помітний розголос мала англійська рок-група “Uriah Heep”, названа, як зазначила В.А.Кухаренко, “епатуючи суспільний смак, у гонитві за

скандальною сенсаційністю” [Кухаренко 2002, с. 125], за ім'ям найгідкішого персонажа у творчості Чарлза Діккенса Урії Гіпа (у романі “Давид Копперфілд”), а в СРСР, у Білорусії, виникла група “Ляпис Трубецкой”, за ім'ям графомана-заробітчанина, висміяного в “Дванадцяти стільцях” І.Ільфа та Є.Петрова. Цей автор “Гавриліади” (“Гаврила шел кудрявым лесом, | Бамбук Гаврила порубал ...”) насправді звався у романі Нікіфор Ляпіс, а Трубецькой – то його урочистий псевдонім, який жартівники пропонують замінити на Долгорукий чи Валуа. Тим не менш сполучення прізвища та псевдоніма в назві “Ляпис Трубецкой” виглядає досить виразисто. Залежність цієї назви від наймення “Ugiah Heer” важко заперечити. Як одного, так і другого персонажа прославляти ні за що: маємо ту ж шокуючу настанову.

Якими ж шляхами можна розрізнити три згадані компоненти у цих та інших культурних концептах – у назвах музично-співочих груп, що їх у світі тепер багато? У пошуках елементарних сенсів, семантичних примітивів Анна Вежбицька дійшла до цифри 14 (згодом – 30): “Моя гіпотеза полягає в тому, що з допомогою цих елементів (чи їх еквівалентів у будь-якій іншій природній мові) виявляється можливим витлумачити всі мовленнєві висловлення й описати всі семантичні відношення, що існують між різними висловами” [Вежбицька 2001, с. 255]. При цьому власні назви (розглядаються антропонім **Джон** та топонім **Лондон**) одержують таке дещо тавтологічне тлумачення: “Людина, звана Джон = людина, думаючи про яку ми скажемо “Джон”” [Вежбицька 2001, с. 260]. Подібну точку зору висловлює й відомий американський ономаст Джон Алджіо: „власна назва може бути визначена як слово, чиє визначення включає цитацію самого слова” [Algeo 1973, р. 69]. Вище (1.3) ми вже торкалися семантичних примітивів А.Вежбицької у їх зіставленні з власними назвами. На рівні семантики можемо ще раз підтвердити схожість цих двох феноменів.

Отже, на рівні “семантичних атомів” А.Вежбицької основною, актуальною ознакою (перший компонент, чи “шар”) музично-співочої групи є її назва – зрозуміло, з долученням сенсу, що це саме група, а не крамниця чи кінофільм.

Тобто: група, звана “Любе” = група, думаючи про яку ми скажемо “Любе”. Йдеться про ментальний лексикон (*lingua mentalis*): *думаючи про...* та його вихід у мовлення (*lingua vocalis*): *ми скажемо...*

Таким чином, знати назву групи і те, що це саме музично-співоча група, - це володіти першим компонентом концепту. Але що означає “знати назву”? У кінці 1983 р. виникла рок-група “Звуки Му”, яка набула великої популярності, але згодом розпалася. Так досить знати про існування даної групи, чи треба ще розуміти, що означають ті “Звуки Му” – то звуки музики (та алюзія до назви відомого голівудського мюзикла “The Sound of Music”) чи звуки корови (пор. гру з перемішуванням складів цієї назви: “Муки Зву”, що набула статусу рубрики в газеті “Бульвар”) ? На першому рівні – “Звуки Му” і все! Що воно означає – то вже другий і навіть третій рівні (внутрішня форма).

Перший рівень, перший компонент концепту – це володіння інформацією: існувала всесвітньовідома група “The Beatles”. Другий компонент знань – група виникла в 1960 р. у Великобританії, її склад – Джон Леннон, Пол Маккартні, Джордж Гаррісон, Рінго Старр, усі – вихідці з Ліверпуля. Ще якась інформація про репертуар і скаженну популярність. Третій компонент концепту – внутрішня форма. Вербально (Ю.С.Степанов міркує і про невербальну, речову внутрішню форму) це – значення назви “The Beatles”. Слова *beatle* в англійській мові немає, є *beetle* “жук”, що вимовляється як і неіснуюче *beatle* [bi:tl]. Є також дуже багатозначне слово *beat* [bi:t], що означає, серед іншого, “бити, розбивати”, також “ритм”, “втомлений, змучений”. В Англії і в усій Західній Європі та Америці у повоєнний час розгорівся рух бітників, англ. *beatnik* (з англійським коренем та російським суфіксом), інакше *Beat Generation* “втомлене, розчароване покоління”. Внутрішня форма назви “The Beatles” є контамінація слів *beetles* “жуки” та *beat* у розумінні зазначеного бунтарського молодіжного руху. Більш конкретні обставини появи назви пов’язані з кінофільмом “Дикун” (1953), де головного героя зіграв ушлавлений кіноактор Марлон Брандо, ставши улюбленцем і символом для молоді. За сюжетом суперники Брандо, теж мотоциклісти, називали себе “*Beetles*”, жуки. Було

запропоновано використати цю назву, але Джон Леннон, змінивши тільки одну літеру і зовсім не змінивши звучання, пов'язав її з популярним тоді словом *beat*. Народилася назва “The Beatles”.

Подібне розуміння трьох компонентів культурного концепту стосується всіх без винятку власних назв. Межі компонентів є не дуже чіткими, але основне ядро кожного компоненту вирізняється досить виразно. Найбільше людей володіє тільки одним, першим компонентом концепту, тобто знає назву та її сенс: російська група “Smash!” (не рідше пишуть і без латини “Смэш!”), американська група “The Smashing Pumkins”. Кількість людей, що володіє цим першим компонентом концепту, визначає його популярність. Другий компонент концепту – то вже надбання переважно фанів (фанатів). Популярні групи чи співаки мають свої фанклуби, своїх стійких уболівальників. Так, Алла Пугачова перебуває під оком її фангруп – “горьківських” (збираються біля її квартири на колишній вул. Горького в Москві), “олімпійських” (біля палацу “Олімпійський”, де часто буває Примадонна), також фанклубів “Квітень”, “Червона Мадонна”, “Айсберг”. Третій компонент, який включає внутрішню форму назви, але ж нею не обмежується, бо сягає внутрішнього змісту творчості, його вивчення, його історії – то царина фахівців, професіоналів.

На всіх трьох рівнях пізнання концепту власна назва відіграє винятково важливу роль, оскільки за своїми семантичними властивостями вміщує, позначає, охоплює всю інформацію всіх трьох компонентів відповідного концепту. Так, антропоніми *Тарас Шевченко* чи *Ліна Костенко* містять у собі всю інформацію про цих українських поетів, якою володіє дана людина. Це може бути, за групуванням Ю.С.Степанова, і всі три компоненти, і два, і один – хто скільки їх має в своєму ментальному лексиконі. Ясно, що глибини третього компоненту, найбільш інформативного, ще не всі з'ясовані, розкриті, але усе те, що відкриється, буде з'ясоване дослідниками і новими поколіннями дослідників, теж потрапить (для тих, хто це знатиме) до наймення поетів. Це твердження стосується, зрозуміло, всіх Майстрів літератури та мистецтва. Всі досягнення Майстра входять у концепт, позначений його іменем, що являє

собою узагальнюючий знак, прапор, символ його творчості. У цьому і бачимо велику роль власних назв у мові та ментальному лексиконі.

На цій підставі, між іншим, і складаються різними людьми різні аксіологічні списки, які іноді називають “обоймами” і які дуже засуджуються тими, хто до таких “обойм” не потрапляє. Однак список тих митців, що вивчаються у школах, вузах певного профілю, є необхідним – не можна охопити всіх, не можна й пропустити того, хто вивчатися за масштабами свого таланту і за національною та світовою вартістю свого доробку повинен. Такі списки для обов’язкового вивчення складає Міністерство освіти і науки, ВНЗ можуть їх якось видозмінювати. З плином часу маємо просто разючі зміни. Такі списки міняє не тільки час та суспільна ситуація. Тут цілком можливі і суб’єктивізм, і просто помилки.

Свої індивідуальні, нерідко дуже суб’єктивні “обойми” існують для власного користування у кожного шанувальника мистецтва. Любить людина, скажімо, Далі та Ель Греко і не любить Пікассо й Дега. Або навпаки. Суб’єктивна аксіологічна шкала і об’єктивна ціннісна ієрархія, вивірена часом, суспільством та фахівцями, можуть значно розходитися. Фелікс Кузнецов, впливовий діяч у російському літературознавстві, називає вершини російської літератури так: “Пушкін, Тютчев, Лермонтов, Некрасов, Блок, якщо мати на увазі поезію; Гоголь, Достоевський, Толстой, Тургенєв, Чехов, Горький (...), якщо мати на увазі прозу” [Кузнецов 2004, с. 8]. Список - виважений, але не бездоганний, з елементами суб’єктивізму (приміром, висунення Тютчева на друге місце, перед Лермонтовим; включення до списку Горького, а не, приміром, Булгакова тощо). У інших фахівців список чільних вершин не збігся б з цитованим. Коли ж мова йде не про фахівців, а про рядових читачів, то частка суб’єктивізму зростає. У різних людей різні смаки, різні критерії, різні уподобання.

Для нас істотним є не склад подібних списків, а та обставина, що вони формуються на основі власних назв і інакше формуватися не можуть. Це дуже наглядно ілюструє силу, навіть могутність власної назви у мові та мисленні

людей. “Прізвища письменників, - зазначає Л.І.Селіверстова, - використовують у художній творчості різні автори, кожен вкладає в онім своє розуміння” [Селіверстова 2003, с. 128].

У цьому плані зупинимося також на власних назвах витворів мистецтва. У минулому цей розряд власних назв був зовсім не таким, як нині: лаконічним, усталеним, загальноприйнятим. Але він був, бо суспільно цінний індивідуальний духовний (так само – матеріальний) витвір не може не мати свого індивідуального позначення – власної назви. Найпотужніший шедевр давньоруської літератури ми називаємо тепер “Слово о полку Ігоревім”, росіяни – “Слово о полку Игореве”. Мусін-Пушкін перше видання твору (1800 р.) назвав “Ироическая песнь о походе на Половцевъ удельнаго князя Новгорода-Северскаго Игоря Святославича”. Сам текст назви не має – вона сконструйована з першої фрази поеми: “Не лепо ли ны бяшетъ, братіе, начяти старыми словесы трудныхъ повестій о пълку Игореве, Игоря Святъславлича!” Власне, автор поеми, як бачимо, називає її не “Словом”, а “Повістю”. Древня назва цієї поеми-повісті до нас не дійшла, і ми користуємося імовірною її реконструкцією. Наш найдавніший літопис, укладений теж у XII ст. і збережений у різних копіях (найстаршу переписів “Лаврентей мнихъ” у 1377 р.), має заголовок, виділений в оригіналі кіновар’ю: “Се повести времяньных лет. откуда есть пошла руская земля. кто въ киеве нача первее княжит и откуда руская земля стала есть” [ПСРЛ, т. 1, с. 1-2]. Неважко помітити, що даний заголовок фактично являє собою коротку анотацію. Нині цей видатний літописний твір іменується “Повесть временных лет” (рос.) або “Повість минулих літ” (укр.). Лаконічні назви викристалізувалися пізніше.

У змістовній монографії А.А.Жаборюка “Давнє українське малярство (XI-XVIII ст.)” уміщено 80 репродукцій-ілюстрацій, з яких 39 включають до своєї назви слово **портрет** (іноді з уточненням: ікона-портрет, портрет-епітафія, портрет-хоругва) [Жаборюк 2003, с. 203-205]. Ясно, що ці назви – плід усталеної наукової систематизації, а не назви історичні, дані авторами чи власниками цих портретів. Навіть у XVIII ст. портрети людей іменувались

парсунами (слово свідчить з XIУ ст. [ЕСУМ, т. 4, с. 298]), хоч саме тоді, у ХУІІІ ст. в Україну прийшло запозичене з французької мови (через німецьку) й слово *портрет*, вживане щоправда давніше у формі *патрет*. У дослідженні А.А.Жаборюка представлена й репродукція з назвою “Родинний портрет князя Ярослава Мудрого”, який знаходиться на одній з фресок Софійського собору в Києві [Жаборюк 2003, с. 23]. Тут виразно бачимо інформаційно-наукову сутність назви, яка не має відношення до невідомої нам назви автентичної.

Ця ситуація стосується не тільки українського портретного живопису, а й узагалі всього старого живопису в усьому світі. Найславетніша картина найславетнішого художника називається в германському світі *Mona Lisa* (англ., нім.), а в романському – *La Gioconda* (італ.), *La Joconde* (фр.). Утім Франція як власник цієї картини, бо вона зберігається у Луврі, уживає й назву *Mona Lisa*. На листівках, виданих у СРСР, можна прочитати російською мовою: “Мона Лиза (Джоконда)”, “Мона Лиза Джоконда”, “Портрет Моны Лизы Джоконды” (і сюди теж проникає лексема *портрет*!), “«Мона Лиза», или, как ее иначе называют, «Джоконда»”. Уточнимо, що італ. *Gioconda* означає “усміхнена”, а слово *mona* (розмовне стягнення слова *madonna*) в часи Леонардо да Вінчі мало побутовий сенс “пані, мадам”.

Якщо з Відродження пересунути давніше, в античний світ, то тут з назвами художніх творів, переважно скульптур, справа ще темніша. У тому ж Луврі зберігається уславлена “Венера Мілоська”. Слід зазначити, що це – грецька скульптура богині кохання, яка датується ІІ ст. до н. е., знайдена на острові Мілос (давніше – Мелос) [Сл. ант. 1989, с.95]. Отже, звали цю богиню *Афродіта*, а *Мілоською* вона могла б називатися будь-де, але не на о.Мілос. Просто там її відкрили, а потім і перехрестили на латинський лад. Первинна назви скульптури, якщо вона існувала, нам невідома. “Аполлон Бельведерський” (римська мармурова копія грецького бронзового оригіналу, виготовленого в ІУ ст. до н.е. скульптором Леохаром [Сл. ант. 1989, с. 41; Мифы, т. 1, с. 94]) – таки Аполлон, бо цей грецький бог і в Давньому Римі

шанувався, але означення з'явилося набагато пізніше і пояснюється тим, що скульптура зберігається у Ватікані в палаці, званому Бельведер.

Умовність, варіативність, заміна назв художніх витворів відбиває роздуми митця або ж частіше подальшу історію цих витворів. Водночас подібні коливання назв аж ніяк не засвідчують їх факультативності. **АББА** (найменування групи за ініціальними літерами імен учасників), **“Шоста симфонія”** (з вказівкою композитора, бо консервативний звичай іменувати свої симфонії шляхом простої нумерації став рідко порушуваною традицією), **“Справжня картина “Острів мертвих” Арнольда Бекліна в час Анжелус”** (назва картини Сальвадора Далі, написаної в 1932 р.; “Острів мертвих” – найпопулярніша картина швейцарського художника-символіста ХІХ ст. А.Бекліна; Анжелус – молитва за померлих), **“Intermezzo”** (жанровий музикальний термін, використаний М.М.Коцюбинським для назви новели) – мистецькі твори можуть мати найнеймовірніші назви, але не можуть їх не мати. Суспільно вагомий індивідуальний духовний продукт повинен мати й індивідуальне позначення, тобто – власну назву.

Мистецький утвір народжується автором як концепт і як концепт сприймається реципієнтом. Однак цей утвір не може увійти в ментальний лексикон у своїй цілісності. Уточнимо, що диригент здатен тримати в мозку знання дуже багатьох музичних творів, навіть симфоній, декламатор чи просто шанувальник поезії – прочитати напам'ять багато поетичних текстів, але ніхто не може розмістити в своїй пам'яті всю духовну культуру світу. Власні ж назви як скорочені знаки, позначення мистецьких утворів *lingua mentalis* може приймати практично необмежено (пор. 1.3). У ментальному лексиконі власні назви мистецьких утворів, як і власні назви їх авторів, слугують представниками, заміниками цих творів. Це вироблений тисячоліттями досвід спосіб спресованого утримання в мозку духовних здобутків мистецтва.

В самому механізмі заступлення в ментальному лексиконі мистецького твору його назвою, в динаміці та особливостях цих назв багато неясного – такого, що потребує подальшого і різнобічного вивчення. Скажімо, наведена

вище назва картини С.Далі сама по собі може кваліфікуватися як художній увір. Тут і акцентована інтертекстуальність, відкрито спрямована до картини А.Бекліна й опосередковано – до картини Жана Франсуа Мілле “Анжелус”, до якої С.Далі звертався неодноразово і якій давав надто суб’єктивну інтерпретацію, тут і твердження про “справжність” своєї картини, хоч між нею й картиною А.Бекліна практично немає нічого спільного [пор. Harris 1994, с. 23]. З трьох аспектів теорії інтертексту, виділених М.В.Тростниковим [Тростников 2001, с. 564], тут маємо в першому випадку пряме запозичення тексту іншого автора, а в другому – запозичення образу іншого твору. У назвах літературних творів інтертекстуальність є досить поширеним явищем, яке передбачає й наявність інтертексту в усьому творі [пор. Колегаєва 1991, 2003]. Згадаймо хоча б численні перелицьовки “Енеїди” Вергілія, що з’явилися у різний час у різних літературах, включаючи й видатну поему І.П.Котляревського “Енеїда”, від якої прийнято вести історію нової української літературної мови, хоч вірші Івана Мазепи, адресовані Мотроні Кочубей, важко визнати як такі, що написані старою українською літературною мовою.

Перебираючи на себе навантаження концепту – твору, його власна назва, будучи концептом ментального лексикону, може включати всі три компоненти концепту-твору, від простого знання про його існування до повного вмісту всієї пізнаної сутності цього твору. Ця властивість – включення до власної назви всієї інформації про її об’єкт – притаманна зрештою всім онімам (1.3).

1.7. Проблематика профілювання власних назв

Таким чином, стосовно власних назв на запитання “What’s in a Name?” – що стоїть за іменем, за словесним знаком” [Белехова 2002, с. 5] можемо впевнено відповісти: все, вся інформація про об’єкт власної назви. При цьому “вся інформація” та її панівна суспільна аксіологія можуть змінюватися, іноді дуже істотно. Відкриваються нові факти щодо об’єкта оніма, суспільно закріплюється інша думка, інша оцінка цього об’єкта, на що вже зверталася увага (1.4) у зв’язку з динамікою відношення до імені Йосипа Сталіна (після усунення культу його особи), Івана Мазепи та Степана Бандери (після здобуття

Україною незалежності в 1991 р.). Менш кардинальні семантичні, експресивні, аксіологічні зміни супроводжують буття онімів у суспільстві та в ментальних лексиконах окремих людей, зокрема творців-письменників, публіцистів, учених, політиків тощо, повсякчас. Водночас зміни ці настільки примхливі й неоднозначні, що тут упору розв'язувати проблему “пошуку закономірностей порушення закономірностей” [Белехова 2002, с. 7], якщо скористатися словами Л.І.Белехової, що адресує їх проблематиці створення й сприйняття нового словесного образу. Тим самим ми виходимо на важливу й цікаву проблему профілювання, яка найширше розробляється польськими фахівцями з когнітивної лінгвістики (школа Є.Бартмінського), хоч так чи так давно зачіпається і іншими когнітивістами.

Р.Лангакер, який заговорив про профілі одним з перших, розуміє їх фактично як сутності, як механізм номінації: “Для позначення особливої вагомості розглядуваного елемента я називаю рамки предикації та її денотат відповідно **базою** й **профілем**. Сприйнятий інтуїтивно профіль (за словами Сьюзен Лінднер) “виділяється як барельєф на базі”. Семантична цінність висловлення не міститься ні в базі, ні в профілі самих по собі, а тільки в їх комбінації; вона виходить з визначення специфічної сутності, що ідентифікується й характеризується своїм знаходженням в ширшій кофігурації” [Langacker 1987, р. 183]. Приміром, профіль лексеми *батько* на родинній базі – “чоловік стосовно своїх дітей” (*багатодітний батько*), а на базі військовій – “отаман” (*батько Махно*). Пізніше вчений навіть підкреслив, що для когнітивної граматики найвагомішими є “стосунки з лексичною полісемією, профільною/базовою концепцією семантичної структури” [Langacker 1991, р. 196].

У мові чи не найчастіше змінюють свою базу і, відповідно, профіль особові імена людей, бо ім'янаречення кожної нової людини дає імені нову базу, а отже й інший профіль. Пор. профілювання імені *Іван* у поезіях Т.Шевченка: 1) козак-ловелас: “Закохалися обидві | В одного *Івана*, | А *Іван*, козак звичайний, | Обох їх не ганив, | А лицявся то з тією, | То з другою любо ... [Шевченко 1964, с. 236];

2) зрадник: “Ой пішла я у яр за водою, | Аж там милий гуляє з другою. [...] *Йване мій Йване*, | Друже мій коханий, | Побий тебе сила божа | На наглий дорозі” [Шевченко 1964, с. 242]; 3) чумак-небіжчик: “А чумаченька мого молодого | Коло воликів немає. | Ой копали йому в степу при дорозі | Та притиками яму, | Завернули його в тую рогожу | Та й спустили *Івана* | У ту яму глибокую | На високій могилі” [Шевченко 1964, с. 246]; 4) запорожець-каліка: “Нема мого сина *Йвана* | І немає вісті. [...] Вернувся наш запорожець, | Як та хиря, хиря, | Обідраний, облатаний, | Калікою в хату” [Шевченко 1964, с. 248]; 5) вільний, заможний селянин (у мрії-сні): “І спитьсся їй той син *Іван* | І уродливий, і багатий, | Не одинокий, а жонатий – | На вольній, бачиться, бо й сам | Уже не панський, а на волі; | Та на своїм веселім полі | Свою-таки пшеницю жнуть, | А діточки обід несуть” [Шевченко 1964, с. 312]. Звернемо увагу, що в наведених текстах особове ім'я з'являється в зв'язку з найближчими людьми – коханою чи матір'ю.

Зрозуміло, що текстів такого роду можна навести безмежну кількість: *Іванів* в українській літературі багато, в реальному житті – ще більше. В.А.Чабаненку притаманні цікаве спостереження, що найуживаніші у Т.Г.Шевченка імена належать його родичам або друзям, зокрема *Іваном* звався дід поета [Чабаненко 1973, с. 145]. Однак саме для *Івана* родинні зв'язки не стали визначальними: це ім'я найуживаніше в Україні (і в Шевченка) тому, що воно є найпоширенішим у святцях. Кожен Іван має свою базу, свою “ширшу конфігурацію”, а тому й свій, відмінний від інших профіль. Цей профіль може змінитися тільки при заміні бази. Інакше кажучи, зв'язки профіля з базою у вченні Р.Лангакера становлять собою інтерпретацію, пояснення шляхів постання денотативного значення слова.

Відомий польський когнітивіст і етнолінгвіст Єжи Бартмінський запропонував інше розуміння профілювання. Якщо у Р.Лангакера профілювання веде до побудови концепту й назви, то у Є.Бартмінського воно лише з'ясовує аспект осмислення вже існуючого концепту, показує погляд на наявне поняття, тобто становить собою операцію з готовим поняттям

[Grzegorzycykowa 1998, s. 12, 11]. Іншими словами, “різні профілі не є різними значеннями – вони є способами організації семантичного змісту всередині значення” [Bartmiński, Niebrzegowska, 1998, s. 220]. Користуючись порівнянням профілю з барельєфом на базі, яке використав Р.Лангакер, можемо за аналогією порівняти профіль у розумінні Є.Бартмінського з сонячним зайчиком, що стрибає по базі, не залишаючи її меж. Якщо обійдемося без порівнянь, то профілювання у Є.Бартмінського стосується вже не денотації (як у Р.Лангакера), а конотації.

Профілювання такого роду органічно притаманне власним назвам, що, до речі, підкреслює і сам Бартмінський: оніми на взірць *Краків, Польща, Наполеон, Костюшко* денотують чітко окреслені об’єкти, але зазнають дуже різного прфілювання [Bartmiński, Niebrzegowska, s. 218]. Особливо ж щедро (якщо не безмежно) воно представлене особовими іменами людей. Ця прикмета особових імен відбита навіть у їх формі. Поширені особові імена можуть мати до сотні, а то й більше експресивних варіантів – демінутивів і гіпокористик, меліоративів і пейоративів, що є (так, принаймні, вважав В.В.Виноградов [Виноградов 1947, с. 112-115]) формами одної лексеми, а не різними лексемами. Ще більшою є внутрішня, змістова варіативність особових імен людей. Немає таких почуттів, які б не вкладалися в особове ім’я конкретної особи різними людьми і в різних ситуаціях. Ці почуття можуть визначити й долю самого імені. В Англії після смерті Олівера Кромвеля зо двісті років хлопчикам узагалі не давали ім’я *Олівер*, а в Австрії, де народився Адольф Гітлер, ім’я *Адольф* у період 40-70 рр. ХХ ст. зовсім вийшло з ужитку. Можна пригадати й протилежні факти. Після польоту Юрія Гагаріна в космос в Росії і в Україні було відзначено відчутний спалах частотності вжитку імені *Юрій* при реєстрації новонароджених. Цікавою ремінісценцією цього спалаху є бажання одного з персонажів роману Дж.Келлермана “A Cold Heart” Кевіна називати себе *Юрієм*. У дитинстві батько розповів йому про освоєння космосу, яке першими почали росіяни: “the first one was a guy named Yuri something. [...]

Kevin piped up, 'Daddy, I want to be first. I want to be Yuri' “ [Kellerman 2004, p. 249-250].

Як бачимо, особове ім'я людини для когнітивного експерименту не згірше мухи дрозодіфи для експерименту генетичного. Усі тезки (як ми це бачили на прикладі вжитку імені *Іван* у творах Т.Г.Шевченка) – взірць різних денотативних профілів одної лексеми у дусі Р.Лангакера. Ужитки імені одної людини у різних аспектах і з різними емоціями – взірць конотативних профілів цього імені в дусі Є.Бартмінського. Пор. ужитки імені *Маруся* у романі Л.Костенко “Маруся Чурай”: 1) аспекти – “убивиця”: “Убивицю ж, *Марусю*, до розправи скріпить в'язням города Полтави” [Костенко 1982, с. 5]; піснетворець: “Ця дівчина не просто так *Маруся*. Це голос наш. Це – пісня. Це – душа” [Костенко 1982, с. 23]; в'язень: “Прокинулась, ніяк не розберуся,- чого я тут, хто вбивця, хто *Маруся*?” [Костенко 1982, с. 28] та ін.; 2) емоції – любов: “Любив же він *Марусю*, не дай боже! Тепер сидить, лиця на нім нема”, “Я і тоді любив тебе до болю. А вже тепер, *Марусю*, й поготів” [Костенко 1982, с. 126]; зненависть: “Ускаржуюся Богу і вам на *Марусю*, що вона, забувши страх божий, отруїла сина мого Григорія” [Костенко 1982, с. 4] та ін.

При цьому ім'я людини, на відміну від мухи-дрозодіфи, додатне не лише для експериментів. Воно супроводжує людину притягом усього існування людства, являючи собою мовну універсальну й будучи виразником людської індивідуальності й людської гідності. Слушно сказано, що “концепт “людина” – ключовий концепт будь-якої культури” [Розина 1991, с. 52]. Втіленням, уособленням цього концепту й стають особові імена людей – їх відмітні, індивідуальні мовні знаки.

Не випадково Дейл Карнегі, що професійно займався секретами успішної діяльності, один з цих секретів (третій) сформулював так: “Пам'ятайте, що ім'я людини для самої цієї людини є найсолодшим і найважливішим звуком у будь-якій мові” [Carnegie 1998, p. 86]. Д.Карнегі докладно описав, серед іншого, досвід Джіма Фарлея (дотримуємося транскрипції А.Гудманяна [Гудманян, кн. 3, с. 171], хоч прізвище *Farley* нерідко передають у формі *Фарлі*), який знав, що

“середня людина значно більше любить своє власне ім’я, ніж усі інші імена на землі разом узяті” [Carnegie 1998, p. 81] і, будучи одним з організаторів успішної президентської кампанії Франкліна Рузвельта в 1932 р., об’їхав 20 штатів США, тактовно зібрав імена впливових людей, а потім написав тисячі й тисячі листів, які всі починалися словами “Dear Bill” чи “Dear Jane” тощо, а закінчувалися незмінно підписом “Jim”. Президент Рузвельт і сам пам’ятав величезну кількість імен, бо знав, що це дуже простий і водночас ефективний спосіб залучення людей на свій бік [Carnegie 1998, p. 85].

Горст Мюллер та Марта Кутас експериментально встановили істотну різницю у сприйнятті власних та загальних назв, а серед перших – дуже помітну розбіжність між особовим іменем респондента та всіма іншими особовими іменами. Вчені електрофізіологічним шляхом науково підтвердили назване вище правило (секрет) Дейла Карнегі. Однак з цього важливого відкриття зробили хибний висновок, що власні імена не є концептами, не мають концептуального значення і що це особливо яскраво демонструється, коли респондент уживає своє власне ім’я [Muller, Kutas 1996]. Як же бути з “найсолодшим, найважливішим звуком”? Мало знайдеться фахівців з когнітивної лінгвістики і зовсім не знайдеться фахівців з ономастики, які б підтримали цей висновок. Фактично відповідь на роздуми Мюллера та Кутас дав Тім Бреннен: “У когнітивній психології наявні емпіричні дані й декілька теоретичних течій, які припускають, що ім’я людини не відіграє (чи майже не відіграє) ролі в побудові, розвитку та підтриманні власної особистості. Це яскраво контрастує з менш структурованою і часто невисловленою думкою про те, що власне ім’я людини має центральне значення для її особистості” [Brennen 2000, p. 139].

У нашій, українській антропоформулі, як і в антропонімії інших мов, ім’я є значно ближчим, інтимнішим, ніж прізвище. Іменем називають близьких людей: мати – своїх дітей, чоловік – жінку, друзі – один одного. Перехід з прізвища на ім’я – знак зближення, істотного поліпшення стосунків. Прізвище та ім’я одної людини є, як ми вже відзначили (1.5), виразником одного

концепту. Перехід з прізвища на ім'я – ознака фундаментального профілювання цього концепту. Коли такий перехід здійснюється великою кількістю людей, що не належать до родичів чи особистих друзів, тоді таке профілювання стає найвиразнішим показником всенародної популярності.

Говорячи про концептуалізацію особових імен, виходимо з засади, що концепт може бути виявленим виключно в мовленні, в тексті, але відкладається він, формується (або не відкладається, не формується) тільки в мові мозку, у ментальному лексиконі. Враховуємо при цьому слушне міркування В.А.Кухаренко, що “в мові, в ізольованому стані, вона (власна назва – О.К.) денотативного значення не має, власним референтом, закріпленим у суспільній свідомості, не володіє [...]. Однак у мовленні ВН наповнюється змістом, який включає всі знання комунікантів про позначуваний об'єкт, що розрізняються повнотою якісної та кількісної інформації” [Кухаренко 2002, с. 118-119]. Уживаність (пор. *Уільям Шекспір, Тарас Шевченко*) і тому незалежність від позиції та особистості мовця “забезпечує успішне виконання власною назвою денотативної й прагматичної функції в акті комунікації” [Кухаренко 2002, с. 119].

Особове ім'я стає концептом саме по собі, коли воно називає настільки відому людину, що інших онімічних конкретизаторів не потребує. Пронизливі слова Максима Рильського “Земля, яку сходив *Тарас* своїми босими ногами, | Земля, яку зросив *Тарас* своїми росами-сльозами” зі стовідсотковою однозначністю для кожного українця вказують на Тараса Шевченка, тобто тут український концепт-символ “Шевченко” повністю виражений особовим іменем *Тарас*. Показовим є й такий приклад. Урочисте віршоване привітання “П'ятому Міжнародному конгресу українців” закінчується словами: “Хто ми? Що ми? – Нащадки *Тараса*! | Зберегти Україну покликані ми!” [Герегова 2002, с. 23]. Не без впливу такого всеукраїнського функціонування імені *Тарас* Степан Олійник назвав за іменами трьох найвидатніших поетів трьох народів у 1971 р. на відкритті пам'ятника Уолту Уїтмену під Нью-Йорком поряд з уже існуючими пам'ятниками О.Пушкіну й Т.Шевченкові: “Стоять, мов живі

побратими, вони: | *Уолт, Олександр і Тарас* – | Великих народів великі сини, | Близькі й такі рідні для нас” [Олійник, т. 2, с. 255]. Пор.ще у Миколи Вінграновського, у нерозривній єдності з іншим онімом-символом, з *Дніпром*: „Скажи мені, *Дніпре*, в якому стражданні, | Із серця якого народжений ти? | [...] | І стогону твого напився *Тарас...*”, „Понад *Дніпром*, біля чола *Тараса*” [Вінграновський 2004, с. 122, 145]. Із складеного Л.І.Селіверстовою онімічного тезауруса Яра Славутича бачимо, що поет двічі вживає прізвище *Шевченко* і тричі тільки ім'я *Тарас* [Селіверстова 2003, с. 148].

Сам Тарас Шевченко вирізнив ще один український концепт-символ, здатний до всезагального вираження самим тільки іменем – *Богдан*. Шевченко згадує Богдана Хмельницького в своїх поезіях часто – і завжди обмежується тільки іменем: “Ой *Богдане!* Нерозумний сину! | Подивись тепер на матір, | На свою *Вкраїну*”, “Йшли в Суботов про *Богдана* | Мирянам співати”, “За що ми любимо *Богдана?*” [Шевченко 1964, с. 104, 145, 177]. Пор. поряд згадку двох найславетніших українських гетьманів: “Собор *Мазепин* сяє, біліє, | Батька *Богдана* могила мріє” [Шевченко 1964, с. 196] – Іван Мазепа названий за прізвищем, а Богдан Хмельницький – на ім'я [пор. Г.Мельник 2003, с. 60]. У поезії “Заступила чорна хмара” Т.Шевченко згадує двох гетьманів за прізвищами: “А ти, старий *Дорошенку*”, “Дурний *Самойлович*”, але Хмельницького (з сином) – за іменем: “І кості *Богдана* | Й *Тимошеві* в Суботові | *Гарненько* спалили | Та й пішли собі у *Польшу*” [Шевченко 1964, с. 252].

Двічі ім'я гетьмана фігурує в Шевченка поряд з іменами російських царів: “*Вкраїно!* Мій любий краю неповинний! | За що тебе Господь кара, | Карає тяжко? За *Богдана*, та за скаженого *Петра*, | Та за панів отих поганих | До краю нищить ...” [Шевченко 1964, с. 340]. Прізвища царів і не вживались, а епітет *скажений* виключає нумерацію (*Перший*). Цікаво, що в поезії “Стоїть в селі Суботові” Шевченко тричі називає гетьмана по імені – “Ото церков *Богданова*”, “Мир душі твоїй, *Богдане!*”, “Отак-то, *Богдане!* Занапастив еси вбогу Сироту *Україну!*” Як він не гудить гетьмана, але коли згадує поряд московського царя, все ж уживає не ім'я Богдан (бо все ж оберігає його), а звертається до другого,

додаткового імення Хмельницького: “Отаке-то, *Зіновію, Олексіїв* друже! | Ти все оддав приятелям, | А їм і байдуже” [Шевченко 1964, с. 147]. Пор. і таке зауваження, що стосується вжитку імені *Богдан* Яром Славутичем: “із метою створення образу гетьмана Богдана Хмельницького автор вживає в поетичному тексті антропонім *Богдан*. Тут він означає реальну особу: “*Підвівсь Богдан – як сонце із туману!*” [Селіверстова 2003, с. 142]. Такий ужиток імені *Богдан* від часів Шевченко став поетичною нормою.

Здається, лише ці два імені, *Тарас* і *Богдан*, самі по собі однозначно вказують на двох найвидатніших українців – Шевченка й Хмельницького. Ця норма не діє лише в тому випадкові, коли в тексті є спеціальна вказівка, що йдеться про інших людей з такими іменами. Пор. хоч би поезію самого Тараса Шевченка “*Тарасова ніч*”, що містить фразу “Зібрав *Тарас* козаченьків – | Поради прохати” [Шевченко 1964, с. 24]. Її супровід, наприклад, “Обізвавсь *Тарас Трясило* | Віру рятовать” [Шевченко 1964, с. 23], показує, що йдеться про уславленого керівника повстання 1630 р. Або таке: “Як тій дитині зватися *Богданком*, коли епоха зветься НТР?!” [Костенко 1989, с. 549].

Щодо загальнономовної концептуалізації особових імен *Тарас* та *Богдан* пор.: 1) “Ой *Богдане, Богдане*, | Славний наш гетьмане! | Нащо віддав Україну | Москалям поганим?!” – першотекст вірша Павла Чубинського, що став гімном “Ще не вмерла Україна” [Чубинський 1991, с. 6]; в історичному романі Ліни Костенко “Берестечко”, що має форму велетенського монологу Богдана Хмельницького, гетьман поіменований 25 разів, з них за особовим іменем – 10 [Ю.Карпенко 2000, с. 109-110]. Коли відьма-ворожка за наказом гетьмана викликала дух загиблого в битві полковника Небаби, той користувався виключно номінацією *Богдан*: “Великий муж *Богдан*, | Та врятувати край свій не судилось”. Запитаний про майбутнє, Небаба зіслався на Шевченка, позначивши його геніальною перифразою: “На землю прийде гетьман слова, | *Богдана* п’яним назове” [Костенко 1999, с. 136-137]. Наведені слова – пряма цитата з Шевченка: “Якби то ти, *Богдане п’яний*, | Тепер на Переяслав глянув!” [Шевченко 1964, с. 338].

Фраза Ліни Костенко, вкладена в уста полковника Небаби, має кваліфікуватися як підкреслений комунікативно вторинний текст. Концепція комунікативно первинного і вторинного тексту, блискуче розроблена І.М.Колегаєвою, полягає в тому, що в комунікативно первинному тексті “відсутнє відтворення якихось вербальних повідомлень, що функціонували за межами даного тексту”, а комунікативно вторинним є, відповідно, текст, “у якому референтним простором є якась інше вербальне повідомлення, початково не притаманне даному” [Колегаєва 1991, с. 76].

З приводу первинності і вторинності Ліна Костенко добре сказала: “Людей мільярди, і мільярди слів, | а ти їх маєш вимовити перше”. Поетеса говорить уперше навіть у ситуації комунікативної вторинності, як у наведеній вище її цитаті з Шевченка, оскільки дає нове осмислення, нове життя вже сказаним іншими словам. Цим, до речі, широко користуються практично всі письменники, причому у майстрів, як у Й.Бродського, “чуже мовлення” набуває підкреслено особистісного осмислення, стаючи в тій же мірі “своїм”, “власним”, як і інші елементи лексичного корпусу” [Бублейник 2004, с. 134].

2) У вірші Ліни Костенко “Пам’ятник І.М.Сошенку” центральний персонаж поезії, визначний, але маловідомий, називається повним іменем – “Лежить Іван Максимович Сошенко, і всі на світі плачуть не за ним”, а Шевченко, у долі якого Іван Сошенко відіграв дуже важливу благодію роль, - тільки ім’ям: “У школах діти вчили про *Тараса*, про вашу зустріч в Літньому Саду” [Костенко 1989, с. 240]. Ще показовішою є, мабуть, інша поезія Ліни Костенко, де вона називає вісьмох видатних історичних осіб, говорячи: “якась звичайна людяна симпатія, а не канони поєднали нас”. Серед цих осіб Україну представляє Кобзар, але він у вірші знову ж таки – не Шевченко, а *Тарас*: “Ти так і вмер, *Тарасе*, в самоті?”, “Будь оптимістом, он як наш *Тарас*”. По імені в цьому вірші названий також Джордано Бруно: “Ти схуд, *Джордано*. Одоспався б трохи. Ти ж був дитя, вони вважали – тигр”. Тут ім’я, а не прізвище, мотивується подальшою фразою “Ти ж був дитя”: *дитя* – то й зветься по імені. Утім Бруно (1548-1600) був спалений у віці 52 роки, тоді як Ян Гус (1369-1415)

- молодшим на шість років, однак він у цьому вірші названий прізвищевим іменем: “Худенький Гус ... Вони його зв’язали” [Костенко 1989, с. 256]. Тут немає “дитячого” мотиву, а головне, ужиток дуже поширеного імені *Ян* (замість *Гус*) перешкодив би ідентифікації, що у випадку *Джордано* практично виключається.

Покажемо у розглядуваному вірші є перший рядок: “... І натовпом розтерзана *Гіпатія*”, де названо уславлену жінку, математика, філософа, астронома *Гіпатію* чи *Іпатію* (370-415). Названо її теж по імені, але тоді тільки ім’я й було, прізвища та інших можливих компонентів найменування практично ще не існувало. Коли хочуть конкретизувати позначення саме цієї історичної особи, кажуть *Гіпатія з Александрії*. Від *Адама* і *Єви* і десь до кінця I тис. н. е. у світі панувала однолексемна антропоформула [пор. Медвідь-Пахомова 1999, с. 8-9]. Винятки на взірець трилексемного давньоримського іменування нечисленні. Ясно, що тоді людину іменували тільки по імені незалежно від ступеня концептуалізації цього імені. Зішлемося хоч би на біблейні імена (Авраам, Давид, Мойсей, Соломон), імена давньогрецькі (Аристотель, Демосфен, Платон, Фідій), дохристиянські імена Київської Русі – питомі й скандинавські (Святослав, Володимир, Ярослав, Малуша; Рюрик, Олег, Ігор, Ольга). Будучи єдиною номінацією людини, ім’я в древній однолексемній антропоформулі було функціонально зовсім не тим, що тепер, бо воно заступало і нинішнє ім’я, і нинішнє прізвище та інші антропонімійні компоненти. Отже, наймення людини по імені у минулому не мало відношення до ступеня його концептуалізації. Невідомі, випадково збережені пам’ятками однолексемні імення Бернята, Ботно, Гостена, Доможир, Овдух [Веселовський 1974, с. 37, 48, 86, 99, 226] ніяких концептів у собі не містять.

Точніше, уже не містять, бо цих людей ніхто не знає. Тут слід зробити істотне уточнення. Кожне особове ім’я кожної людини є концептом для всіх, хто знає цю людину та вживає її ім’я (а не лише прізвище). Вагомий концепт, наприклад, несуть у собі імена дітей для матері, ім’я коханої чи коханого. Панахидна фраза “Ти вічно житимеш у наших серцях” має цілком

матеріальний, науковий сенс: концепт існує доти, доки зберігається пам'ять про людину та її особове ім'я. Ми ж говоримо про концепти загальнонародні і знайшли таких в українській мові лише два – *Тарас* і *Богдан*. Усі інші номінації по імені локально, ситуативно та хронологічно обмежені. Приміром, в українському селі людей віддавна було прийнято звати по імені – часами й незалежно від віку чи посади. І взагалі, коли люди особисто й добре знають один одного, вони користуються ім'ям.

За межами цих традиційно усталених ситуацій використання номінації за ім'ям виглядає як okazіоналізм і має стилістичну функцію. Приміром, та ж Ліна Костенко, спираючись на відому фразу Бориса Пастернака “Пока я с Байроном курил, | Пока я пил с Эдгаром По” [Пастернак, т. 1, с. 110], у вірші “Гілочка печалі на могилу Пастернака” вкладає в уста поета такі слова: “Давно повісилась *Марина*, але мені вона жива. Це вже навіки. Це той вимір – поверх бар'єрів і епох. Приходить зрідка *Володимир*. А що, посидимо удвох” [Костенко 1989, с. 244]. Славетні поети Цвєтаєва та Маяковський номінуються тут лише іменем. Контекст однозначно вказує, про кого мова. Однак таке використання імен-концептів стає доречним лише в даній ситуації і в даному пересіченні ідіостилів Ліни Костенко та Бориса Пастернака. Подібних випадків у літературі, особливо поезії, можна поназбирувати багато, але вони не роблять разові факти мовлення загальними фактами мови.

В англійській мові таких імен-концептів загальномовного чи загальнонародного звучання, як українські *Тарас* (тобто Шевченко) чи *Богдан* (тобто Хмельницький), здається, взагалі нема. Претендентами на такий статус у Великобританії можуть слугувати *Winston* та *Victoria*. *Вікторія* – чи не найвідоміша в світі англійська королева (1819-1901). Говорять про вікторіанську епоху, вікторіанство, іменем Вікторії названо численні географічні об'єкти і найбільша водяна рослина, знайдена в басейні Амазонки. Про неї досі складають вірші та анекдоти.

Однак Вікторія – королева. Це означає, що: 1) ім'я її, як правило, згадується з титулом – *Queen Victoria*, пор. давньоруське князь *Володимир*, а не

просто *Володимир*; 2) у монархів фактично нічого антропонімічного, крім імені, не було: вони завдяки своєму привілейованому становищу залишилися фактично на стадії однолексемних антропоформул, лише долучаючи до імені цифровий індекс, пор. рос. Катерина II, Николай I, Николай II; фр. Louis XIV, Louis XV, Louis XVI; англ. Richard III, Edward VI, Charles II, George VI. Цей індекс прийнято долучати лише при наявності коронованих тезок. У королеви Вікторії його не було, бо інші Вікторії на англійському троні не сиділи.

Звичано, монархи - обов'язково члени династії, наприклад, Рюриковичів, Романових, Бурбонів, Габсбургів та ін. В Англії королями побували після норманів представники династій Плантагенетів, Тюдорів, Стюартів, ГанOVERів (Вікторія якраз була останньою представницею цієї династії). Однак приналежність до династії – факт передусім генеалогічний, а не антропонімічний: не можна сказати, що королева Вікторія мала прізвище ГанOVER. Висновуємо, отже, що монархи за статусом, незалежно від своїх людських якостей і ступеня знаності, номінуються особовими іменами. Ці імена, зрозуміло, стають на якийсь час дуже поширеними, якщо не загальнономовними концептами. Цей час, як правило, минає. З англійських королів він найміцніше утримує Вікторію, а нині належить також діючій королеві *Elizabeth II*.

Що торкається загальнономовного імені-концепту *Winston* (йдеться про Уїнстона Черчілля), то тут ще потрібна перевірка часом. Нині це ім'я, саме в сенсі “Черчілль”, має значне поширення. Що буде через 50-100 років? В усякому разі масштабне опитування Бі-Бі-Сі восени 2002 р. (більше мільйона учасників) найвідомішим британцем назвало саме Уїнстона Черчілля, за яким ідуть Ісамбард Кінгдом Брюнел, принцеса Діана, Ч.Дарвін, У.Шекспір, І.Ньютон, Д.Леннон та Єлизавета I (газета “Сегодня” від 26 листопада 2002 р.). виділимо в цьому зв'язку два моменти: 1) у спискові найвідоміших британців за іменем названі тільки особи королівської родини, причому з монархів не названо ні Вікторії, ні діючої королеви; 2) список є саме британським і, гадаємо, не збігається зі світовою ієрархією слави. Чи знаєте ви, читачу,

Брюнеля? Чим виділяється саме Єлизавета I з-поміж інших британських монархів? А Шекспіра, Дарвіна, Ньютона знає й шанує увесь світ. Але – не за іменами, а за прізвищами. Прізвище взагалі після свого виникнення стало основним виразником антропонімічних концептів. Особове ім'я, а не прізвище, стає провідним концептом або в особливих ситуаціях (близькі стосунки), або в особливих соціальних групах, зокрема серед монархів, або як вияв усенародної шани (близькі стосунки до людини відчуває вся нація: *Богдан, Тарас*).

У 2005 р. визначили десятку своїх найславетніших співвітчизників і американці. Опитування 2,5 млн. американців, проведене електронними ЗМІ, виявило таку картину: 1. Роналд Рейган, 2. Авраам Лінкольн, 3. Мартін Лютер Кінг, 4. Джордж Вашингтон, 5. Бенджамін Франклін, 6. Джордж Буш-молодший, 7. Білл Клінтон, 8. Елвіс Преслі, 9. Опра Уїнфрі, 10. Франклін Делано Рузвельт (газета „Сьогодні” від 7 липня 2005 р.). Сім президентів, один громадський діяч, один співець і одна телеглядачка, яку, до речі, вся Америка називає за іменем (*Опра*), а не за прізвищем. Не потрапили до десятки жоден вчений, жоден письменник, навіть Мерилін Монро залишилася поза списком. Для подібного українського списку, який колись, гадаємо, буде складений, народ антропонімічним шляхом (номінація по імені) уже забронював два перші місця: *Тарас і Богдан*.

Тут слід звернути увагу на осіб не історичних, а віртуальних – на персонажів популярних творів. Наймення тих і тих тепер прийнято об'єднувати терміном **прецедентні**. Основна форма їх іменування залежить не від суспільного узвичаєння, а фактично від волі автора. Шекспіра знають за прізвищем, а ось його героїв Отелло і Дездемону, Ромео і Джульєтту – за іменами, які стали не лише англійськими, а світовими концептами. Ромео і Джульєтту знають усі, а ось хто з них Монтеккі (це Ромео), а хто Капулетті (це Джульєтта) – скажуть лише знавці. У цьому ряду Кармен, Дон Жуан, ще кілька персонажів світового мистецтва, відомі світові своїми особовими іменами, а не прізвищами.

Для цього, між іншим, крім світової слави потрібен ще й суто мовний складник – виразність, не занадто висока заяложеність імені. Історична особа чи художній персонаж з іменем *Іван* чи *Джон* не стане відомий світові чи одному народу тільки своїм ім'ям незалежно від заслуг, авторитету й слави. Ім'я *Huckleberry* саме по собі вкаже на знаменитого героя Марка Твена, а ім'я *Tom* – ні. Тут необхідна номінація з прізвищем: *Tom Sawyer*, а до *Huckleberry* можна й не додавати *Finn* [пор. Кухаренко 2002, с. 126].

Окрема проблема – особові імена в усталених зворотах, передусім прислів'ях. Їх активно досліджують, інтерпретують. Загалом панує думка, що особові імена тут, як гадає В.Д.Ужченко, посилаючись на В.І.Даля, “взяті навмання або для рими, співзвуччя, розміру” [Ужченко 1988, с. 22]. З цим погоджується чимало дослідників, наприклад, О.А.Мороз, яка додає, що “найбільшу здатність до фразеологізації виявляють звичні для українців особові імена” [Мороз 2002, с. 6, пор. 8-9], хоч це швидше заперечує, аніж підтверджує концепцію “навмання”. У функціонуючому фразеологізмі, наприклад укр. *язиката Хвеська*, рос. *Федот, да не тот*, англ. *Jack of all trades is master of none* “Джек на всі руки майстер, але поганий” [Словарь 1985, с. 112-113], особове ім'я втрачає індивідуальність, наближається до апелятивів. Однак кожен фразеологізм колись народився, колись був сказаний уперше. І ось ця перша Хвеська, Федот чи Джек просто не могли не бути цілком конкретними, живими, реальними особами. Вже дотепність фрази, зокрема й рима, ритм, сприяли утвердженню, виживанню фрази. Якись проблiski онімічності, тобто історичної реальності, у ряді прислів'їв з особовими іменами дослідники знаходять. Наприклад, можна думати, що відоме прислів'я *який Сава, така й слава* народилося не для рими, а відобразило реальний історичний факт – зраду (і покарання) козацького полковника Сави Чалого [пор.ЕУ, т. 10, с. 3694]. Рима лише сприяла збереженню цього фразеологізму, що набув загального значення і нині вказіки на козака Чалого вже не містить.

Навіть така загальна назва американця, як *Uncle Sam*, мала спочатку цілком конкретного *дядька Сема* – Самюела Вілсона, що заснував м'ясокомбінат, який

постачав свою продукцію в армію під час війни 1812 р. [Lockett 1998, р. 131]. Назва поліцейського *Old Bill* пішла від персонажа серії малюнків Брюса Бернсфадера [Lockett 1998, р. 16]. Більш відома англійська назва полісмена *bobby* (гіпокористика від імені Роберт) породжена іменем англійського міністра внутрішніх справ Роберта Піла, який у 1829 р. організував загони поліції [Lockett 1998, р. 18-19].

Існує й підкреслено порожній, безденотатний ужиток особових імен чи то як загальників, пор. англійську ідіому *every Tom, Dick and Harry*, що відповідає рос. *Иванов, Петров, Сидоров* (де вжито прізвища, а не імена) і означає “будь-хто, кожен” [РАНС 1985, с. 98], чи то як припущення неznаного імені, пор. у Ліни Костенко – Богдан Хмельницький про свою супутницю-відьму: “Як звать її, не знаю, *Явдоха, Настя, Ївга*. Віщує й ворожить, і рани замовля” [Костенко 1999, с. 28]; він же до яничара, сина українки: “Як там тебе – *Гасан, Мехмет, Али?*” [Костенко 1999, с. 107]. Не має індивідуального денотата й такий узагальнений ужиток спеціально дібраних специфічних імен, які вказують тільки на етнічну (чи, так само, соціальну або вікову) приналежність, пор. у Ліни Костенко вказівку на циганок: “Десь подруги твої, *Земфіри й Маріули* вечірній сизий брук спідницями метуть” [Костенко 1989, с. 407]; вказівку на польок та українок: “Ходи собі, гадай по *Гальшиках і Палагнах*” [Костенко 1989, с. 405]. Особливості такого узагальненого використання особових імен підкреслюються їх плуральною формою.

Профілювання – це форма семантичного життя всіх власних назв, а не лише особових імен, на прикладі яких ми розглянули це явище. Конотативний словник Є.С.Отіна засвідчує, що зазнавати конотативного профілювання можуть не лише антропоніми, а й топоніми, наприклад, *Камчатка* “задні ряди (в школі, аудиторії тощо), де звично сидять невстигаючі учні”; теоніми, наприклад *Меркурій* “посол, посланець”; зооніми, наприклад *Барбос* “негативно оцінювана людина”; хрононіми, наприклад *Ватерлоо* “поразка в якійсь справі”; ідеоніми, наприклад *Алые паруса* (назва твору О.Гріна) “романтика, символ високої мрії”; ергоніми, наприклад *Запорожская Сечь*

“вольниця”; хремотоніми, наприклад *Царь-пушка* “щось величезне”; астроніми, наприклад *Mars* “щось дуже далеке” [Отин 2004]. Однак найбільше в словнику Є.С.Отіна антропонімів, причому серед них прізвищ (зазвичай конкретних історичних осіб) набагато менше, ніж особових імен. Особові імена у мові виявилися найпридатнішими онімами для розмаїтого конотування, а отже й до профілювання. Це стосується не тільки російської мови, конотонімам якої присвятив свій словник Є.С.Отін, а й мови української, англійської, французької тощо. Якщо своє ім'я оцінюється як найсолодше (згадаймо Д.Карнегі), то чуже – як найпридатніший матеріал для різних негативних осмислень.

Тут варто підкреслити ще одну прикмету конотативного профілювання. Якщо денотативне профілювання (концепція Р.Лангакера) призводить до появи нового концепту, а в мові – нового слова, то конотативне профілювання (концепція Є.Бартмінського), як ми вже зазначали вище, залишається в межах того ж концепту, тільки якось його семантично видозмінює. Тепер внесемо істотне уточнення. Розвиток конотоніма може заходити так семантично далеко, що теж породжує новий концепт. Крайні випадки – коли конотонім стає загальною назвою, відриваючись від власної. Ясно, що в цих випадках народжується новий концепт, як у випадку імен літературних персонажів англ. *Lovelace* (герой роману С.Річардсона “Клариса Гарлоу”) > укр., рос. *ловелас* “зальотник, звабник, гульвіса” чи фр. *Alphonse* (герой п'єси А.Дюма-сина “Месьє Альфонс”) > укр., рос. *альфонс* “коханець, що перебуває на утриманні коханки”. Є.С.Отін слушно називає такі випадки відконотонімними апелюваннями [Отин 2004, с. 43, 212]. Існують також випадки вторинної онімізації конотонімів, коли за схожістю конотативного сенсу виникають подібні назви зовсім інших об'єктів, які, зрозуміло, теж є окремими концептами. Так, Є.С.Отін зафіксував шість топонімів *Камчатка* й п'ять топонімів *Mars*, похідних від названих вище конотонімів *Камчатка* й *Mars* [Отин 2004, с. 192, 224]. Конотативне профілювання стоїть за значною кількістю ойконімів, перенесених в США зі Старого Світу. У цьому випадку,

зрозуміло, *Орлеан* у Франції на *Новий Орлеан* у США – то два різні міста, різні топоніми, яким у ментальному лексиконі відповідають різні концепти.

1.8. Короткі висновки

Застосування методів і принципів когнітивної лінгвістики до вивчення власних назв дозволяє: 1) глибше й докладніше з'ясувати сутність власних назв як мовного явища; 2) відкрити нові аспекти, нові напрямки дослідження онімів, зокрема з'ясувати їх буття в ментальному лексиконі; 3) встановити не тільки роль когнітології у висвітленні цілого ряду суто ономастичних проблем, а й вагомість включення онімічного матеріалу для розв'язання власне когнітивних проблем, зокрема уточнення механізму когнітивної обробки та переробки інформації, де оніми відіграють дуже вагому роль, слугуючи вмістилищами великих обсягів мовної, енциклопедичної та невербальної інформації. Тому маємо підстави говорити не лише про когнітивну ономастику, а й про ономастичну когнітологію, яка на разі ще чекає своїх відкривачів.

Кожна власна назва є концептом для тих людей, хто цю назву знає. Особливість онімічних концептів, що мають тільки по одному носієві, дозволяє їм уміщувати, вбирати в себе всю інформацію про цього носія. Водночас носій, одноосібно володіючи назвою, легко може перейменовувати себе сам (псевдоніми, підпільні клички та ін.) чи перейменовуватися іншими (заміна назв географічних об'єктів, особливо поселень, але також і інших їх класів – до річок і держав включно; прізвиська людей; перейменування художніх витворів тощо). Так само легко, з більшим чи меншим ступенем свободи добору, з'являються нові власні назви – при ім'янареченні новонароджених, номінації новоспоруджених кораблів, нововиниклих тайфунів, нововідкритих космічних об'єктів (супутників планет, астероїдів, ділянок поверхні небесних тіл тощо), при розподілі наймень між персонажами та іншими носіями власних назв у новописаних творах. Щодня в світі нових власних назв з'являється більше, ніж народжується дітей. Адже ім'я одержує кожна дитина, причому однойменність (в Україні, наприклад, колись панувало ім'я *Іван*, потім *Олександр*, тепер *Максим*) з когнітивного погляду має однозначно тлумачитися

як омонімія: скільки б не було в світі Олександрів, у кожному випадку ім'я має свого окремого носія. Крім антропонімів безперервно виникають великі групи онімів інших розрядів (наприклад, різних заголовків у друкованих чи електронних ЗМІ).

Усі ці прикмети власних назв відбиваються у мові мозку: 1) різні наймення одного об'єкта творять єдиний концепт; 2) тотожні наймення різних об'єктів творять різні концепти (у цьому випадку відбувається денотативне профілювання, вчення про яке розробив Р.Лангакер – назва з одного денотата переноситься на інший); 3) безмежно величезна кількість власних назв (тільки топонімів і тільки в Україні існує мінімум 10 мільйонів) увіходить до складу мови, однак існує вона не в усіх ментальних лексиконах носіїв мови. Ніхто з мовців, включаючи фахівців, не знає й одного відсотка всіх існуючих у мові онімів, але загалом усі наявні в мові власні назви присутні у вигляді концептів бодай у якоїсь групи мовців. Якщо власна назва з усталеним денотатним зв'язком відсутня в ментальних лексиконах усіх без винятку носіїв мови, то це означає, що дана назва вийшла з ужитку, залишила мову. Загалом же місткість людської пам'яті досить велика – Д.Карнегі наводить приклади знання окремими особами до 50 тисяч антропонімів (зрозуміло, разом із знанням про їх носіїв).

Отже, власні назви виявляються вагомим чинником обробки інформації при її сприйнятті, стаючи для неї своєрідними заголовками, за якими вона так чи так організується, при спілкуванні оніми слугують одним з механізмів переробки інформації, використовуючись як свого роду гачки чи вудки, що витягають з ментального лексикону потрібні фрагменти знань. При цьому саме збереження інформації в пам'яті теж не обходиться без власних назв, які завдяки своїй конститутивній особливості (тільки один денотат) добре поєднують вербальну (ментальний лексикон), енциклопедичну та невербальну (ім'я *Наполеон* містить не тільки вербальну та енциклопедичну інформацію про цього діяча, а й характерний візуальний образ з не менш характерним капелюхом) інформацію. Оскільки власні назви є словами і зберігаються, отже,

в ментальному лексиконі, то можемо висновувати, що там же, при купі, знаходяться також і енциклопедична та невербальна інформація.

Власні назви, як і інші складники інформації, що зберігається в мові мозку, існують там у вигляді концептів тільки будучи в актуалізованому стані, коли вони добираються для використання: спілкування чи обмірковування. Неактуалізовані в даний момент власні назви набувають більш економної форми символів, занурюючись у ментальне море. Це зовсім не те, що суспільні символи, які формуються з тих же концептів у мовленні й далі – у мові, якщо вони починають означати, втілювати суспільно чи національно вагомі речі, як *Дунай* для давніх українців (збережено фольклором) чи *Дніпро* (3.6) для сучасних (уяскравлено Т.Шевченком). Хоч це звучить парадоксально, у ментальному лексиконі власних назв більше, ніж у тексті, у мовленні, що цим ментальним лексиконом породжується. Річ у тім, що кожен ментальний лексикон перебуває у мозку цілком конкретної людини, а тому попри всі суспільні чинники пронизаний суб'єктивністю цієї людини і складається, отже, переважно з **моїх** слів (думка М.Бахтіна), які значно більше схильні до онімізації, ніж слова **чужі** або **нічийні** (словникові). З тієї ж причини, з наявності в ментальному лексиконі, при всій його об'єктивності (одна мова!), суб'єктивного моменту, на який, до речі, зовсім не звертав уваги структуралізм, але який у повній мірі враховує когнітивна лінгвістика (антропоцентризм), маємо поряд з денотативним профілюванням профілювання конотативне, досліджене Є.Бартмінським та його школою. У цьому останньому випадку нові концепти не з'являються, але існуючі зазнають істотних аксіологічних та експресивних конотацій. До таких конотативних трансформацій особливо схильні власні назви, що добре показав Є.Отін своїм “Словником конотативних власних назв”. Оскільки у оніма тільки один носій, його переоцінка й переосмислення відбувається значно частіше, ніж це трапляється з апелятивом. То Бухарін був “улюбленець партії”, то його розстріляли як зрадника і шпигуна, то реабілітували й почали потроху друкувати, то знову засуджують,

бо хоч і розстріляний, а все одно більшовик ... Більшим чи меншим шлейфом конотацій супроводжується фактично кожна власна назва.

РОЗДІЛ 2

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ТА МЕНТАЛЬНА РЕАЛІЗАЦІЯ ОНІМІЧНИХ РОЗРЯДІВ

2.1. Ментальне буття власних назв

Популярність і навіть певна модність ідей когнітивної лінгвістики серед мовознавців призвели й до актуалізації деяких термінів цього напрямку науки про мову. Поряд з *концептом* (1.2) у лінгвістичних працях все частіше проблискує термін *фрейм* [О.Карпенко2004]. Помітна частина неологізмів когнітології називає фреймом те, що раніше іменувалося ЛСГ, тобто лексико-семантична група, тематична група чи, ширше, семантичне поле. Так, І.В.Андрусяк, розглядаючи англійські неологізми, що стосуються медицини, кваліфікує їх як належні до загального фрейму (він же – сектор) *медицина*, що поділяється на 11 макрофреймів (вони ж – макрокатегорії), у складі яких виділяються фрейми, наприклад, фрейм “метод народження” у макрофреймі “народження дитини”, та субфрейми, наприклад, субфрейм “речовина” у макрофреймі “живий організм” [Андрусяк 2001, с. 9-10]. Якщо заступити цю новітню термінологію традиційною, то “когнітивність” може щезнути. В іншій роботі лексема *дощ* (рос. *дождь*) відноситься до фрейму “атмосферні явища” чи “погода” [Драгомирецький 2004, с. 67, 79], хоч тут же зустрічаємо й прийнятніше формулювання “образ чи фрейм, тобто некатегоризована чи категоризована думка”, “мисленнєві образи (фрейми)” [Драгомирецький 2004, с. 73, 77]. Загалом влучно висловила Н.Кузьміна, парадоксально зіставивши когнітивістику та синергетику: “Сьогодні будь-яка лінгвістична публікація неодмінно містить одне з двох магічних слів: синергетика або когнітивістика, що стають своєрідним маркером приналежності до сучасної наукової парадигми й паролем обраного лінгвістичного товариства. [...] Нерідко в конкретних дослідженнях вони виявляються цілком взаємозамінними, і справа

лише в спеціальній термінології: когніція, концепт, категоризація, концептуалізація, ментальна репрезентація, фрейм, стереотип – або нелінійність, відкритість, динамізм, біфуркація, атрактор etc” [кузьмина 2003, с. 187].

Англ. лексема *frame* означає “каркас, кістяк”, а ще “структура, система” й “рама, рамка” [БАРС, т. 1, с. 550]. Як термін у когнітологію цю лексему запровадив Марвін Мінський в 1975 р. [ЛЭС, с. 390]. Тепер цей термін обріс значною кількістю різнотлумачень. В.Дем’янков говорить про чотири його значення, пояснюючи їх досить нечітко, але зачіпає й ряд інших ужитків терміна [Кр.сл., 187-191]. Струнку теорію фреймів запропонував Чарльз Філмор, який розуміє фрейми як поняттєві основи, поняттєві структури, “засоби організації досвіду й інструменти пізнання” [Филмор 1988, с. 65]. Докладно розглянувши календарний фрейм (назви днів тижня, частин доби тощо), вчений висновує, що цю та подібні групи слів (назви спорідненості, операції з грішми: *купувати, продавати, платити, витратити, коштувати* тощо) “утримує разом те, що вони мотивуються, визначаються і взаємно структуруються особливими уніфікованими конструкціями знання чи пов’язаними схематизаціями досвіду, для яких можна використати загальний термін *фрейм*” [Филмор 1988, с. 54]. Так, календарний фрейм включає таку конструкцію знань: 1) розуміння природного циклу, породжуваного щоденним обертанням Землі навколо своєї осі; 2) знання стандартних способів обрахунку того, коли один добовий цикл заступається іншим; 3) знайомство з більшим календарним циклом з семи днів; 4) знання прийнятої практики пов’язування частин тижневого циклу з роботою та дозвіллям.

Більшість фреймів існує незалежно від мови, хоч деякі фрейми дійсно “створені мовою”. Проте вони всі, власне, не є частиною мови, однак мова без них обійтися не може. В цьому різниця між семантикою фреймів та концепцією лексичних полів Йоста Тріра. За Тріром семантика кожного члена лексичного поля зумовлена семантикою його сусідів по полю, а за теорією фреймів – ні, зумовлюючись згаданими поняттєвими основами. Можливі фрейми, кожен з

яких обслуговує одну-єдину семантичну опозицію (*вгору – вниз, живий – мертвий*) чи навіть має тільки одного лексичного представника. Наприклад, лексеми, що означають рух за допомогою ніг: англ. *jump* “скакати, стрибати”, *skip* “скакати, перескакувати”, *spring* “підскакувати, вискакувати”, *leap* “стрибати, перестрибувати” тощо відповідають окремим фреймам – окремим схемам руху за допомогою ніг. Ч.Філлмор вважає, що опис семантично пов’язаних лексичних груп не можна побудувати тільки “в термінах моделі відношень між словами, що існують виключно в “системі мови”. [...] У семантиці фреймів вважається необхідним описувати концептуальні основи лінгвістично кодованої поняттєвої системи незалежно від таких уявних внутрішньомовних структур” [Філлмор 1988, с. 56]. Лексична група об’єднується спільним фреймом тільки тоді, коли за нею стоїть “особлива організація знання, що складає необхідну попередню умову нашої здатності до розуміння тісно пов’язаних між собою слів”. Сама по собі “наявність спільного семантичного змісту не гарантує входження в єдиний фрейм інтерпретації” [Філлмор 1988, с. 61]. Власне, різниця між польовим підходом Й.Тріра (у нас він продовжується і розвивається в концепціях лексичних систем, семантичних полів, лексико-семантичних груп та ін.) та підходом фреймовим “визначається тим, де концентрується пошук структури – в мовній системі чи за її межами” [Філлмор 1988, с. 62]. Тут доречно додати, що взагалі “мовні знаки набувають значення тому, що в них відбивається досвід людини, який є підґрунтям пізнання, когніції світу” [Белехова 2002а, с. 154].

Б.Рігер у тому ж дусі визначає фрейми як “базові дані для конструювання [...] структури фрагментів традиційних знань про світ, що походять з загальних знань та досвіду вірогідно компетентного індивідуума про те, що вважається звичайним, нормальним, очікуваним, знайомим, стереотипним чи, коротше кажучи, традиційним у знаннях про світ та (або) використанні мови в конкретних “фреймових” умовах”. Як приклади конкретних фреймових умов Б.Рігер наводить фрейми “супермаркет” (з посиланням на Е.Черняка, 1975) та “ресторан” (з посиланням на Р.Шанка, 1975) [Rieger]. Ту ж думку іншим

способом викладає П.Стоквелл: “людські очі, дивлячись на набір візуальних моделей, поєднують елементи чи бачать форми й фігури, які підказуються їм попереднім досвідом. У візуальному полі контекст, накладуваний глядачами на розрізнені об’єкти, називається *фреймом*” [Stockwell 2002, p. 77].

Як же теорія фреймів пов’язується з власними назвами, з ономастикою? Ч.Філмор відзначив, що “концептуалізація фрейму має немало спільного з дослідженням лексичних полів” і що тут аналогом поля є поняття фрейму [Филмор 1988, с. 57-59]. Різниця, як уже зазначалося, у тім, що фрейм має позамовне обґрунтування, а поле у своїх інтерпретаціях за межі мови не виходить. Польова організація власних назв, переважно номінована терміном *ономастична система* (найліпше вивчені *топонімічні системи*), встановлена й значною мірою досліджена ономастами вже давно [Ю.Карпенко 1964; 1967; 1976; 1980; пор. Дмитриева 2002, с. 11-33].

З погляду когнітивної лінгвістики ономастичні системи є зрештою групами власних назв, які “мотивуються, визначаються і взаємно структуруються особливими уніфікованими конструкціями знання” (Ч.Філмор), тобто позамовними чинниками, котрі й утримують членів цих груп разом. Це означає, що ономастичні системи становлять собою фрейми. Ці фрейми включають наступну конструкцію знань: 1) чітке усвідомлення, що кожна власна назва має тільки одного носія; тотожні власні назви з різними денотатами у мовленні є омонімами, а в ментальному лексиконі – різними концептами; 2) знання того, які речі та істоти можуть або обов’язково мають у даній мові одержувати власні назви; відхилення від таких норм можливі, але це саме відхилення, переважно експресивного характеру, пор. жартівливе порушення календарного фрейму в російській приказці “семь пятниц на неделе”; 3) розуміння того, що різні розряди речей та істот набувають свої власні назви дуже різними шляхами номінації, у різних умовах, іноді ритуально чи традиційно дуже ускладнених, а самі ці власні назви залежно від розряду денотатів мають, поряд із спільними ознаками, чимало специфічних закономірностей, різняться також своєю структурою, поширеністю і своїми функціями. Усередині одного розряду власні

назви виявляють функціональну подібність, що зумовлена типологічною подібністю їх денотатів. Тому можемо висновувати, що з п'яти виділених С.Жаботинською типів фреймів (предметноцентричний, акціональний, партонімічний, гіпонімічний та асоціативний) ономастичні фрейми належать до останнього типу. Взагалі фрейми як форми організації множини однотипних концептів у ментальному лексиконі – це передусім асоціативні фрейми, заґрунтовані на **“відношенні подібності**, що базується не стільки на суміжності предметів в онтології, скільки на зближенні предметних концептів у мисленні самої людини”: (ЩОСЬ-1) подібне до (ЩОСЬ-2) [Жаботинская 2000, с. 12].

Спираючись на сформульовані тези, можемо виділити в межах даної мови ономастичні фрейми відповідно до розряду денотатів [Суперанская 1973, с. 280-281], що номінуються, а саме антропонімічний фрейм (об'єднує іменування людей), топонімічний фрейм (сукупність власних географічних назв), теонімічний фрейм (власні назви богів, божеств, розмаїтих демонів), ергономічний фрейм (власні назви різних виробничих, суспільних, ідеологічних, конфесійних об'єднань людей), зоонімічний фрейм (клички тварин), космонімічний фрейм (власні назви природних космічних об'єктів та частин їх поверхні), хрононімічний фрейм (власні назви подій, часових відрізків), хрематонімічний фрейм (власні назви матеріальних предметів, що, на відміну від географічних об'єктів, не є елементами земної поверхні і можуть змінювати своє місцеположення), ідеонімічний фрейм (власні назви духовних предметів – творів письменників та інших митців). Назви різних розрядів предметів та істот, що одержують власні назви, як і сама кількість цих розрядів не збігаються у різних ономастів, хоч загалом тут уже маємо значний прогрес порівняно із станом 20-річної давності. Проте ми не маємо на меті обґрунтування думки, що ономастичних фреймів є саме дев'ять і що вони називаються саме так. Ми маємо на меті доведення тези, що ономастичні фрейми виділяються відповідно до поіменованих реалій, виділяються за розрядами денотатів.

Варто зазначити, що широке розуміння терміна **фрейм** дозволяє докладати його не тільки до всього онімічного розряду, а й до окремого оніма. У цьому випадку “традиційні знання про світ” (Б.Рігер) скеровуються не на встановлення асоціативних зв’язків онімів у межах одного розряду, а на виділення оніма з його середовища – з контексту, на його відмежування від суміжних апелятивів. Так, Сем Коутс-Стівенз розробив процедуру автоматичного, комп’ютерного виділення оніма з тексту – з окресленням семантичного навантаження цього оніма. Цю процедуру вчений назвав конструюванням нейм-фрейму: “a name-frame” construction procedure” [Coates-Stephens 1992, p. 444]. Подібний “нейм-фрейм” становить собою, згідно класифікації С.Жаботинської, вже предметноцентричний тип фрейму.

Виділення ономастичних фреймів за розрядами денотатів одразу ставить перед нами три пов’язані з таким поділом проблеми.

1. Ономастичні системи, зокрема топонімічні, серед фахівців прийнято виділяти в межах одної мови за територіями їх поширення, наприклад у межах української мови топонімічна система Буковини, топонімічна система Одещини, антропонімічна система Полтавщини, антропонімічна система Гуцульщини тощо. При цьому кількість систем, їх території і їх межі визначаються різними ономастами дуже по-різному. Що ж торкається ономастичних фреймів, то можна впевнено твердити, що в межах даної мови існує один антропонімічний фрейм, один топонімічний фрейм і т.д. Це зумовлюється передусім двома чинниками: а) екстралінгвальні фактори виділення ономастичних фреймів, прийняті в межах одної мови, кардинальних розбіжностей на різних територіях поширення цієї мови не мають. Це переконує, що ономастичні фрейми є екстралінгвальними – на відміну від ономастичних систем (чи ономастичних полів), які мають досить виразні інтралінгвальні розбіжності, а тому й прив’язані до певних територій, що історично сформувалися; б) ономастичні фрейми існують у головах людей, у ментальних лексиконах, а не в словниках чи на тих територіях, де знаходяться відповідні денотати. Ця істотна відмінність ономастичних фреймів від

ономастичних систем ще більше посилює їх екстериторіальність. Топонімічна система включає до свого складу тільки те, що є на території її поширення. Наприклад, топонімічна система Буковини не включає назв *Берлін, Лондон, Париж, Канада, Манітоба, Вінніпег, Аргентина*, бо цих топонімів на Буковині немає. Топонімічний фрейм буковинців, як і більшості носіїв української мови, ці назви включає. Ономастичні фрейми, що стосуються різних розрядів власних назв, уміщують усі оніми, які відомі людям, а не всі оніми, які є на певній території. Словник З.В.Партико, розрахований на іноземців, що вивчають українську мову, у своєму топонімічному мінімумі [Партико 2004, с. 77-78] подає 197 географічних назв, серед яких тільки 50 стосуються території України. Ці 197 назв знають всі чи майже всі громадяни України, тобто вони всі увіходять до топонімічного фрейму українців, який, зрозуміло, цими назвами не обмежується.

2. Практично кожен онімічний розряд уміщує при денотатній єдності власні назви різної екстралінгвальної зумовленості. Так, у складі антропонімічного фрейму сучасної української мови виділяємо особові імена – індивідуальні антропоніми, що їх одержують новонароджені при їх реєстрації у РАГСі чи в церкві; прізвища – родинні спадкові антропоніми, що називають усю сім'ю і переходять від батьків до дітей; імена по батькові; прізвиська – побутові клички, що даються людям іншими людьми у межах якогось досить вузького колективу і мають оцінний чи просто диференційний характер; андроніми – іменування жінки за прізвищем або іменем чоловіка; псевдоніми – замітники прізвища (або імені та прізвища), що добираються самими носіями або іншим шляхом ними приймаються і слугують для приховування справжнього іменування чи заступлення його більш привабливим. Англійський антропонімічний фрейм включає ті ж іменні комплекси (окрім по батькові), містить також середнє ім'я [пор. Зайцева 1972, с. 3-4; далі авторка подає змістовну історичну довідку, с. 4-29] – особливий компонент іменування, що дається людині переважно на честь когось із родичів чи історичних осіб, а в дівчат, що виходять заміж, найчастіше заступається на їх дівоче прізвище

[Системы 1989, с. 30]. Це середнє ім'я позначається, як правило, тільки першою літерою, а повна його розшифровка може взагалі забуватися. Діючий президент США *George W. Bush*, батько якого *George Bush* теж був президентом, іронічно-фамільярно нерідко іменується тільки своїм середнім іменем – за вимовою цієї єдиної його літери *W*. Це знижене іменування містить цілу гаму конотацій, семантичних відтінків, бо англ. *double* означає і “подвійна кількість”, і “дублікат”, і “двійник”, і “дублер”, а назвою *double-u* згрубіло позначають туалет [БАРС, т. 1, с. 405-406]. У США прийнято називати, цілком нейтрально, людей тільки за ініціалами, однак середнім іменем нікого, крім президента, не називають.

Досить складний антропонімічний фрейм діяв у класичній арабській мові, включаючи *алам* (особове ім'я, що давалося при народженні дівчинки чи обрізанні хлопчика), *кунью* (ім'я за сином, на що вказують компоненти *абу* “батько” чи *уми* “мати”), *насаб* (ім'я за батьком, дідом і т.д. – компоненти *ібі* “син” чи *бінт* “донька”), *лакаб* (додаткове ім'я чи прізвище, що давалося, як правило, вже після смерті носія імені), *нісбу* (ім'я, що вказувало на етнічну, релігійну, соціальну приналежність), *мансаб* (ім'я за заняттям чи посадою) та ще ряд складників [Системы 1989, с. 43-46]. Наприклад, повне ім'я славнозвісного арабського медика, відомого в Європі як *Авіценна*, має такий вигляд: *Абу Алі ал-Хусайн ібн Абдаллах ібн ал-Хусайн ібн Алі ібн Сіна*, тобто “батько Алі ал-Хусайн (особове ім'я –алам) син Абдаллаха сина ал-Хусайна сина Алі сина Сіни”. Вказується, отже, що Авіценна був сином Абдаллаха і праправнуком Сіни [Гафуров 1987, с. 101]. Наведене ім'я, між тим, включає тільки *кунью*, *алам* та чотирикратний *насаб*, останній компонент якого й перетворився на європейське *Авіценна*. Втім, арабська антропоформула з усіма можливими її компонентами, вжитими водночас, використовуватися не може. У сучасному Єгипті в іменуваннях людей, як правило, обмежуються іменем і прізвищем [Системы 1989, с. 48]: усталилась європейська антропомодель.

Як же цю антропонімічну розмаїтість увібрати в один фрейм? Зважаючи на денотатну єдність, маємо достатні когнітивні підстави твердити, що існує

єдиний український антропонімічний фрейм, так само єдиний англомовний, єдиний арабський фрейм. Однак тут не обійтися без терміна *субфрейм*, *підфрейм*, інакше – *вкладений фрейм* [Кр.сл., с. 189]. Зокрема в український антропонімічний фрейм увіходять іменний, прізвищевий, прізвиськовий, андронімічний, псевдонімічний субфрейми, а також субфрейм іменувань по батькові. Так само на субфрейми поділяються топонімічний фрейм (ойконіми, гідроніми, ороніми, хороніми та мікротопоніми) та всі без винятку інші ономастичні фрейми. Можливо, замість цих підфреймів (*субфреймів* тощо) тут доречно вжити спеціальний когнітивний термін *слот* (від англ. *slot* “щілина”), яким позначають компоненти фрейму [Кр.сл. с. 34.; Жаботинская 2000, с. 11], але з дещо іншим значенням. Ще один претендент на позначення складників фрейму – термін **домен**. Цим терміном позначають частини якоїсь групи, що мають свої **позамовні** особливості і вимагають для усвідомлення інформації про ці особливості. Так, у межах топонімії домен **ойконімія** передбачає таку конструкцію знань: 1) йдеться про поселення, групу людських жител, об'єднаних певною інфраструктурою; 2) йдеться про стаціонарне, постійне поселення, тому тимчасове наметове містечко (для відпочинку, для протесту) не позначається ойконімом; 3) окреме ізольоване житло (келья схимника, пастуша колиба на полонині в Карпатах тощо) теж не належить до ойконімічних денотатів.

3. Зовсім інші засади й іншу онтологію має потрібний поділ ономастичних фреймів за ступенем їх реальності на власне реальну, віртуальну й сакральну частини. Цими термінами позначаємо три компоненти, наявні в кожному з аналізованих фреймів. Уточнимо одразу, що уявний (як віртуальний, так і сакральний) світ є концептуальним не в меншій мірі, ніж світ реальний. Як слушно зауважив М.М.Полюжин, „концепти виникають у процесі набування знань та отримання інформації [...], причому ця інформація може включати відомості про уявлювані світи та можливий стан справ у них” [Полюжин 2002, с. 109].

А) Реальний компонент містить те, що ми передусім і маємо на увазі, говорячи про певний ономастичний фрейм. Це наймення реальних людей,

географічних об'єктів та інших денотатів власних назв. Ці наймення знаходяться у ментальному лексиконі більшої чи меншої кількості людей, вказуються в різних ономастичних словниках та енциклопедіях, на географічних картах та картах зоряного неба тощо. Це відображення у власних назвах реальної, об'єктивної дійсності – фізичної (матеріальної) чи духовної (ідеальної).

Б) Віртуальний компонент, інакше – можливий, альтернативний світ [Воробьева 2000, с. 124] – це оніми, вжиті у художніх творах [пор. Живоглядов 1998, с. 26-27]. Це – те, що називається *літературною ономастикою*. Дехто в цьому сенсі вживає термін *фіктомім* [Теория и методика 1986, с. 30], В.М.Калінкін запровадив влучний термін *поетонім* [Калинкин 1998, с. 109], а згодом, для позначення всієї сукупності онімів художнього твору – *поетонімосфера* (раніше в цьому значенні вживали термін *ономастичний простір*). Слід наголосити, що віртуальний компонент чи поетонімосфера ономастичних фреймів включає всі оніми, наявні в художньому творі, - і вигадані автором, як наймення персонажів *дон Румата* і *дон Реба* у повісті братів Стругацьких “Важко бути Богом” [Андреевко 1992, с. 146]; при цьому вигадані антропоніми з'являються не тільки у фантастиці чи гумористичних творах – ось як характеризує І.Жиленко персонажів поетичної збірки Василя Рябого “Портрети з протягу”, “таких звичайних, але таких особливих, неповторних (хоч ціле людство перебери) героїв, у яких є наймення грозові: *Павло Дорога, Федір Стратілатнагрозибагат, Ганна Рушник, Микола Духовик, Місько Філософоригінал* та інші, інші, аж до “Семиівання...” [Жиленко 2002, с. 65]; і якое обіграні чи переінакшені, як у “Дублінцях” Джеймса Джойса *Mr Holohan* стає *Норру Holohan*, тобто *Стрибунцем Гологаном*: “He had a game leg, and for this his friends called him Ноору Holohan” [Joyce 1996, p. 153] або в оповіданні Констанції Вулсон “Міс Горе” через помилку служника прізвище відвідувачки прозвучало як *Miss Grief* (англ. *grief* – “горе”), що обіграно в творі: “Miss Grief! Grief has not so far visited me here” і вживалось наратором навіть після роз'яснення: “Not Grief”, she answered – “Crief: my name is Crief” [Best-

loved 2003, p. 576, 578]; і зовсім звичні, узуальні, але приписані персонажам, витвореним мистецтвом автора, як *Остан Мандрика*, *Соломія*, *Іван* (на прізвисько *Котигорошок*), *дядько Панас*, *дід Овсій*, *Яким* в оповіданні М.М.Коцюбинського “Дорогою ціною”; і реальні наймення реальних людей – історичних осіб, як антропоніми *Богдан Хмельницький* (з варіантами) у романах П.Загребельного “Я, Богдан” та Л.Костенко “Берестечко” чи *Кутузов* та *Наполеон* (теж з варіантами) у романі Л.Толстого “Війна і мир”.

Якщо перші три позиції видаються щодо своєї віртуальності безперечними, то остання потребує аргументації. Наймення *Богдан Хмельницький*, *Михайло Кутузов*, *Бонапарт Наполеон*, подібно до інших історичних осіб та загальновідомих онімів решти розрядів (*Київ*, *Афродіта*, *Вега*), за межами художнього твору увіходять до реального компоненту ономастичних фреймів. В художньому творі їх статус змінюється. Вони, а не інші оніми, відібрані письменником з океану власних назв. У наведених прикладах історичні особи не просто названі, а є й персонажами відповідних творів. Частіше їх лише згадують, використовуючи як виразовий засіб – наприклад, для створення антономасії. Так, у романі Дж.Келлермана “Холодне серце” про вбиту здібну початкуючу художницю Джулію Кіппер говориться: “Far as her family’s concerned, she was *Rembrandt*”, а про одного з підозрюваних Рандолфа Драммонда з його інвалідною коляскою іронічно: “*Hemingway on disability*” [Kellerman 2004a, p. 78, 157] - “*Хемінгуей на інвалідності*”.

В обох цих ситуаціях реальні, історично засвідчені оніми увіходять до поетонімосфери художнього твору. Митець ними користується як еталонами, одиницями художнього виміру або зображає їх денотати, але в межах і в напрямках свого художнього задуму і своєї інтерпретації. *Наполеон* чи *Рембрандт* у художньому творі не можуть ототожнюватися з реальними історичними особами. У художньому творі вони перестають бути реальними і стають віртуальними (зрозуміло з більш або менш достовірною вказівкою на реальність, як зрештою і все інше, що є в художньому творі).

В) Що ж до третього, сакрального компоненту ономастичних фреймів, то він сягає міфології, сягає тих речей, яких об'єктивно, реально не існувало, але в які люди вірили або вірять і нині як у цілком реальні, реально існуючі. Теонімічний фрейм своїм реальним компонентом має, приміром у слов'ян, власні назви *Сварог, Дажбог, Перун, Велес* тощо, але лише в той час і для тих людей, які вірили в існування їх денотатів, вважаючи їх дійсними силами, реально наявними в світі. Це були могутні сакральні сили, яким приносили жертви, на які покладалися, яким довіряли своє майно, своє майбутнє і своє життя.

Втрата такої віри, перехід в іншу віру чи в атеїзм робить *Сварога, Дажбога* і т.д. назвами того, у що колись вірили, але чого в реальності не існує. З реального компонента теонімічного фрейму ці назви переходять у сакральний, який не може ототожнюватись з віртуальним, бо розмежування реального і сакрального у ментальних лексиконах людей – справа дуже тендітна і не одномоментна. Розмежування реального і віртуального компонентів для читача і є саме одномоментним: оніми в художньому творі є віртуальними, а за його межами – реальними, аби лише ці останні не мали своїм джерелом художні твори, як *донкіхот* чи *папарацці* (останній означає фотографа, що полює за пікантними фото відомих людей; назва походить від прізвиська Папарацці, яке належить персонажеві фільму Федеріко Фелліні “Солодке життя”). Та й оніми з художніх творів, що стають апелятивами й втрачають зв'язок з цими творами, живучи вже своїм життям, теж переходять з віртуальної групи в реальну. Однак цей процес уже не можна назвати одномоментним.

Ми відносимо “розвінчані”, визнані нереальними теоніми і взагалі всі власні назви міфічних явищ, істот та речей до групи сакральних тому, що вони мають сакральне минуле. Коли вони були сакральними, святими насправді, тоді типологічно вони увіходили в реальний компонент теонімічного фрейму: для людей, що їм поклонялися, це були цілком реальні могутні сили. Тобто сакральний онім увіходить до цього компонента онімічного фрейму, коли свою реальну сакральність уже втрачає, але пам'ять про неї залишається. Зрештою,

залишається і знання, що це боги (чи предмети культу, пов'язані з культом речі) певної віри, що діяла у певного народу у певний період або діє й досі. Осібність цього фреймового компонента, відмінність його від реального та віртуального компонентів безперечна, а ось пропонована його назва – сакральний компонент – може викликати спротив, бо оніми потрапляють до нього тільки за умови втрати своєї сакральності. Однак воліємо вживати цю назву, бо вона: а) вказує на минуле онімів, які входять до цього компонента; б) вказує на те, що якісь залишки сакральності, сакральна пам'ять за цими назвами, як правило, зберігається, бодай у підсвідомості. Ось кілька уривків з віршів Ліни Костенко з ужитком слов'янського теоніма: “люблю чернігівську дорогу - | весною, влітку, восени. | Там досі моляться *Стрибогу* | високі в сонці ясени”; грецьких теонімів: “Муза історії *Кліо*, мабуть одморозила душу. | Бідні священні бики бога *Геліоса*, де ж їм тепер пастися – на ракетній базі?!”; “Шматка землі немає під ногами, | в яку б ще міг упертися *Антей*”; латинського теоніма: “Там цар морський *Нептун* живе у курені, | пасе морських корів зникаючого виду” [Костенко 1989, с. 123, 30, 102, 55]. Свою власну поетичну Долю поетеса теж описує як міфологему, як сакральний онім: “Я вибрала *Долю* собі сама. | І що зі мною не станеться - | у мене жодних претензій нема | до *Долі* – моєї обраниці” [Костенко 1989, с. 35]. Ліна Костенко не язичниця, проте прозоріння поета, дуже яскраво проявлене всією її творчістю, підказує авторці сакральне ставлення до теонімів різних язичницьких вірувань.

Таким чином у теонімічному фреймі співвідносяться реальний та сакральний компоненти, а віртуальний з'являється тоді, коли члени цього фрейму потрапляють у художній текст – як у наведених вище рядках Л.В.Костенко.

Сакральний компонент, виходячи з теонімічного фрейму, розподілився і поміж іншими. Боги, що втратили віруючих, залишилися у цьому фреймі як його сакральний компонент. Люди ж перейшли в антропонімічний фрейм. Це, зокрема, легендарні і напівлегендарні персонажі античної міфології: *Андромаха*, *Антігона*, *Гектор*, *Дедал*, *Ікар*, *Крез*, *Одісей*; герой кельтської

міфології король *Артур* та його лицарі; велетні українських казок *Вернигора*, *Вернидуб* тощо. Для агонімів, тобто наймень святих, входження в сакральний компонент антропонімічного фрейму не потребує забуття віри, бо це не люди, оповиті міфами, переважно взагалі міфічні, а конкретні історичні особи, як князь *Володимир*, рівноапостольний святий, що були канонізовані церквою за визначні церковні заслуги чи страждання за віру. Досить містким виявився й сакральний компонент топонімічного фрейму – з античної міфології сюди потрапили уславлені річки *Лета*, *Стікс* з його притокою *Ахеронтом*, поетична гора *Гелікон* з її джерелом *Гіппокреною*, підземні країни *Аїд* і *Тартар* (перша приймала померлих, друга ув'язнювала титанів) тощо, зі скандинавської *Валгалла* (тут перебувають полегли в битві герої), блаженна країна *Мідгард*. Сюди ж належить слов'янський язичницький *вирій* та християнські *рай* та *некло*. Ці останні три назви прийнято писати з малої літери, але вони від того не перестають бути власними, бо позначають одиничні об'єкти. Прагматика мови зробила з ними те ж, що з назвами *сонце*, *місяць*, *земля* (планета): власні за своєю природою назви вживаються настільки широко, що осмислились як загальні.

Свої сакральні компоненти мають також зоонімічний фрейм (*Амальтея*, *Цербер*, *Змій Горинич*), ергонімічний фрейм (*Олімп*), хремотонімічний фрейм (святина чаша *Грааль*), ідеонімічний фрейм (святині тексти з викладом віровчення чи міфологічних текстів: *Біблія*, *Авеста*, *Рамаяна* та ін.), хрононімічний фрейм: *Похід аргонавтів*, *Троянська війна*, *Троянові віки*, згадані у “Слові о полку Ігоревім”. Конкретніше у “Слові” маємо фразу “на седьмомъ віці Трояни”, яку В.Г.Скляренко перекладає “на сьомому віці Трояновому”, розуміючи Трояна як язичницького бога, що заступив у Києві ім'я слов'янського бога сонця Дажбога. Вираз *Троянові віки*, на думку дослідника, означає язичницькі часи приблизно від 400 р. (імовірний час заснування Києва) до 1060 р., отже сьомий вік Троянів припадає на роки Ярослава Мудрого [Скляренко 2003, с. 13-14, 121]. Що торкається космонімічного фрейму, то на небі завжди було багато не тільки того, що відкрили астрономи, а й того, що

вигадали міфотворці: небо є усталеним місцеперебуванням божеств у всіх, здається, міфологіях та релігіях. Ця обставина знайшла свій широкий відбиток і у власне космонімії – назвах небесних тіл та сузір'їв.

Розглянутий потрійний поділ ономастичних фреймів на реальний, віртуальний та сакральний компоненти вже не може бути віднесеним до субфреймів, слотів чи доменів. Природа і екстралінгвальна їх сутність принципово відмінні від того, що ми кваліфікували вище як ономастичні субфрейми. Для термінологічного визначення даного поділу треба спочатку сказати взагалі про термінологію когнітивної науки. Як досить молода й до того ж “парасолькова” наука, вона украй переповнена вжитками того ж терміна з дуже різними значеннями (як це маємо з терміном *концепт*), а поряд з тим – вжитками різних термінів в одному чи близькому значенні. Так, Ч.Філмор, який докладно й розумно проаналізував сутність фреймів, зазначає, що з тим же наповненням різні вчені вживають терміни *схема*, *сцена*, *сценарій*, *глобальна модель*, *когнітивна модель*, *псевдотекст* та, у Р.Лангакера, *база* чи *основа* [Филлмор 1988, с. 54].

Серед цього дещо хаотичного накопичення термінів уживається й позначення *скрипт* (англ. *script* – “почерк, шрифт; сценарій”), яке видається прийнятним для когнітивної ономастики. Скриптом найчастіше називають “один з типів структур свідомості, вид фрейму, що виконує якийсь спеціальне завдання в обробці природної мови” [Кр.сл. 1997, с. 172]. При упорядкуванні вхідної та вихідної інформації схожі речі відмежовуються від несхожих, упорядковуючись у певні ієрархії, структури знань – скрипти, що є “не стільки результатом, скільки факторами упорядкування при обробленні інформації” [Кр.сл., с. 179]. Віднесення онімів до реального, віртуального чи сакрального скрипту і слугує важливим доказом упорядкування ономастичних фреймів, упорядкування власних назв, що входять до людської свідомості чи виходять з неї.

Таким чином, ментальне буття мовного ономастикону реалізується у сукупності ментальних лексиконів усіх носіїв даної мови. Кожен ментальний

лексикон (чи пам'ять кожної людини, кожне мовне та сприймаюче я) утримує лише певну частину мовного ономастикону, у якому є власні назви, відомі: 1) всім носіям мови, 2) певній більшій чи меншій групі носіїв мови, 3) локальним групам (мешканцям даного села, даної частини великого міста) носіїв мови. У кожному ментальному лексиконі знаходиться стільки онімічних концептів, скільки власних назв знає дана людина. Ця сукупність, індивідуальний ономастикон, організується у кілька фреймів. За нашими уявленнями їх є дев'ять – антропонімічний, топонімічний і т.д. Кожен ономастичний фрейм залежно від мовної традиції та організації своїх референтів поділяється на кілька субфреймів або слотів (чи доменів). Їх кількість у різних фреймах і в різних мовах, як правило, нетотожна. З іншого боку, за своїм відношенням до реального світу, кожен ономастичний фрейм у кожній мові включає до свого складу три скрипти – реальний, віртуальний та сакральний. Така структурна організація власних назв у ментальному лексиконі особливо увиразнюється організацією загального ономастикону всієї мови, лише останній у кількісному відношенні є набагато, у сотні тисяч разів, якщо не в мільйони, більший за індивідуальний ономастикон, будучи при цьому простою сукупністю всіх індивідуальних ономастиконів носіїв даної мови.

Тут доречно відзначити ще одне, останнє онімічне розмежування. Справедливо сказано, що “концептуальний світ, який існує в свідомості людини в узуальному вигляді (у формі концептів, фреймів, субфреймів, різних схем дії тощо) формується як за допомогою мови, так і без неї. Іншими словами, не вся інформація [...] має мовну прив'язку” [Гуреев 2004, с. 58]. Приміром, антропоніми мають 100-відсоткове мовне вираження тільки в словнику імен та прізвищ, коли вони для читача порожні, не пов'язані з конкретною, відомою адресатові людиною. Якщо ж таке пов'язання наявне, тоді до мовного вираження антропоніма додаються елементи зорового та інших чуттєвих образів, якесь оцінне, емоційне відношення, хоча б найпростіше – подобається - не подобається. Через це і з'являються немовні компоненти інформації. Однак ці компоненти для мовних, в усякому разі для онімічних фреймів є

супровідними, прив'язаними до компонента мовного – до власної назви. “Представниками мовної картини світу у нашій свідомості виступають концепти і різні типи фреймів” [Голобородько 2002, с. 27]. Серед них особливе місце займають ономастичні фрейми – форми ментальної категоризації власних назв, які сприяють утриманню в пам'яті і можливості оперування дуже великою кількістю онімів. Тому вивчення фреймової структури організації власних назв у ментальному лексиконі, а відтак і в мові належить до найважливіших завдань когнітивної ономастики.

2.2. Структура індивідуального антропонімічного фрейму

Індивідуальний антропонімічний фрейм структурується зовсім не так, як мовний. Він групується довкола **Я** індивідуума, тобто на засаді егоцентризму, і складається з чотирьох кіл [о.карпенко 2004а]. У перших двох знання денотата і, відповідно, володіння невербальною інформацією, є вагомішим за знання наймення. Ці два кола можна умовно розрізнити як **ти**-коло і **Ви**-коло: в обох особисте знання денотата є обов'язковим. У третьому колі особисте знайомство з денотатом відсутнє, а ім'я відіграє вже вирішальну роль, хоч денотати тут об'єктивно наймасштабніші, бо є історичними особами та всесвітньо відомими персонажами. Четверте коло складають потенційні члени ментального лексикону.

Структура мовного антропонімічного і взагалі онімічного фрейму істотно інакша, бо спирається на сукупність усіх **Я** носіїв даної мови, тобто є вже антропоцентричною, якщо не сказати – етноцентричною. Тут не може бути ніяких кіл, бо потрібний для такої структури єдиний центр відсутній. Уважаємо (2.1), що мовний онімічний фрейм складається з трьох скриптів – реального (в живому мовленні), віртуального (в художніх текстах) та сакрального (в міфології, релігії). Перехід від індивідуального до мовного онімічного фрейму реалізується в принципі шляхом складання та взаємокоригування індивідуальних фреймів. Спираючись на концепцію синергетики, можна сказати, що в мовному онімічному фреймі „переважають процеси дисипації, вирівнювання, розмивання неоднорідності”, а в індивідуальному онімічному

фреймі „провідна роль належить чиннику самовпливу, самонаростання як результату дії нелінійних зворотних зв'язків, що має наслідком акцентування певних локусів системи” [Семенець 2005, с. 9].

О.О.Селіванова визначає фрейм як “структуру репрезентації знань, в якій відображено набуту досвідним шляхом інформацію про деяку стереотипну ситуацію, про текст, що її описує, а також інструкцію по його використанню” [Селіванова 2004, с. 249]. Досвідний шлях набуття антропонімічної інформації полягає в розширенні та збільшенні числа антропонімічних кіл (дитина володіє тільки першим) та пізнанні відшліфованих віками звичаїв у вжитку певних антропонімів та певних їх антропоформул (інструкція), текстом для яких є найрозмаїтіша комунікація.

Спорбуємо розібратися в індивідуальних онімічних фреймах докладніше, почавши з антропонімічного фрейму. Антропонімія не є найчисленнішим, найбільшим розрядом власних назв. Зокрема топонімів на світі значно більше, ніж антропонімів, але для людини антропоніми важать значно більше, ніж інші онімічні розряди. Справа тут не в антропоцентризмі, що заповнив сучасну науку, в тому числі мовознавство, хоч початки його йдуть ще з Давньої Греції [Бардіна 1997, с. 25]. Справа в особливому статусі антропонімів. Як слушно зауважив Джон Алджіо, „наймення людей займають центральне становище. Єдині серед об'єктів, що можуть мати власні наймення, люди завжди мають бути поименовані, у той час як місця, астронімічні об'єкти, події можуть залишатися без наймення” [Algeo 1973, р. 76]. Зазначимо втім, що антропоцентризм як дійова концепція пізнання мови та її суб'єктивних аспектів закріпився в мовознавстві тільки після утвердження в ньому замість структуралізму засад когнітивної лінгвістики. У змістовному “Лингвистическом энциклопедическом словаре” [М., 1990] цей термін ще ніде не вжитий жодного разу, а термін *фрейм*, до речі, вживається там лише в лапках або з долученням аксіологічної кваліфікації “так званий”.

Тут варто докладніше зупинитися на терміні *антропоцентризм*. Ян Бодуен де Куртене у 1901 р. опублікував статтю, де висловив 17 прогнозів щодо

розвитку мовознавства в ХХ ст. Серед них учений закликав до “викорінення забобону, званого антропоцентризмом, забобону, що вириває людину з середовища інших живих істот” [Бодуэн, Языкознание, с. 17]. В.М.Алпатов, проаналізувавши прогнози Бодуена і визнавши більшість з них справедливими, про цей сказав, що він “в цілому не виправдався”, зазначивши, що даний прогноз протирічить ряду інших тез ученого [Алпатов 2003, с. 117-118]. Нібито правильно: і не виправдався, і протирічить. Автор цих рядків у своїй роботі теж значною мірою спирається на концепцію антропоцентризму. Однак є в цьому терміні якась несумірність: прийшов антропоцентризм, за ним і егоцентризм [Гуреев 2004] у мовознавство та суміжні науки – і водночас загострилися проблеми екології, тваринний і рослинний світ Землі зникає сотнями видів ... Чи не пов’язані ці речі?

У терміні *антропоцентризм* треба обов’язково розрізняти два рівні – саморуйнівна позиція “царя природи”, яку Бодуен де Куртене і пропонує викоренити. Інший, глибший рівень цього терміна – його сутність, а не звукова етимологічна оболонка – полягає в акцентуванні провідної участі людини, суб’єктивного начала в мові, а отже і в мовознавстві. Саме тому когнітивна лінгвістика, яка, на відміну від структуралізму, поклала цю участь та її вивчення в свою основу, і піднесла термін *антропоцентризм*. Можна сказати, що проти цього погляду Бодуен де Куртене не заперечував. Навпаки, це і його позиція. В одній зі своїх праць він писав: “Усе, що торкається людської мови, як мови, зосереджується в мозку” [Бодуэн, О задачах, с. 212]. Саме з цим, гадаємо, пов’язаний ще один прогноз Бодуена: “Мовознавство ставатиме все більш точною наукою також залежно від того, наскільки в його базисній науці, психології, буде удосконалюватися метод якісного аналізу” [Бодуэн, Языкознание, с. 16]. В.М.Алпатов цей прогноз теж заперечує: ”зовсім не виправдався” [Алпатов 2003, с. 116]. Однак слід відзначити, що називаючи психологію базисною наукою мовознавства, Бодуен де Куртене мав на увазі мову мозку як місце збереження і творення мовлення, а відтак і мови. Не випадково вчений говорить у вже цитованій статті про теоретичну, але, на жаль,

нездійсненну можливість “замінити психологію” фізіологією та гістологією мозку [Бодуэн, О задачах, с. 217]. Отже, Бодуен і цим прогнозом влучив у десятку, тільки без використання сучасної термінології. Цей прогноз нині реалізується в дослідженнях ментального лексикону, ментального буття мови.

Так чи так, а сьогодні “одна з основних рис когнітивної лінгвістики – антропоцентризм, вивчення природної людської мови як конструктора людської особистості. За зауваженням Ю.С.Степанова, “лінгвістика завжди буде наукою про мову в людині і про людину в мові, наукою гуманітарною” [Вишнякова, с. 41]. Проте додамо, що наведені автором слова Ю.С.Степанова ліпше виражають сутність антропоцентризму, ніж сам цей термін, який зберігає свій одіозний супровід.

Вагомість антропонімії в мові зумовлена високою цінністю для людини її наймення, про що влучно сказав Дейл Карнегі [Carnegie 1998, р. 86] і що простежується в усій історії мови. Цей феномен багаторазово й різноманітно описувався, переважно як реальне явище, але нерідко і як факт містичний, загадковий. Серед інших подібних видань існує двотомник “Полная энциклопедия имен” Б.Ю.Хігіра, загальним обсягом 921 сторінка, який ґрунтується на дискусійній тезі: “характер людини дійсно залежить від її імені” [Хигир, Женск. 2003, с. 4]. Певна кількість людей довіряє подібним дослідженням, як, приміром, відома акторка Олена Яковлева, що розповіла про свою відмову змінити прізвище, потім додавши: “А нещодавно я довідалась, що прізвище та ім’я людини впливають на його долю. Так мене, мабуть, якісь вищі сили оберegli від помилки” [Изгаршев 2004, с. 33]. Інша акторка та співачка *Мадонна* (реальне ім’я *Луїза*), навпаки, з тих же містичних міркувань замінила свій відомий псевдонім на *Естер*, інакше *Есфір* (з перс. *astara* “зірка”) – на честь біблійної цариці, дружини перського царя Артаксеркса, іудеянки, що сприяла звільненню свого народу з Вавілонського полону [Библия 1973, с. 2225]. Мотив даної заміни – позбавлення від кармічних боргів, а ще, за словами самої співачки: “Я хочу одержати енергію нового імені” (з газет).

Однак, якщо відкинути містику, слід відзначити наявність в імені і взагалі в іменуванні великої сили, зумовленої передусім тими, хто носив це імення раніше. Про це добре сказала Михайлина Коцюбинська: “я народилася [...] в тій самій кімнатці, що і Коцюбинський. І назвали мене на честь його [...]. І все своє життя я була свідомо цієї високої честі й відповідальності і намагалася – що б не робила, над чим би не працювала, які б непрості моральні дилеми не поставали переді мною – імені цього не заганьбити ...” [Коцюбинська 2003, с. 162]. Про своє прізвище, уславлене Михайлом Коцюбинським, дідом дослідниці, згадується таке: “наш учитель математики (дуже добрий фахівець) весь час плував моє прізвище, називаючи мене то *Коцюбинська*, то *Котляревська*, то *Кобилянська*, на що я завжди зауважувала: “Був іще *Кропивницький* (*Крушельницького* я тоді не знала)” [Коцюбинська 2003, с. 174].

Сила імені проявляє себе і в самому його звучанні, його простоті, що багатоманітно засвідчили дослідники моди на імена. Так, один з персонажів Герберта Уеллса вигукує: “It’s giving girls names like that [Euphemia] ... that nine times out of ten makes them go wrong. It unsettles ‘em. If ever I was to have a girl, if ever I was to have a dozen girls, I’d call them all *Jane*” [Cohen 1996, p. 396]. Жартома, але дуже виразно підкреслив важливість імені сенатор Роберт Кеннеді: “Always forgive your enemies but never forget their names” [Cohen 1996, p. 205].

Отже і без містики антропонімія є чільним, функціонально найвагомим компонентом мовного ономастикону. Любомир Белей, першим в Україні захистивши докторську дисертацію з літературної ономастики, присвятив її виключно антропонімії, не зачіпаючи інших розрядів власних назв [Белей 1997]. Цей же вчений видав дві змістовні монографії, теж присвячені літературній антропонімії, в термінології автора ЛХА – літературно-художній антропонімії [Белей 1995;2002]. Тільки на рубежі тисячоліть уже не віртуальному, а реальному компонентові антропонімічного фрейму присвятили свої монографії Світлана Медвідь-Пахомова [1999] та Ірина Фаріон [2001]. Кількість і якість публікацій з антропонімії в Україні й світі зростає. Нині вийшов

фундаментальний словник видатного українського антропоніміста Павла Чучки “Прізвища закарпатських українців”, над яким він працював практично 40 років.

Усі ці блискучі роботи, глибокого стилістичного чи діяхронічного скерування, вивчають антропонімію у мові та мовленні, як вона представлена у літературних творах та історичних текстах, в актах усього спілкування. Однак те, як вона представлена в мові мозку, у ментальному лексиконі, ці та інші студії не розглядають. Ментальне існування антропонімічного фрейму залишається на разі без вивчення. Говорити про нього на базі існуючої літератури можна лише опосередковано.

Ян Бодуен де Куртене зауважив: “Те, що з рідної мови вміщує у своїй голові той чи інший поляк, є лише часткою цілого” [Бодуэн, О задачах, с. 212]. У найбільшій мірі ця теза має бути поширена на онімію, в тому числі й на антропонімію. Кожен з нас, носіїв своєї рідної мови, володіє лише невеликою часткою дуже обсяжних антропонімічних запасів цієї мови. Таким чином, індивідуальний антропонімічний фрейм завжди є обмеженим, усіченим, частковим. Уявний загальномовний антропонімічний фрейм становить собою суму **всіх** індивідуальних антропонімічних фреймів. Це – перша структуротвірна риса ментального буття антропонімії. Хтось знає більше, хтось менше, але ніхто не дотягує й до половини наявних у мові антропонімів.

Другою такою структуротвірною рисою є переважно денотатне знання антропонімів. Так, автор цих рядків знає більше трьох десятків своїх тезок *Олен* – подруг, колег, знайомих, відомих історичних осіб. Це означає, що ім’я *Олена* займає в даному випадку не одну, а більше тридцяти позицій ментального лексикону. Як зрештою і належить концептові, він не зазнає 100-відсоткової вербалізації [пор. Колокольцева, Шестак, с. 123], а включає й невербальні компоненти: зорові та інші відчуттєві враження, а також експресії. Це вже третя структуротвірна риса перебування антропонімів у мові мозку: при значній вагомості власне мовного, вербального компонента вони включають і якісь більші чи менші невербальні компоненти.

У загальномовних онімічних фреймах (див. 2.1) територіальні онімічні системи нівелюються, фрейм членується відносно своєї денотатної та аксіологічної основи на субфрейми (слоти), а відносно своєї ролі в створюваній картині світу на реальний, віртуальний і сакральний скрипти. Однак ця структурація в онімії є визначальною для фреймів збірних, ідеальних, тобто загальномовних чи корпоративних. Для тих індивідуальних онімічних фреймів, що перебувають у ментальному лексиконі окремих носіїв мови, вона, зберігаючи свій організуючий сенс, все ж послаблює, якщо не втрачає, свою визначальність. Вона виштовхується на другий план іншою, чисто суб'єктивною структурацією онімічного фрейму. Оніми організуються, упорядковуються в ментальному лексиконі особи, а тому й групуються навколо її **Я**. Хорошим узasadненням індивідуального ономастичного фрейму є, між іншим, слова Василя Симоненко: “У кожного Я є своє ім'я, | На всіх не нагримаєш грізно, | Ми – не безліч стандартних “я”, | А безліч всесвітів різних” [Симоненко 1973, с. 138].

У фреймі антропонімічному зазначена суб'єктивна структурація творить чотири кола, що оточують **Я** власника ментального лексикону. Найближче коло – наймення членів своєї родини, близьких друзів. Наймення як таке тут, можна думати, стає другорядним виразником концепту. Діти згадують про батьків переважно зоровими та звуковими образами, пов'язують їх зі словами *мама* чи *мати*, *тато* чи *батько*, а не їх особовими іменами чи іншими антропоформулами. У думках матері (батька) про дітей наймення застосовуються ширше, однак і тут невербальні засоби репрезентації концепту превалюють. Така концептуалізація діє, принаймні в містах, тільки у вузькій родині (*бабуся* і *дідусь*, *мати* й *батько*, *сестри* й *брати*, *сини* й *дочки*). Назви спорідненості в цій ситуації фактично стають власними (1.3). Головне навіть не це, а те, що вербальне вираження концепту супроводжується великим масивом розмаїтої невербальної, у тім числі й емоційної інформації. Колись таким найближчим антропонімічним колом була велика родина, а ще давніше – увесь рід. Відголоски такого стану досі зберігаються в українському селі, де всі

знають усіх за іменем та невербальними компонентами концептів, а прізвища можуть і не знати взагалі. У новелі М.М.Коцюбинського “Відьма” чоловік і жінка говорять про відсутню Параскіцу, дочку Йона Броски (чоловіка) і падчерку Міріцци (жінки), після звістки сусідки, що Параскіца – відьма: “Ти піди он краще подивись, що *твоя доня* робить на винограднику!.. Отой *виродок* у печінках мені сидить ... [...] Той *одлюдок* колись отруїть мене, побачиш ... [...] він гримнув на жінку: - Ла драку!.. Ти, а не я, повинна знати, що робить по ночах *дівка*!.. [Коцюбинський, т.2, с. 19-20]. Мачуха, зрадивши лихий звістці, дала волю язикові: *твоя доня, виродок, одлюдок*. Відчувається підвищення експресивності у даних номінаціях, що у свою чергу підтримується батьком, який називає свою доньку *дівка*. До речі, у винограднику Параскіца просто уникала мачухи.

У нормальних, спокійних обставинах зазвичай буває не так. Апелятивне іменування іде від молодших до старших, а від старших до молодших йде переважно онімне. У романі Р.Олдінгтона “Смерть героя” знайомий говорить місіс Вінтерборн про її сина: “There’s something in that *boy of yours*, Mrs Winterbourne. He’s got a mind”. Вінтерборн же, напівзадоволена, напівобурена, що Джордж може мати самостійне мислення, відповіла: “He’s just a healthy, happy schoolboy, and only thinks of pleasing his *Mummie*” [Aldington, p. 77]. Син місіс Вінтерборн для знайомого *boy*, для матері - *George*, а вона для нього – *Mummie*. Така ситуація узвичаєна не в українському та англійському найближчому колі антропонімічного фрейму, а є загальноєвропейською, якщо не загальнолюдською. За межами родини паролем першого кола є стаціонарний ужиток імені, а не прізвища. Пор.: “Привів її (Надію Суровцову – О.К.) до нас [...] *Іван* (*Іван* у моєму житті один – Світличний. Є й інші Івани - Ющук, Дзюба ..., та вони “звучать” мені за своїми прізвищами; “мій” *Іван* прізвища не потребує)” [Кириченко 2004, с. 124].

До найближчого кола у письменників, але не в читачів, хоч і тут можливі винятки, належать також імена найважливіших персонажів їх творів. Цікаві роздуми з цього приводу виклав відомий російський письменник В.Войнович,

розповідаючи, як створювався його “Чонкін”: “Думав-думав і все більше переконувався, що він має бути рядовим і ніяк не в чині полковника і не героєм. Однак ніякого зорового образу переді мною не було. А в літературі, як у живопису, - треба побачити свого героя, якого він зросту, які в нього вуха, очі, ніс. Я раптом згадав, що коли служив у Польщі, спостерігав таку картину: їде кінь, запряжений у важкий німецький віз, на возі нікого немає. А під возом солдат зачепився ногою за віжку. Кінь іде і тягне його, він треться мордою об землю, але ніяких спроб вивільнитися не робить”. На другий день автор побачив того ж солдата вже на возі і запитав приятеля, хто це. Той відповів: “Хіба не знаєш? Це ж Чонкін!” Спочатку я ще намагався замінити прізвище, оскільки мене звинуватили в наслідуванні “Тьоркіну”. Пробивав поміняти і так, і так, але нічого не вийшло”. Трохи далі, вміщуючи *Чонкіна* в літературний ряд, причому зауважимо, першим, що ставить під сумнів скромність письменника: “таких, як *Чонкін, Тьоркін, Швейк*, народжують не стільки автори, скільки епоха. Тепер потрібен інший герой” [Шапран 2004, с. 5]. Як бачимо, тут віртуально програється ситуація з народженням дитини: спочатку з’являється денотат зі значним обсягом невербальної інформації, потім ця інформація якось вербалізується і з’являється ім’я. Подібним чином у акторів до їх найближчого антропонімічного кола входять або можуть входити наймення персонажів, ролі яких вони виконують на сцені чи на екрані. Доречно навести й таке міркування щодо письменниці Марії Матіос, що в 2005 р. одержала Шевченківську премію за свій роман „Солодка Даруся”: „А сама Марія Матіос любить свою Дарусю як живу людину, це шмат її життя, хоч прожитого не фізично, а душевно й психологічно” (з газет).

За найближчим першим іде друге ширше коло індивідуального антропонімічного фрейму. Сюди входять наймення людей, яких власник ментального лексикону знає особисто. Тут основними репрезентантами концептів є саме антропоніми. Залежно від ступеня знайомства – ім’я, ім’я та по-батькові, прізвище, інколи (позаочі) прізвисько. Це друге коло має теж виразно денотатний характер і поєднує вербальну інформацію з помітними

обсягами невербальної. Це однокласники, однокурсники, співробітники, сусіди, колеги за фахом – усі, з ким людина знайома особисто, крім близьких друзів та коханих, що входять до першого кола. Невербальна, відчуттєва інформація тут у певних ситуаціях може цілковито заступити вербальну, наприклад, коли ім'я забувається або знайомий достеменно не ідентифікується, пор.: “У коридорі здалека махаєш рукою комусь незнайомому (себто знайомому, але не ідентифікованому, позаяк він аж у кінці протилежного крила, метрів за двісті від тебе)” [Андрухович, Моск., с. 11]. Щодо ситуативної варіативності іменувань пор. у “Соборі” О.Т.Гончара: “Зачепилівку на цьому засіданні представляв її висуванець *Лобода Володимир Ізотович*, син славетного колись на весь край обер-майстра Ізота Лободи, заслуженого металурга республіки. *Лобода-син* був *Володимиром Ізотовичем* для цього кабінету, а для Зачепилівки він і досі *Володька*, може, тому, що товариський, простий, до людей не гордий” [Гончар 1968, с. 65-66]. Славетний же колись обер-майстер, не без впливу того, що син став кар’єристом, змінив наймення: “*дід Нечуйвітер*, старий металург, пильнує свої ятері. По документах, як і раніше, *Лобода Ізот*, а тут став *Нечуйвітер*. І в Будинку металургів, і приїжджі горожани, знають його під цим іменем: *дід Нечуйвітер*, гроза браконьєрів, громадський доглядач Скарбного” [Гончар 1968, с. 296]. Інший персонаж, одна з головних героїнь роману, переважно іменована *Єлькою*, з’являється також з найменням *Єлька-Олена*, *Олено батьківно* (так іноді кажуть, коли по батькові не знають, але в даному разі Єльчиного випадкового батька не знає ніхто, навіть вона сама, тому таке звертання шофера є кепкуванням), *Чечілька-байстрючка*, *товаришко Чечіль*, *Ягорова Єлька* (бо залишила рідне село, мешкає у дядька свого Ягора Картатого), нарешті *Баглаєва наречена* (останнє іменування Єльки в кінці твору).

Взагалі у художніх творах антропонімічна варіативність, до якої долучається ще й асоціативність, може бути дуже розгалуженою. Віртуальний антропонімічний скрипт загалом багатший за реальний. У вже цитованій “Московіаді” Ю.Андруховича головний герой і наратор одержав наймення “*український поет Отто фон Ф.*” з варіантами *фон Ф.*, *Отто Вільгельмович*,

Отто, фамільярне *Вільгельмович*, а поза тим: 1) фіктивне ім'я, назване на прямий запит: “*Іван*, - відповів ти, *Отто фон Ф.*”; 2) конспіративне ім'я, одержане в “кагебе”: *Артур* (від імені Артюра Рембо): “Якось мірою й ви не *Артур*”. Під кінець роману це ім'я-кличка знову використовується, вже фамільярно: “Біда твоя в тім, *Артурчику* – дозволь тебе так іноді звати, - що ти завжди прагнув ухилитися”; 3) образливо-антономасійне ім'я: “*Жан-Поль Сартр драний*, - незлостиво буркнув юний капітан Шелудьков”. Фактично цей Отто фон Ф. – травестійна маска самого автора. Не випадково він говорить про себе: “ще один поет, щоправда, видатний український, *анонім*”; не раз позитивно згадує Андруховича: “Однак свобода виглядає ілюзорно, як вдало відзначив в одному зі своїх віршів Андрухович!.. А жаль...” Ясно, що для автора це ім'я належить до першого кола антропонімічного фрейму. Для читачів воно відноситься до другого, якщо не четвертого. В.Неборак подає цікаву ситуативну розшифровку наймення „фон Ф”. Мойсей Фішбейн, що жив у Німеччині, не був запрошений на дні української літератури у Мюнхені, а Ю.Андрухович (з І.Римаруком) – були: „Мойсей вимагав жертви. Хлопці на знак солідарності з *фон Ф.* не повинні були їхати до Мюнхена”. „Андрухович поїхав – і що? І нічого. Мюнхен довідався, що, крім Фішбейна, на білому світі є ще й інші українські поети” [Неборак 2003, с. 135].

Щодо всіх інших персонажів роману, то вони й для самого Ю.Андруховича знаходяться за межами найближчого кола. При цьому в їх іменуванні продовжується все та ж антропонімічна травестія. Так, поет *Єжевікін* протягом усього роману іменується тільки так, щоб у кінці стати *Єжевікінгом*. Цікаво, що тотожним способом, з ужитком тої ж літери *г*, М.Богословський обіграв не віртуальне ймення, а реальне: „песни *Кобзона: кобзонги*” [Душенко 2004, с. 50], пор. англ. *song* ”пісня, спів”, наявне як запозичення і в слов'ян: укр., рос. *зонг*. Товстого, як євнух, *Худайдурдисєва* персонажі Ю.Андруховича називають “*худий Дурдисєв*”. “Досить молодий дагестанець” – “*Рамазанов Муртаза*, чи, може, навіть зовсім навпаки – *Муртазаєв Рамазан*”. Ще один персонаж – “*Іван Новаковський*, на прізвисько *Новокаїн*, інша версія *Ваня Каїн*”. “Твої братове по

духу, себто по спирту”, що потягли фон Ф. у пивбар на Фонвізіна, мають свої антропологенди: 1) “*Юра Голіцин*, сорокарічний поет [...]. Зовні нагадує *Івана Сергійовича Тургенєва*, але початкуючого і значно шляхетнішого, ніж справжній”. Наступні номінації: *Тургенєв-Голіцин*, *Голіцин*, “*Юра Голіцин. Іван Сергійович Тургенєв з трилітровим слоїком пива*”, *Юра Голіцин-Тургенєв*, *Юрку*; 2) “Номер два. *Арнольд Горобець*, український південь, русскоязычне население, драматург-шістдесятник, популярний серед жіноцтва, але не більше [...], у театрі грав *Юлія Цезаря*, монологи якого виголошує й зараз на певній стадії пиятики”. Далі: *Горобець*, *Арнольд*, *Цезар*, “*Очі Юлія Цезаря п’яні, однак допитливі*”. Обігрується й прізвище персонажа, чим водночас засвідчується й ступінь сп’яніння: “Отакі з них демократи! – повторює за ним *горобець*, тільки не *Арнольд Горобець*, а маленький сірий пташок, що пострибує собі між столиків”; 3) “Третій – це, звичайно, *Ройтман* [...]. Він єврей”. Тут антропологенда полягає в простому частому повторенні самого прізвища: “*Арнольд* розповідає театральні анекдоти, *Ройтман* – єврейські анекдоти”. Лише двічі з’являється його ім’я – *Боря*.

Утім, подібне бурлескне використання антропонімії швидше виняток, аніж правило. Письменники подають наймення людей, зокрема другого кола індивідуального антропонімічного фрейму, більш нейтрально [Чавпецова 1988]. У Р.Олдінгтона про сусідів і знайомих говориться так: “What would people say! What indeed! What would *the Minister* (йдеться про священника; тут назва *Minister* виступає як власна – О.К.) say? What would *Mrs Standish* say? And *Mrs Gregory*? And *Miss Stint*, who was another Minister’s niece? And *Cousin Joan* ...?” Говорячи про друзів дитинства, автор використовує такі наймення: “How can one estimate what he owed to *Dudley Pollak* and to *Donald* and *Tom Conington*?” [Aldington, p. 57; 80]. Звичайні імена та прізвища без додаткового обігрування.

Водночас антропонімічні обігрування полюбляє багато письменників. Роалд Дал, взагалі великий майстр онімічної гри [Клічук 2003], в оповіданні “Людина з парасолькою” вкладає в уста своєї героїні таке визначення одного псевдобагатого джентльмена: “I shouldn’t be surprised if he isn’t a titled person. *Sir*

Harry Goldsworthy or something like that” [Dahl 2000, p. 119]. Це вигадане прізвище складається з лексем *gold* “золото” й *worthy* “достойний”. Крім того, з’являється асоціація з прізвищем відомого англійського письменника *Голсуорсі* – *Galsworthy* (А.Гудманян рекомендує Голсворзі [Гудманян, кн. 3, с. 178]), причому модифікації, що були введені до даного іменування, мінімальні, тому виникає комічний ефект. В іншому оповіданні письменника герой називає щуролова, наймення якого не згадується, “містер Всезнайко”: “So what would **you** do, *Mr Know-all?*” [Dahl 1992, p. 610].

Норман Піл розповідає, що скупого багатія Гаррі Сімпсона (не в творі, а в житті) наділили прізвиськом *Les* від англ. *less* “менше”, причому не просто використали цю лексему, а вилучили її з фразеологізму *couldn't care less* “наплювати”: “Finally his negative attitude won him the nickname of “Les”, obviously borrowed from his well-known couldn't-care-less philosophy” [Peal 1982, p. 15]. Відомий герой Ф.С.Фітцджералда *Великий Гетсбі* ще в молодому віці подовжив для престижу своє справжнє прізвище *Гатц*, одночасно вкоротивши ім’я: *James Gatz* одного вечора у 17 років став *Jay Gatsby*, щоб так зватися все життя [Fitzgerald 1984, p. 75]. Валерій Шевчук („Стежка в траві”) пише про „водяне прізвище *Карась*”, говорить: „Очі в *Карася* – водянисті, риб’ячі, трошки витрішкувати” [Конторчук, Шевчук 2004, с. 201].

Утім, гра в імена та з іменами у письменників, трапляється, стає гіпертрофованою. Юрій Тарнавський назвав головного героя свого роману “Три блондинки і смерть” іменем *Гвбргдтсе*, у якому абсурдне поєднання вісьмох приголосних завершується єдиним голосним звуком. Тетяна Остапчук, що визначила автора як “американсько-українського письменника”, прокоментувала це ім’я так: “виродження героя-чоловіка розпочинається на рівні імені, яке неможливо навіть вимовити” [Остапчук 2004, с. 161]. Емма Андрієвська, одна з найвидатніших українських поетес ХХ ст., яка, за словами її прихильника з Торонто Марка Стеха, “ставиться до мови як до явища самодостатнього, не підвладного утилітарним вимогам міжлюдської комунікації” [Стех 2004, с. 79], так характеризує ім’я свого загадково-міфічного

персонажа: “Ім’я Джалапіти міняється від настрою, погоди і від того, на який віддалі він перебуває від води” [Андрієвська 2004, с. 197]. В іншому місці твору “учені [...] оголосили, що Джалапіта взагалі не Джалапіта, що походження його дуже підозріле, і не виключно, що він постав з простого перекручення двох санскритських слів *jali pitar*, що означає батько води, і *jali cara*, той, що живе у воді” [Андрієвська 2004, с. 203].

Саме в першому та другому колах індивідуального антропонімічного фрейму, розмежувати які не завжди легко, особові наймення нерідко видозмінюються, трансформуються не лише в художніх творах, у своєму віртуальному скрипті, а й у скрипті реальному (пор. 1.1). Письменники та політичні діячі залюбки добирають собі псевдоніми [Дмитриев 1980; Німчук 2002; Чучка 2001], сусіди з неменшим ентузіазмом наділяють знайомих прізвиськами [М.Карпенко 1975; Никулина 1977; Сенік 2000; Ушаков 1978; Хрустик 1996].

Варто звернути увагу й на сакральну зміну імен. Зокрема у християнській цекві постриження в монахи обов’язково супроводжується зміною імені, причому з цією метою добираються спеціальні чернечі імена чи їх строгі канонічні форми [Успенский 1969, с. 210]. Якщо чернець ставав схимником, він ще раз змінював ім’я [Суперанская 1985, с. 23]. Пор. у романі Валерія Шевчука “Око Прірви”: “Саме цей старець знайшов був колись у суді його, *Созонта*, тоді він звався *Степаном*, і саме завдяки старцеві *Степан* постригся, а тоді й став ієродияконом”; “Цей-таки Божий чоловік і зустрів був у Черняхові *Микиту*, тоді він ще звався *Матвієм* [...]. Старець повернувся до Печерського монастиря, а *Матвій*, що пізніше *Микитою* стане, пішов у подальші блукання” [Шевчук 1996, с. 24-25]. Додамо, що *Созонт* – це канонічне чернече ім’я, а *Микита* – ні. Ця народна, для ченця – профанна форма (заміна ініціального *Н* на *М*) обрана письменником для антропонімічного викриття *Матвія* – *Микита* не став справжнім Стівником.

Ченці дорожили своїми освяченими іменами. Це добре описала американська письменниця Аліса Данбар-Нельсон (1875-1935), розповівши, як

черниця *Джозефа*, в миру *Камілла*, захотіла втекти з монастиря, але відмовилась від свого задуму, щоб не позбутися чернечого імені. Так говорять сестри-черниці: “how hard it would be for her in the world, with no name but Camille”, так думає й сама Камілла: “No name but Camille [...]; no nationality” [Best-loved, p. 226].

Тут передусім хочеться акцентувати й такий момент. У слові кожній мові немає лексичних груп – власних чи загальних – які могли б позмагатися з особовими іменами щодо кількості та розмаїття експресивних утворень. Ця прикмета особових імен відома всім антропонімістам, а більш-менш інтуїтивно – всім носіям мови. М.В.Карпенко давно підкреслила “напрочуд розмаїті скорочення й трансформації зменшувальних форм особових імен” [М.Карпенко 1970, с. 4]. Тут повз увагу, як правило, проходить один знаменний факт. У мові синонімічні гнізда чи групи близькозначних слів за своїм стилістичним забарвленням мають довший негативний, від’ємний ряд, ніж ряд позитивний, додатній. Погане лексично чи словотвірно фіксується ширше, ніж хороше. Ця особливість лексичного вираження людських емоцій має свої психологічні, соціальні, навіть філософські витлумачення. Однак ця особливість абсолютно не стосується особових імен, бо тут, навпаки, повністю панує позитив, панують меліоративні форми (демінітиви, гіпокористики) при зовсім незначній кількості пейоративних утворень. Меліоративні форми особових імен незрівнянно багатші своїми словотвірними засобами, їх значно більше, ніж пейоративів та способів їх утворення.

Звісно, ця загальна антропонімічна прикмета у різних мовах має різні прояви. Наприклад, у слов’янських мовах вона суфіксально виражається ширше, ніж у германських [Суперанская 1990, с. 139], а щодо форм усічення (позитивно забарвленого усічення) імена слов’янські та германські могли б конкурувати. В обох мовних групах антропонімічний позитив помітно переважає над негативом. Зазначена риса акцентує особливий статус антропонімії і її найдавнішого компонента – особового імені – в мові, демонструє силу імені та його притягальність.

Третє коло індивідуального антропонімічного фрейму складають наймення історичних осіб. Для власника ментального лексикону це – люди, з якими він особисто не знайомий. Зрештою кожна історична особа знається не тільки з іншими історичними особами, а й з людьми, що не потрапили до аналізів історії. В цьому останньому випадку у ментальному лексиконі “простих людей” історичні особи увіходять – відповідно до ступеня знайомства – до другого чи навіть першого антропонімічного кола. Однак загальна картина така: історична особа – це щось віддалене в часі й просторі, хай навіть близьке серцю, як *Шевченко* для українця чи *Шекспір* для англійця. Історичні особи входять у ментальний лексикон з розповідей, підручників, телевізора та кіно – їх пізнають не особисто, а опосередковано. Навіть мільйони жертв такої історичної особи, як *Сталін*, пізнали його з портретів, радіо тощо.

Інакше кажучи, історичних осіб пізнають не від денотата до імені, як це маємо в перших двох колах, а від імені до денотата. Люди спочатку пізнають імена – *Сагайдачний, Хмельницький, Дорошенко, Мазепа, Полуботок*, а потім довідуються, хто глибше, хто поверховіше, про цих славетних гетьманів України. Слушно зазначив В.В.Жайворонок: “ніщо інше, як слово, є найбільш явним для свідомості показником здійснення акту пізнання” [Жайворонок 2002, с. 51]. Це стосується всіх слів, але власних назв – особливо. У випадку історичних осіб слово є не тільки показником здійснення акту пізнання, а й його першим етапом. Ще категоричніше подібну думку висловив Дж.Алджіо: Назвати щось [...] це зробити щось. Неназване залишається непоміченим, а непомічене для когнітивних та комунікативних цілей не існує” [Algeo 2000, p. 265].

Поняття “історична особа” є досить плинним. Теоретично міркуючи, історичною особою слід назвати кожну людину, що реально існує чи існувала колись у світі, якщо про неї хоч хтось щось знає, але практично встановився певний рубіж історичності, куди прийнято включати тільки людей, що чимось істотним відзначилися і відомі досить широкому колу людей. Наприклад, не всі знають, хто така *Малуша*, імовірно донька древлянського князя Мала, яку

забрала у свій причет княгиня Ольга і яка згодом стала матір'ю князя Володимира, хрестителя Русі. Однак чимало людей Малушу все ж знає. Це безперечно історична особа. Згадані у сонетах Дж.Мільтона шотландські офіцери “Gordon, Colkitto or Macdonnel, or Galasp” [О.Карпенко 2000, с. 71] уже на крайній межі історичних осіб – про них знають навіть навряд чи всі фахівці з творчості Мільтона та історики, що вивчають Англію ХУІІ ст. Пушкіністи, здається, встановили всіх реальних осіб, що згадуються у художніх творах, листах, будь-яких записах О.С.Пушкіна. Навряд чи усі ці реальні люди мають бути зараховані до історичних осіб, хіба що тільки тому, що їх згадав геній. Досить суб'єктивним залишається й визначення ступеня вагомості історичної особи. Книга “100 великих українців”, наприклад, включає біографії Михайла Булгакова та Голди Меір. Ці особи епітет “великі” заслуговують без найменших сумнівів. Сумніви виникають щодо віднесення їх до українців. У той же час такі великі українці, як Іван Котляревський та Роман Шухевич у цій книзі [2002] відсутні. Про перехід в історичні особи „за компанію” сказав Генрих Гейне: „Що особливо сердить, так це думка, що *Веллінгтона* чекає таке ж безсмертя, як і *Наполеона Бонапарта*. Адже збереглося таким же шляхом ім'я *Понтія Пілата* поряд з іменем *Христа*” [Душенко 2004, с. 74].

Історичних осіб залюбки згадують у своїх творах письменники [пор. Михайлов 1965]. Згадують по-різному, з різними оцінками, з різним змалюванням. У творі історичні особи можуть бути персонажами, згадуваними особами чи стилістичними, образними засобами (останнє трапляється найчастіше). Патріарх “Бу-ба-бу” Ю.Андрухович поширює свій бурлеск і на історичних осіб. Ось його згадка радянських керівників, точніше їх пам'ятників: “Хіба піти спитатися у Держинського. У Залізного Фелікса. Ні, в Залізного Зіґфрида. У Конрада Клауса Еріха Держинського. Або в Лайнера Анзельма Віллібальда Кірова. Або у Вольфганга Теодора Амадея Леніна. Він тут неподалік, під склом, живіший од живих” [Андрухович, Моск., с. 76]. Хай це політична нехоть до більшовиків – іменувати Леніна сумішшю імен Гофмана (Ернст Теодор Амадей), Моцарта (Вольфганг Амадей) та Гете (Йоган

Вольфганг). Інший цікавий випадок балаганної обробки іменування історичної, точніше псевдоісторичної особи – Олелька Другого, який проголосив себе королем України і до якого травестійно адресується вся “Московіада”, маємо у його сумнівних титулах, наприклад: “Господарю Псковський, Перемиський та Козятинський, Герцогу Дніпродержинський, Первомайський та Іллічівський” [Андрухович, Моск., с. 9].

Як правило, історичні особи згадуються в історичних творах більш нейтрально. Так, Ю.Яновський у романі “Чотири шаблі” переважно вустами свого провідного героя *Михайла Остюка* називає *Наполеона*, кількох його маршалів (*Бернадот, Мюрат, Даву, Ней*) та інших французьких військовиків. Ці антропоніми підкреслюють, акцентують масштабність битв Громадської війни і підносять дії Остюкових загонів. У романі Р.Олдінгтона “Смерть героя” згадуються *Леонардо да Вінчі, Боттичеллі*, англійські художники *Holman Hunt, Millais, Cruikshank, Quiz, Watts, Frank Dicksees, Turner*, французькі художники *Bouguereau, Friesz, Vlaminck, Utrillo, Rousseau the Douanier, Braque, Leger, Picabia, Modigliani, Corot*, американський художник *James McNeill Whistler*. Ще більше тут названо західноєвропейських та американських письменників, передусім поетів. Все, що дозволив собі Олдінгтон зробити з їх іменами, це раз перекрутити прізвище *Пікассо: Quijasso*, хоч у мовленні знавця є правильне *Picasso* [Aldington 1985, p. 97,124), а також у подвійному прізвищі англійського художника *Burne-Jones* замінити – не без іронії – другим компонент прізвищем іншої людини, Уїльяма Морріса, теж прерафаеліта: *Burne-Morrisy* [Aldington 1985, p. 37].

Цікавий приклад художнього використання тільки згадуваних історичних осіб знаходимо у В.Шевчука: “*Зоїл* тому й заздрив *Гомерові*, бо не міг і не сподівався сягнути його висоти; *Гомерові* ж заздрити *Зоїлові* підстав не було” [Шевчук 1996, с.190]. Тут усе слушно. Давньогрецький софіст *Зоїл* за нещадну критику Гомера був прозваний при житті “бичем Гомера”, а по смертю став апелятивом *зоїл* із значенням “несправедливий і прискіпливий критик” [СУМ, т. 3, с. 679]. Однак у Гомера заздрити *Зоїлові* не було не тільки підстав, а й

можливості, бо Зоїл жив у IV ст. до н. е., а Гомер принаймні 400 років до того [Сл.антич., с. 146, 215]. А ось образне, виразове застосування імень історичних осіб у складі жартівливого порівняння: “swagger about the deck as if you were *Captain Cook, Sir Francis Drake, and Christopher Columbus* all rolled into one” [Jerome 1964, p. 15].

Реальний та віртуальний скрипти онімічного фрейму в ментальному лексиконі фактично зливаються. Справа тут не просто в тому, що реальні історичні особи насичують також і віртуальний художній світ, що знаний з історії Наполеон реальний та, приміром, Наполеон Л.Толстого і Наполеон Ю.Яновського у свідомості людини денотатно ототожнюються. Справа в тому, що персонажі художнього твору, які не є історичними особами, у мові мозку опиняються поряд з ними. Так, поряд з Сервантесом виринає й Дон Кіхот (якого, до речі, знає більше людей, ніж Сервантеса), поряд з Шекспіром – Гамлет і т.д. Наймення персонажів віртуальних витворів письменницького таланту в ментальному лексиконі індивідуума увіходять до того ж третього кола антропонімічного фрейму, що й історичні особи. Розрізнення цих двох складників даного кола переважно усвідомлюється, але тут немає такого істотного розмежування, як між першим і другим, другим і третім колами. Справу вирішує ступінь знаності, популярності. *Ізот Лобода*, він же *дід Нечуйвітер*, з “Собору” О.Гончара для тих, хто прочитав цей роман, потрапляє на рівень знайомих, до другого кола антропонімів у ментальному лексиконі. *Ромео* ж та *Джувльєтта*, хоч вони аж ніяк не були історичними особами і не зображалися як такі, завдяки всесвітній славі присвяченої їм п’єси Шекспіра увійшли до третього кола, кола історичних осіб, обросли конотаціями, набули символічного забарвлення, потрапили до групи найвідоміших у світі імен. Пор. і таке цілком справедливе зауваження В.Неборака: „і для українців *Тарас Бульба* – це замалим чи не національний герой, реальніший, ніж, скажімо, історичний *Тарас Трясило*” [Неборак 2003, с. 147].

Четверте, останнє коло індивідуального ментального лексикону складають антропоніми, що цей ментальний лексикон оточують, але до нього не входять.

Людина цих антропонімів не знає. Однак вона знає про їх існування, має певну інформацію про їх прикмети. Так, в українській мові слова на *-енко* з великим ступенем імовірності можуть бути сприйняті як прізвища, а особові імена, передусім часто вживані, існують у ментальних лексиконах людей і в своїй безденотатній, порожній формі. *Іван, Олексій, Сергій, Олександр, Максим, Юрій, Марія, Ганна, Наталія, Олена* тощо мають свій хронотоп, у даному разі – етнічну та часову локалізацію. Автор цих рядків, як зазначалось, знає понад 30 Олен – осіб, що локалізуються в першому, другому чи третьому колі його ментального лексикону. Поза тим він знає про існування імені *Олена* в українській мові, так би мовити, у “словниковій” формі, що є вільним і може бути використане для позначення новонароджених. Ось це останнє знання стосується вже четвертого антропонімічного кола. Відомо також, що укр. *Олена* (грецького походження) генетично збігається з рос. *Елена*, англ. *Helen*, серб. *Јелена*, пол. *Helena*, фр. *Hélène*, мад. *Ilona*, так само як укр. *Іван* (давньоєврейського походження) – це пол. *Jan*, англ. *John*, нім. *Hans*, фр. *Jean*, італ. *Giovanni*, ісп. *Juan*, порт. *João*, груз. *Вано*, мад. *János* тощо.

Інакше кажучи, четверте коло індивідуального антропонімічного фрейму – це безденотатні антропоніми, яких носій ментального лексикону: 1) взагалі не знає; 2) не знає, але може ідентифікувати як антропоніми за їх структурними (словотвірними та фонетичними) прикметами; 3) знає, але відокремлює від носіїв, від денотатів, як згадані імена *Олена* та *Іван*. Тобто, четверте коло – то потенційні члени ментального лексикону. Між цим колом та двома попередніми увесь час відбувається взаємообмін. Людина практично щодня пізнає якісь нові для неї антропонімічні одиниці – відбувається перехід онімів з четвертого кола в друге чи третє. Щось вона забуває, адже мало хто може утримати в голові названу Дейлом Карнегі рекордну цифру й назвати п’ятдесят тисяч чоловік за іменем та прізвищем. Антропоніми, отже, вибувають з ментального лексикону у четверте коло, яке, таким чином, можна визначити як потенційний онімічний компонент мови мозку.

Завершуючи аналіз індивідуального антропонімічного фрейму, узагальнимо вже сказане про участь у ньому членів віртуального антропонімічного скрипту, а також торкнемося проблеми сакрального антропонімічного скрипту. Як ми пересвідчилися, віртуальні антропоніми, тобто наймення персонажів художніх творів, можуть увіходити в усі чотири кола індивідуального фрейму.

1. Усі персонажі художніх творів, які б точні прототипи (і протоніми) у них не були, створені в решті-решт уявою письменника. Вони, метафорично кажучи, ніби діти письменника, а тому в його індивідуальному антропонімічному фреймі мають входити до першого, найближчого кола [о.карпенко.про літ.2000, с. 69]. Однак після завершення роботи над твором більшість персонажів переміщається в друге коло або взагалі забувається. Як правило, в першому колі у письменника залишаються тільки головні герої його творів, наприклад, *Ярема Галайда* у “Гайдамаках” Т.Г.Шевченко чи *David Copperfield* з однойменного роману Ч.Діккенса. Імена персонажів можуть проникати в перше коло індивідуального фрейму також і в ментальних лексиконах інших людей творчого скерування (артисти-виконавці ролей, художники-ілюстратори тощо), а також читачів-уболівальників. До першого кола, можна думати, належить і *Штірлиц* у В.Тихонова, і *Mr Bilbo Baggins of Bag End* (у російському перекладі: Бильбо Торбинс, владелец Торбы-на-Круче [Толкиен 2003, с. 21], *Frodo Baggins* та *Legolas* [Tolkien, v. 1, p. 27-28] у фанатів-толкієністів.

2. Більшість віртуальних антропонімів для людей, які читали відповідні твори (і запам’ятали їх), увіходить до другого кола індивідуального фрейму. З цього другого кола антропонімія досить легко перебазується в четверте, потенційне: читачі забувають імена персонажів легше, ніж своїх реальних знайомих (пор. 1.5). Це стосується не лише читачів, а й самих авторів теж.

3. Реальний та віртуальний скрипти антропонімічного фрейму взагалі, як вище вже відзначалося, виявляють виразну тенденцію до злиття в ментальному лексиконі. Особливо помітно це в третьому колі – колі історичних

осіб. Якщо для самого Тараса Шевченка *Ярема Галайда* належав, найімовірніше, до першого кола, то для шанувальників Кобзаря, отже – практично для всіх українців, це наймення персонажа-гайдамака стає в один ряд з історичними особами, реальними керівниками Коліївщини *Максимом Залізнякам* та *Іваном Гонтою*. До *Шерлока Холмса* на Бейкер-стріт надходило, мабуть, більше листів, ніж до його творця Артура Конан Дойла, а лондонський музей та паб “*Sherlock Holmes*” стали місцем паломництва туристів [Рум 1999, с. 441].

4. Четверте, потенційне коло індивідуального антропонімічного фрейму, взагалі кількісно найбільше, особливо щедро насичене іменнями персонажів непрочитаних або вже забутих творів. Якщо врахувати віртуальний скрипт, то можна впевнено твердити, що не існує людей, навіть найгрунтовніших антропонімістів, ментальний лексикон яких включав би хоча б десяту частину існуючих на світі антропонімів – реальних і віртуальних. Більше дев’яти десятих світової антропонімії – то потенційне антропонімічне коло. Зрештою, у сумі всіх ментальних лексиконів носіїв різних мов десь відкладені всі існуючі антропоніми (це стосується й інших розрядів онімів). Однак ця сума – надто абстрактна величина. Більш реально існують загальномовні онімічні фрейми, що діють у межах однієї мови (2.1). Якщо імені в жодному ментальному лексиконі немає, то це означає, що воно зникло. Наявні при цьому записи таких імен можуть лише засвідчувати, що вони існували колись.

Створювані чи дібрані і втілювані в художніх образах віртуальні антропоніми моделюють ситуацію наречення новонароджених. Проте письменники, фігуральні батьки цих “новонароджених”, на відміну від батьків реальних, знають характери своїх героїв, знають зміст твору. Ця обставина не може не вплинути на іменування, яким наділяється персонаж [Ю.Карпенко 1986]. Тим чи іншим способом, але віртуальні оніми не можуть не стати промовистими. Обґрунтування цієї засади, аналіз розмаїтих виявів промовистості – одна з провідних проблем літературної ономастики. Віртуальні власні назви “подаються автором як оніми-концепти, наповнення яких залежить

від тезаурусу читача та автора” [Коротких 2004, с. 184]. Особливо щедрою та насиченою стає промовистість віртуальних онімів, якщо вони опиняються в ролі заголовку твору. Це яскраво й систематизовано виклала В.А.Кухаренко [Кухаренко 2002, с. 127-128], а О.П.Воробйова, розвиваючи своє відоме вчення про адресованість художнього тексту, показала, як багато може дати заголовко-онім (розглядається оповідання Дж.Ріда, що має заголовок “Mac-American”, кваліфікований дослідницею як прізвисько головного персонажа, але з потенційною можливістю інших осмислень, пор. префікс *Mac-* у шотландських та іноді ірландських прізвищах) для розкриття текстової неозначеності й заданості, зокрема у їх локалізованій взаємодії [Воробьева 1993, с. 294-295]. Починаючи від Ю.Тинянова [1929] та ґрунтовного дослідження Е.Магазаника [1978], у цій проблемі активно працює багато ономастів. В Україні тут найбільше зробили В.М.Михайлов [1956; 1965; 1979; 1981; 1988], В.М.Калінкін [1999; 1999а; 2000; 2001; 2003], Л.О.Белей [1995; 1997; 2002].

Те, що віртуальні антропоніми характеризують персонаж, ми спробували показати на неочевидних прикладах – трьох нібито нейтральних прізвищах, ужитих у фантастичному оповідання А.Бестера “Time Is the Traitor” [О.Карпенко 2001]. Для фантастичного твору потрібен фантастичний антураж – і він вибудовується певним онімічним мінімумом, передусім космонімами [Bester 1977, р. 7, 25 та ін].

Перебіг же дії твору – це конфлікт людських характерів та інтересів. Відбивається він, з усіх онімічних ресурсів оповідання, передусім антропонімами. При тому антропоніми ці ніякої космічної забарвленості не мають, бо належать людям, з походження землянам. Отже, вони цілком земні, переважно англійські та німецькі. Однак вони добре дібрані й детально продумані. Центральний персонаж твору Джон Стрепп володіє даром (все ж фантастика!) точно прогнозувати успіх чи неуспіх будь-якої промислової чи фінансової операції, чим заробляє зі своєю командою (*Strapp Associates*) грубі гроші. Якщо ім’я персонажа в англійській мові є найпоширенішим, то прізвище – рідкісним. Словник А.І.Рибакіна його взагалі не фіксує. Водночас прізвище це

має прозорий сенс, пор. англ. *strap* “ремінь, ремінець” і, щодо подвоєння кінцевого приголосного, *strapper* “конюх”, *strapping* “ремені” (збірне) і “побиття ременем”.

Прізвищу *Strapp* в оповіданні протистоїть прізвище *Kruger*. Саме прізвище, а не людина з таким прізвищем. Воно набуває все більш грізного, моторошного звучання. Ніхто нічого не розуміє. Протягом усього твору лунають питання: “Why send home all the Krugers?”, “A woman named Kruger?”, “A girl named Kruger”, “Why Kruger?”. Говорять, що у Стреппа крюгероманія (*Kruger fixation*), причини якої ховаються у минулому. Френк Алсест вирішив ці причини з’ясувати. Фантастика перетворюється на детектив, яким зрештою і є все оповідання. Алсест, колишній боксер, а тепер актор, був найнятий для догляду за Стреппом і відволікання його від крюгероманії. Згодом вони по-справжньому здружились, і Алсест намагається допомогти Стреппові. Він заявляє, що його справжнє ім’я Крюгер, на що шокований Стрепп розповідає про загибель своєї улюбленої дівчини Сіми Морган: “Then Sima Morgan got killed by a guy named Kruger” [Bester 1977, p. 19].

Зненависть Стреппа до прізвища *Крюгер* пояснюється, таким чином, пережитою ним трагедією, у якій винуватцем був Крюгер. Чому А.Бестер обрав для винуватця саме це прізвище? Не тому, що воно означає “шинкар”, хоч Стрепп не оминав космічних шинків по всій Галактиці, шукаючи подобу своєї загиблої Сіми Морган. Причину швидче слід вбачати в історичних ремінісценціях. Пауль Крюгер (1825-1904) у 1883-1902 рр. був президентом Трансваалю, знаменитої Бурської республіки, що разом з республікою Оранжевою три роки оборонялася від нападу Англії. Як у Славії Трансвааль сприймався з симпатією, ставши символом боротьби за свободу, так в Англії він та його президент набували радше негативних конотацій. Ремінісцентним є також імення *Sima Morgan*. Тут однак треба говорити не про історію, хоч уславило себе немало Морганів, зокрема родина американських бізнесменів, а також один із засновників генетики Томас Морган (цей аспект для життя героїні оповідання є істотним), а про міфологію. Чарівна фея Моргана, сестра

славетного короля Артура [Мифы, т. 1, с. 109], добре знана в кельтському фольклорі.

Генетично відроджена Сіма Мрган зустрілася з Джоном Стреппом. І що? Після палких і радісних обіймів Стрепп байдуже відвернувся: не та! Він звик відвертатися від жінок, яких вишукував точно за параметрами Сіми, - залишив і свою укохану фею... Час дісно виявився зрадником, про що й говорить заголовок оповідання.

На цьому фоні набуває особливого сенсу “ремінцева” етимологія прізвища *Strapp*, адже в прізвищі його друга *Alceste* теж є ремінець, тільки зовсім інший. Англ. *ceste* означає “пояс” і не просто пояс, а “пояс Афродіти” [БАРС, т. 1., с. 236] – чарівний пояс, у якому ховалася привабливість богині [Словник ант.міф., с. 173]. Існує англійське прізвище *Alcock*, яке етимологізується як поєднання д.-англ. *cock* “півень” з компонентом *Al-*, узятим від особових імен, у тім числі й *Alfred* [Рыбакин 1986, с. 36, 530]. Не виключено, що Алфред Бестер поєднав таким чином своє ім’я з поясом Афродіти. Глибинний сенс опозиції *Strapp* – *Alceste* у тім, що Стрепп проміняв пояс кохання на пояс побиття – побиття обставинами і життям. Висловлене припущення – тільки припущення. Ім’я *Альцест* (саме в такій формі) належить до улюблених знакових онімів епохи класицизму.

Ми провели соціолінгвістичну оцінку антропонімів *Strapp*, *Kruger*, *Alceste* за модифікованою методикою О.П.Журавльова, що передбачає оцінку імені за 25 параметрами [Журавлев 1991]. Відповідь дали 25 студентів англійського відділення ОНУ, що не знайомі з аналізованим оповіданням А.Бестера і не володіють інформацією про П.Крюгера як історичну особу. Лише в одному випадку всі 25 опитуваних виявилися одностайними, назвавши прізвище *Крюгер* грубим. У цій позиції “ніжний – грубий” оцінної шкали перше місце займає Алсест (16 – 9) і друге Стрепп (14 – 11). Таке розташування трьох прізвищ за їх фоносемантикою маємо ще в семи випадках. Шкала, нагадаємо, побудована таким чином, що кожна пара запроваджених до неї антонімічних ознак прямо чи опосередковано дає позитивну оцінку своїм лівим компонентом і негативну –

правим. Отже, за порядком оцінки трьох прізвищ перше потрапляє в сферу позитивного, останнє – в сферу негативного, а середнє імення так чи так нейтралізується. Така дистрибуція набору Алсест – Стрепп – Крюгер виявилася в позиціях “хороший – поганий” (Алсест: 20-5, Крюгер: 2-28), “гарний – огидний” (Алсест: 20-5, Крюгер: 6-19), а також у семантично менш виразистих позиціях “світлий – темний” (Крюгер: 4-21), “жіночний – мужній” (Крюгер: 4-21), “гладкий – шорсткий” (Крюгер: 4-21), “округлий – вуглуватий” (Крюгер: 5-20), “яскравий – тьмяний” (тут усі троє потрапили в позитивну сферу, що зрештою засвідчує вдалий, яскравий добір онімії письменником: Алсест: 17-8, Стрепп: 16-9, Крюгер: 14-11).

Ще в шести позиціях Крюгер завершує ряд, маючи перед собою Стреппа та Алсеста. Серед них і такі істотні параметри, як “безпечний – страшний” (Стрепп: 19-6, Крюгер: 3-22), “добрий – злий” (Стрепп: 17-8, Крюгер: 5-20), а також “простий – складний” (Крюгер: 4-21), “радісний – печальний”, “веселий – сумний”, “гарячий – холодний”. В трьох випадках Крюгер стоїть крайнім справа, коли за оцінками не розрізняються Стрепп і Алсест (“великий – малий”, “величний – нищий”) або Стрепп і Крюгер (“легкий – важкий”). Отже, за 17 параметрами Крюгер знаходиться на шкалі крайнім справа – фонетично це імення негативного персонажа, що й вимагається змістом твору.

У семи позиціях крайнім справа виявився Алсест. Ці позиції теж досить характерні для героя, серед них особливо неприємна “хоробрий – боязкий”. Цифри тут не такі кардинальні, як у Крюгера, і швидше тяжіють до нейтралізації – Стрепп: 15-10, Крюгер: 14-11, Алсест: 13-12. такий порядок розташування прізвищ перед антропонімом Алсест маємо ще в чотирьох випадках, причому всюди цифри є близькими до нейтралізації. Максимальна – в позиції “могутній – кволий” (Алсест: 8-17). До цього ряду належать також параметри “гучний – тихий”, “сильний – слабкий”, “активний – пасивний”. Лише в двох близькоспоріднених випадках маємо ряд Крюгер, Стрепп, Алсест: “швидкий – повільний” (Крюгер: 20-5, Стрепп: 12-13, Алсест: 11-14) та “рухливий – забарний” (Крюгер: 18-7, Стрепп: 16-9, Алсест: 10-15). Тільки в одній з 25

позицій у кінці опинився Стрепп, та й позиція ця досить формальна: “довгий – короткий” (Крюгер: 17-8, Алсест: 16-9, Стрепп:14-11). Результат цей, мабуть, визначився просто тим, що Стрепп – слово односкладове, а Крюгер та Алсест – двоскладові. На то Стрепп і є головним героєм, щоб бути попереду, а не позаду.

Якщо розподілити за прізвищами їх риси, названі респондентами не менше 17 разів, то Стреппові належать такі вісім (подаємо за їх частотою): активний, безпечний, гучний, сильний, веселий, величний, добрий, радісний. Усе це ліві, позитивні компоненти парних опозицій шкали. Найчастотніші ознаки, названі 19 разів – активний, безпечний, гучний. Алсесту притаманно тільки шість ознак, з них найчастотніші хороший і гарний названі 20 разів. Інші ознаки – величний, безпечний (ці ознаки притаманні й Стреппу), яскравий, кволий. Остання ознака є правим компонентом, а всі інші – ліві. Крюгера ж характеризує набір з 13 ознак, з яких найчастотніша грубий, як зазначалось, названа всіма 25 респондентами. Далі йдуть: поганий, страшний, темний, мужній, складний, шорсткий, злий, вуглуватий, швидкий, огидний, рухливий, довгий. Усі ці ознаки є правими, негативними, окрім трьох: швидкий, рухливий та довгий.

Фоносемантичні характеристики всіх трьох антропонімів напрочуд добре вписуються в образи відповідних персонажів, провідних в аналізованому творі. Збіг настільки глибокий і далекосяжний, що за названими ознаками можна описувати героїв оповідання. Цей лінгвостатистичний експеримент засвідчив, наскільки вдумливо і дбайливо А.Бестер добирає наймення персонажів свого оповідання.

Це – риса не А.Бестера, а всіх майстерних письменників. Віртуальна антропонімія органічно, зрештою значеннево пов'язана з персонажами, тоді як реальна антропонімія пов'язана з носіями ймень генетично, соціально, традиційно, нерідко виявляючись досить випадковою у стосунку певної назви та певного її носія. У цьому – головна причина нерідкої заміни чи видозміни ймень, появи псевдонімів тощо.

Сакральний скрипт індивідуального антропонімічного фрейму теж розподіляється поміж усіма чотирма його колами. Пророк Аллаха і засновник

ісламу *Мухаммед* увіходить у найближче коло індивідуального антропонімічного фрейму всіх мусульман. Приблизно те ж можемо сказати й про інших історичних осіб, причетних до виникнення чи становлення будь-яких релігій – великих і малих. Навіть така дещо анахронічна й малопоширена релігійна конфесія, як РУНВіра – “віра в єдиного Господа на ім’я Дажбог”, для людей, які щиро її сповідують (декілька громад РУНВіри зареєстровано в Україні), має той наслідок, що її засновник *Лев Силенко* зі своєю “Мага вірою” – українською Біблією [Плачинда 1993, с. 46-48] – увіходить до першого кола ментального лексикону. У християн у найближчому колі індивідуального антропонімічного фрейму – імення найвагоміших святих людей, як *Микола Чудотворець*, *Пророк Ілля*, *Марія Магдалина* і, вибірково, ще якісь агіоніми, у різних віруючих різні, наприклад, апостол *Андрій Первозванний*, *Теплий Олекса*, *Серафим Саровський*. У атеїстів у найближчому колі індивідуального онімічного фрейму сакральних компонентів немає.

У другому колі сакрального антропонімічного скрипту знаходяться – тільки для людей, що сповідують певну релігію (конфесію), - освячені цією релігією її діячі, подвижники, мученики, що не належать до найвпливовіших. У принципі це все – історичні особи, однак людина, що сповідує дану релігію, сприймає їх як духовно близьких, як небесних знайомих, зберігаючи їх у другому колі свого індивідуального антропонімічного фрейму. Пор. у романі “*Маруся Чурай*” *Ліни Костенко* опис відвідин *Лаври*: “Це преподобний лікар *Аганім*, | що ізцілив самого *Мономаха*. | А це – *Алімпій*, майстер на весь світ, | до пензля хист був у цього монаха. | [...] Оце *Мардарій*, що не мав майна. | А це – *Пафнутій*, що не пив вина. | [...] Стою. Дивлюся на дніпровські схили. | *Сисой ... Мардарій ... Подвиги Ахили ...* | Тут кров лилася. Тут прийшов Батий. | *Софоній ... Пимен ... Мученик ... Святий ...*” [Костенко 1982, 104-105]. Хто з прочан приймає ці агіоніми в свою душу, для тих вони – в другому колі сакрального скрипту. Хто терзається запитаннями, як дяк, супутник *Марусі Чурай*: “*Сисой, Мардарій* – мученики віри. | А *Байда* що, од віри одступивсь? | Аби слова, хоч бред второзаконія. | А що сильніше підпирає твердь - | молитва преподобного

Антонія | чи *Наливайка* мученицька смерть?” [Костенко 1982, с. 105-106], як сама Маруся: “Лиш ходить смерть з кривавою косою ... | А ти прийшла молитися *Сисою*” [Костенко 1982, с. 106], - для тих агіоніми віддаляються, переходять у третє коло, потрапляючи до історичних осіб, десь поряд з *Байдю* та *Наливайком*. Утім, у жартівливій стародавній “Великодній вірші”, віднайденій у рукописній збірці початку ХІХ ст., найвищі біблійні постаті, починаючи від *Адама* і *Єви*, фігурують у раю як близькі знайомі, розташовуючись поміж простих людей: “*Соломін* в правду дивився; | *Самсон* викликав борця; | *Давид* буцім на годину | Од стариків одлучився [...] | Біля їх сів і *Аврам*, | Дальше з яким чоловіком | З *Євою* сидів *Адам*; | *Яків*, *Ісаак*, *Ревекка*, | *Мусій*, *Ярема* і *Міхей* | Тут же сіли недалеко | *Харко*, *Лисько* і *Овдій*, | А там *Ной* сидів з синами. | Ой забувсь – чи *Лот* сидів?” [Давній укр.гумор, с. 229]. Поряд з дуже звичними іменуваннями (*Харко*, *Лисько*, *Овдій*) тут представлена майже вся біблійна еліта із сильно українізованими іменами: *Давид* та його мудрий син *Соломон* (у тексті з переходом о>і : *Соломін*) – царі Ізраїльсько-Іудейської держави (10 ст.до н.е.), родоначальник євреїв *Авраам*, його син *Ісаак*, жінка останнього *Ревекка* та їх син *Яків*, племінник Авраама *Лот*, якого Бог врятував із Содома, богатир *Самсон*, один із суддів ізлаїлевих, пророк *Мойсей* (у тексті *Мусій*), що вивів євреїв з єгипетського полону (II половина 2 тисячоліття до н.е.) [Мифы, т. 2., с. 164], *Ієремія* (в тексті *Ярема*), *Міхей* [Библия 1973, с. 2226-2227, 2232]. Таке панібратське поводження з високопоставленими персонажами християнської (та іудейської) релігії пояснюється бурлескним скеруванням твору.

Цей бурлескний мотив – жартівливе зображення біблійних героїв (ситуація: звільнення Ісусом Христом з пекла та переселення в рай) – досить поширений в старих українських гумористичних великодніх віршах. В одному з них не без впливу Мікеланджело *Мойсей* пускає в хід свої роги: “*Мусій пророк* | Двері, замок | Й мур пробив рогами, | Ад сплюндрував | Помандрував | Пішими ногами. | *Власне бугай* | З кошари в гай | Виперся голодний” [Давній укр.гумор, с. 243]. В іншому творі “Взяв Христос його за руку | І сказав: “Такою муку | Ти, *Адаме*,

забувай! | Дригай з *Євою у рай*” [Давній укр.гумор, с. 233]. Автори і виконавці таких віршів ведуться з освяченими тисячолітньою традицією біблійними героями як із сусідами, знайомими, переводячи їх з третього в друге коло індивідуального антропонімічного фрейму і поволеньки готуючи ґрунт для майбутньої “Енеїди”.

У третьому колі – імена всіх освячених різними конфесіями людей, якщо власники ментальних лексиконів до цих конфесій не належать. Так, святі західної, католицької церкви (що з’явилися після розділення західної та східної церков) *Амадей, Бертран, Каетан, Зігфрід, Ізабелла, Моніка, Тереза* [Талалай 1992, с. 209-219] для християн східної церкви, для православних належать до третього, а не другого кола. Звісно, це має місце лише в тому випадку, коли православний знає про існування цих святих. Те саме можна сказати про стосунок католиків до православних святих, що були канонизовані після розділу церков. Герої вірувань минулого теж знаходяться в третьому колі сакрального скрипту. Такими, зокрема, є героїчні персонажі (але не боги) германо-скандинавської міфології *Атлі* (то переінакшений *Аттила*), *Беовульф, Віланд, Зігфрід*, героїні *Брунгільда, Гудрун* та ін., тим паче що за ними переважно стоять реальні історичні особи.

Четверте, потенційне коло – коло незнаних сакральних імен, які належать до антропонімічного фрейму. Кому, наприклад, відоме ім’я *Се-Тяньцзюнь*? Навіть серед синологів його мало хто знає. Це був звичний китаєць, людина, що народилась у III ст., в епоху династії Тан, а за чесну й хорошу роботу начальником повіту після смерті волею небесного володаря була призначена богом планети Хосін, тобто Марс [Мифы, т. 2, с. 429-430]. Таких сакралізованих осіб є величезна кількість у кожній релігії чи міфології. До ментального лексикону кожної конкретної людини переважна більшість їх найменш не входить. Водночас ці наймення, якщо вони не повністю зникли, знає хоч якась, бодай невелика група людей, що розмовляє хоч одною з існуючих у світі мов.

2.3. Структура індивідуального топонімічного фрейму

Стандартні, часто наводжувані приклади фреймів – “ситуація: ресторан”, “ситуація: супермаркет”, “ситуація: театр”, “ситуація: бібліотека” тощо. Однак, як то чітко

сформулював І.Р.Вихованець, “Слово вказує на предмет чи явище, а речення – на ситуацію” [Вихованець, Городенська 2004, с. 11]. Мовне відображення фреймів усе ж знаходиться на рівні слів, а не речень. Відвідання театру, крамниці чи ресторану породжує певну кількість стандартних ситуацій, які мовно виражатимуться реченнями. Однак сутність відповідних ситуацій – концептуальна, в мовленні вона найліпше виражається переліком слів – склад меню в ресторані, вибір товарів у крамниці, книжок у бібліотеці, наявність репертуару, акторів і їх ролей у театрі тощо. Даніел Гілдей з цього приводу зазначив: “Описи фрейму включають визначення ролей учасників відношень чи дій того, що описується у фреймі [...]. Ми вважаємо, що фрейм – це просто відношення між виконавцями ролей” [Gildea, p. 11].

Виконавці ролей топонімічного фрейму – власні географічні назви [О.Карпенко2004б]. Відношення між ними визначаються: 1) територією (об’єкти, носії назв, є суміжними, близькими, далекими, належать до однієї чи різних етнічних територій); 2) розмірами (дуже великі, великі, менші, зовсім малі); 3) типом об’єктів (у вітчизняній топоніміці прийнято розрізняти ойконіми, гідроніми, ороніми, хороніми, мікротопоніми; кожен топонім попадає в одну з цих п’яти груп (доменів), але в межах групи об’єднується чимало типів та підтипів об’єктів, наприклад, серед гідронімів – потамоніми, лімноніми, гелоніми, пелагоніми тощо); 4) знаністю, що часто пов’язується з символічністю (найвідоміша у Чернівцях вулиця – *Кобиланської*, хоч вона не є ні найбільшою, ні найважливішою; загалом же знаність пов’язана з розмірами); 5) мовною формою (назви схожі – несхожі, прозорі – непрозорі, одноструктурні – різноструктурні, виразно рідномовні – виразно чужомовні).

На базі названих параметрів у мові формуються топонімічні системи, про які вже йшлося вище (2.1), а в ментальному просторі – топонімічні фрейми. Про топонімічні фрейми М.В.Голомідова писала в 1998 р., говорячи про засади запровадження нових географічних назв [Голомідова 1998, с. 146]. У.А.Карпенко слушно зауважує, що “фрейм схематизує, дозволяє чітко уявити й зрозуміти концепт”, однак при цьому автор дотримується дискусійної позиції, що “фрейм може виступати як форма, а концепт – як зміст” [У.Карпенко 2003, с. 299; 293]. Марвін Мінський, на якого спирається У.А.Карпенко, розуміє фрейм інакше, припускаючи, “що розум зазвичай інтерпретує дані сприйняття в

термінах, одержаних раніше і призначених для опису структур – *фреймів*. Фрейм – це один із способів уявлення стереотипної ситуації [...]. Теорія фреймів була розроблена з метою пояснити швидкість людського сприйняття й мислення, а також фактичну відсутність відкритих для спостереження ментальних явищ, які супроводжують ці процеси” [Минский 1988, с. 289]. Стереотипні ознаки і стереотипні ситуації (в мовленні – контексти) й дозволяють людині сприйняти даний звукокомплекс як топонім. Чим ближче до людини коло індивідуального топонімічного фрейму, про який ідеться нижче, тим швидше відбувається таке сприйняття. Це, між іншим, ще одна ознака, що дозволяє розмежувати кола топонімічного фрейму.

Якщо топонімічні системи є одномірними, виниклими на різних історично сформованих і географічно окреслених територіях поширення одного етносу, то топонімічні фрейми – ні. Тут треба розрізнити бодай три типи фреймів: 1) загальнономовний, що формується як сума двох наступних; його структура в цілому схарактеризована вище (2.1); 2) територіально-корпоративний, що належить мешканцям території, де діє певна топонімічна система, наприклад, Волинь, Буковина, Одещина; 3) індивідуальний, що належить певному ментальному лексиконові певної людини. Структура, ментальна організація цих трьох фреймів не є тотожною.

Індивідуальний фрейм (як і територіально-корпоративний) базується передусім на параметрі “територія”, а в ньому – на ознаці “близьке – далеке”, причому ознаку цю в даному випадку слід тлумачити як у прямому, так і в переносному сенсі. Тут можна говорити про кілька кіл фрейму, однак вони виражені менш чітко, ніж у антропонімічному фреймі. Сутність найближчого кола добре виразив письменник Тарас Прохасько: “Я [...] повернувся у свій “зацофаний” провінційний Франківськ. Франківськ – це моє рідне місто. Як говорив про Україну, котра є для мене всім – тепер можна вернутися до знаку рівності: *Франківськ* є для мене *Україна*, а *Україна* і є всім” [Таран 2004, с. 15].

У дуже складному акті формування й формулювання висловлення, що починається від невербальних уявлень через внутрішню мову, у якій

невербальне мислення стає вербальним, і завершується мовленням, у якому формулювання думки ще продовжується (дискурсивне мислення) [Алефиренко 2002], завжди, мабуть, залишається місце для власних назв як своєрідних орієнтирів думки (адресат, предмет думки, еталон – взірець: “як сказав такий-то” тощо). У щойно наведеному вислові Т.Прохаська у завершеному формулюванні маємо два топоніми, причому обидва “мої”, тобто належні до власного індивідуального мовлення, і один домислюваний антропонім – *Людмила Таран*, яка веде розмову з письменником. Належність топонімів індивідуальному мовленню доводиться розмовною формою *Франківськ* (офіційно: *Івано-Франківськ*) та особливою семантичною і емоційною наповненістю назви *Україна*. До речі, назва Івано-Франківськ, запроваджена в 1962 р. замість *Станіслав*, не була усунена, як інші радянські перейменування, і нині міцно увійшла в народний ужиток, бо освячена іменем Івана Франка. Втім, у Ю.Андруховича проблискує й старе наймення *Станіслав* та *Станіславів*. Пор. і назву статті (есе) “Між Києвом і Станіславом” [Яковенко 2003]. У В.Неборака знаходимо й таке спостереження: “Утрюх уперше ми зустрілися в *Івано-Франковську* (чи як тепер кажуть – в *Станіславі*) в липні 1985 року” [Неборак 2003, с. 186].

Існує поняття “мала батьківщина”. Ось вона, її топоніми й складають основу першого, найближчого кола індивідуального топонімічного фрейму. Це передусім ойконім – назва рідного поселення, як *Франківськ* у Прохаська, це також найближча ріка чи інше водоймище, пор. початок оповідання Ф.С.Фітцджералда “The Diamond as Big as the Ritz”: “John T.Unger came from a family that had been well known in *Hades* – a small town on *the Mississippi River* – for several generations” [Fitzgerald 1996, p. 7]. Хай то мале місто *Hades* (Гейдіз) етимологічно сходить на “пекло”, “царство мертвих” (грецьке *Aïd*) – все одно мала батьківщина.

Америка зі своїм масовим транспортуванням топонімів, особливо ойконімів зі Старого Світу не могла не одержати і власного Аїда. В романі Н.Демілла “The General’s Daughter” він з’являється як неофіційна назва

військового об'єкта з найменням “*Fort Hadley, Georgia*” (топонім *Hadley*, Гадлі, перенесено з Великобританії, де він етимологічно означає “вересковий пагорб” [Рыбакин 1986, с. 211, 542,545]: “this backwater that the Army called *Fort Hades* and the GIs called *Fort Hardly*” [DeMille 2002, p. 6; 139], тобто для армії взагалі – “пекло”, для рядового складу – “ледве-ледве”.

Ширше і топонімічно повніше мала батьківщина представлена в творі Петра Сороки “Бісер на долоні”, що має жанрове визначення “Денник 2003 року”. Спочатку автор ніби обминає топоніми: “*Петриківський* світ – мій мікрокосм, у якому я обертаюся одинадцять місяців на рік – звужений убогою орбітою: село – університет – крайка міста” [Сорока 2004, с. 117]. У тексті денника і село, і місто згадуються лише кілька разів, переважно у прикметниковій формі, а достовірна ідентифікація з'являється тільки в кінцевій позначці: “с. *Петриків, Тернопільська обл.*” [Сорока 2004, с. 161]. Коли згадуються Кравчини, “перші дурисвіти на троє сіл” [Сорока 2004, с. 143], з'ясовується, що для автора, та й для інших тутешніх людей, єдність з Петриковим становлять ще два села – *Кретівці* (саме сюди герой денника любить ходити до церкви, тут на цвинтарі “більше роду в землі, ніж на землі”) та *Грицівці*. Адміністративно Петриків знаходиться в Тернопільському районі, а Кретівці, до яких офіційно долучено Грицівці [УАТП, т. 2, 464], - у Збараському [УАТП, т. 1, 394;401]. Мешканці, у тім числі автор, керуються традицією та суміжністю, а не адміністративною приналежністю.

Денник в основному присвячується тому, як герой милується краєвидами, розширюючи свій “мікрокосм”. Топоніми подаються як орієнтири: “Управоруч – *Грицівці*, позаду – *Стриївка*, попереду – *Нижчі Луб'янки*, ліворуч – *Збараж*. Ряхтлива осонцена долина. Цими полями колись гасали вершники Хмельницького” [Сорока 2004, с. 146]. Усі ці чотири поселення – у Збараському районі, як і с. *Травневе* [УАТП, т. 1, 394], що вжите з естетичних міркувань: “Чи знаєте ви, як кують зозулі в прогріте червневе надвечір'я у *Травневому*? Ні, ви не знаєте, як вони кують. Бо одна річ слухати їх знічев'я, у неділю чи свята, з

простої цікавості, а інша – зі сапою в руках, після цілоденної утомливої праці” [Сорока 2004, с. 149].

Частіше топоніми стосуються маршрутів автора: “Скільки разів проїжджав тою дорогою, що веде з *Тернополя* та *Теребовлю*, а навколишні краєвиди хвилюють, як уперше. Одразу ж за *Мишковичами* і *Лучкою* розливається нетлінна Божа краса” [Сорока 2004, с. 148]. *Мишковичі* і *Лучка* – це єдині, крім *Петрикова*, села Тернопільського району, що згадуються П.Сорокою. Виїжджав він, отже, з *Петрикова* (якщо не з *Тернополя*). З поїздки автора в Лановецький район у деннику залишилося значно більше ойконімів, разом з назвою району, єдиною в творі: “Незавдалеки од *Тернополя*, якихось сто кілометрів, а, здається, в’їжджаєш у хтозна-яку глибинку [...]. Це *Лановеччина* з таємничими лісами, широкими оболонями, пастівниками [...]. В’їжджаємо у *Ванжулів*, де “історія стоїть біля дороги” [...]. Далі *Огризківці*, *Оришківці*, *Печерна*, *Кутиски*, *Юлеськів* – назви, що промовляють чи не з Трипілля [...]. Через *Лопушне* завертаємо у *Карначівку* до старого письменника Андрія Бобюка” [Сорока 2004, с. 146-147]. Від’їхав автор якихось сто кілометрів, і з вісьми зафіксованих ойконімів Лановецького району 3 трансформував: в офіційному довіднику маємо записи *Печірна*, *Кутиска*, *Карначівка* [УАТП, т. 1, 397-398]. Додамо також, що *Огризківці* нині юридично не існують і приєднані до с.Буглів [УАТП, т. 2, 471].

Наведений фрагмент подорожі до Лановеччини – не єдиний випадок, коли автор не просто називає топоніми, а й дає їм якусь оцінку. Пор. ще на початку твору: “Хутір *Неминучий* – у снігах, в білій безмовності [...]. Хто дав йому таку назву, як вона виникла? Тепер уже не дізнатися. Але звучить так, що вічність озивається” [Сорока 2004, с. 117]. Чи таке: “Пливкі краєвиди зачіпають в душі щось незглибиме, як саме звучання придорожніх сіл, що вирости тут у незапам’ятні часи – *Лошнів*, *Кровінка*, *Залав’є*, *Говилів*, *Налужжя*, *Кобиловоки*, *Сухостав*, *Вигода*, *Вигнанка*, *Пастуше ...*” [Сорока 2004, с. 149]. Наведені 10 назв стосуються одного маршруту і охоплюють три райони Тернопільської області: перші шість топонімів – то *Теребовлянський район*, *Сухостав* і *Вигода*

– Гусятинський, а два останні – вже Чортківський. При цьому юридично *Сухостав* приєднано до с.Яблунів, а село, записане автором у загадковій формі: *Кобиловоки*, з пропущеним складом – насправді *Кобиловолоки* – перейменоване в *Жовтнева* (нині цю назву усунено) [УАТП, т. 2, 474; 277]. Автор пропускає у назвах уточнюючі прикметники: *Великий* Говилів, *Горішня* Вигнанка, фіксує дрібні фонетичні відхилення від офіційних форм, які є не авторськими, а народними: у довідниках *Кровинка*, *Залав'я*. До речі, село *Кобиловолоки* (записане без перекручень!) фігурує на початку жартівливого “Вірша нищенського”, віднайденого в записі кінця ХУІІ-початку ХУІІІ ст.: “Ось і я з Кобиловолок триста миль засвіта | Привандровал-ем до вас зарання на свята!” [Давній укр. гумор, с. 180]. Зміст же самого топоніма засвідчує, що виник він значно давніше від цієї його фіксації.

Ще одним маршрутом автор розширює свій мікрокосм уже за межі Тернопільщини, простуючи з села Андруги, що в Кременецькому районі на Тернопільщині, на північ, у Ровенську область: “Знову тулю до серця волинські пейзажі, й вони озиваються до мене з красивої давнини таємничими іменами: *Андруга, Пенталія, Доростаї, Брищі, Коблин, Бортниця, Судобичі, Городинці ...*” [Сорока, 2004, с. 150]. У цьому маршрутному спискові, до речі, повторився огріх із утратою складу: треба *Дорогостаї*, а не *Доростаї* (це село приєднане до с. Пугачівка Млинівського району Ровенської області [УАТП, т. 2, 440]). Трясло в машині, от автор і схибив у записі...

Ці помилки, гадаємо, засвідчують, що йдеться про територію за межами малої батьківщини, йдеться вже про друге коло топонімічного фрейму. У рідному, звичному не помиляєшся. З денника П.Сороки можемо висновувати, що перше коло індивідуального топонімічного фрейму його героя окреслюється Тернополем та прилеглими до нього Тернопільським і Збаразьким районами. Це коло з мандрівками героя, переважно зосередженими в східній половині області, поступово розширюється. Ось як він описує своє повернення, знаходячись у Хмельницькій області на межі з Тернопільською: “З-за *Збруча* вертаємо додому, і вже біля *Волочиська* несподівано хмурніє небо, крийма

вкривається хмарами, як пасманистою повстю, і стиха починає схлипувати [...]. Але коли спинаємося нагору, то перед зором виростає захоплююча картина – там удалині, за *рубіконовою рікою*, зукісне сонячне проміння, як на картинах Рембрандта, проливається на землю і вже постає у сяйливій юлі [...]. *Збруч* справді як *Рубікон*: позаду злежана півсонна земля, повита сутінню і дощем, а попереду сяйво тепла і золота рідної *Галичини* – воістину благословенної” [10, 159].

З такою ніжністю і любов’ю названа *Галичина* все одно не входить до малої батьківщини героя. Тут *Петриків* і *Галичина* займають позиції *Франківська* і *України* в наведених вище словах Т.Прохаська: центр малої батьківщини і найближчий, бо вже символічний, центр другого топонімічного кола. Топоніми, що набувають в індивідуальному фреймі символічного значення, так уростають у ментальний лексикон, що переходять у перше, найближче коло. У героя “Бісеру на долоні” є в першому колі ще два топоніми, які почув значно раніше, ніж побачив їх об’єкти. Адже він народився в сім’ї переселенців з Лемківщини, з Польщі (операція “Вісла”) і уважно слухав розповіді діда: “Од спеки дід домлівав і, вронивши голову на руки, все ж натхненно, але не похапки розповідав мені (чи й собі?) про *Лемківщину*. Бувало, так розментрожить спогадами душу, що залиється сльозами, як дитина. Оповідуючи, постійно крєктав, закашлювався і повторював одне слово “*Бліхнарка*”, що звучало в його патріарших устах як “Алілуя”. Пахло мені те слово горами, соснами і святойванівськими травами ... Я був закодований, солодко уражений тою назвою, і довго мав у житті одну певстиму муку-потребу – побачити те сільце і навколишні краєвиди” [Сорока 2004, с. 126].

У творі Петра Сороки добре видно, як формується, з чого складається перше, найближче коло індивідуального топонімічного фрейму. Це – 1) найближче територіальне оточення – мала батьківщина; 2) те, що стало найближчим у процесі пізнання світу, мандрівок і переселень; тут відбуваються досить активні процеси переходу топонімів з другого та подальших кіл у перше; 3) те, що набуває особливого значення, символізує велику

Батьківщину (*Україна, Галичина, Дніпро, Карпати, Київ, Канів* тощо); 4) те, що стає родинною реліквією, згадкою. Щодо топонімічних розрядів у більшості людей перед ведуть ойконіми. П.Сорока називає багато ойконімів свого першого і другого топонімічного кола, а про гідрооб'єкти переважно говорить *ріка, озеро, мокляк* (тобто болото). Наприклад, не названо по імені велику ліву притоку Дністра *Серет*, на якій стоїть Тернопіль. В усьому творі з річок згадані *Збруч і Нетеча*, а з височин – *Говда*. Лише в описі своєї поїдки до Яремчі П.Сорока називає ріки *Прут, Черемош*, сходить на гору *Явірнік*, чує: “То гора *Рокита* [...], а то *Маковиця*, далі *Хом'як, Синяк і Довбушок*” [Сорока 2004, с. 151]. Тут теж божественні краєвиди, але то вже “інший світ” – то вже друге коло індивідуального топонімічного фрейму.

Це друге коло – ментальне відображення того, що ономасти називають топонімічною системою. Л.М.Дмитрієва присвятила спеціальну монографію тому, як топонімічна система існує в мові, на території, і як у ментальному світі. Зазначивши, що “вивчення ментальної сутності топонімічної системи тільки починається”, дослідниця справедливо зазначає: “Усяка топонімічна система існує передусім у свідомості *конкретної* людини, але свідомість людини не може зафіксувати всі ономастичні простори даної мови, вона відбиває лиш окремі в просторово-кількісному відношенні фрагменти. Дані сукупності топонімів, відображені у свідомості носіїв мови, являють собою топонімікон мовної особистості (звідси питання про індивідуальні системи)” [Дмитрієва 2002, с. 49, 48].

Тут виникає питання про вміст цього топонімікону мовної особистості. На думку Л.М.Дмитрієвої, він по суті і становить собою ментальне буття топонімічної системи. До певної міри так воно і є. Ясно, що в цей топонімікон входить топонімія малої батьківщини, у нашому розумінні – перше коло індивідуального топонімічного фрейму, яке становить суб'єктивний центр топонімічної системи. Сюди входить і більш докладне, ніж для інших територій, знання географічних назв даної території, як знання топонімів Галичини у Петра Сороки. На цій підставі й можемо виділяти територію

топонімічної системи як другого кола індивідуального топонімічного фрейму. Однак його межі дуже розмиті й системне коло легко переходить у коло етнічне, вже третє.

Автор цих рядків, приміром, своєю малою батьківщиною вважає Одесу (хоч народився у Чернівцях), досить докладно знає її мікротопонімію, і значно менш докладно, топонімію Одещини, яка становить собою окрему топонімічну систему [Горожанкина 1979, с. 3; 8; Ю.Карпенко 1980, с. 53-55]. Однак це не заважає йому знати топонімію Києва, Черкас, Тернополя, знати назви географічних об'єктів в Україні й за її межами. Узагальнюючи, маємо право висновувати, що топонімікон мовної особистості – це не індивідуальне знання певної топонімічної системи, а увесь індивідуальний топонімічний фрейм, з усіма його колами, які ми й намагаємося вирізнити та охарактеризувати.

Можемо зробити висновок і про те, що при наявності окремого другого кола індивідуального топонімічного фрейму, яке стосується певної топонімічної системи і переважно супроводжується усвідомленням того, що йдеться про окрему топонімічну єдність (таке усвідомлення, зазначимо, є ще одним незалежним доказом існування топонімічних систем), це коло плавно й малопомітно, без якихось ментальних ускладнень, переходить у третє – етнічне (мовно-етнічне, коло великої батьківщини, рідної країни).

Загальномовні онімічні фрейми за різновидами позначуваних денотатів поділяються на субфрейми, а за своєю природою – на реальний, віртуальний та сакральний скрипти (2.1). Індивідуальні ж онімічні фрейми поділяються за ступенем інформованості, за принципом “добре знаю” – “погано знаю” – “не знаю”, оскільки йдеться про онімічне наповнення індивідуального ментального лексикону. Таке членування, яке ми називаємо **колами**, в центрі яких перебуває індивідуальне **я**, не узгоджується зі структуризацією загальномовних фреймів і ділить їх, так би мовити, не поздовж, а упоперек. Компоненти різних субфреймів (у топонімічному фреймі – ойконіми, гідроніми, ороніми тощо) можуть потрапити в одне коло, а компоненти одного субфрейму – у різні. Те ж

стосується реального, віртуального та сакрального компонентів загальнономовних онімічних фреймів [О.Карпенко 2005].

Так, в індивідуальному топонімічному фреймі ми виділяємо кола: 1) малої батьківщини, 2) територіальної топонімічної системи, 3) рідної країни (етнічне коло), 4) закордоння, 5) вигаданої топонімії (острів *Ланута* у Дж.Свіфта), 6) потенційної, невідомої для даної людини топонімії. Ці кола досить-таки умовні, бо врешті-решт усе зумовлене ступенем знання, міцністю входження в ментальний лексикон. Для всіх, мабуть, українців назва рідної країни *Україна* входить не в третє коло, а в перше, як про це добре сказав цитований вище Тарас Прохаська. Вірш поета-шістдесятника Віталія Якубівського, написаний у 1962 р. у м. Ногінськ, у Росії, починається рядками: Я вернусь до тебе, *Україно*, | Де *Дніпро* й лани широкополі”, а закінчується так: „Я вернуся так, як промінь зірки, | Хай що буде – грім чи блискавиця! | До своєї рідної *Вербівки*, | До своєї річки *Роставиці*” (Літературна Україна 2005, 11 серпня). Виходить, що мала батьківщина В.Якубівського с.Вербівка, Ружинського району, Житомирської області і річка Роставиця, що впадає в Рось уже в Київській області [СГУ, с. 474-475]. Зрештою, село як село: в Україні є 27 Вербівок [УАТП, т. 2, с. 25]. Однак для поета воно особливе, бо рідне – тут він народився, тут його коріння. Якщо Вербівка і Роставиця – біографічна мала батьківщина поета, то Україна і Дніпро увіходять для нього у перше коло його індивідуального топонімічного фрейму як знаки найдорожчого, як символічна його мала батьківщина. Зрештою, розподіл кіл індивідуального топонімічного фрейму теж є індивідуальним і підпорядковується не тільки об’єктивній ситуації, а й емоціям. Утім, узвичаєний, не емоційний розподіл топонімічних кіл виглядає так: „працівники Інституту НАН України за ініціативою директора – академіка М.Г.Жулинського – здійснили турне на його велику (історична *Волинь*) та малу (села *Новосілки* та *Боремель* Рівненської області) батьківщини” (з газет).

Саме з території, визначеної як третє коло, тобто рідної країни за межами топонімічної системи, носієм якої є людина (приміром, для буковинців це територія України за межами Буковини), знають від кількох десятків до кількох

тисяч топонімів. Ця істотна амплітуда залежить від професії, переїздів та мандрівок, інтересів і, зрештою, пам'яті та інтелекту людини. У творах Т.Г.Шевченка понад 200 українських топонімів [Фененко 1965, с. 118], а це означає, що в його ментальному лексиконі їх було приблизно у десять разів більше [пор. Русанівський 2002 а, с. 215-216]. Мешканці України передусім знають, окрім *України*, назви *Київ, Дніпро, Чорне море, Дунай, Канів, Карпати, Крим, Дністер*, імення найбільших міст – *Харків, Одеса, Львів, Донецьк, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Чернівці, Полтава, Тернопіль*, хороніми *Галичина, Буковина, Волинь, Полісся, Поділля*. Далі починається вже не стовідсотковий збіг топонімічних знань. Усі опитані змогли назвати ще більше 100 топонімів третього кола, але серед них різних було не менше, ніж однакових. Знання окремих топонімів спалахує на короткий час у зв'язку з якимись подіями, як це нещодавно трапилося з островом *Тузла* у Керченській протоці. Так само не стільки об'єкт, скільки зазіхання на нього підтримують знання серед населення назви острова *Зміїний* у Чорному морі. А так різні люди знають різні топоніми, знають їх більше чи менше.

Михайлина Коцюбинська, для якої багато важать “подорожі по пам'ятних місцях України”, знає більше топонімів, описуючи в споминах свої маршрути: по Черкащині: “Чигирин – Суботів – Моринці – Керелівка – Звенигородка [...]”. Волинь: [...] виїздила у радіальні маршрути (Берестечко, Володимир-Волинський, Кременець). Сумщина: Батурин, Глухів, Путивль; іншим разом Прилуки – звідти Мотронівський монастир, Сокириці, Тростянець”; “вирвалася до Львова, а звідти [...] десь неподалік: Олеський замок, Крехівський монастир, Потелич ..., Косів, Криворівня, чарівне село із дзвінкою назвою Дземброня високо в горах по дорозі на Буркут” [Коцюбинська 2003, с. 204]. При цьому знана дослідниця, як бачимо, милується не лише об'єктами своїх мандрівок, а і їх назвами. Мандрівки добиралися вдумливо: майже всі названі М.Коцюбинською об'єкти настільки уславлені вагомими подіями, що стали фактами української історії, а не лише географії.

Добре обізнаний з топонімією й невідомий автор уже цитованого вище давнього “Вірша нищенського”, але оскільки його мандрівки є не реальними, а мисленими, віртуальними – типу “триста миль засвіта”, то й “подорожує” він (точніше, закликає до того слухачів), великими, іноді велетенськими стрибками: “Ідіте ж всі, а право, з Янова до Крилова, | З Крилова до Зборова, з Зборова до Яворова, | З Яворова до Бузанова, з Бузанова до Крем’янця, | З Крем’янця до Кам’янця, | З Кам’янця до Львова, зі Львова до Кракова, | З Кракова до Очакова, з Очакова до Пьотркова, | З Пьотркова до Чигирина, | З Чигирина до Оринина, | З Оринина до Каранчієва, | З Каранчієва до Олієва, | З Олієва до Кудринець, | А з Кудринець до Федьковець, | З Федьковець до Ожеговець на ожини, | Бо там чверть за шеляг свіжини, | З Ожеговець до Городка, | Аж там ріпа солодка. | З Городка до Бучача, | Аж там по шелягу кляча” [Давній укр. гумор, с. 182]. Автор насмішкувато закликає до блукання по всіх світах, але переважно залишається в своєму першому і другому колі (бо їх найліпше знає), однак застрибує й у третє, а зрідка й в четверте.

Мерівезер Льюїс (1774-1809), дослідник, що проклав у США шлях на Захід аж до Тихого океану, описує, у передачі Стівена Амброуза, план початку своєї експедиції наступним чином: “He told Jefferson he hoped to be across *the Appalachians* by early summer. He intended to go to the post at *South West Post*, near present *Kingston* in eastern *Tennessee* [...]. He planned to march them overland to *Nashville*, where he would [...] float down *the Cumberland River* to its junction with *the Ohio*, not far above *the Ohio*’s junction with *the Mississippi*. He planned to be in *St. Louis* by August 1” [Ambrose 1997, p. 84]. Топоніми вказують маршрут і вживаються у своїх прямих значеннях. Переважають назви природних об’єктів – гір, річок, бо вони визначають напрямок точніше. До того ж поселень на Заході було тоді обмаль.

В художньому ж творі сказати топонімами рідної землі можна дуже багато. Це блискуче виявила Ліна Костенко в романі “Берестечко”, де є місця, побудовані майже з самих онімів, передусім – топонімів, причому виключно реальних, реально існуючих. Тут “топоніми, маленькі часточки України,

символізують всю Україну. Українськими топонімами поетеса окреслює українську ментальність, українську душу” [Ю.Карпенко 2000а, с. 76; пор. Калінкін, Лінчицька 2000, 2000а, с. 11]: “А де ж мої *Немиринці* і *Гнівань*, | *Велике Дрюкове*, *Драчі*, *Шабельники*?! | Мій *Лютіж*, мій *Перечин* і *Суцани* | *Копичинці*, *Зозулинці*, *Тальне*, | *Попасне*, *Очеретяне*, *Гречане*, | *Затишне*, *Бурякове* і *Хмільне*!” [Костенко 1999, с. 23]. Застосувавши такий новаторський спосіб використання топонімів, Л.Костенко водночас пордовжила народні, фольклорні традиції. Подібні речі трапляються, зокрема, і в коломийках. Пор. коломийку, що складається виключно з топонімів: “ *Коломия*, *Отинія*, *Заболотів*, *Снятин*, | *Станіслав*, *Богородчани*, *Надвірне*, *Делятин*” [Коломийки 1969, с. 47]. Усе це ойконіми, назви поселень Івано-Франківської області, причому поселень великих – міст або селищ міського типу. Тільки *Станіслав* тепер називається *Івано-Франківськом*, а *Отинія* та *Делятин* мають офіційні назви *Отиня* й *Ділятин* [УАТП, т. 2, с. 160]. Ці назви окреслюють, власне, малу батьківщину покутян.

Письменники і особливо поети масштабно й розмаїто використовують власні географічні назви, часто поєднуючи рідномовні, закордонні та вигадані топоніми, тобто назви третього, четвертого та п'ятого кіл індивідуального топонімічного фрейму. Ф.С.Фітцджералд просто вказує адресу подій: “This was the city of Tarleton in southernmost Georgia” [Fitzgerald 1996, p. 80]. Уільям Фолкнер місцем дії більшості своїх творів називає вигадану ним округу в штаті Міссісіпі *Yoknapatawpha* (Йокнапатофа), що має нібито індіанську назву і головне місто *Jefferson* (Джефферсон), назване вже на честь Томаса Джефферсона, одного з отців-засновників і третього президента США [Faulkner, p. 7, 62, 317; там же, 414-415, виготовлена Фолкнером карта Йокнапатофи]. Пор. назву столиці США *Вашингтон*, утворену від прізвища головного отця-засновника і першого президента Джорджа Вашингтона. Ця назва стала відправною для топонімічних новацій Фолкнера.

Джером К.Джером у найвідомішому своєму творі примушує одного з трьох мандрівників згадувати давню форму назви міста *Kingston* (офіційно: *Kingston-*

on-Thames – Кінгстон на Темзі): “I mused on Kingston, or “Kynningestun”, as it was once called in the days when Saxon “kinges” were crowned there” [Jerome 1964, p. 62-63]. Це вказує на ерудицію персонажа і водночас слугує способом поміркувати про історію Англії.

Відомий російський поет В.Куприянов висміює дурість чиновного начальства за допомогою топонімів – кольорових назв з усього світу: „И.О. исполнял обязанности по инспектированию | моря с берега, проинспектировал | *Белое море* и | *почернел*, ничего не сказал, проинспектировал | , *Желтое море* и | *покраснел*, ничего не сказал, проинспектировал | *Красное море* и | *побелел*, ничего не сказал, проинспектировал | *Черное море* и | *посинел*. *Посинев* | заключил: Все моря имеют *синий цвет* и форму | прямой линии, называемой | горизонтом, тогда как на картах | имеют различную кривую форму | и *разноцветные имена*. Разобраться, | наказать виновных, нанести | все как надо на карты и довести | до сведения мореплавателей” (з газет). Гра на етимологічній семантиці власних назв – улюблений спосіб їх художнього використання. Існують і інші способи, інші прийоми.

Досить поширений прийом уведення топонімів у художній текст – їх оживлення, антропоморфізація. Так, Станіслав Стриженюк у вірші “Кавказ” говорить: “*Казбек, Ельбрус ... | Говерла ...* Це не фрази. | Я споглядав вершини у журбі. | І думав, - а які тяжкі образи | Несуть оці вершини на собі?” (з газет). Олександр Стернічук у вірші “Мама Індія” малює таку картину: “Мама – *Індія*, | Тато – *Китай*. | На балконі у *Парижі* п’ю зелений чай” [Стернічук2003, с. 94]. Антропоморфізуючи назви країн, поет вдало користується граматичною категорією роду: *мама* – особа жіночої статі, *Індія* – хоронім жіночого роду; *тато* – особа чоловічої статі, *Китай* – хоронім чоловічого роду. Згаданий поряд *Париж* – не антропоморфізується, це просто місце дії. Євген Запека антропоморфізує топонім *Україна* досить оригінальним чином: “і розляжусь | у тебе на канапі, | як *Україна* на карті Європи” [Запека 2003, с. 140].

Сучасні авanguardні поети не визнають не тільки ритму й рими, а й пунктуації та великої літери, від чого страждають не лише читачі, а й власні назви.

Анатолій Дністровий у поемі “Вступ до сучасної картини світу” (авторське визначення жанру: “поема-трактат”) не вжив жодного розділового знаку (є тільки дужки й один раз двокрапка) і жодної великої літери (вони є тільки в абрєвіатурі ВМС). Отже, маємо: “мої родичі в *польщі* | мій дядько в *італії*” , “інертний *євросоюз* | лакейська *східна європа* | гормональноактивний *китай*”, “біля *прип’яті*”, “по *великобританії*”, “по *штатах*” тощо. Поема кінчається фразою: “мене треба поважати | бо я один чуєте | один такий” [Дністровий 2003]. Не один. Уже цитований О.Стернічук, користуючись “рецидивами химерних асоціацій” і “решетками наших імен”, пише “про континентальну *європу*”, про “амнезійну *америку*” тощо [Стернічук 2003, с. 92-93].

Подібні речі так розповсюдились, що вже виглядають не новаторством. Однак закони віршування порушувати значно легше, ніж закони організації ментального лексикону. У всіх, хто пише *америка* чи *великобританія*, ці назви у мові мозку залишаються власними. Чим ближчим є коло, тим ця ознака сильніше заявляє про себе. Як правило, стилістично невмотивовані ігри з порушенням ономастичних норм починаються лише з закордоння, з четвертого кола індивідуального топонімічного фрейму. Своє рідне протривить такому насильству більше, а слова-символи взагалі йому не піддаються. Нам ніде не трапилося в новітній українській поезії написання онімів *Україна* чи *Тарас Шевченко* з малої літери.

Закордонну топонімію українці знають досить об’ємно. Зростає туризм, закордонні поїздки з політичними чи громадськими справами, діють бізнесмени, масово їдуть на заробітки. Назви материків, головніших країн та їх столиць, найбільших річок знають практично усі українці. Проте, приміром, європейський *Ліхтенштейн* та південноамериканський *Гондурас* не знає більше половини мешканців України. Столиці цих держав *Вадуц* і *Тегусігальпа* назовуть лише фахівці. Інші топоніми на території цих держав можуть знати тільки вузькі фахівці, що спеціально займаються саме цими країнами. Закордоння, без урахунку країн СНД, знає Україну не набагато ліпше. З

України найліпше знають не *Київ*, *Львів* чи *Одесу*, а *Шевченка*, та й то *Андрія*, футболіста, *Шеву*, а не геніального поета *Тараса*.

Приміром, колишній президент Леонід Кучма у своєму телевізійному виступі 11 липня 2004 р. сказав, що в “міжнародній свідомості з’явився й поступово закріпився образ нової України, динамічної держави з високими темпами розвитку, готової до повноцінної участі в міжнародних процесах і відповідальної за міжнародну безпеку” (з газет). Проте через два дні після цього виступу в газеті “Бульвар” (2004, № 28) з’явилася стаття з заголовком “Французи думають, що столицею України є Мінськ, а сама держава розташована поряд з Грецією”.

Інформаційний статус, який явила світові Помаранчева революція, призвів, серед іншого, до значної популяризації українських топонімів, а також антропонімів. *Україна*, *Київ*, *Майдан* стали знаменитими, символічними назвами, знаними всій планеті. Причому в назві *майдан Незалежності* термін *майдан* вилучився, ставши власною назвою сам по собі. А.К.Кінах справедливо зазначив, говорячи про Помаранчеву революцію: „Буквально за місяць-півтора світ взнав про Україну більше, ніж за 15 попередніх років” (з газет).

Звичайно, обсяги індивідуальних топонімічних фреймів у різних людей різні. Конан Дойл уже в першому своєму оповіданні про Шерлока Холмса “*A Scandal in Bohemia*”, опублікованому в 1891 р., характеризує свого найвідомішого героя устами доктора Ватсона, підкреслюючи масштабність його дій шляхом звернення до закордонних топонімів, розкиданих по всьому світу – порт у Російській імперії, порт на Цейлоні, Нідерланди: “From time to time I heard some vague account of his doings: of his summons to *Odessa* in the case of the Trepoff murder, of his clearing up of the singular tragedy of the Atkinson brothers at *Trincomalee*, and finally of the mission which he had accomplished so delicately and successfully for the reigning family of *Holland*” [C.Doyle1965, p. 18]. Отже, перший ойконім, що з’явився в історіях Холмса – це наша Одеса. Знав її і автор, і оповідач, а персонаж навіть відвідав.

Андрухович у своєму романі “Перверзія”, дія якого в основному відбувається у Венеції, іронізує з приводу знань іноземців про Україну таким чином: “відчит про сьогорічну епідемію холери в *Україні*”, “Доповідь: Станіслао Перфемський (треба: Станіслав Перфецький – О.К.), *Росія* (закреслено в останній момент) *Україя*, автор” [Андрухович 2000, с. 37, 41].

Перекручення чи виправлення – один з провідних прийомів роботи з власними назвами у цьому романі. Там є й такий текст: “чемпіон *Галичини* (виправлено) *Галактики* з чорної магії”, а бідний Станіслав (частіше – Стах) Перфецький, вигаданий Андруховичем головний герой роману, не називається іноземцями жодного разу правильно. Його іменують *Перфекцій*, *Персицький*, *Парф’янський*, *Парфумський*. Це теж алегорично засвідчує оцінку Андруховичем знання України в Європі. Утім, перекручення, переінакшення та вигадання географічних назв взагалі характеризує стиль онімічної роботи цього письменника. В “Московіаді” подибуємо такі ампліфікаційні ряди відтопонімічних прикметників, утворених як від українських, так і ближньозакордонних та вигаданих ойконімів: 1) у Москві “достатньо пройтися вночі Київським вокзалом і подивитися на цих сплячих товстих людей у поганому одязі: *херсонських, житомирських, вінницьких, криворозьких, зачепилівських, зателепанських, замудонських, лєніноб(...)*ських, *держинох(...)*ських та – що там! – і *львівських* теж”; “Ви засяєте провідною зорею для всіх цих сплячих по *московських, петербурзьких, ашгабадських, сахалінських, уренгойських, мочегонських, краснож(...)*ських вокзалах “енків” [Андрухович, Моск., с. 39, 40].

Зрозуміло, що своє знаєш ліпше ніж чуже. При цьому різниця між третім та четвертим колом індивідуального топонімічного фрейму має не лише інформаційний, а й аксіологічний аспект. „Сприйняття [...] назв об’єктів своєї країни й чужої безперечно є розбіжним” [Сабичова 1990, с. 48]. Це чудово виразив Василь Симоненко, говорячи: “*Україно!* Ти для мене диво!”, “*Україно*, ти моя молитва, | Ти моя розпука вікова ... “, пишучи такі пронизливі слова про Україну: „Я тоді з твоїм ім’ям вмираю | І в твоєму імені живу”. І – “Хай мовчать

Америку й Росії, | Коли я з тобою говорю” [Симоненко 1973, с. 184-185]. Це – любов до свого, до своєї батьківщини. Це – патріотизм. Незрівнянно більша любов до рідного, аніж до чужоземного, не принижує і не зневажає закордоння. Америки й Росії мають своїх прекрасних поетів і своїх справжніх патріотів.

П’яте коло індивідуального топонімічного фрейму складають вигадані власні назви. Вигадування топонімів має різні цілі, різні форми, різні результати, різний ступінь поширеності. Основне місце дії чи не найвідомішого роману Олеса Гончара “Собор” – селище *Зачіплянка*. Такого поселення в Україні немає, на що зрештою вказує сам автор, жартома роз’яснюючи й походження назви: “У жодній енциклопедії світу не знайти нам цієї *Зачіплянки*. А вона є, існує в реальності. Без звички навіть трохи дивно звучить: *Зачіплянка*. Хтось колись тут за щось зачепився. І так пішло. В давні, в дозаводські часи було, кажуть, на цьому місці велике село, що робило списи запорожцям. І коли мандрували козаки на Січ, то завертали сюди, щоб заpastися списками. Отоді, може, котрийсь козак і зачепився тут за якусь, поклавши початок династії” [Гончар 1968, с. 5]. Назву автор побудував так, щоб було і небуденно (“навіть трохи дивно звучить”), й типово по-українськи, щоб вписувалося в український топонімікон. Йдеться про художню типізацію, про узагальнення: зображене в романі – то не якийсь ланцюжок подій у якомусь конкретному місці, а то є життя епохи, життя всієї України. Таку ж роль відіграє запроваджена У.Фолкнером округа *Yoknapatawpha* в його творах.

Метою вигаданих топонімів може бути не топонімічна мімікрія, щоб було схоже на реальне, а, навпаки, підкреслена несхожість, екзотичність назви. Автор відстоює думку, що існує десять груп топонімів (і взагалі онімів) за ступенем їх екзотичності [О.Карпенко1999], серед яких найвищі характеризуються повною відсутністю аналогів у національних ономастиконах. Зрозуміло, це стосується передусім науково-фантастичних творів, різного роду фентезі, але і в жанрово нефантастичних творах деякі письменники вдаються до дуже специфічних вигаданих назв. Згадаймо хоча б *Швамбранію* Л.Кассіля або *Зурбаган* О.Гріна. Дослідник онімії останнього дотепно назвав місце дії його

творів *Грінландією* [Зинин 1973, с. 317], бо реальної країни, де існувало б це місце, немає.

На особливу увагу заслуговує вигадана онімія Джона Толкієна, який був дуже уважним до власних назв і дуже ерудованим, побудовуючи свої незвичні оніми на наукових засадах. Свою позицію в цьому відношенні він висловив так: “To me a name comes first and the story follows” [Cohen 1996, p. 374]. До речі, ми вживаємо форму *Толкієн* (транслітераційну), хоч існує інша форма написання цього імені – *Толкін* (транскрипційна), яку радить вживати Артур Гудманян, пор. новіші видання творів письменника: *Толкин* Дж.Р.Р. Хоббит, или туда и обратно. – М.: Олма-Пресс, 2003. – 445 с. Гадаємо, однак, за необхідне поважати традицію і зокрема *толкієністів*, фанатів цього видатного автора, які визнають тільки форму *Толкієн* і для яких його *Середзем'я* увіходить до другого, якщо не першого кола індивідуального топонімічного (так само й антропонімічного) фрейму.

Визнаний у світі “кращим письменником-фантастом усіх часів і народів” [Гаков2003, с. 7], Джон Роналд Роуел Толкієн почав малювати географічну карту Середзем'я (*Middle-earth*) зразу ж після того, як написав перше речення свого “Хобіта” [Гаков 2003, с. 16]. Картами вже традиційно супроводжуються англійські видання творів Дж.Толкієна, наприклад кожна з трьох частин твору “The Lord of the Rings”, що вийшов у видавництві “Гарпер Коллінз” у 1999 році. Більше того, картографія “Володаря кілець” виділилася в окремий розділ толкієнознавства. Барбара Страчей (*Strachey* - за пропонованою формою А.Гудманяна; у В.Гакова – Стрэйки) уклала цілий географічний атлас “Мандрівка Фродо”, що включає 51 карту і рекомендується у першій частині зазначеного вище видання: Strachey B. Journeys of Frodo. An Atlas of J.R.R.Tolkien's *The Lord of the Rings*. Там же названо окреме видання карти Брайана Сіблі: Sibley B. The Map of Tolkien's Middle-earth. В.Гаков називає також праці Карен У.Фонстад “Атлас Середзем'я” та Роберта Фостера “Путівник по Середзем'ю” [Гаков 2003, с. 8].

Така широка представленість картографії творів Толкієна пояснюється не тільки пієтетом до великого письменника, а й його текстами, у яких точність, виваженість опису дозволяють перенести місце опису на карту. Пор. хоч би такі тексти “Володаря кілець”: “they dwelt in the upper vales of *Anduin*, between the eaves of *Greenwood the Great* and *the Misty Mountains*. Why they later undertook the hard and perilous crossing of the mountains into *Eriador* is no longer certain” [Tolkien 1999, part 1:3]. Цей опис переселення хобітів з верхів’їв ріки Андуїн в Еріадор супроводжується поясненням, що на *Greenwood the Great* (рос. переклад: Великая Пуща [Толкиен 2002, с. 7]) насунулась якась тінь і тому цей *Великий Зелений Ліс* навіть називатися став по-новому: *Mirkwood*, тобто *Темний Ліс* (рос. переклад: *Лихолесьє*). Згодом єдина мова хобітів поширилася “from Arnor to Gondor, and about all the coasts of the Sea from Belfalas to Lune” [Tolkien, part 1, p. 5], тобто в західній частині Середзем’я з півночі на південь – від Арнору (північніше Еріадору) до Гондору. При цьому хобіти посунули на південь, перейшовши “the brown river *Baranduin*”, а трохи нижче: “the *Brandywine* (as the Hobbits turned the name)” [Tolkien 1999, part 1, p. 5,6]. Шлях не тільки уважно позначається всюди топонімами, а й говориться про топонімічні зміни: Зелений Ліс стає Темним Лісом, ріку *Барандуїн* хобіти переінакшують у *Брендівайн* (*brandy* “бренді” + *wine* “вино”). У російському перекладі ця остання цікава форма чомусь перетворюється у *Брендидиум* [Толкиен 2002, р. 8]: перекладачі видозмінили назву Барандуїн по-своєму, не погодилися із зміною, зробленою хобітами. До речі, така топонімічна сваволя у російському перекладі “Володаря кілець” – не рідкість.

Між тим у Дж.Толкієна назва-переробка *Brandywine* говорить зовсім не про те, що хобіти любили випити, а про їх веселий характер. Суто хобітське світосприйняття відбито і в утворенні нового топоніма, коли хобіти гуртом відбудували зруйноване житло Фродо *Bag End* (у російському перекладі *Торбана-Круче* [Толкиен 2002, с. 946 та ін.], а В.Гаков обмежується транскрипцією: *Бэг-Энд* [Гаков 2003, с. 19]) та його околиці, утворивши затишну вуличку: “There was some discussion of the name that the *new row* should be given. *Battle*

Gardens was thought of, or *Better Smials*. But after a while in sensible hobbit-fashion it was just called *New Row*” [Tolkien 1999, part3, p. 366-367]. Від назви *Battle Gardens* (Бойові Сади) – на честь перемоги Фродо над силами зла – хобіти відмовились, бо уникали амбітності, назву *Better Smials* (Ліпші Сміали), що мала перевершити назву *Great Smials*, де жили хоробрі Кроли, рід хобітів, теж не прийняли, бо уникали конфліктних змагань. Обрали назву, яка без якихось асоціацій прямо називала об’єкт, що й акцентує автор своїм текстом: *new row* – *New Row*. Апелятив став топонімом і все.

Дж.Толкієн не просто був уважним до топонімів і всіх онімів взагалі, а й добре відчував, розумів топонімічні нюанси й топонімічну пов’язаність, можна сказати – топонімічну систему. Великі географічні об’єкти, передусім країни та ріки, одержують назви, що добре продумані з погляду фонетики та структури: *Нуменор* (острів, з якого припливли першопоселенці), *Арнор*, *Еріадор*, *Гондор* – усі старовинні хороніми мають кінцеве *-нор* або *-дор* і не мають більш-менш виразної етимології: фантастична, а не реальна мова їх породила. Проте країна зла *Мордор*, маючи те ж кінцеве *-дор*, перегукується з англ. *murder* “вбивство” [Гаков 2003, с. 21]. Менші та свіжіші топоніми звучать цілком по-англійськи: *the Shire* “графство” (російський переклад: *Хоббитания*), *Greenfields* (адекватний російський переклад – *Зеленополье*), *the Golden Wood*, “Золотий Ліс” (російський переклад – *Златолесье*) [Tolkien 1999, part 2, p. 76] тощо. Це не означає, що хобіти перейшли на англійську мову. Це поширений у фантастиці псевдопереклад: автор подає ніби переклад з невідомої мови на мову, якою пише твір. Такі псевдопереклади широко представлені зокрема у фантастичних творах братів Стругацьких [Андреевко 1992, с. 147-149; Андреевко 1996, с. 79-81] та інших авторів.

Власне кажучи, розгляд вигаданих географічних назв дозволяє докладніше розібратися в теоретичних проблемах індивідуальних онімічних фреймів. В антропонімічному індивідуальному фреймі можна виділити тільки чотири індивідуальні кола, а в топонімічному цілих шість передусім тому, що топоніми прив’язані до певного місця, належать певній території (і тому метафорично

називаються мовою землі). У всіх типах індивідуальних онімічних фреймів є найближче коло, що безпосередньо відчує Я володаря ментального лексикону, суб'єктивно з ним найміцніше пов'язане і тому найліпше йому відоме, а також найвіддаленіше потенційне коло, якого носій ментального лексикону взагалі не знає, але щоразу щось із нього пізнає чи щось туди відправляє, підсвідомо звільняючи свій ментальний лексикон, тобто просто забуваючи якісь власні назви. Між цими двома крайніми колами може знаходитись одне чи кілька проміжних кіл. В індивідуальному антропонімічному фреймі їх два – наймення особисто знайомих людей та історичних осіб разом з особами віртуальними (персонажі творів) та сакральними (персонажі міфів). В індивідуальному топонімічному фреймі їх не два, а чотири (топонімічна система, топонімія рідної країни, закордоння, вигадана топонімія – як авторська, так і сакральна). Чітко розмежовані територіально (у реальності чи у задумі), ці чотири кола не менш чітко розрізняються і особливостями своїх назв, і, що найголовніше, особливостями свого ментального сприйняття.

Отже, останнє шосте коло індивідуального топонімічного фрейму – це ті власні географічні назви, яких даний носій ментального лексикону не знає. Коло це, зрозуміло, у всіх людей величезне, але й ступінь знаності, топонімічної ерудованості дуже розрізняється від людини до людини. Можливо, є люди, які не знають і ойконіма *Токіо* (найвідоміший японський ойконім і досі, мабуть, не *Токіо*, а *Хіросіма*). Міста ж *Явата* чи *Убе*, затоки *Муцу* чи *Сагамі* за межами Японії знають лише фахівці чи люди, пов'язані з цими географічними об'єктами якимись життєвими ситуаціями. Дрібніших японських топонімів не знає й більшість японців. Це загальномовна і загальноментальна закономірність. Ментальний лексикон тримає те, що з тих чи інших причин є потрібним, і позбавляється від зайвого.

2.4. Індивідуальний теонімічний фрейм

Спираючись на ідеї Марвіна Мінського, В.А.Маслова говорить, що фрейм як структура даних проявляє себе “особливо при організації великих обсягів

пам'яті” і “організується навколо певного ядра й тому містить інформацію, що асоціюється з цим ядром” [Маслова 2004, с. 46, 47]. Ядром кожного фрейму є екстралінгвальна ситуація чи денотат. Ономастичні фрейми своїм ядром мають певний тип денотатів – людину (антропонімічний фрейм), географічний об'єкт (топонімічний фрейм) тощо. Ядром теонімічного фрейму є божества, міфічні створіння – усіякі сакральні істоти, відсутні в спостереженні реальності і витворені уявою людини.

Утім, в індивідуальному теонімічному фреймі найближче коло складають виключно реальні оніми. Річ у тім, що в перше коло індивідуального фрейму входить рідне, своє, дороге – те, що людина любить, тримає не тільки в ментальному лексиконі, а й у серці. У ситуації теонімії перше коло передбачає щирю, справжню, непоказну віру у реальність божества, якому поклоняються. Просте дотримання обрядів та ритуалів певного віросповідання тут у рахунок не йде. Йдеться про внутрішнє, ментальне відношення людини до Бога. Так, не у всіх християн, незалежно від конфесії, Господь увіходить до першого кола: вірні юридично, вони не зовсім вірні фактично. Ще в ХІХ ст. відомий російський історик Василь Ключевський зауважив: “Дивлячись на них, як вони вірують у Бога, так і хочеться увірувати в чорта” [Душенко2004, с. 243]. Можна думати, що в глибоку давнину люди щиріше й ревніше вірили своїм *Перуну* і *Дажбогу*, *Зевсу* і *Аполлону*, *Одіну* і *Тору*, *Кецалькоатлю* й *Уїцілопочтлі* та іншим язичницьким божествам. Вони просто сприймали їх як реальну дійсність, як сонце і блискавку – як могутню реальність, якій треба підпорядкувати свої дії. В.В.Лучик слушно зауважив: „чим далі в глибину віків, тим більше вони (релігійні уявлення й вірування – О.К.) пронизували матеріальну й духовну діяльність людини”. Тепер же „Людська цивілізація розвивається за своїми, нерідко прагматичними чи навіть цинічними законами, які все менше залишають місця для щирої і безкорисної релігійної віри” [Лучик 2003, с. 138, 143]. Тут доречно нагадати слова Фрідріха Ніцше: “Серед прихильників кожної релігії релігійні люди становлять виключення” [Душенко2004, с. 355].

Сильним аргументом входження певного теоніма саме в перше ментальне коло може слугувати антропонімія. У Давній Греції існували імена, які прямо на це вказували: *Zenodotos* (“даний Зевсом”), *Zenon* (“Зевсів”), *Zenophon* (“той, хто передає думки Зевса”) [Дворецкий I, с. 735], пор.також збережені в українському антропоніміконі завдяки святцям імена *Зіновій* (*Zen* “Зевс” + *bios* “життя”), *Зенон*, *Зінаїда* (*Zena* – акузатив від *Zeus* Зевс + *eidos* “вид, вигляд: подібна до Зевса) [Скрипник, Дзятківська.1996, с. 60, 140]. Пор. ще антропоніми *Apollonios* [Дворецкий I, с. 208], *Demetrios* – Деметрин, той, що відноситься до Деметри (переносно – сільський) [Дворецкий I, с. 359], пор.укр. *Дмитро*. Присвячене богові ім’я – це ніби жертва, дар богові, вираз найвищої шани до нього.

Особливо разючими тут є переміни деяких давньоєгипетських наймень. Фараон *Аменофіс* (*Аменхотеп*) IV, що зішов на трон у 1372 р.до н.е., на шостому році свого правління, бажаючи усунути силу жреців бога сонця *Амона*, які стали фактичними володарями Єгипту, розігнав їх, залишив столицю Фіви, заснував нову столицю Ахет-Атон і запровадив замість панівного в державі культу *Амона* культ *Атона*, іншого бога сонця (*Атон* означає буквально “сонячний диск”). У зв’язку з цими революційними діями фараон змінив своє ім’я *Аменофіс*, яке означає “Амон задоволений”, на *Ехнатон*, що означає “корисний Атону”, “той, хто подобається Атону” [Мифы I, с. 122; Шалаби 2004, с. 6]. Фреймовий сенс цієї заміни в тому, що ім’я *Аменофіс* разом з богом *Амоном* було пересунене з першого теонімічного кола в друге, а бог *Атон* з долученням імені фараона *Ехнатон* (а фараони самі вважались богами) – уведений з другого кола в перше. Після смерті Ехнатона фараоном став *Тутанхатон*, який повернувся до Фів, відновив загальне поклоніння Атону і теж змінив своє ім’я – викинув з нього *Атона* і увів *Амона*, тобто став *Тутанхамоном*, відомим світові завдяки своїй нерозграбованій гробниці [Шалаби 2004, с. 6].

Ще одним аргументом включення теоніма до першого індивідуального кола є поезія. У творах Т.Г.Шевченко слово *Бог* ужито 634 рази, а *Господь* – 121:

“Борітеся – поборете, Вам *Бог* помагає!”, “хто матір забуває, Того *Бог* карає”, “Молюсь, *Господи*, внуши їм Уст моїх глаголи” [Словник мови Шевченка т.1, с. 34-37, 149-150]. Шевченко нерідко звертається до Бога критично, з осудом: “я так люблю Мою Україну убогу, Що проклену *Святого Бога*, За неї душу погублю!”, але і в таких інвективах видно, що йдеться про рідне, близьке. У О.С.Пушкіна, до речі, лексему *Бог* ужито 917 разів, але тільки 246 з цих ужитків прямо називає християнського Бога: “Как труп в пустыне я лежал, И *Бога* глас ко мне воззвал”. Решта ужитків є переносними або стосуються язичницьких богів. *Господь* у О.С.Пушкіна названий 105 разів: “Царю небес и *Господу-Христу* Пою стихи на лире богомольной” [Словарь языка Пушкина, т. 1, с. 143-146, 525-526]. Ясно, що і у Шевченка, і у Пушкіна *Бог*, *Господь* перебували у першому, найближчому колі їх ментальних лексиконів.

Це можемо сказати за тими ж параметрами і про У.Шекспіра, у творах якого God – Бог з’являється 942 рази, Lord – Господь Бог ще частіше, 3178 раз, але в панівній більшості ця лексема стосується у Шекспіра не бога, а людей: титул, ввічливе звернення, господар, чоловік тощо. Пор. ще стосовно Бога: Almighty – Всемогутній (8 разів), Creator – Творець (1 раз) [Frequency Lists].

У Київській Русі християнство на державному рівні, після невдалої спроби князя Аскольда 860 р. [Брайчевский 1988, с. 38], було запроваджене князем Володимиром у 988 р. Однак з X ст.десь до ХУІІ в Україні та особливо на півночі, в Росії й Білорусії, зберігалось двовір’я, тобто люди поклонялись не тільки і не стільки християнському Богові, а й язичницьким божествам. Двовір’я тривало доти, доки у людей ці божества залишались у першому теонімічному колі. У багатьох у першому колі поряд з язичницькими міфологемами знаходилося місце і для християнських міфологем. Зрозуміло, що двовір’я закінчилося не одразу у всіх людей – воно кінчалося індивідуально, для кожної людини окремо. Як тільки останній язичницький бог переходив у ментальному лексиконі людини з першого теонімічного кола до другого, а в першому колі утверджувався християнський Бог, двовір’я для цієї людини закінчувалося. Такі люди були, безперечно, ще в X ст. (хоча б сам князь

Володимир), були в невеликій кількості, можна думати, й після ХУІІ ст. Адже створена вже в ХХ ст. зусиллями Лева Силенка РУНВіра з її поклонінням Дажбогу знайшла в Україні якусь кількість прихильників. Однак для того, щоб ствердити у когось у ХХ-ХХІ ст. наявність Дажбога у першому теонімічному колі, треба пересвідчитись, що це – дійсна, реальна віра, а не політичні чи інші уподобання.

У атеїстів перше теонімічне коло є порожнім. Проте така порожність призводить до психологічного дискомфорту. Відсутність певного кола в індивідуальному онімічному фреймі (особливо – першого кола) свідчить про якісь порушення в ментальному лексиконі. Газети писали (квітень 2005 р.), що уславлена актриса Наталя Гундарева на п'ятому році після тяжкого інсульту і перед відходом в інший світ перестала впізнавати своїх близьких людей, тобто фактично втратила перше коло антропонімічного фрейму. Однак ментальний лексикон, поки він діє, незалежно від свідомості людини самоорганізується. У даному випадку спорожніле перше антропонімічне коло заповнилося найменнями лікарів та медсестер, які лікували Н.Гундареву.

Щось подібне можна сказати про порожнє перше коло теонімічного фрейму. Воно має бути чимось заповнене. Віра потрібна людині. Відсутність у першому теонімічному колі Бога, незалежно від того, як, у якій формі і в якій релігії він постає, заступається різними ерзацами. Хтось вірить чи вірив колись у комунізм, фашизм, НЛО, у переселення душ, хтось вірив у царя-батюшку, у Кромвеля, Наполеона, Сталіна, Гітлера або, скажімо, у Лінкольна чи Мартіна Лютера Кінга. Хтось вірить у полтергейст, у бумбарашку чи просто у нечисту силу. Порожнє перше теонімічне коло атеїстам навряд чи приносить насолоду.

Друге теонімічне коло – наймення богів, міфічних істот, взагалі культові власні назви, що складали віру предків даного етносу. Для скандинавів, нині християн, у другому теонімічному колі, крім уже згаданих *Одіна* (верховний бог) і *Тора* (бог війни і грому), це *Улль* (лучник і лижник), *Ньйорд* (бог плодючості й моря), його сестра і жінка *Нерус*, *Локі* (шахрай і жартівник), *Фрейр* (бог плодючості, син Ньйорда), *Фрейя* (його сестра, богиня плодючості,

кохання й краси), *Фрігг* (дружина Одіна) та ще довгий ряд інших богів. Це не означає, що всі скандинави знають увесь цей теонімічний ряд. Хтось знає всі, більшість – не всі, але майже кожен знає *Одіна*, *Тора* і *Фрейю*, і буквально кожен відноситься до об'єктів поклоніння своїх предків позитивно, з додатними емоціями, бо то частина рідної історії, бо то твоє власне минуле. Відзначимо й те, з якою ніжністю Ліна Костенко говорить про давніх українських (слов'янських) язичницьких богів (2.1). Пор. також у В.Стуса: “Блукає старезний *Волос* привидом із вертепу. Та прозимом осінь віє, німує земля *Сварога*” [Стус 1992, с. 230], у Є.Маланюка: “Це ж тисяча – яка засиніла весна? У котре ж це гряде *Ярило* із дарами?”, “І спогад золотіє, як кохались У бурях квітня, в ворожбі *Купала*” [Маланюк 1991, с. 66, 209]. Слушно сказано з приводу цих рядків: “Хоч то і язичництво, а поет його шанує, бо воно своє” [Ю.Карпенко 2002, с. 104]. У своїй поемі “Республіка янголів”, присвяченій Помаранчевій революції і тому жанрово визначеній як “помаранчева феєрія” [Лубківський 2005, с. 4-5], Роман Лубківський звертається й до слов'янського пантеону: “У виквіті правікового зілля - | Сарматський меч. Збручанський *Світовид*”. Тут ідеться про західнослов'янського бога війни, ім'я такого – *Святовит*. Його кам'яна чотириглава скульптура винайдена в річці Збруч. Уважають, що це ім'я – епітет грізного бога, який у східних слов'ян іменувався Перуном [Мифы, т.2, с. 420-421], хоч існує також його ототожнення з Дажбогом [Головацький 1991, с. 18-20]. Втім, Р.Лубківський передусім використовує своє перше теонімічне коло. Його поема сповнена християнської символіки й християнської онімії: “Над нами *Бог* і поміж нами *Бог* - | Помаранчевий німб над головою”, “І ходить *Бог*, біблійний *Саваот* | З оранжевою стрічкою на ризі”, “О брук, шахтарю, каскою грими, | Щоб ласкою *Спасителя* і *Спаса* | Таки, нарешті, скористались ми”, “І *Мати Господня* помітила диво, | І щастя благала для них милостиво | У *Господа-Сина*, розп'ятого в злобі, - | Він був на Майдані у людській подобі”. Високий, визначальний для України сенс Помаранчевої революції поет вдало позначив найвищими, найдорожчими символами. Антична міфологія у його поемі лише

промайнула, як компонент української історії: “Химерна мішанина первнів. Слід / Античних міфів, смальта Візантії”.

Тим не менш антична міфологія у світовій літературі представлена дуже обсяжно і яскраво. З тою ж прихильністю, як і до предківських богів, звертається до теонімів античної міфології Ліна Костенко (2.1) – і не тільки вона [пор. Масенко 1987]. Це – давня риса усієї світової культури. Пор. хоч би у Ф.Сідні (1554-1586), поета англійського Відродження: “*Venus is taught with Dian’s wings to fly [...] | Virtue’s gold now must head my Cupid’s dart*” [English Sonnets 1990, p. 124], у Д.Г.Росетті (1828-1882), поета і художника, одного з засновників мистецького братства прерафаелітів, в описі картини “Весна” Сандро Боттічеллі: “*Flora, wanton-eyed | For birth, and with all flowrets pranked and pied: | Aurora, Zephyrus with mutual cheer | Of clasp and kiss the Graces circling near*” [English Sonnets 1990, p. 480].

Антична міфологія має бути захищена, поряд з рідними, але залишеними в далекому минулому язичницькими божествами предків, до другого теонімічного кола народів усієї Європи і Америки, якщо не всього світу. У більшості видатних художників Відродження та їх наступників у Італії, у Фландрії (Рубенс), у Франції (Пуссен) сюжети з античними богами та героями (друге теонімічне коло) можуть досить успішно позмагатися з сюжетами християнства (перше теонімічне коло). Якщо художники й скульптори зображали міфологічні сюжети, красу античних богів і особливо богинь, то у вербальному вжитку антика набула переважно символічного сенсу – *Марсом* називали хороброго воїна, *Венерою* – красуню, *Афіною* – мудру жінку, *Фортуною* – щастя (матеріальне) тощо. Передусім це відбилося в художній літературі, але не лише там. Нагадаємо слова Т.Г.Шевченка: “Старенька сестро *Аполлона* | Якби ви часом хоч на час | Придибали-таки до нас”. У Оскара Уайльда теж переносне, символічне використання античної міфології: “These are letters which *Endymion* wrote” – поет називає Ендіміоном – красенем, що по волі Зевса заснув безсмертним сном, зберігаючи вічну юність – англійського поета Джона Кітса, який є автором поеми “*Endymion*”; “*Flashes my Faun*”

[Wilde 1979, p. 116, 118]. Пор. ще у А.Конан Дойля: “A man entered who could hardly have been less than six feet six inches in height, with the chest and limbs of a *Hercules*” [Doyle 1965, p. 22].

Звичайно, античні теоніми і міфоніми не завжди символи. Залежно від потреб і зображуваної ситуації вони можуть виявлятися рівними самим собі. Так, У.Шекспір у п'єсі “*Titus Andronicus*”, дія якої відбувається у Древньому Римі, говорить: “See, here’s to *Jove*, and this to *Mercury*; This to *Apollo*” [Shakespeare1993, p. 712]. В поемі Т.Г.Шевченка “Неофіти” [Русанівський 2002, с. 85-86] з прямим сакральним значенням ужито цілу групу античних теонімів: 1) бог шлюбу *Гіменей*: “Та, помолившись *Гіменею* | В своїм веселім гінекею, | В чужий веселий одвела”; 2) богиня кохання *Венера*, вона ж *Кіпріда*: “лицяються гетери | І перед образом *Венери* | Лампаду світять”, “жриця | *Кіпріди*, оргії цариця”; 3) верховний бог *Юнітер*: “Ходили благаги у Афіни *Юнітера*”. Однак є тут і переносний ужиток античної міфонімії. Вираз “Та й поклонялися *Пріану*” відповідно до спеціалізації бога (чуттєві насолоди) означає зовсім не поклоніння цьому божеству. Та головне не це. На античній міфології побудована чільна онімічна опозиція поеми. Головний герой, що згодом став християнином і був розтерзаний у Колізеї, при першій згадці порівнюється з *Алкідом*, тобто *Гераклом*: “Радіє мати: В *Алкіда* син її росте”, а потім до кінця і сам іменується тільки *Алкідом*, пор.: “Твій син *Алкід* пішов за ними | І за апостолом святим”. Кесар, володар Риму, дещо умовно названий *Нероном* (“Либонь за Декія царя? | Чи за *Нерона* сподаря?”), який і звелів знищити християн, проголошений богом – *Юнітером*: “Вони на раді й присудили, | Щоб просто кесаря назвать | Самим *Юнітером*, та й годі”, “Перед *Нероном*, | Перед *Юнітером* новим, | Молились вчора сенатори”, “П’яний кесар, | Постригши сам себе в *Зевеса*, | Завдав *Зевесу* юбілей”, “Кругом в три лави оступили | *Зевеса* ліктори. За ним, | Твоїм *Юнітером* святим, | Залізну браму зачинили” [Шевченко 1964, с. 294-299].

Поема “Неофіти” – про змагання християнства з язичництвом, про муки перших християн, про кров і смерть, але поет засуджує зовсім не язичництво як

таке, а суспільну деспотію римських (і всяких!) володарів. Робить це він передусім онімічним способом: 1) і відважний мученик-неофіт, і жорстокий язичник кесар одержують імена з античної міфології – *Алкід* (у підкреслено позитивному значенні) та *Юнітер* (у ще гостріше підкресленому негативному контексті); 2) античні міфоніми грецького та римського походження умисне переплутуються. Т.Г.Шевченко прекрасно знав, що *Алкід* – то грецьке, спеціально поєднав римську *Венеру* з грецьким епітетом Афродіти *Кіпріда*, а кесаря, поймає називає і Зевесом; до речі, мати Алкіда ходила благоді *Юнітера* в *Афіни*, тобто в Грецію; 3) деталі поклоніння античним богам нагадують християнські обряди (“перед *образом* Венери | *Лампаду* світять”, “Молилася своїм пенатам”). Отже, возвеличуючи християнство, пор.: “Тойді вже сходилла зоря | Над Віфліємом. Правди слово, | Святої правди і любові | Зоря всесвітня зійшла!”, Т.Г.Шевченко не збирається заперечувати культурну цінність античної міфології. Для Шевченка антична теонімія залишилась у другому онімічному колі.

Взагалі, друге теонімічне коло у сучасної людини, хоч якось причетної до культури, заповнене античною міфологією, як правило, у більшій мірі, ніж предківськими язичницькими теонімами. У складеному нами асоціативному онімічному словнику (3.2) до стимулу *Перун* названо асоціацію *Зевс*, а до стимулу *Юнітер* Перуна не названо. Зате названо, до речі, асоціації *Зевс*, *Зевс у римлян*, *римський Зевс*, навіть *синонім Зевса*. На рівні символів антична теонімія залишається живою й сьогодні. Наприклад, поет Володимир Базилевський у віршах, опублікованих у квітні 2005 р., говорить: “І пасує їй вічний тон, | до лиця цей анахронізм. | повертається | *Аполлон*. | Усміхається | *Діоніс*”. Це – про Музу взагалі. А це про одну з них, покровительку поезії: “Та гори й степ обожнює *Евтерна* / й горизонталь – розгін у вертикаль” (з газет).

Гортаючи сторінки різних творів – не тільки поезії – раз у раз натрапляєш на образи античної міфології. Катя Валова у “Книзі знаків”, звернулася навіть до міфологічної гідронімії: “Є три древні ріки – *Мнемозіна*, *Ахерон* і *Лета*. Ріка пам’яті, ріка мертвих і ріка забуття. Вода з першої ріки дозволяє зберігати

спогади про тих, кого ми любимо. Вода другої ріки дає спраглому всезнання, відкриває потаємне. Це не приносить щастя – знання примножує скорботу, але надає вишуканості нашій журбі. Третя ріка – Сладим-ріка. Вона приносить радість заспокоєння в біді, допомагаючи вгамувати біль утраченої любові. Носій інформації – *Мнемозіна*” [Валова 2004, с. 95-96].

У К.Валової не просто міфологія, а дещо зсунута міфологія. Усі знають богиню пам'яті Мнемозіну, матір дев'яти муз, знають сенс виразу *канути в Лету*. Однак Валова пише не про це. За свідченням Павсанія, грецького історика II ст.н.е., в Беотії поряд протікали два джерела, стумки, не ріки – *Мнемозіна*, вода якої посилювала пам'ять, та *Лета*, з протилежною дією [Словник ант.міф. 1989, с. 144]. Це вже інша *Лета* знаходилася в Аїді, царстві мертвих, у якій душі померлих забували все своє земне життя. *Ахерон*, у більш уживаному написанні – *Ахеронт*, за повною основою цього імені (хоч по-грецьки в називному відмінку дійсно вживалася форма *Acheron*) протікає в Епірі, впадаючи в Іонійське море. Зевс, за легендою, покарав цю річку, що вгамувала спрагу титанів, скинувши її в Аїд, де вона стала притокою Стіксу [Сл.антич., с. 67], тобто – дійсно рікою мертвих. Ніякого всезнання Ахеронт не давав, це вже міфологія К.Валової, а не антична. Однак ця суто індивідуальна “міфологія” цікаво осмислена й гарно викладена. Ми розглянули цей приклад з такою докладністю тому, що він добре ілюструє буття міфонімів і всіх онімів узагалі у ментальному лексиконі. Ментальне “присвоєння” оніма, перетворення його на “мій” онім так чи інакше, більше чи менше видозмінює його семантику, наповнюючи її суб'єктивними компонентами або гублячи компоненти об'єктивні.

Загальна тональність уживаних античних теонімів – висока, лірична, позитивна. Кепкування над антикою, наявне і художньо зумовлене в “Енеїді” І.П.Котляревського, яке швидко і широко розповсюдилося в його епігонів і тому одержало не зовсім справедливе визначення “котляревщина”, відійшло в минуле, що добре показала Л.Т.Масенко [Масенко 1987]. Однак рецидиви тої “котляревщини”, особливо в гумористичних творах, живуть і досі. Так,

пародист, віднайшовши в Степана Процюка okazіоналізм *Зевсоюпітер*, побудував цілу низку аналогів, завдяки чому підняв на глум не стільки С.Процюка, скільки античну міфологію: “Й *Зевсоюпітер* зубожів, | Бо мав не лиш *Героюнону* - | Був ласий до жінок чужих [...], | Які маєтності плодити | Ведуть *Амурокупідони* | І ці ... *Венероафродіти*”. Пародія ця видрукована не колись давно, а в 2005 році, в журналі “Перець” (№ 3, с. 7). Це – теж своєрідне присвоєння античних теонімів, жартівливо перекалічених.

Третє індивідуальне теонімічне коло обіймає оніми, що стосуються чужих вірувань, яких не сповідує і не сповідував раніше даний етнос чи даний конкретний представник цього етносу. Хто не знає таких теонімів, як *Будда*, чи наймень найвищих представників релігії індуїзму? Переусім ідеться, зрозуміло, про тріаду – тримурті – вищих індуїстських божеств, що іменуються *Брахма*, *Вішну* й *Шива*. До них у багатьох людей, що не сповідують індуїзму, долучаються *Індра* (громовержець, бог війни), *Лакшмі* (богиня краси і щастя, дружина Вішну), *Деві* (войовниця, дружина Шиви), *Сарасваті* (богиня мудрості) та ін.

Проте список індуїстських богів – нескінченний. Традиційно індуїстський пантеон включає 33 боги, яких усіх у Європі і в більшій частині Індії назвати, окрім фахівців, що спеціально цим займаються, не зміг би, гадаємо, майже ніхто. Хіба що хтось назвав би з 12 богів-адітьїв (тобто дітей богині Адіті) найвідоміших *Мітру* й *Варуну*. Назване – лише верхівка індуїстського міфологічного айсберга. Приміром, у “Махабхараті” є “Гімн тисячі імен Вішну” [Мифы, т. 1, с. 239], у тім числі, до речі, *Харі*, *Мурарі*. А ще було 10 аватар, тобто перероджень Вішну, кожна з яких має своє ім’я. Найвідоміші з них – *Рама* (подвиги Рами описані в “Рамаяні” та інших індійських творах); *Кришна* (кришнаїзм став найвідомішим напрямком індуїзму, поширюючись і за межі Індії; певна мода на Кришну з’явилась і в Європі, у тім числі і в Україні).

У психолінгвістичному експерименті, який нами було проведено, на стимул *Кришна* (3.2.29), з’явилися, крім географічних (*Індія* – 17, *Китай* – 1), такі цікаві реакції: *Рама*, *харі Рама* – 2, *Вішну* – 1, а також *харі* – 8, *харе* – 4, *хайре* –

1, *бог добра* – 1; навіть “*Бхагавад-гіта*”, поема, вставлена в “*Махабхарату*” і присвячена Кришні [Мифы, т. 2, с. 16]. Ці дані якоюсь мірою окреслюють не таке вже й маленьке третє коло індивідуального теонімічного фрейму. Додаймо, що кришнаїтів серед учасників експерименту не було.

Усе одно переважна більшість індуїстської міфології, надто щедрої на імена, потрапляє – як в Англії, так і в Україні – у четверте теонімічне коло. Адже не тільки Вішну мав тисячу імен. Приміром, переможну богиню *Деві* чимало людей знає, а її інші імена-епітети – *Парваті, Дурга, Гаурі, Калі, Ума, Чандіка* та інші далекі не всі люди знають. В індуїстський пантеон входила зокрема група богів, що звалися рудрами. Ці боги були пов’язані з повітрям і богом грози та гніву *Рудрою*, звідки їх назва. Так ось рудр було спочатку вісім: *Ашані, Бхава, Ішана, Махадева, Пашупаті, Рудра, Угра, Шарва*, а пізніше стало одинадцять, причому всі вони, крім найголовнішого – *Рудри* – вже мали інші імена: *Бхаямкара, Бхішана, Матіман, Махан, Махатман, Пінгалакша, Рітудхваджа, Ручі, Урдхвакеша, Шучі* [Мифы, т. 2, с. 389]. Можемо сподіватися, що індологи ці наймення знають. Численне багатобожжя, у комбінації з багатоіменністю кожного з богів, призводять до того, що індуїстська теонімія більшою мірою потрапляє в четверте теонімічне коло і лише в незначній кількості (меншій чи більшій – то залежить від спеціальності, інтелектуального рівня, зацікавленості тощо) – зберігається у третьому індивідуальному колі. Це зауваження з деякими застереженнями можна адресувати не тільки носіям інших релігій, а й тим, хто сповідує індуїзм. Застереження полягають у тому, що для прихильників індуїзму йдеться про поділ теонімії не між третім і четвертим колами, а між першим і четвертим. Зрозуміло, вішнаїт, шиваїт, кришнаїт чи прихильник іншого відгалуження індуїзму чи його територіальної варіації тих богів своєї релігії, яких він знає, тримає біля серця, у першому, найближчому колі. Однак усіх богів індуїзму і всі їх імена він не знає – вони для нього знаходяться за межами ментального лексикону, тобто в четвертому колі.

У четвертому колі й більшість буддистських теонімів – навіть для самих буддистів. Для такого на перший погляд дискусійного твердження є дві причини. По-перше, це твердження спирається на специфіку буддистського віровчення. Власне, у кожній релігії теонімів більше, ніж богів, що ми показали на прикладі індуїстської міфології. Основний теонім обростає так званими епітетами (*Афродіта – Кіпріда, Басілея, Пелагія, Анадіомена, Митрія* тощо), додатковими найменнями, пор. монотеїстичне християнське *Бог, Господь, Саваоф, Єгова (Ягве)*. Це пов'язано передусім – але не тільки – з древньою вірою у магічний зв'язок імені та його носія, а відтак – з приховуванням, табуванням “справжніх” імен. Як зазначила Н. Верещагіна, “табування імені, ритуальна зміна його, заміна різними епітетами і апелюваннями призводили до численної кількості т.зв. “несправжніх”, “явних”, з одного боку, та “істинних”, “таємних”, з другого, імен” [Верещагіна 2004, с. 178-179]. У буддизмі ж і богів багато, і імен у кожного бога теж. У буддизмі боги якоюсь мірою вищі за людей, а якоюсь – нижчі (бо не можуть досягти нірвани). Будди та бодхісатви (особи, які готуються стати буддами) – то фігури, що мають вищий статус, ніж боги та люди. При цьому буддою може стати і людина, і міфічна істота. Нинішній Будда, якому поклоняються буддисти, - це історично реальна людина *Шак'ямуні*, що жив у Північній Індії десь у 566-476 рр. до н.е. [Мифы, т. 2, с. 637]. До *Шак'ямуні*, за буддистським віровченням, було шість будд: *Вішвабху, Вінашіна, Шікхіна, Кракучханду, Канакамуні, Каши'яну*. Після *Шак'ямуні* в майбутньому з'явиться будда *Майтрея*. Взагалі число будд є нескінченним, бо світ – не один, світів існує більше, ніж піщинок у річці Ганг, і в кожному світі були і є будди. При цьому кожен будда має безліч утілень (кожне втілення – зі своїм ім'ям), його оточує безліч богів – і все це онімічно позначене.

По-друге, буддизм має різні течії, з них три головні – хінаяна, махаяна й ваджраяна. Кожна течія помітно розрізняється і міфологією, і складом теонімів. Поза тим, широке розповсюдження буддизму в Китаї, Тибеті, по всій Південній, Центральній та Східній Азії призвело до появи численних його локалізацій з включенням до буддистської міфології місцевих богів. Теонімія буддизму значно

розширилась і завдяки міфологізації реальних історичних осіб, що особливо притаманно цьому віровченню з його толерантністю й відкритістю. Склад буддійської міфології став безмежним, дійсно порівняним з піщинками Гангу.

Не випадково Артур Кларк у своєму фантастичному оповіданні “Дев’ять мільярдів імен” місцем дії обрав буддійський монастир у Тибеті. Вже триста років монахи вибудовують тут “список, який включав би всі можливі імена Бога” і звертаються за допомогою для прискорення роботи до комп’ютера. Позиція ламі-замовника: “All the many names of the Supreme Being – God, Jehovah, Allah, and so on – they are only man-made labels” [Clarke 2001, p. 436]. Характерно, що серед цих вигаданих людиною лейблів-теонімів Будду лама не назвав. Зате сказав, що “somewhere among all the possible combinations of letters that can occur are what one may call the *real* names of God”. Ось вони й хочуть записати всі можливі буквосполучення і серед них опиняться й справжні імена Бога. Цю роботу, на яку монахам потрібно ще п’ятнадцять тисяч років, комп’ютер виконає за сто днів.

Двоє американських програмістів, що обслуговують комп’ютер, довідались про очікуваний у монастері результат роботи: повний перелік Божих імен завершить мету існування людства й призведе до кінця світу: they believe that when they have listed all His names – and they reckon that there are about nine billion of them – God’s purpose will be achieved. The human race will have finished what it was created to do, and there won’t be any point in carrying on. [...] When the list’s completed, God steps in and simply winds things up” [Clarke 2001, p. 438].

Програмісти не вірять у такий фінал і, боячись гніву монахів, залишають монастир перед завершенням роботи комп’ютера. А в час завершення ніби втарчають тілесність, а на небі одна за одною гаснуть зірки...

Коментатор В.Фініков бачить у цьому оповіданні “блискучий жарт”, “дотепну містифікацію” і відмовляється вважати його філософською алегорією [Фініков 1966, с. 314]. На фоні сучасних природних і антропогенних катаклізмів дане оповідання не схоже на жарт. Дев’ять мільярдів – то забагато, але ця цифра не видається такою вже астрономічною при зіставленні з безліччю

індуїстських і особливо буддійських теонімів. При цьому багатоіменність одного об'єкта, як ми пересвідчилися, є характерною рисою теонімії. Іншою її рисою, особливо характерною для древності, є обмеження чи взагалі заборона вжитку “істинних” імен Бога, що було характерно, серед іншого, для індуїзму та раннього християнства. Тому теонімічний аспект оповідання А.Кларка не варто недооцінювати. Це – взірць яскравої теонімічної філософської фантастики. Водночас – взірць безмежності четвертого кола індивідуального теонімічного фрейму. Фантастичний його компонент – у тім, що будуються теоніми, відсутні у ментальному лексиконі будь-якої людини на Землі. Отже, вони відсутні і в загальному, мовному теонімічному фреймі, тоді як реальний мовний теонімічний фрейм включає й оніми четвертого індивідуального кола, тому що в мові мозку окремих людей – хай і розкидані невеликими групами – вони наявні.

Тут доцільно згадати відомі слова російського поета Федора Тютчева “мысль изреченная есть ложь”. Уживаючи когнітивну термінологію, її можна переформулювати на той спосіб, що концепт є значно багатшим за слово, а слово – бідніше за концепт. Цей коментар, без звернення до когнітивної лінгвістики, належить М.Бахтіну: “сказане слово – смертна плоть сенсу” [Бахтин 1979, с. 117]. З іншого боку до схожої думки ще в 1855 р. прийшов Уолт Уїтмен: “порожнеча, яку створюють потрібні, але невжиті слова, набуває іноді невимовно смердючого, трупного сенсу. Вона говорить голосніше за язика”. Аллен Рід, навівши ці слова, додає: “Багато часу знадобилося для повного розуміння слів Уїтмена” [Read 2003, р. 9]. Йдеться, власне, про те, що в ментальному лексиконі Артура Кларка концептуальне наповнення його оповідання було багатшим, ніж вилилося на папір, а потім, у перекладі на іншу мову перетворилося у сприйнятті коментатора на жарт. Однак цей “жарт” дозволяє по-філософськи глибоко пізнати вагомість теонімії й теонімічного фрейму людини й людства.

2.5. Індивідуальний ергонімічний фрейм

Анна Вежбицька дійшла висновку: „Оскільки головна функція суб'єкта полягає в ідентифікації елементів позамовної дійсності [...], то будь-які вирази, здатні ідентифікувати свої денотати, можуть виконувати роль суб'єкта. Звичайно, головне місце серед них займають власні назви” [Вежбицька 1982, с. 242-243]. Видатна спроможність власних назв до ідентифікації денотата (оскільки називають одиницю, виділяючи її тим самим з будь-якої множини інших денотатів) нерозривно пов'язує їх з позамовною дійсністю, тим самим надаючи їм фреймових властивостей. Ми обстоюємо думку, що онімічні фрейми найдоцільніше розглядати в умовах розмежування, з одного боку, загальнономовних та індивідуальних фреймів (2.2), а з другого – розмежування їх за розрядами власних назв. Тут, безперечно, можливі й інші підходи, аж до розгляду фреймової природи окремого оніма. Однак для пізнання сутності онімічного сектора ментального лексикону, для розкриття когнітивних функцій онімів у мові мозку доречно вивчати власні назви у їх типових зв'язках з позамовною дійсністю, які зрештою і формують розряди власних назв.

У згоді з позицією Ч.Філмора (2.1) Ейдрієнн Лерер дотримується погляду, що для вивчення власних назв концепція семантичних полів як така, що обмежується тільки мовним рівнем і не виходить у позамовну дійсність, є неефективною: „ хоч концепт семантичного поля є важливим, його недостатньо. Щоб мати справу з онімами, нам потрібні обсяжніші терміни, наприклад, фрейми або домени. В той же час не дуже продуктивно говорити про наймення та найменування в цілому, оскільки кожен фрейм (домен, клас сутностей) має різні схеми. Що вважається придатним найменням для одного типу об'єктів, непридатне для інших. Навіть для близько пов'язаних категорій, таких як домашні улюбленці та скакові коні, використовують схеми наймення різних типів. В той же час аналіз семантичних полів, які мають справу тільки з лексемами, також є недостатнім, оскільки імена (оніми – О.К.) є обсяжнішими, ніж лексеми” [Lehrer 1992, р. 137]. Йдеться, отже, про те, що оніми ліпше вивчати не в системі трірівських семантичних полів, а в системі фреймів чи

дрібнішої категорії – доменів, оскільки те й те скероване не просто на лексеми, а на їх зв'язок з об'єктивною дійсністю.

У цьому ключі розглянемо й ергоніми – власні назви розмаїтих об'єднань людей, як вони шикуються в мозку індивіда. Звісно, віртуальні, вигадані ергоніми можуть бути якими завгодно, що зрештою стосується й усіх інших письменницьких онімів. Наприклад, вони можуть скеровуватися на диявола, як це сталося в оповіданні А.Бестера “Will You Wait?” (1.4), а можуть – на гумор, як у трагікомедії Г.Шияна „Вас багато!”, де у першій дії маємо: „Будь-яка пора року 1990-го. Місце – банальний сільській „Продмаг”; у другій дії: „Час дії – 2005 рік. Місце – приміщення колишнього банального „Продмагу”, приватизованого, реставрованого, євроремонтованого і перейменованого на „Ессен унд трінкен”. Покупець не хоче купувати копченої мойви: „Щось вона в тебе пожмакана. Візьму он у „Клеопатрі” або „Сарматі”. Чи в „Алдані”. Там також є. Або в „Світлані”. Проблем нема” [Шиян 2005, с. 8].

З мойвою проблем дійсно нема, аби гроші були, а ось з назвами, і передусім з ергонімами, проблеми є. Який не банальний „Продмаг” – універсальний для кожного поселення України (у містах „Продмаги” розрізнялися за номерами), але назва вказує на призначення: *продуктовий магазин*. А як пов'язати з продажем продуктів „Клеопатру” чи „Сармат”? Фірмоніми з переходом до ринку розквітли буйним квітом, але в багатьох випадках утратили свою інформаційну функцію. Це констатував, спеціально вивчивши питання на матеріалах Закарпаття, Олег Белей [Белей 1999, с. 24]. На вагомість адекватного фірмоніма вказують і інші дослідники. Так, Паула Сьоблом зазначає: „лексичне значення наймень компаній (тобто фірмонімів – О.К.) практично виявляється дуже важливим: „неправильне” ім'я може навіть призвести до необхідності його зміни” [Sjoblom 2004].

Письменники не тільки утворюють „свої” ергоніми, а й усіляко їх обігрують. Р.Чандлер пише про китайські магазини: “any Oriental store, Нооу Phooey Sing – Long Sing Tung” [Chandler 1983, р. 80], уводячи у ці вигадані псевдокитайські ергоніми англійські сленгові слова *hooey* – дурниці, *phooey* –

тьху та просто недоречно *sing* – співати, *long* – довгий. Діана Мейсон згадує назву мотелю *the Seahorse Motel* і тут же продовжує: “The proprietor of *The See Whores* (as the locals called it) was in no rush to call in the cops” [Mason 2002, p. 150]: паронімічне зближення [si: ho:s] і [si: ho:z] перетворило „Морського коника” (назва мотеля) в щось пейоративно-жартівливе: „Побачити повій”. Джон Ірвінг грає з найгрізнішою фашистською інституцією *СС*: “It must have been a meeting of the *S’s* from the fourth district. Freshly sewn, their nametags glow: P.Schnell perhaps, and G.Schritt, with F.Samt, J.Spalt, R.Steg and O.Schrutt – just to name some ordinary names” [Irving 1997, p. 125]. Це збіговисько подається як зустріч *the S’s*, бо в усіх учасників „щойнопришиті ярлики” із „звичайними іменнями” (по суті – дібраними кличками), що починаються на *S*. Тобто зустріч „есів”. Проте запис *the S’s* – то прозоро зашифроване *SS*. Лоренцо Каркатерра наводить назву банди (це теж ергонім) *KKK* і дає її розшифровку: “They called themselves *the KKK, the Kool Knight Killers*” [Carcatterra 2002, p. 289], тобто „Круті нічні лицарі-вбивці”, з накладанням омофонів *night* – „нічний” та *knight* – „лицар” (обидва слова вимовляються [nait]) і з омофонічною заміною *cool* – „крутий” на *kool* – „погляд” (жаргонізм): вимова [ku:l]. Головне, що за цим першим шаром іде другий: у США з 1865 р.існує не раз заборонювана, підпільна расистська організація *KKK* – *Ku Klux Klan*, скерована передусім проти негрів [Томахин 1999, с. 265]. Письменник ніби мимохіть зараховує дібраним ергонімом до бандитів і цю організацію.

У письменників це просто онімічна гра – для створення підтексту, для зацікавлення читача, для майстернішої побудови тексту. У політиці така гра може ставати гострою зброєю. Після утворення партії „Солідарність жінок України” недоброзичливці одразу з цієї назви (а власні назви партій, політичних рухів, течій – виразні ергоніми) утворили аббревіатуру „СолЖУ”, що по-російськи означає „збрешу”. Поява партії „За єдину Україну” теж супроводжувалася східною аббревіатурою (і теж російськомовною): „За ЕДУ”, з наступною трансформацією – „За ЕДУ”, звідки і *ЕДА* („їжа”), і *заєдун* (функціонер цієї партії), і *ЗАЕДУ* „заїду” (натяк на можливу бійку). Коли

пломеніла Помаранчева революція і гримів Майдан, на Сході деякі політики почали розмови, скеровані на відмежування, аж до утворення автономної республіки. Серед пропонованих її гіпотетичних назв – „Південно-східна українська автономна республіка”. Майдан одразу відповів саркастичною аббревіатурою *ПІСУАР*. Вдалих вихід із аббревіатурних труднощів знайшов російський ліберальний блок Г.Явлинського. Адже політичні суперники розташували лідерів цього блоку таким чином: Болдирев – Лукін – Явлинський і за першими літерами прізвищ утворили відповідну аббревіатуру. Однак члени блоку швидко зорієнтувалися й переставили Г.Явлинського на перше місце, наслідком чого було створення назви „Яблуко”.

Тут, у назві „Яблуко”, маємо вже самогру, яка ще в гострішій формі виступає а аббревіатурі „КиШ”, що нею позначають петербурзьку панк-рок-групу „Король и Шут” самі учасники цієї групи (з газет). Адже ця аббревіатура приховує сенс „геть!”, оскільки фонетично збігається з вигуком для відгону птахів – рос. *киш, ки, кыш* [БАС, т. 5, с. 981], укр. *киш*.

Утім, це аббревіатура з від’ємним підтекстом. Євген Черноіваненко підмітив у сучасній одеській ергонімії численні випадки від’ємного підтексту у повній, нетрансформованій, але просто невдалій назві, пояснюваній „типово сучасним явищем, коли не дуже обтяжені знаннями в галузі історії культури бізнесмени з „нових” дають своїм підприємствам назви, значення яких вони не знають” [Черноіваненко 2005, с. 74]. Автор ілюструє свою думку чималою кількістю прикладів. Особливо разючими виявилися назви деяких монтажно-будівельних фірм: „*Сізіф*” (отже, плоди праці фірми – пожиттєве покарання), „*Міраж*” (отже, буде повітряні замки), „*Фундамент*” („на більше не розраховуйте”). Станція технічного обслуговування автомобілів „*Стікс*” – то антична назва ріки смерті у потойбічному світі. То що вас чекає після ремонту машини на цій станції? А чим торгують у продмагах „*Кобра*”, „*Мангуст*”, „*Пантера*”? А чим пригощають у ресторані „*Горгона*”? Стара одноманітність в ергонімії зникла, а нові можливості до розумної гармонії поки що не привели.

Індивідуальний ергонімічний фрейм реалізується не зовсім так, як уже розглянуті нами антропонімічний, топонімічний та теонімічний. Практично всі люди мають своїх кривних родичів і найближчих друзів, мають малу батьківщину, мають у душі якусь віру (перше коло). Так само тут порівняно легко виділяються і інші кола. З ергонімами справа обстоїть трохи інакше. Дуже мало людей мають у своєму першому, найближчому колі щось подібне до „ЮКОСу”, „Київстару” чи “General Motors Corporation”.

Проте можна сміливо говорити, що перше ергонімічне коло є у кожній людині. По-перше, це залежить від ставлення людини до того чи того ергоніма. Відомо, наприклад, що в Японії всі працівники концерну „Міцубісі” (це стосується і всіх інших фірм у Японії, бо це риса ментальності японців) уважають його своїм, рідним, не просто відбувають там години праці, а й вкладають туди частинку душі. Зрозуміло, що для всіх цих працівників ергонім „Міцубісі” входить до першого кола їх ергонімічного фрейму. Взагалі, фанати, що вболівають за певний спортивний клуб, за певну музикальну групу, або жінки, що обожають одяг чи парфуми певної марки, безперечно мають відповідні ергоніми в своєму першому колі.

По-друге, існує багато різних типів ергонімів. Здається, у визначенні ергоніма, яке запровадила Н.В.Подольська – „Власне ім'я ділового об'єднання людей” [Подольская 1988, с. 151], слово **ділового** є зайвим. Адже фан-клуби, які теж нерідко мають свої власні назви, знамениті англійські закриті клуби, об'єднання колекціонерів, різні релігійні об'єднання (наприклад, монастирі) – усе це об'єднання людей, а назви цих доменів – ергоніми, однак ці об'єднання не є **діловими**. Та й навчальні заклади, від дитсадків до університетів, партії і партійні блоки, військові об'єднання теж не можна кваліфікувати як ділові. Ергонімами є усілякі об'єднання людей, не тільки ділові. Більшість дослідників ергонімії приєднується до визначення Н.В.Подольської, а це вносить у обсяг даного розряду власних назв певну плутанину. Так, О.Г.Мікіна йде в розумінні терміна **ергонім** за Н.В.Подольською, але в її аналізі є й назва товариства *Société Anatole France* [Мікіна 1993, с. 10]. Н.В.Кутуза, яка змістовно розглянула

ергонімію Одеси і слушно засуджує термінологічну неусталеність у сфері ергонімії, говорить про конкуренцію термінів **ергонім** та **фірмонім** [Кутуза 2003, с. 5], хоч тут йдеться про родовий і видовий терміни. **Фірмонім** – це один з різновидів **ергонімів**, як **гідронім** – один з різновидів **топонімів**. Термінологічне позначення ще одного різновиду ергонімів – найменш видавництва – представлено в роботі С.О.Шестакової: **пресоніми** [Шестакова 2002, с. 9]. Для інших розрядів (тут доречнішою була б популярна у когнітивістів лексема **домен**) ергонімні термінологічні позначення ще не усталилися або навіть і не виникли – це завдання для майбутніх ергонімістів, бо даний розділ ономастики стає все більш актуальним і в зв'язку з ергонімічним бумом [Шестакова 2002, с. 5] притягає увагу багатьох дослідників. Тому його термінологічна упорядкованість стала нагальною потребою. Термін же **домен** видається доречнішим, ніж терміни **різновид**, **група** тощо, тому що він орієнтований передусім не на мову, а на позамовну дійсність – це там наявні домени (сукупності одиничних предметів та явищ, хоча б усі крамниці чи всі кафе), а в мові домени лиш віддзеркалюються, маючи для кожного їх складника свою назву – онім. Загалом ергонімів у світі, гадаємо, більше, ніж топонімів, лише вони не мають топонімічної усталеності і змінюються досить швидко: „Продмаг” заступається на супермаркет „Таврія В”, „Золушка” на „Кардинал”, „Черевички” на „Слісейські поля”. Відбувається це не тільки в літературі, а і в житті.

Так які ергоніми увіходять до першого індивідуального кола людини? Це назви: 1) навчальних закладів, які кінчив або де вчаться діти, – не даремно кажуть: *alma mater*; 2) установ, підприємств, заводів, де працює людина; 3) громадських, політичних, спортивних організацій, з якими пов'язане життя людини; 4) церков, молитовних домів та інших релігійних інституцій, якщо людина вірує; 5) театрів, кінотеатрів, у які любить ходити дана людина; 6) спортивних установ, клубів, якщо дана людина є спортсменом чи уболівальником; 7) найближчих чи найулюбленіших крамниць, майстерень, перукарень та салонів краси, яким людина віддає перевагу; 8) найулюбленіших

ресторанів та кафе, куди часто навідується дана людина. У принципі цей перелік можна продовжити, бо не всі ергонімічні домени було перебрано.

Кожна з цих ергономічних груп має свої номінаційні особливості, що відзначила А.Лерер. Так, для назв салонів краси окрім вказівок на власника та локалізацію (тобто антропонімічних і топонімічних наймень), „широко використовують алітерацію (*Crystal Cut and Curl*), рими (*Loxy Locks, Swirl and Curl*) і консонанс (*Scissor Wizards*). Для назв звичними є каламбури, переважно зіперті на слова *shear* (стигти), *mane* (грива), *cut* (різати) і *hair* (волосся): *Shear Genius, Mane Street Hair Stylists, A Head of Our Time, Hair It Is, A Cut Above*” [Lehrer 1992, p. 133].

Грайливий, яскравий, привабливий ергонім виконує рекламну, агітаційну функцію, збільшує кількість відвідувачів (покупців, користувачів, глядачів) і врешті-решт зміцнює економічний успіх чи суспільний вплив носія цього ергоніма. Тому після розпаду СРСР сіра одноманітність радянської ергонімії досить швидко заступилася барвистими й розмаїтими назвами. Початкове примітивне бажання слави, яка штовхала підприємця до введення в ергонім свого власного прізвища або імені чи імені своїх родичів, заступилося більш тверезим бажанням мати від ергоніма практичну користь. Так, в Одесі з’явилися такі вигадливі назви, як „*Пивна академія*”, „*Академія вікон*”, „*Містер Апетит*”, „*Містер Дог*”, „*Принц ночі*” (ресторан), „*Крик душі*” (продмаг), „*Бадьора корова*” (продукти), „*Голден бой*” (бар), у тім числі й каламбури: „*Канцкорали*”, „*Канцтовариш*”, „*Велошок*” [Кутуза 2003, с. 10-11].

Зрозуміло, антропонімічні назви від того не зникли. Наприклад, в Англії, де нинішня ергонімічна система склалася до ХУІІ ст., усе ж відантропонімічні назви займають 63 % усього ергонімічного простору [Беспалова 1989, с. 8-9]. Справу зрештою вирішує не назва, а суть. Марка швейцарської фірми *Буре* гарантує надійність своїх годинників, тому цей ергонім-прізвище приваблює покупців без будь-яких прикрас. Ергонім *Буре* став *брендом*, тобто дуже авторитетним гарантом високої якості. Брендями ергоніми стають не за їх мовні якості, а за якості тих товарів чи послуг, які забезпечуються відповідними

фірмами, закладами. Привабливі назви можуть сприяти піднесенню престижу, авторитетності підприємства чи установи лише на початкових етапах її утвердження.

Можна сказати, що привабливий ергонім впливає на потенційного клієнта, але тільки спочатку. Потім справу вирішує не назва, а робота відповідного підприємства чи закладу. Зрештою при можливості вибору в першому колі залишається ліпше. Таким шляхом і вимальовується перше коло індивідуального ергонімічного фрейму. Фрейм цей значно більше різниться від людини до людини порівняно з іншими індивідуальними фреймами.

Друге коло ергонімічного фрейму складають назви організацій, об'єднань, які людина відвідала особисто (як у РАГСі при отриманні паспорта), однак у сферу своїх усталених інтересів не включила. Якщо людина побувала в Ермітажі чи Луврі, то ці видатні мистецькі зібрання потрапляють у друге її ергонімічне коло, а якщо не побувала – то вони перебувають у третьому колі: людина про них знає, чула чи читала, але не бачила. З часом друге коло індивідуального ергонімічного фрейму активно зростає. Один енергійний шопінг у новому місті помітно його збільшує, причому при виборі незнайомих крамниць для їх відвідування якраз ергоніми, їх назви відіграють дуже важливу, якщо не вирішальну роль. Тут хотілося б відмітити такий поширений феномен, як ланцюжки франчайзінгових крамниць, ресторанів, салонів з однаковими назвами. Скажімо, ресторани швидкого харчування *McDonald's*, *KFC* чи *TGIF*, які розташовані по всій Америці та Європі, мають однаковий вибір страв, обслуговування, навіть оформлення приміщення. Саме тому їх часто обирають – знають, чого від них чекати. Те ж саме спостерігаємо у розповсюдженні ланцюжків крамниць одягу, таких як *C&A*, *Marks and Spenser*, *Mango*, *Nordstrom*, *Victoria's Secret*, *Terra Nova*. Взагалі, життєвий досвід помітно збільшує кількість ергонімів у ментальному лексиконі кожної людини, оскільки вони становлять важливий складник мовної картини світу. Хтось перебуває у Верховній Раді, хтось – у „Матросской тишине”. Утім, тут слід уточнити. Ставши народним депутатом, людина приймає ергонім *Верховна Рада* до свого

першого кола, в другому колі цей ергонім у журналістів, відвідувачів Верховної Ради – тих, хто там перебуває не на постійній (довготривалій) основі. Те ж слід сказати про будь-які інші ергоніми, зокрема й про такий їх специфічний домен, як назви місць позбавлення волі. Побувавши в'язнем Редінзької тюрми, Оскар Уайльд навіть написав поему “The Ballad of Reading Gaol”, підписавши твір своїм тюремним номером „С. 33” [Wilde 1979, р. 379], а Олександр Солженіцин – повість „Один день з життя Івана Денисовича” і цілий „Архіпелаг ГУЛАГ”. Це – властивості першого ергонімічного кола. У другому колі, значно більшому за перше, знаходяться ергоніми знайомі, але більш відсторонені від життя і повсякденного побуту людини. При цьому територіальна, етнічна чи державна приналежність тут (на відміну від, приміром, топонімів) ролі не відіграє.

Третє коло індивідуального ергонімічного фрейму складають назви тих організацій, про які людина чула, знає про їх існування, але особисто з ними не стикалася. Тут доречно зупинитися на структурі цього та попередніх кіл. М.М.Полюжин мав підстави зауважити: „Поняття інформації є одним з найновіших і одночасно найневизначеніших понять не тільки когнітивної науки, але й інших дисциплін” [Полюжин 2001, с. 7]. При цьому поняття когніції, тобто пізнання, „є короткою формою передачі поняття когнітивної переробки інформації” [Полюжин 2001, с. 7-8]. Переробка інформації здійснюється мозком, у ментальному лексиконі, і включає як „вербально оформлений фрагмент”, так і „невербалізований фрагмент когнітивного компонента” [Полюжин 2001, с. 5]. Вчений залишає відкритим питання, чи повинна когнітивна лінгвістика вивчати невербалізовану частину когнітивного компоненту.

Концепція концентричної структури індивідуального фрейму – і не тільки ергонімічного, навіть більше: не тільки онімічного – виявляє основні засади структурної організації інформації в ментальному лексиконі і доводить, що для пізнання цієї структурної організації аналіз невербального компоненту знань (отже – інформації) конче потрібен. Річ у тім, що від першого кола до кожного наступного вміст вербальної інформації зростає, а невербальної зменшується. У

першому колі вербальна інформація сусідить, а нерідко й заступається невербальною – акціональною, сенсорною. Частина інформації першого кола переходить у підсвідомість – сферу, для якої важко визначити її вербальний чи невербальний характер. Загалом у першому колі невербального, мабуть, більше, ніж вербального.

У другому колі невербальний компонент присутній, але його значно менше, ніж вербального. У третьому колі, що формується зі слів – з прочитаного чи почутого, панує вербальний складник. Від невербального маємо лише якісь сліди – згадки картин, фотографій, кінофільмів, телепередач тощо. В ергонімії третє коло індивідуального фрейму – величезне. По-перше, маємо незчисленну кількість історичних ергонімів – назв організацій, установ, об'єднань, які позникали. Якщо хтось із сучасників і бував у Римі й бачив *Колізей* – він бачив руїну, старовинну споруду, назву якої треба позначити терміном **ойкодомонім** [Подольская 1988, с.88-89] і віднести до топонімів. Однак він не може побатити *Колізея* у час, коли його назва була ергонімом, позначаючи заклад, де звеселялися римляни.

Наприклад, у довільно взятому № 7 журналу „Живописное обозрение” за 1876 рік, виданому у Санкт-Петербурзі, отже 140 років назад, знаходимо 21 ергонім – 5 назв журналів: крім уже наведеної назви це „Вестник Европы”, „Журнал Министерства народного просвещения”, „Отечественные записки”, „Современник” та жіночий літературний ілюстрований журнал „Ваза”, що виходив, як зазначено в об’яві, вже 45-й рік, але нині, на відміну від інших згаданих тут журналів, добре знаних гуманітаріям, уже давно забутий; 5 назв газет – „Врачебные ведомости”, „Кавказ”, „Московские ведомости”, „Оренбургский листок” та англійська газета “Globe” (Лондон); 4 назви учбових закладів: Кембриджський університет, Краківський університет, Санкт-Петербурзький університет (існують досі) та Волинська гімназія (1805 р.), згодом ліцей (1816 р.), переведений у 1834 р. до Києва і перетворений на університет; 3 назви книжкових магазинів – у Петербурзі „Пассаж” та книжковий магазин М.В.Попова, у Москві „Центральний книжковий магазин”;

3 назви військових ливарських заводів: Ельсвіцький завод Армстронга та Вульвіцький завод (Англія) й Ессенський завод Круппа; 1 типографія: Типографія Імператорської Академії наук. Щось із цього набору досі існує, а щось зникло; щось із зниклого досі знається, входячи у третє коло індивідуального ергонімічного фрейму, а щось забуте й випало в четверте коло.

В третьому колі серед історичних ергонімів є дуже відомі, знамениті, як згаданий *Колізей*, як шекспірівський театр “*Globe*”, знесений ще в 1644 р. Нині в Лондоні існує “*Globe Theatre*” [Рум 1999, с. 214], що взяв назву від свого проставленого тезки, але в світі знають не його, а той давній, освячений іменем Шекспіра. В Україні до таких уславлених історичних ергонімів належить назва *Десятинна церква*, перша київська кам’яна церква, споруджена Володимиром Великим у 989-996 рр. і відома в літописах як церква Богородиці [Київ 1985, с. 173].

Після 1991 р., коли Україна стала незалежною державою, з’явилась тенденція до поновлення деяких об’єднань, що існували у минулому. Так, поновлена перша в Україні вища школа – *Києво-Могилянська колегія*, що була заснована в 1632 р., з 1701 р. одержала статус *Київської академії*, а в 1817 р. була закрита [Київ 1985, с. 526, 559-561]. Відновлений заклад офіційно іменується *Національний університет „Києво-Могилянська академія”* і є одним з провідних ВНЗ сучасної України. Нині активно дискутується й питання про відбудову Десятинної церкви, хоч первісний її вигляд залишається, незважаючи на існуючі архітектурні малюнки-гіпотези, невідомим. Серед сучасних ергонімів теж значна кількість таких, що для багатьох людей належать до третього індивідуального кола. Усі в світі, мабуть, знають ергонім *ООН*, у меншій мірі – *НАТО*, ще в меншій – *ВТО*, усе це – поважні всесвітні чи міжнародні організації з усталеним аббревіатурним позначенням. Рідко зустрінеш розгорнуту назву *Організація об’єднаних націй*, незрівняно частіше – *ООН*. Деякі такі назви закріпилися без перекладу в англійській аббревіатурній формі: *НАТО* – *Northern Atlantic Treaty Organisation*, причому частина з них, менш адаптована, навіть і пишеться латиною: космічна асоціація *NASA* –

National Aeronautics and Space Administration, телевізійна компанія *BBC – British Broadcasting Corporation*.

Ясно, що ступінь знаності ергоніма прямо пропорційний вагомості його денотата. В Україні Всеукраїнське товариство „*Просвіта*” чи футбольний клуб „*Динамо*” знають набагато більше, ніж, скажімо, згадану В.Лучиком фірму „*O!*” [Słow.onom.enc., t. 2, s. 391]. Якщо ергоніми „*Просвіта*”, „*Динамо*” для багатьох людей мають тенденцію до преходу з третього кола в друге (прихильники та болільники), то назви типу „*O!*” для панівної більшості українців знаходяться навіть не в третьому, а в четвертому колі, тобто не входять у їх ментальну картину світу, залишаються невідомими.

Четверте індивідуальне коло ергонімів, тобто тих назв, які дана людина не знає, – величезне. Незнання більшості існуючих ергонімів не є ознакою невігластва. Це – ознака раціональної організації ментального лексикону. Зайву інформацію тримати в голові немає сенсу. Спробуйте назвати всі фірми, всі підприємства, всі утанови вашого рідного міста. Якщо це велике та навіть і середнє розміром місто, то й фахівці-краєзнавці без спеціальної пошукової роботи виконати це завдання не зможуть.

Закінчити аналіз індивідуального ергонімічного фрейму хочеться на тій же термінологічній ноті, на якій він почався. Якщо в цілому слов'янська ономастична термінологія є досить уніфікованою, то саме про ергоніми цього сказати не можна. Якщо у східнослов'янських ономастів усе з ергонімами однозначно: це термін на позначення назв розмаїтих організацій людей, то в західній і південній Славії справи виглядають інакше: тут поняття ергонімії поглинається поняттям хрематонімії, що відзначила О.В.Суперанська [Słow.onom.enc., t. 1, s. 87]. Відповідно до енциклопедії „Слов'янська ономастика”, що вийшла в Польщі в 2002-2003 рр. стараннями Еви Жетельської-Фелешко та Олександри Цеслікової, у Чехії хрематоніми визначають як „власні назви людських витворів”, але ці „витвори” розуміють дуже широко, відносячи до них історичні події (тобто хрононіми); суспільні інституції (тобто ергоніми); духовні витвори, зокрема заголовки (тобто

ідеоніми); імена одиничних предметів (тобто власне хрематоніми), а також товарні знаки (тобто назви неединичних предметів – наприклад, сортів яблук тощо). Практично той же занадто широкий зміст у термін **хрематоніми** вкладають у Словаччині, Болгарії, Македонії (спеціально вказується на включення до хрематонімів як назв одиничних предметів, так і назв збірних – сигарет, помад, тобто товарних знаків). Сербі включають до хрематонімів передусім ергоніми, але також назви транспортних засобів, мостів, подій (тобто хрононіми) і товарні знаки – назви цукерок, сирів, вин тощо. Для хорватських ономастів хрематоніми – це передусім те, що в Україні називається ергонімами, але сюди долучаються ще деякі групи онімів, зокрема ідеоніми.

Здається, тільки в Польщі (автор розділу – Чеслав Косиль) хрематоніми розуміють приблизно так, як і в ономастиці східних слов'ян, включаючи сюди тільки власні назви предметів, причому як індивідуальних, так і серійних (останнє належить фактично до товарних знаків), з уточненням, що йдеться про предмети, виготовлені людиною, тому неясно, як бути з предметами природними (пор. тайфун *Деїд*). Зате Ч.Косиль рішуче виводить за межі хрематонімів те, що у словнику Н.Подольської іменується ергонімами та ідеонімами [Słow.onom.enc., t. 2, s. 370-410]. Рано чи пізно до цього дійдуть й ономасти інших слов'янських країн. Дзвони *Казимір* чи *Вацлав* (хрематоніми) не варто поєднувати з ергонімами *Metropolitan Opera* (розмовне: *the Met*) [Томахин 1999, с. 308] чи *ООН*. Це – різні домени, які розрізняються екстралінгвальною дійсністю. Одна річ – предмети, друга - об'єднання людей. Між ергонімами та хрематонімами не менша різниця, ніж між антропонімами й топонімами. Просто останні вже вивчені досить добре, й тому ніхто їх не змішує, а перші вивчені ще недостатньо.

2.6. Інші індивідуальні онімічні фрейми

Розглядаючи ергонімічний фрейм, ми констатували, що в різних національних ономастичних традиціях ергоніми або виділяються в окремий розряд власних назв (Україна, Росія, Польща), або поєднуються з іншими

розрядами – ідеонімами, хремотонімами (які стають термінологічним позначенням усієї цієї збірної групи), часто навіть з товарними знаками, віднесення яких до власних назв є сумнівним, оскільки вони не є назвами одиничних предметів: автомобіль „Запорожець” чи “Daewoo”, вино „Каберне” чи „Сапераві”, сир „Радомир” чи „Рокфор” [Kalverkämper 1978, s. 379-381.

Термін **серійні назви** тут справи не рятує, бо він за змістом вказує на назви множин. Власне, з тим же успіхом можна проголосити „серіями” назви окремих видів тварин і визнати за власні назви лексеми *Вовк, Тигр, Лев, Кіт, Пес*. У байках чи казках це цілком припустимо, бо один представник певного виду істот подається відокремлено від інших представників, самодостатньо, як індивідуальний суб’єкт, іноді з відмежовуючим означенням: *Сирій Вовк, Золота Рибка*. Однак у реальній дійсності цього бути не може. Індивідуалізація, виокремлення одної тварини обов’язково приводить і до появи її індивідуальної назви – зооніма, що входить у окремий розряд власних назв, який становить окремий зоонімічний фрейм. Навіть і в художніх творах мова про окрему тварину супроводжується її окремим іменем (*Капитанка* у А.П.Чехова, *White Fang* у Дж.Лондона). Навіть у казках Р.Кіплінга звірі іменуються індивідуальними, а не „серійними” назвами: *Bi-Coloured-Python-Snake*, а не Пітон, *Bagheera*, а не просто Пантера тощо.

Не менш показовим є такий епізод із „Золотого теляти” І.Ільфа та Є.Петрова. Адам Козлевич, перейшовши із злочинів на чесне життя, придбав старий автомобіль: „Порода машини була невідома, але Адам Казимирович твердив, що це «лорен-дітріх»”. Остап Бендер, включивши Козлевича до своєї компанії і довідавшись від власника про марку машини, ухвалив: „Ну, що це за назва? Машина, як військовий корабель, повинна мати власну назву. Ваш «лорен-дітріх» відзначається чудовою швидкістю й благородною красою ліній. Тому пропоную присвоїти машині назву – „Антилопа – Гну”. Хто проти? Одноголосно” [Ильф, Петров 1961, с. 36, 45]. Як бачимо, справжній онім, індивідуальна назва тут – „Антилопа – Гну”, а „серійна” назва „лорен-дітріх” є

товарним знаком. Описана в романі ситуація добре демонструє опозицію оніма й товарного знака.

Перетин іншого типу – не за змістом, а за формою – маємо у співвідношенні хрононімів і топонімів, а також теонімів і космонімів. У першому випадку підставою зближення є фактичний перетин часу і простору. Хрононіми – власні назви часових відрізків – подій, що відбуваються в якийсь період і тому локалізовані в часі, а не в просторі. Для події головне: **коли?** Тому вона й визначається передусім часом, належить до окремого онімічного розряду – хрононімії. Але кожна подія відбувається **десь**, у якомусь місці. Тому хрононіми мають і просторову локалізацію, що відбивається в їх найхарактернішому позначенні – топонімічному: *Тунгуський метеорит*, *Біловезька угода* або простіше: *Жовті Води*, *Конотоп*, *Полтава*, *Ватерлоо*, *Крути*. Битви найчастіше позначаються топонімами, за назвою найближчого географічного об'єкта. Отут і з'являється небезпека поплутання хрононімів і топонімів, оскільки топонім за формою (просторове позначення) стає хрононімом за змістом (темпоральне позначення).

С.М.Співак наводить поетичні рядки: “Pile the bodies high at *Austerlitz* and *Waterloo*. [...] | And pile them high at *Gettysburg* | And pile them high at *Ypres* and *Verdun*” і пояснює: „топоніми використовуються автором задля [...] ефектного компактного вираження історіософічної думки [...]. Кожна з ужитих у творі назв географічних місцевостей насамперед повідомляє назву просторової картини і разом з тим просторової панорами однієї з кривавих баталій, що відбулися в той чи інший час у вказаних місцях” [Співак 2003, с. 97]. Усе слушно і влучно, тільки тут уже маємо справу не з топонімами, не з „назвами географічних місцевостей”, а з хрононімами, прив'язаними передусім до часу, а не до місця. Тут йдеться про дві битви Наполеона – перемогу (*Аустерліц*) та поразку (*Ватерлоо*), про переламну битву Громадянської війни в США (*Геттісберг*, 1863 р.) і про дві битви Першої світової війни: *Іпр* (місто Іпр у Бельгії, де німці уперше застосували отруйний газ, від чого він і одержав назву

inprint) та *Верден* (місто Верден у Франції, в районі якого відбувалася довготривала й найкривавіша битва між французьким та німецьким військами).

П.Донець пропонує до терміна **хрононім** (власна назва часового відрізка) долучити ще термін **евентонім** (власна назва події). Однак хрононіми – то не просто якісь часові проміжки, а саме події: якщо немає події, то немає й хрононіма, тому фактично ці два терміни є синонімами, хоч і з різними дефініціями. Відзначимо важливу тезу П.Донця: „У смисловому класі „подія” є можливим і фреймове моделювання” [Донець 2002, с. 171-173]. Уточнимо лише, що фреймове моделювання – результативний шлях вивчення всіх онімічних розрядів, що ми й намагаємося показати в своїй роботі.

Що торкається теонімів та космонімів, то їх зв'язки освячені древніми віруваннями. І боги, і космічні тіла знаходяться на небі, і всі стародавні релігії їх так чи так пов'язували, а згодом астрономи цей зв'язок закріпили, надавши планетам і старим сузір'ям назви теонімічного походження. У проведеному нами вільному асоціативному експерименті у теонімів, омонімічних з космонімами (таких в експерименті було чотири: *Юпітер*, *Уран*, *Нептун*, *Плутон*), асоціацій *планета* чи інших космічних виявилось навіть більше, ніж асоціацій *бог* чи інших теонімічних (3.4).

Тепер можемо перейти до узагальнень. Ми розглянули організацію антропонімічного, топонімічного, теонімічного та ергонімічного індивідуальних фреймів. Вони мають різне наповнення, різну потужність, але однакову організацію і однакові принципи наповнення. У всіх індивідуальних онімічних фреймів є найближче перше коло (наймення рідних та друзів у антропонімічному фреймі, мала батьківщина в топонімічному, складники вірувань індивіда в теонімічному, об'єкти безпосередньої участі в ергонімічному) і найдалше (найчастіше воно за рахунком є четвертим) коло невідомості, що лежить за межами ментального лексикону і є потенційним джерелом поповнення ближчих кіл і сферою, куди випадають з пам'яті забуті індивідом оніми.

Таку ж засадничу структуру мають й інші індивідуальні онімічні фрейми.

1. Зоонімічний. Тут перше коло – клички домашніх (рідше – диких) тварин, що є власністю індивіда чи його родини; друге коло – наймення собак, котів, коней, папуг та іншої живності, з якою людина познайомилась у друзів та знайомих, у сусідів, у зоопарках чи цирках. Наповнення першого й другого кіл, як правило, досить обмежене. Утім, це залежить від уподобань та фаху людини. У тваринників, жокеїв, ветеринарів, чабанів та інших працівників, робота яких пов'язана з тваринами, зоонімічний запас значно більший, ніж у інших людей. Французька кіноактриса Бріджит Бардо, яка вже багато років присвятила справі захисту тварин, знає більше зоонімів, ніж інші актори. Третє коло – уславлені історією, віруваннями чи літературою зооніми на чолі з гіпонімами (кличками коней) *Пегас* (грецька міфологія), *Буцефал* (кінь Олександра Македонського), *Росінант* (кінь Дон Кіхота). Зоонімів цього типу є чимало. Скільки їх тільки з казки Р.Кіплінга „Мауглі” перейшло у мільйони ментальних лексиконів! Зооніми розглядаються в досить уже знаній обсягом і змістом науковій літературі. Тут особливо треба відзначити праці П.П.Чучки [1964, 1971] та М.І.Сюська [1985, 1988, 1989], всі присвячені Закарпаттю. В енциклопедії „Слов'янська ономастика”, виданій у Польщі, є розділ про зоонімію [Słow.onom.enc., t. 2, s. 343-368]. За даними цієї енциклопедії зооніми практично в усіх слов'янських країнах вивчені украй недостатньо. Відзначається, наприклад, що в Білорусії вийшло тільки дві статті на цю тему, а в Македонії – одна. Відносно краще справи обстоють у Польщі, де в 1996 р. у Любліні вийшов збірник статей про зоонімію (“Systemy zoonimiczne w językach słowiańskich”), а Ч.Косиль опублікував у журналі “Onomastica” (томи 41, 42, 43 за 1996, 1997, 1998 рр.) велику статтю про клички псів у художній літературі, також в Україні, де окрім згаданих закарпатських праць ряд зоонімічних статей опублікувала Н.Г.Рядченко та ряд інших авторів, а також у Росії, де є чимало зоонімічних розробок (наприклад, у П.Т.Поротникова).

2. Космонімічний. Цей індивідуальний фрейм не дуже чітко ділиться на кола і містить значно менше індивідуального, ніж інші онімічні фрейми. Адже тут усі об'єкти – на зоряному небі, а що там ближче, що далше (реальна

різниця тут колосальна) – то істотно для астрономів, для майбутніх космонавтів, але не для загального сприйняття. Найбільше підстав для включення в перше коло мають *Місяць* і *Сонце*, але безперечно в першому колі індивідуального космонімічного фрейму Місяць знаходиться лише у тих 12 американських астронавтів, що побували там – Ніла Армстронга, Едвіна Олдріна (липень 1969 р.), Чарльза Конрада, Алана Біна (листопад 1969 р.) та ін. Можливо, сюди можна віднести й тих, хто спеціально, професійно вивчає Місяць і так само – Сонце. У тих, хто любить приймати сонячні ванни, лежачи на пляжі, це космічне тіло, центр нашої Сонячної системи, навряд чи увіходить до першого кола: швидше до другого. Навпаки, носії тих давніх релігійних вірувань, де шанувалися солярні міфи [Мифы, т. 2, с. 461-462] і де поклонялися Сонцю, безперечно мали його в першому індивідуальному колі. Однак у цьому випадку поклонялися не Сонцю – небесному тілу, а Сонцю-богу, в онімічній термінології – не космоніму, а теоніму, позначаючи його відповідним іменем: *Ра* у єгиптян, *Дажбог* у слов'ян тощо. Польські етнолінгвісти констатують, що й досі у народних звичаях наявні „сліди релігійного культу сонця” [Słow.stereot.Kosmos.Niebo 1996, s. 119]. Те ж можна сказати про лунарні міфи [Мифы, т. 2, с. 78-80], значно давніші, до речі, за солярні. У давнину, коли космоніми сприймалися як значно ближчі до теонімів, ніж тепер, до першого кола мали входити і назви деяких сузір'їв, особливо тих, що дозволяли людям орієнтуватися в часі і просторі. Передусім це *Чумацький Віз* (англ. *the Plough, the Great Bear*), *Мала Ведмедиця з Полярною зіркою*, завжди спрямованою на північ (англ. *the Little Bear, Pole Star*), а також група зірок *Плеяди*, нар. *Стожари* або *Волосожар* (англ. *the Pleiades*) у сузір'ї Телець. Ще в XIX ст. мисливець, рибалка, чабан за розташуванням названих зоряних тіл могли вночі визначити час з точністю до чверті години. Ще претендентами на перше коло є *Чумацький шлях* (англ. *the Milky Way*), небесна проекція нашої Галактики, та *Зірниця* (пол. *Jutrzenka*) й *Вечірниця* чи *Вечірня зоря* (пол. *Wieżornica*), тобто планета Венера (англ. *Venus*), яку можна бачити тільки вранці та ввечері. Ці два прояви одної планети раніше вважали різними зорями

і пов'язували з ним чимало повір'їв та звичаїв [Słow.stereot.Kosmos.Niebo 1996, s. 221-228]. Хто захоплюється астрологією, той включає до першого кола також і знак Зодіака, причому тільки свій: я – Рак, я – Овен. Знаки Зодіака – це сузір'я, але прихильник астрологічних прогнозів може цього й не знати.

До другого кола космонімічного фрейму увіходять назви решти сузір'їв (тільки ті, що людина бачить і знає), а також назви планет. Решта космонімів – то вже третє коло, якщо не четверте. Перше й друге кола індивідуальних космонімічних фреймів у різних людей близькі між собою. Основна різниця – у їх розмежуванні: що з космічних назв належить до першого і що – до другого кола. Тут у різних ментальних лексиконах багато розбіжностей, але сума першого й другого кіл дає у різних носіїв мови (і в різні часи) приблизно однакову небесну картину. Те ж можемо сказати про третє й четверте кола. Третє коло складають усі космоніми, які знає людина і які не входять до першого й другого кіл. Тут різниця вже велика й залежить від професії та зацікавлень людини. Люди знають назви окремих нових сузір'їв, що видимі переважно на південній півкулі зоряного неба (найвідоміше – *Південний Хрест*), деякі назви зірок (передусім *Сіріус*, *Вега*, ще кілька, а всього словесно поіменованих зірок існує близько 300, решта обмежується технічними назвами), дехто знає й щось з номінацій астероїдів (малих планет). Проте не всі українці знають, що літає в космосі астероїд *Україна* і не всі одесити – що є астероїд *Одеса*. Назви астероїдів, а їх поіменовано більше 5000 (відкрито більше 100 000), становлять для всіх, мабуть, людей, навіть для астрономів, найбільший складник четвертого, незнаного кола, до якого слід долучити й більшість назв супутників планет. Завдяки американським космічним кораблям зростає число відкритих супутників планет, кожен зі своєю назвою. Так, у довіднику 1971 р. фіксується 10 супутників Сатурна й 5 Урана [Куликовський 1971, с. 410], а в 2005 р. їх уже відомо 18 у Сатурна і 21 – Урана. Хто знає супутники Сатурна *Пан*, *Телесто*, *Єлена*, *Калінсо*, *Пандора*? Для панівної більшості людей це – четверте коло, коло невідомості.

3. **Хрононімічний.** Про нього вже чимало сказано вище. Є лінійне розуміння часу – рух з минулого в майбутнє, і є циклічне – щороку повторюється Великдень, Новий рік, державні та індивідуальні свята, зокрема день народження, щотижня повторюється неділя та ін. Відповідно й події та їх назви, хрононіми, теж бувають лінійними – *Відродження, Варфоломійська ніч, Хіросіма* – й циклічними, повторюваними. Серед циклічних хрононімів ступінь онімічності є нижчим. Скажімо, повторювана щотижня *неділя* і щороку *березень* не є власними назвами, так само й *день залізничника* чи *день вчителя*. Водночас великі циклічно повторювані свята й події – *Великдень, Покрова, Каннський кінофестиваль, Олімпіада* – прийнято вважати власними назвами. Це безперечно так щодо подій, які нумеруються або датуються. Перше коло індивідуального хрононімічного фрейму передбачає особисту участь у події. Так, для учасників *Великої Вітчизняної війни* вона в першому колі, для тих, хто її не бачив і не брав у ній участі – у другому. Це стосується і всіх інших хрононімів та позначених ними подій. У таких випадках слід уточнити поняття **участь**. Тут довідок не вимагається. Хто й не стояв у мороз на Майдані, але в серці, в словах, у діях був там, для того хрононім *Помаранчева революція* (який ряд газет і досі неправомірно подає в лапках і з малої літери) у першому колі, для інших – у другому. Події, визначні для індивіда і неістотні в світовому чи навіть локальному масштабі (день народження, весілля, довгоочікувана зустріч тощо), не мають своїх власних назв. Проте можна висловити впевненість, що важливі індивідуальні події мають і своє індивідуальне позначення, мають індивідуальні хрононіми. Юрій Лотман та Борис Успенський зазначили, що дитині притаманна „тенденція розглядати всі слова мови як власні назви”, що „у світі дитини на певній стадії розвитку немає спеціальної різниці між власними і невластими назвами” [Лотман, Успенский 1992, с. 65]. Ця здатність сприймати в ментальному лексиконі загальні назви як власні засвідчує, що йдеться про міфологічну свідомість. Особистісний міф за сучасними уявленнями притаманний кожній людині і в дорослому стані: він „пояснює світ, скеровує особистий розвиток” [Березко 2003, с. 38]. Він і робить „мої” слова

власними, якщо це відповідає особистісному міфowi. Інакше кажучи, ті події, що за своїм значенням для особи (чи родини) потрапляють у перше коло індивідуального фрейму, одержують індивідуальні власні назви, у даному випадку – індивідуальні хрононіми. *Мій день народження* – індивідуальна власна назва, а *день народження* іншої людини – знайомої чи знаменитої – загальна назва. Ця теза показує, що кола індивідуального онімічного фрейму формуються ситуацією - об'єктивною дійсністю та її відображенням у ментальному лексиконі. Самі оніми тут відіграють, можна сказати, пасивну роль і підкоряються обставинам. Друге коло індивідуального хрононімічного фрейму – назви подій, що відбуваються за життя людини, але в яких вона участі не бере: „*Буря в пустелі*” (звільнення Кувейту і перший удар військ США по Іраку), *11 - е вересня* (терористичний акт у США) тощо. Третє коло – назви подій, що відбувалися в минулому, до народження людини. Їх багато, і переважно це назви битв і воєн. Така у людства історія. Четверте коло – ті хрононіми, яких людина не знає. Звичайно, ліпше знають своє. Китайці добре знають назви епох своєї історії (за імператорськими династіями) наприклад *Шан, Цзінь, Удай, Уху*, кожна з яких (з I ст. до н.е.) поділяється на періоди правління (девизи), наприклад *Юнцін* – „Вічне світло” [Чжоу Шао Бо 2004], а для майже всіх європейців вони в червертому колі. Звичайно, є українці, що не знають хрононімів *Корсунь, Пилява, Берестечко* (битви Богдана Хмельницького), є англійці, що не зможуть назвати п'ять *Classic Races* (циклічний хрононім) – класичних скачок [Рум 1999, с. 125] чи навіть не знають про Війну Червоної й Білої Троянди – Wars of the Roses (1455-1485). Однак у нормі більш-менш освічені люди це знають. Загалом можемо констатувати: якщо індивідуальні космонімічні фрейми у різних людей досить близькі між собою, то про індивідуальні хрононімічні фрейми цього сказати не можна.

4. **Хрематонімічний.** Хрематонімію розуміємо за усталеною в нас традицією. Це власні назви предметів – все одно: виготовлених людьми чи природних. На відміну від прив'язаних до одного місця, складників цього місця топонімів, хрематоніми можуть змінювати своє місце або самі переміщатися

(кораблі „Тарас Шевченко”, „Гетьман Сагайдачний”, літак „Для Муромець”, той же автомобіль „Антилопа-Гну”, але не „лорен-дітріх”, бо це марка, серійна назва, торговий знак, що позбавлений основної риси власних назв – одиничності). У визначенні обсягу хремотонімії є, гадаємо, тільки одна трудність – власні назви дерев і взагалі рослин. Дерев з місця на місце не переміщуються, але то не топоніми: власна назва лісу – топонім (мікротонім), але окремого дерева – ні. Дерево, на відміну від інших предметів, є живим організмом, але до зоонімів його теж не можна віднести, бо це флора, а не фауна. Тут може бути два виходи – або вважати власні флористичні назви окремим онімічним розрядом, як то робить О.В.Суперанська, уживаючи термін **фітонімія** [Суперанская 1973, с. 173; Теория 1986, с. 30] і зазначаючи, що фітоніми „в нашій сучасній дійсності зустрічаються досить рідко” [Суперанская 1973, с. 189], або все ж зарахувати фітоніми до назв предметів, до хремотонімів, як їх окремий специфічний домен. Ми схилиємося до цієї останньої думки. Теоретично фітоніми (серед них передусім назви дерев – дендроніми) є організмами, а практично – все ж предметами: „В лесу раздавался топор дровосека”. Поза тим фітонімів дійсно замало для окремого онімічного розряду. У міфології багатьох народів світу, у тім числі й слов’ян, визначну роль відіграло *світове дерево* – найдавніша модель космосу. У скандинавських віруваннях світове дерево вважалося ясенем і мало власну назву *Іггдрасиль* [Мифы, т. 1, с.288]. Роман Дж.Толкієна „Володар Кілець”, сповнений фантазійної міфології, містить і ряд дендронімів, споріднених, на думку автора, із світовим деревом: “Verily this is a sapling of the line of *Nimloth* the fair; and that was a seedling of *Galathilion*, and that a fruit of *Telperion* of many names, *Eldest of Trees*” [Tolkien1999, part 3, p. 301]. Отже – нащадок *Найдавнішого з Дерев*.

У наш час чи не половина усіх українських дендронімів – на хуторі Надія, де брати Тобілевичі встановили традицію висаджування іменних дерев, яка дбайливо підтримується в цій садибі-музеї. Іменний дуб „*Чорна ніч*” відомий в Одесі. Він був висаджений запорозькими козаками у 1791-1792 рр. на згадку

про переселення на Кубань. Власні назви дерев, переважно дубів, існують – як рідкісне явище – і в інших регіонах.

Окрім назв транспортних засобів (з космічними кораблями включно) та фітонімів до складу хрематонімів увіходять й наймення чимось видатних (або індивідуально поціновуваних) предметів – великих брильянтів (*Кохінор, Шах*) та інших дорогоцінних каменів і золотих самородків; зброї, у давнину – передусім лицарських мечів (*Дюрондаль* у французькій епічній „Пісні про Роланда”), пізніше – гармат (рос. *Царь-Пушка*); предметів релігійного ритуалу, починаючи від легендарної чаші *Грааль*, яку шукали лицарі короля Артура і до давньої традиції іменувати великі дзвони (пол. *Zygmunt, Karol*); побутових предметів – одягу (як загальновідомі: *Шапка Мономаха*, так і індивідуальні: Олександр Реформатський називав свій мисливський кожух „*Отец Алексей*”, а ковдру – „*Абрам*”), посуду тощо; стихійних лих – тайфунів, ураганів (колись одержували тільки жіночі імена, тепер і чоловічі теж) тощо.

Щодо структури індивідуального хрематонімичного фрейму, то в перше коло тут входять назви предметів для: 1) власників цих предметів; якщо брильянт *Орлов* належав Катерині II, то він був у неї в першому колі, так само „*Антилопа-Гну*” була в першому колі Козлевича; власників предметів, що індивідуально для них наділені власними назвами, є багато: О.Реформатський як вдумливий мовознавець не вигадав щось унікальне, а відкрив зріднення свідомості людини із звичними чи чимось дорогими, пам’ятними для неї предметами; 2) людей, що присвятили багато часу, зусиль й думок предметам-носіям хрематонімів, - вчених, колекціонерів, працівників музеїв та сховищ, водіїв транспортних засобів тощо. Той, хто постраждав від тайфуну *Катрина*, теж довго матиме його в першому колі. Друге коло включає людей, які мали нагоду особисто познайомитись, побачити носіїв відповідних хрематонімів: хто бачив *Кохінор*, пам’ятатиме його блиск усе своє життя, хто був пасажиром швидкого поїзду Одеса – Київ „*Чорноморець*”, той автоматично приймає хрематонім „*Чорноморець*” у своє друге індивідуальне онімичне коло. У третє коло потрапляють хрематоніми, про які людина чула, знає щось про них, але

предметів, наділених цими хрематонімами, не бачила, не знайомилася з ними. Так, той же алмаз *Орлов* від графа Орлова та Катерини II до сучасних працівників кремлівської скарбниці-музея „Алмазний фонд” – у їх прешому індивідуальному хрематонімічному колі; ті, хто побуваав у цьому музеї і бачив уславлений брильянт, тримають його назву у другому колі, а хто тільки чув про нього, у того даний хрематонім у третьому колі. Відповідно, хто не чув і не знає про його існування, для того це сфера четвертого кола, що знаходиться за межами ментального лексикону.

5. **Ідеоніми.** За традицією вітчизняної ономастики **ідеоніми** – це теж назви предметів, лиш предметів ідеальних, духовних, а не матеріальних. Передусім, це безмежний океан заголовків – від основоположних, вічних: *Рігведа*, *Біблія*, „*Іліада*”, „*Beowulf*”, „*Слово о полку Ігоревім*” та ін. до газетних, що живуть, як правило, один день. Заголовки – це ідеоніми, що стосуються текстів словесних утворень, а є ще чимало утворень духовної культури, де вербальне поєднується з невербальним – грою акторів (театр, кіно), музикою (опера, пісня і взагалі різні співи) або й узагалі обходиться без включення мови (музика, живопис, скульптура). Усе це має свої назви, які не є заголовками, але є ідеонімами. Для всіх таких духовних доменів можна було б запропонувати свої онімічні терміни, як О.В.Книш увела в ужиток для назв кінофільмів термін **фільмонім** [Книш 1992, с. 5-6]. У майбутньому, з глибшим вивченням ідеонімії, так воно й мусить статися. Додамо також, що живописні полотна та скульптури є цілком матеріальними предметами. Ті чи інші різновиди ідеонімів мають якісь форми матеріального виразу, добре видного, наприклад, у бібліотеках чи книжкових крамницях. Однак усе це – сфера ідеонімів, а не хрематонімів, бо йдеться про ідеальну, інтелектуальну, духовну сутність, яка має свою певну матеріальну форму. Скульптури Огюста Родена „Мислитель” та „Вічна весна” – це не бронза і мармур, а думка і краса кохання, втілені у відповідний матеріал.

Індивідуальний ідеонімічний фрейм структурований, гадаємо, наступним чином. Ідеоніми першого кола – у свідомості авторів, виконавців, дослідників, а також щирих прихильників певних творів. Так, багато акторів мріють про роль

Гамлета, короля Ліра, Анни Кареніної. Ці ролі і відповідні твори (в тому числі їх назви) вони тримають у серці, у когнітивному формулюванні – у першому колі свого індивідуального фрейму, навіть якщо ці ролі виконати їм не судилося. У другому ідеонімічному колі знаходяться назви тих творів, які людина читала (бачила, чула) і які справили на неї таке враження, що запам'яталися. Третє коло складають ті назви творів, про які людина знає, чула, але з нами не знайомилася. В Україні всі люди з середньою освітою знають про існування роману Панаса Мирного „Хіба ревуть воли, як ясла повні”, але не всі його прочитали. Четверте коло фрейму, яке знаходиться за межами ментального лексикону, є навіть у дуже освічених людей найбільшим. Спробуйте назвати всі заголовки газети, яку ви вчора прочитали...

Різні індивідуальні онімічні фрейми в одному ментальному лексиконі, звичайно, розрізняються мовною свідомістю, бо включаються в дію в різних життєвих обставинах. Однак вони не становлять розмежованих, відокремлених одна від одної онімічних систем. Існує більш чи менш усвідомлене розуміння, що все це – власні назви, різні домени яких мають більше спільного, ніж відмінного. Розглянуті вище факти пов'язаності різних розрядів онімів красномовно підтверджують цю думку. Так само онімічні фрейми знаходяться в щільних зв'язках з іншими секторами ментального лексикону. Це видно як з генетичного погляду (власні назви прямо чи опосередковано творяться від загальних), так і – що найголовніше – з погляду їх ментального буття. Ми пересвідчилися (1.3), наскільки вагомим чинниками стають власні назви в збереженні, обробці та переробці інформації в їх ментальному бутті.

2.7. Короткі висновки

Соліст одної з петербурзьких груп Андрій Князев якось сказав: „світ усередині тебе не відповідає зовнішньому” (з газет). Думка ця не нова, і виявляється, не треба бути фахівцем-психологом, щоб до неї прийти. Сучасних психологів і психолінгвістів усе більше приваблює концепція **особистісного міфу** й особистісної міфології (як сукупності таких міфів) для тлумачення

внутрішнього світу людини. Особистісна міфологія є моделлю реальності, що визначає, „як ми бачимо світ і як ми розуміємо своє місце в ньому” [Березко 2003, с. 36]. По суті це є особистісна, індивідуальна картина світу [Гуцол 2003, с. 43]. Ці думки, що належать американським психологам Д.Файнштейну та С.Кріпнеру (І.В.Березко будує свою статтю як огляд їх праці), підтверджують, так би мовити, „легітимність” висловлювання А.Князева та інші подібні гадки про специфіку внутрішнього світу, про розбіжність світосприйняття.

У цю розбіжність, у концепцію особистісного міфу вписуються і всі проаналізовані нами індивідуальні ономастичні фрейми. Власне, скільки є мовців, стільки є й різних (скажемо толерантніше: бодай чимось відмінних) індивідуальних онімічних фреймів. По суті маємо і різне наповнення кіл кожного індивідуального фрейму, і різний розподіл онімів поміж колами, і різну потужність кожного кола. Може виникнути питання: як же з такими розбіжностями в голові (ми досліджуємо власні назви, але подібні розбіжності стосуються не тільки і навіть не стільки власних назв) люди співіснують, утворюють єдине суспільство, єдиний етнос, взаємодіють, розмовляють і розуміють одне одного.

Відповідь: тому що ці розбіжності гармонійно (буває, що й не дуже гармонійно) поєднуються між собою. Тут доречно звернутися до ще одного популярного терміна – до **ментальності**. Ментальність так чи так у кінцевому рахунку зводиться до світосприймальних настанов, а світосприймальні настанови – це та ж відображена в свідомості картина світу, тільки в її динаміці. Між ментальністю та особистісним міфом, як бачимо, різниці мало, хіба що у витворенні особистісної ментальності роль особистості помітно менша, ніж у витворенні особистісної міфології.

Поєднання, узгодження, злиття ментальностей ідивідів породжує ментальність колективу, різних соціальних груп, усього соціуму, зрештою етносу. Те ж саме відбувається і з індивідуальними міфологіями. Психологи дуже шанують термін **культурна міфологія**, який стосується вже не

особистостей, а соціальних груп і всього суспільства: „Особистісний міф для індивіда – це те саме, що культурний міф для спільноти” [Березко 2003, с. 35].

Ось про таке поєднання маємо говорити й при розгляді індивідуальних онімічних фреймів. Хтось володіє оніміми *Спіноза, Юкатан, Мокош, „Челсі”, Цербер, Бетельгейзе, „Титанік”, „Лісова пісня”,* а хтось – ні. То першому при спілкуванні з другим неважко пояснити, про що йде мова. Так відбувається взаємообмін онімами, а в результаті – їх певне (але ніколи не повне) урівноваження в свідомості різних людей. В результаті з’являється те, що можна назвати груповим чи колегіальним, колективним онімічним фреймом. Тут уже **Я** не може бути центральною віссю фрейму. У межах колективу онімічний фрейм групується навколо локальних чи професійних зацікавлень. Тут можна виділити тільки два кола – ближче: наше, потрібне, важливе і далі: чуже, зайве, неістотне. За ними – коло невідомості, тобто ті оніми, які ніхто в колективі не знає.

Подібним чином колегіальні онімічні фрейми об’єднуються в загальномовні, етнічні, що охоплюють усіх носіїв даної мови або всіх громадян даної держави: є український онімічний фрейм (точніше, як ми припускаємо, дев’ять онімічних фреймів, які всі мають по три скрипти і різну кількість доменів, див. 2.1), один англійський онімічний фрейм (з такою ж його структуризацією), який не збігається з американським онімічним фреймом, тощо. У даному випадку ми не можемо говорити про кола, оскільки носіями національного онімічного фрейму є всі представники етносу, серед яких різні люди мають різний онімічний запас. Тут доречно виділити центр (оніми, що їх знають усі або більшість людей) та периферію (оніми, якими володіє меншість носіїв даної мови). Увесь онімічний фрейм мови складається з онімів, яким володіє хоча б частина, хоча б один з носіїв цієї мови (глибока периферія). Якщо певний онім не знає ніхто з представників етносу, значить у даній мові цей онім не існує. Мовний онімічний фрейм не є монолітною, суцільною єдністю. Це – величина збірна й абстрактна, що, як ми бачили, становить собою

сукупність індивідуальних онімічних фреймів, у яких когніція урівноважується комунікацією.

Викладена концепція онімічних фреймів торує шлях до розв'язання головної проблеми когнітивної ономастики - з'ясування форм буття і функціональної навантаженості власних назв у ментальному лексиконі. Потрапляючи до ментального лексикону, онім концептуалізується, тобто стає концептом, уписаним саме в даний ментальний лексикон, який відповідно до організації своїх знань про позамовну дійсність піддає його категоризації, тобто приєднує до певного домену, а відтак і до розряду власних назв, що зумовлюється денотатною специфікою даного домену та розряду. Унаслідок цих мовленнєвих операцій у мові мозку накопичуються відповідні онімічні фрейми, об'єднані особливою організацією знання і вписані в ментальну (концептуальну) картину світу, яка в принципі може бути легко перекодована у вербальну мовну картину світу.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХ ВІД СЛОВА ДО КОНЦЕПТУ: АСОЦІАТИВНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ У КОГНІТИВНІЙ ОНОМАСТИЦІ

3.1. Асоціація як метод визначення семантичного наповнення онімічних концептів

У спробах “встановити об’єктивно наявні в психіці носіїв мови семантичні зв’язки слів” вільний асоціативний експеримент слугує цінним джерелом інформації [Леонтьев 1977, с. 9]. О.Леонтьев констатує, що такий експеримент дуже помічний при вивченні “психологічних еквівалентів «семантичних полів»” [Леонтьев 1977, с. 9]. Це його формулювання щодо “психологічних еквівалентів” фактично є дескриптивною заміною відсутнього на той час у російській лінгвістиці терміна **фрейм** [О.Карпенко 2005а].

Асоціативний психолінгвістичний експеримент дійсно дозволяє пізнати індивідуальні, ідіолектні фрейми, у тім числі й онімні, а через встановлення асоціативних норм – також корпоративні та загальномовні фрейми. Поняття “асоціативні норми”, істотне в розглядуваній проблемі, не має чіткого окреслення – фахівці його або розуміють по-різному, або взагалі чіткіше не визначають. У 1977 р. вийшов “Словарь ассоциативных норм русского языка”, який містить сім вступних статей різних авторів, однак у них термін “асоціативні норми” ніяк не тлумачиться [Словарь 1977]. Утім, в іншій науковій праці А.Є.Супрун уживає формулювання “асоціативні словники (або норми словесних асоціацій)”, а також висновує, що “й більш рідкісні реакції, в тому числі поодинокі, не виходять за межі певної норми” [Супрун 1979, с. 54]. Інакше кажучи, асоціативну норму становлять усі можливі асоціати на даний стимул. О.О.Залевська пише про “спроби виявлення внутрішньої організації значень через аналіз асоціацій” і зазначає, що “поняття асоціативного значення сформувалося в процесі пошуків специфічної внутрішньої структури, глибинної моделі зв’язків та відношень, яка складається у людини через мовлення й мислення, лежить у основі “когнітивної організації” її різнобічного

досвіду й може бути виявлена через аналіз асоціативних зв'язків слова” [Залевская 2000, с. 105]. Сенс асоціативних досліджень чи не найчіткіше розкриває вступне зауваження “Від редакції” у новітньому “Російському асоціативному словнику”: встановлення асоціацій “розтулює завісу над тим, як влаштована мовна здатність людини, що думає, говорить, і розуміє” [РАС, т. 1, с. 3].

Асоціативне встановлення фреймових єдностей концептів досягається шляхом спеціальної системи прийомів (3.3), а про семантичне наповнення окремого концепту дозволяє судити словникова стаття, присвячена відповідному слову-стимулу. В.А.Маслова з цього приводу зазначає: “Надзвичайно вагомим є для концепту асоціативне поле, з яким він пов’язаний, тому виявлення асоціативних комплексів є головним завданням опису концепту” [Маслова 2004, с. 44]. Виявляючи асоціативні комплекси концепту, слід передусім розрізняти ширші, частотніші асоціати, та подальші, менш частотні, аж до одиничних, яких буває найбільше. Верхня частина асоціативної статті характеризує загальномовну (чи, в залежності від складу реципієнтів, корпоративну) семантичну наповненість концепту, а нижня – власне індивідуальну, притаманну ментальному лексикону конкретного носія мови. При цьому парадигматичні асоціати для описання концепту є конструктивнішими, дають значно більше, ніж асоціати синтагматичні [пор. Клименко-Супрун 1977, с. 21]. Поряд із фактором частотності (він є вирішальним) парадигматичні асоціати виразніш фіксують семантичну сутність концепту, його інтенціонал, а синтагматичні асоціати вказують переважно на семантичну периферію, валентні спроможності, імплікаціонал концепту. Загалом синтагматичні й парадигматичні асоціати, відповідно, “відображають оточення слова у текстах і в мовній системі” [Супрун 1979, с. 12]. Інакше кажучи, перші належать мовленню, а другі – мові. В принципі у вільному асоціативному експерименті існують тільки два типи реакцій – синтагматичні й парадигматичні. Асоціацій якогось третього типу не існує. Н.В.Уфімцева навіть порахувала: у російському асоціативному словнику 1977 р. представлено 30,5%

парадигматичних реакцій і 69,5% - синтагматичних [Уфимцева 1983, с. 153]. Деякі дослідники виділяють поряд з цими двома ще й інші типи реакцій. Однак тут уже йдеться про інші засади, і кожен інший тип – це різновид парадигматичної або синтагматичної асоціації. Зокрема пошуки денотата, про які йдеться нижче і які дуже характерні для експериментів зі стимулом-онімом (особливо антропонімом), це – переважно парадигматичні реакції, це, узагальнено кажучи, пошуки парадигм.

Ось перші 11 асоціатів до слова-стимулу *здоровье* у російському асоціативному словнику 1977 р.: *хорошее* 99, *крепкое* 70, *болезнь*, *журнал* 62, *отличное* 61, *плохое* 57, *больница* 12, *больной* 10, *беречь*, *врач*, *спорт* 9 [Словарь 1977, с. 102]. Серед них 5 парадигматичні (антонім *болезнь* та пов'язані з ним слова *больница*, *больной*, *врач*, а також втілення, символ здоров'я – *спорт*) і 6 – синтагматичні (прикметники, що вказують на якість здоров'я – *хорошее*, *крепкое*, *отличное*, *плохое*, дієслово *беречь*, яке підкреслює необхідність берегти здоров'я, та іменник, орієнтований на популярний тоді журнал “Здоровье”, тобто – вже на інший концепт, виразник власної назви журналу). З парадигматичних асоціатів ми довідуємося, що здоров'я – то відсутність хвороби й пов'язаних з нею речей, що йому сприяє заняття спортом. Синтагматика вказує на можливі ознаки здоров'я і на потребу його збереження.

Наведемо найчастотніші реакції того ж стимулу, подані в словнику 2002 р. [РАС, т. 1, с. 218-219]. Тут доводиться включати не 11, а 13 реакцій, бо дві останні мають ту ж частотність, що й одинадцята: *крепкое* 45, *хорошее* 36, *болезнь* 19, *отличное* 17, *плохое* 16, *журнал* 14, *беречь* 13, *сила* 12, *моё* 11, *жизнь* 10, *железное*, *слабое*, *спорт* 9. Як бачимо, перші шість найчастотніших реакцій у двох словниках повністю збігаються, лише деякі з них змінили свою позицію, найбільше – реакція *журнал*, оскільки журнал “Здоровье” помітно знизив свою популярність. Збігаються, хоч із зміною позиції, також реакції *беречь* і *спорт*. Реакції ж словника 2002 р. *сила*, *моё*, *жизнь*, *железное*, *слабое* у словнику 1977 р. займають позиції: тринадцяту (*жизнь*), п'ятнадцяту (*сила*), шістнадцяту (*слабое*), тобто залишаються серед частотних. Дві реакції – *моё* і

железное були 25 років тому ще серед одиничних. Ця зміна є істотною і засвідчує зростання значущості індивідуального *я (моє)* та експресивно-сленгових засобів мовлення (*железное*), що відповідає суспільній та мовній динаміці. Що ж до найчастотніших реакцій словника 1977 р. *больница, больной* і *врач*, відсутніх в ініціальной групі реакцій словника 2002 р., то серед них лише одна в 2002 р. зберегла помірну частотність 5 (*больница*), друга з частотністю 2 опинилася серед рідковживаних (*врач*), а третя (*больной*) взагалі відсутня. Послаблення чи повний занепад цих реакцій в асоціативному мисленні людини промовляє, гадаємо, про ментальне відштовхування від речей, що вказують на брак здоров'я. Крім того, не можна ігнорувати сучасну моду на зроровий, спортивний стиль життя, що базується на захопленні фітнесом тощо.

Зіставимо з цим 11 асоціатів слова *здоров'я*, наведених в українському асоціативному словникові 2001 р., скерованому на рекламну лексику. Зазначимо, що для цього стимулу в українському словнику реципієнтів виявилось вдвічі більше (1421), ніж у російському 1977 р. (669). Отже, асоціати: *міцне* 212, *людини* 83, *добре* 54, *спорт* 37, *погане* 36, *берегти*, *гарне* 34, *дитини* 31, *моє*, *найголовніше* 27, *життя* 25 [Ас.словник, с. 31]. Тут парадигматичні асоціати – *спорт*, *найголовніше* та *життя*. З трьох пересікається з російським комплектом 1977 р. найчастіших асоціатів тільки *спорт*, а всі три мають додатню аксіологічну спрямованість, чим цей набір істотно відрізняється від російського. Парадигматичних збігів зі словником 2002 р. вже два – *спорт* і *жизнь*. Синтагматичні асоціати – *міцне*, *добре*, *погане*, *гарне* вказують на якість здоров'я, *людини*, *дитини*, *моє* – на приналежність, *берегти* – на потребу охорони. Від російського списку 1977 р. найчастотніших синтагматичних реакцій український відрізняється цілим напрямком на приналежність (*людини*, *дитини*, *моє*), що теж слід визнати істотним. Серед найчастотніших реакцій словника 2002 р. цей напрямок уже з'являється, причому в своєму найспецифічнішому вияві *моє*. Як бачимо, час вносить у розподіл реакцій більші зміни, ніж мова.

В усіх трьох словниках парадигматичні асоціати виразно скеровані на семантичне ядро, а синтагматичні – на семантичну периферію, з наявністю в обох цих сферах мовної (і, відповідно, ментальної) специфіки, яку неасоціативним шляхом встановити навряд чи вдалось би. Звичайно, всі ці розбіжності виявляються тільки в межах найчастотніших асоціатів. У російському словнику 1977 р. в нижчих шарах асоціатів є *жизнь* 7, *человека* 5, *прекрасное* 4, *ребенка* 2, *важнее всего*, *моё* 1, а в українському словнику 2001 р. – *лікарня* 17, *лікар* 12, *хвороба* 10, *відмінне* 8, навіть *журнал* 4. Немає тільки точного відповідника для рос. *больной* 10 – є укр. *хворе* [Ас.словник, с. 32], тобто означення, а не субстантивованій прикметник і, відповідно, синтагматичний, а не парадигматичний асоціат.

Якщо серед 11 найчастотніших реакцій на стимул *здоров'я* в українському словнику 2001 р. з російським словником 1977р. збігається тільки 5 асоціатів (*хорошее*, *крепкое*, *плохое*, *беречь*, *спорт*), то зі словником 2002 р. – уже 7 асоціатів: до названих п'яти долучаються *моё* і *жизнь*. Серед розбіжних реакцій у словниках 2001 р. (українському) та 2002 р. (російському) усі без винятку є за межами найчастотнішої групи. У словнику 2001 р. таких специфічних реакцій маємо чотири: *людини* 83, *гарне* 34, *дитини* 31, *найголовніше* 27, які в словнику 2002 р. (а там у побудові статті “Здоров'я” взяли участь 547 студентів) представлені так: *прекрасное*, *человека* 4, *ребенка*, *самое главное* 2. У словнику 2002 р., де ми змушені враховувати 13, а не 11 найчастотніших реакцій, серед них виявлено 6 специфічних: *болезнь* 19, *отличное* 17, *журнал* 14, *сила* 12, *железное*, *слабое* 9. В українському словнику 2001 р. вони шикуються, за межами найчастотніших, наступним чином: *сила* 22, *слабке* 19, *хвороба* 10, *відмінне* 8, *журнал* 4, *залізне* 2. Знаменно, що серед цих шести реакцій три не збігаються з найчастотнішими і російському словнику 1977 р., займаючи там наступні місця: *сила*, *слабое* 6, *железное* 1.

Зіставлення асоціативних складників концепту *здоров'я* двох мов засвідчує в 1977 р. незбіг уже з першої позиції: рос. *хорошее* – укр. *міцне*, причому з третьої-четвертої позиції цей незбіг стає кардинальним: рос. *болезнь* – укр.

спорт. Така ж кардинальна розбіжність зберігається і в РАС, оскільки *болезнь* і там займає третю позицію. Наразі незбіг спочатку залишається в межах частотних асоціатів, а потім компенсаційні асоціати потрапляють у нижні шари асоціативного словника. Ця частотна розбіжність означає, що в двох мовах асоціативні норми розглянутого концепту *здоров'я*, виявляючи загалом спільність, причому в словнику 2002 р. більшу, ніж у словнику 1977 р., по-різному компонує загальнономовний та індивідуальний концепти. Інакше кажучи, сумарно концепти сходяться, але стосовно загальнономовного концепту *здоров'я* між українською та російською мовами існують істотні розбіжності, що мають ментальну мотивацію.

Долучимо до розглянутих матеріалів 11 найуживаніших реакцій статті “Здоров'я” ще одного асоціативного словника, що його уклала Н.П.Бутенко: *міцне* 186, *хороше* 97, *добре* 90, *людини*, *погане* 41, *хвороба* 36, *сильний* 31, *сила* 28, *радість* 24, *слабке* 22, *спорт* 18. Парадигматичні реакції – *хвороба*, *сильний*, *сила*, *радість*, *спорт*. Решта – синтагматичні [Бутенко 1979, с. 33]. Словник Н.П.Бутенко присвячений українській мові, а вийшов через два роки після російського словника. Матеріал до нього збирався в 1974-1975 рр. у львівських ВНЗ; стаття “Здоров'я” узагальнює дані 972 інформантів. Серед найчастіших асоціатів два є спільними тільки з українським словником, що вийшов у 2001 р.: *добре*, *людини*. Також два, до речі, спільні тільки між двома російськими словниками: *отличное*, *журнал*. В усіх чотирьох словниках наявні в у складі 11 найчастотніших чотири асоціати: *міцне*, *добре*, *погане*, *спорт*.

Зіставлення найчастотніших асоціатів статті “Здоров'я” виявило лише два потрібні міжмовних збіги: *хвороба* – *болезнь* (у словнику Н.П.Бутенко й обох російських) та *берегти* – *беречь* (у словнику Т.Ю.Ковалевської та обох російських). Подвійних міжмовних збігів було вилучено чотири: *сила*, *слабке* (словник Н.П.Бутенко та РАС), *моє*, *життя* (словник Т.Ю.Ковалевської та РАС). Характерно, що подвійні збіги у словнику О.О.Леонтьєва з будь-яким з двох українських повністю відсутні.

Три асоціати словника Н.П.Бутенко, що в складі 11 найчастотніших не збігаються з жодним з розглянутих вище, - *хороше* (друга позиція), *сильний*, *радість* – своїм оптимізмом роблять статтю “Здоров’я” ближчою до даних українського словника, ніж до російських. Уточнимо, що при наявності в російському словникові асоціату *хорошее* (на першій позиції!) його українським літературним відповідником є асоціат *добре*. Форма *хороше* для української мови є південно-західним локалізмом, що залишається в межах літературного узусу. Три специфічні асоціати, відсутні в частотній групі інших словників, має також словник Т.Ю.Ковалевської (*гарне, дитини, найголовніше*) та словник О.О.Леонтєєва (*больница, больной, врач*). РАС включає тільки одну специфічну реакцію: *железное*. Як уже зазначалося, практично всі розглянуті найчастотніші реакції на стимул *здоров’я*, відсутні в якомусь із словників, наявні в ньому з нижчою частотністю. Це промовляє, гадаємо, на користь принципової єдності ментального сприйняття об’єктивної дійсності, принципової єдності мовної картини світу при всіх її лінгвальних, хронологічних та індивідуальних (пор. 3.5) розбіжностях.

У додатку до словника Н.П.Бутенко вміщено найчастотніші асоціати російської мови, що їх уклала Н.В.Дмитрюк за власними матеріалами та наявними публікаціями, але не за словником 1977 р., у сукупності на базі 1000 інформантів. Для стимулу *здоров’я* тут наведено вісім асоціацій: *хорошее* 129, *крепкое* 118, *отличное* 51, *болезнь* 44, *плохое* 40, *журнал* 36, *человек* 31, *слабое* 30 [Бутенко 1979, с. 117]. З них перші шість є водночас, але в дещо іншому порядку, також першими шістьма асоціатами російського словника 1977 р., а два останніх є в тому ж словнику трохи нижче: *слабое* 6, *человек* 4.

У 1972 р. в Едінбургу вийшов фундаментальний англійський асоціативний словник: G.R.Kiss, C.Armstrong, R.Milroy. The Associative Thesaurus of English, у якому зібрано реакції близько 9000 реципієнтів загалом на 8400 слів-стимулів. Поза тим подано обернені статті, що йдуть від реакції до стимулу. Тому в цілому словник має 55837 статей [Залевская 1983; Сабитова 1990, с. 46; Чернобров 2005]. Існує електронний варіант цього словника – EAT Word

Associations. Вже усталена аббревіатура EAT означає Edingburgh Associative Thesaurus. Так ось у цьому електронному варіанті на слово *health* “здоров’я” маємо такі 16 найчастотніших реакцій (беремо 16, а не 11, як в інших випадках, бо тут узагальнений індекс частотності – від 100 до 30 – охоплює тільки шість слів, а до 20 – 16 слів): *wealth, doctor, good, illness, sickness, fit, body, death, disease, farm, happiness, hospital, ill, joy, sick, sun* [EAT], тобто *багатство, лікар, добре* (в англійській мові родів немає, але для акцентуації синтагматичного характеру прикметникових асоціатів надаємо їм форму середнього роду, притаманну укр. *здоров’я, хвороба, хворобливість, здоровий* (приблизна відповідність), *тіло, смерть*, ще один синонім із сенсом *хвороба, ферма* (як символ сільськогосподарської праці та екологічно чистих продуктів, що є запорукою здоров’я), *щастя, лікарня, зло, радість, хворий, сонце*.

Серед цих 16 найчастотніших англійських асоціатів в усіх чотирьох розглянутих східнослов’янських словниках (реакції на стимул *здоров’я*) є серед 11 найпоширеніших реакцій тільки одна – *добре*, а хоч у деяких з них знаходимо в складі 11 найчастотніших ще асоціати *хвороба, лікарня, лікар, хворий, радість*. Майже всі інші англійські асоціати наявні в нижній частині російських та українських словників – є зокрема й найчастотніший англійський асоціат *багатство*, є *тіло* та ін., але реакція *смерть* наявна тільки в одному з чотирьох (РАС), фіксуючись там в єдиному вжитку. Там же, до речі, і теж один раз фіксується зворотний напрямок – реакція *здоровье* на стимул *смерть* [РАС, т. 2, с.274]. Що ж до найчастотнішого англійського асоціата *wealth* “багатство”, то він, гадаємо, пов’язаний з поширеним англійським прислів’ям *Early to bed, early to rise makes a man healthy, wealthy and wise* – Рано лягай, рано вставай - будеш здоровим, багатим та мудрим. До того ж ці слова часто поєднуються у побажальних формулах. Однак пріоритет даного асоціата залежить не тільки від семантики, але й від форми: іменники *health* та *wealth*, як і прикметники *healthy* та *wealthy*, і графічно і акустично римуються, майже збігаються, розрізняються тільки першим звуком (першою літерою). Тому, гадаємо, розмежування поверхневого (формального) та глибинного (семантичного) ярусів ментального

лексикону, якого послідовно дотримується О.О.Залевська, йдучи за висновками ряду вчених, аж до висновку, що звучання та значення слів зберігається в різних півкулях головного мозку [Залевська 1990, с. 133-148] не завжди є фундаментальним. Це – явно різні яруси, але зв'язки їх дуже тісні. Зв'язок англ. *health* і *wealth* можна вважати і глибинним, і поверхневим. Фактично вони наявні обидва.

Із сказаного з очевидністю бачимо, що подібне послідовне зіставлення багатьох даних з різних асоціативних словників може виявити чимало цікавих і ваговитих ментальних феноменів, однак ми залишимо цю роботу на майбутнє, зазначивши, що тут уже багато зроблено, передусім Р.М.Фрумкіною та О.О.Залевською, а зараз звернемось безпосередньо до власних назв та їх асоціацій.

У загальних асоціативних словниках оніми можуть іноді з'являтися як осмислення слів-стимулів (у розглянутому вище прикладі це синтагматичний асоціат *журнал* до стимулу *здоров'я*: стимул осмислюється як власна назва журналу, як ідеонім). РАС з його 7 тисячами стимулів має серед них і деяку частину (досить незначну) власних назв. Там є, наприклад, асоціативні статті на слова *Айболит*, *Москва*, *Пушкин*, *Юпитер*. Частіше власні назви з'являються в складі парадигматичних асоціатів на ті чи ті загальні слова. Т.Ю.Ковалевська нарахувала близько 850 онімних реакцій у “Словнику асоціативних норм української мови” Н.П.Бутенко, а в своєму словнику, що містить 69 слів-стимулів [Ас.словник], близько 2000 асоціатів-онімів, зазначивши, що “онімні реакції майже не розглядаються” дослідниками, та прокоментувавши вагомість таких реакцій наступним чином: “Частотність актуалізації онімів зумовлюється їх релевантністю щодо семантичного кола стимульних дистрибуцій, ментальними пріоритетами, пов'язаними з глибинними конструктами національної свідомості, та суб'єктивністю ціннісних орієнтирів” [Ковалевська 2001а, с. 3, 10].

Три вказані дослідницею причини появи онімів-асоціатів (релевантність, ментальні пріоритети й суб'єктивність реципієнта) діють і у випадку реакцій на

онім-стимул. Проте в цьому випадку долучаються ще деякі фактори, зокрема пошуки денотата (пор. 3.4), як у асоціаціях до слова-стимула *здоров'я* (відсутність хвороби чи журнал), лише в значно ширших масштабах. Так, серед 64 різних асоціатів до прізвища *Шевчук* (3.2.20) маємо 17 власних назв, що з'явилися в 40 ужитках. Тут реципієнти відшукали такі денотати: 1) відомий співак, лідер групи “ДДТ” Юрій Шевчук – *Юрій* 11 (найчастотніший асоціат), “ДДТ” 5, *група “ДДТ”* 2, *соліст “ДДТ”* 1; 2) відомий письменник Валерій Шевчук – *Валерій* 2, *Валера* 1; 3) різні особисті знайомі реципієнтів та викладачі Одеського університету – *Аня (однокласниця)*, *Віка*, *Володимир*, *В'ячеслав*, *Лариса Василівна*, *Марина (одногрупниця)*, *Олег*; 4) різні антропоніми, що перегуковуються зі стимулом твірною основою – *Шевченко* і навіть *покалічений Шевченко* (тобто *Шевченко*, у якого замість суфікса *-енко* вжито інший); морфемно не виділюваним початком чи кінцем слова (словосполучення) – *Шелест*, *Чук і Гек*; 5) країна, мові якої належить дане прізвище – *Україна*.

Багатоденотатність – практично неодмінна прикмета кожної антропонімічної статті онімічного асоціативного словника. Зокрема у статті *Шевченко* (3.2.19), що включає 41 різний асоціат, у якій майже половина (19) – власні назви і яка майже вся орієнтована на Тараса Григоровича Шевченко, є водночас: 2) *Андрій* 5, а перед ним апелятив *футболіст* 9 і нижче, серед одиничних асоціацій, “*Динамо*”, *Мілан*; 3) особисті знайомі й викладачі – *Михайло*, *Неллі Георгіївна*, *Юля*; 4) співзвучне за твірною основою прізвище *Шевчук*.

Пошуки денотата – це загальна прикмета більшості асоціацій на стимул-антропонім. Дослідження виданого в 1995 р. в Новосибірську “Асоціативного словаря англійських личних імен” засвідчило, що такі пошуки становлять більшість англомовних антропонімічних асоціацій. Автор і дослідник словника А.Чернобров ділить усі наявні асоціації на: 1) реалії-персоналії типу *Abraham – Lincoln*, *Teddy – Roosevelt*, тобто пошуки денотата серед відомих історичних осіб; 2) інші реалії і асоціати типу *Mersedes – cars*, *Georgia – state*, тобто

усвідомлення імен людей як марки автомобіля, назви штату США тощо, отже – ті ж пошуки денотата, але не серед людей. Перший із цих типів асоціацій (реалії-персоналії) є найпоширенішим асоціативним осмисленням англійських особових імен, а другий (інші реалії) займає друге за представленістю місце; 3) зрідка трапляються асоціації, які дослідник “Словаря” називає “фразеологічними виразами та згорнутими текстами”, але й серед них знаходимо пошуки денотата, як *Ben – Big Ben, Joey – money, Lolly – money* (останні два стимули – сленгові назви грошей); 4) четверта група цієї класифікації антропонімічних асоціатів називається “конотації та характеристики імен” і включає, поряд із дійсними оцінками чи кваліфікаціями особових імен (наприклад, *Peggy – warm name, Nina – Russian*), чимало випадків пошуків денотата, зокрема сприйняття особових імен як кличок тварин: *Toby – dog, Polly – parrot, Elsie – cow*. Асоціати типу *мій дядько, мій кіт, мій начальник*, які теж є суб’єктивними, ідіолектними пошуками денотата, взагалі реципієнтам були заборонені, бо вони нібито “мають відношення не до мови, а до психології” [Чернобров 2005]. Насправді такі асоціації ілюструють приналежність даного оніма до індивідуального фрейму, як і всі інші з низькою частотністю. Власне, тільки перша десятка чи трохи більше частотних асоціатів розкриває сенс онімічного концепту у відповідному загальномовному фреймі, тоді як рідкісні асоціати стосуються концептів у індивідуальних фреймах.

Проте багатоденотатність онімічних асоціатів присутня лише там, де така багатоденотатність притаманна самому оніму-стимулу, тобто переважно стосується антропонімічних, у меншій мірі зоонімічних, теонімічних стимулів. Якщо “Нема на світі України, немає другого Дніпра”, то немає й ніякої багатоденотатності серед онімів-асоціатів. Денотат один – йому й адресуються всі асоціати. Якраз вільний асоціативний експеримент з онімом *Україна*, де пошуки денотата апріорі відсутні, дозволяє виразно окреслити роль асоціацій у встановленні семантичного наповнення онімічного концепту *Україна*. Такий асоціативний експеримент провела Т.В.Пономаренко, яка слушно зазначила: “Метод вільного асоціативного експерименту дає можливість виявити

глибинну структуру поняття (а точніше концепту – О.К.), актуалізовану асоціаціями інформантів” [Пономаренко 2003, с. 28]. Є такий експеримент і в нашому онімічному асоціативному словнику (3.2.10). Обидва експерименти проводилися в Одесі задовго до Помаранчевої революції: наш – весною 2004 р., Т.В.Пономаренко раніше. У Т.В.Пономаренко 224 реципієнти назвали 728 різних вербальних асоціацій (одним інформантом називалося від 1 до 6 асоціацій), у нашому експерименті 100 інформантів назвали 59 різних асоціацій у 104 ужитках: від кожного реципієнта вимагалось тільки по одній асоціації, але 4 людини записали по дві. Експеримент Т.В.Пономаренко проводився російською мовою, наш – українською.

Більше одного вжитку у нашому експерименті одержали тільки 14 асоціатів: *Батьківщина* 17, *країна* 9, *державна*, *мати*, *ненька*, *поля* 4, *дім* 3, *земля*, *калина*, *край*, *Кучма*, *моя країна*, *пісні*, *пісня* 2. За даними Т.В.Пономаренко у перекладі на українську мову перші 14 асоціатів виглядають так: *країна* 50, *Батьківщина* 38, *державна* 35, *сало* 15, *республіка* 14, *Кличко* 12, *поле* 11, *гривня*, *незалежність*, *Росія* 10, *козаки* 9, *Кучма* 8, *моя Батьківщина*, *хліб* 7 [Пономаренко 2003, с. 29]. Характерно, що з цих двох списків 14 найчастотніших асоціатів перші три повністю збігаються, хоч і з прикметною заміною ініціальної позиції *Батьківщина*, *країна* або *країна*, *Батьківщина*. Далі починаються розбіжності – збігаються чи майже збігаються тільки асоціати *поля* (у Т.В.Пономаренко – *поле*) та *Кучма* (у час проведення обох експериментів Л.М.Кучма ще був президентом країни), маємо також один близькозначний перегук: *моя країна* – *моя Батьківщина*. Серед інших вісьмох частотних асоціатів експерименту Т.В.Пономаренко у нашому списку з’явилися серед одиничних тільки *незалежність*, *Росія*, *хліб* та, в однині, *козак*. Як персональний символ України у нас названа *Руслана Писанка*, а не *Кличко*; як символ національної їжі – *вареники*, а не *сало*. Безеквівалентно відсутні асоціати *гривня* (звикли) і *республіка* (відгонить ностальгією за СРСР: сама дослідниця слушно зауважує про цей асоціат: “Звичайно, індекс 14 (*республіка*)

– досить високий показник стереотипності, що засвідчує існування стійкого архетипу «ідеалізація минулого» “ [Пономаренко 2003, с. 32]).

Серед асоціацій, зібраних у експерименті Т.В.Пономаренко, з наших неединичних результатів фіксуються нижче 14 найчастотніших практично всі – *край 5, ньєнка, дім (є й хата), земля, калина, пісня (у словосполученні тиха пісня), пісні (у словосполученні народні пісні). Є й вареники, але, здається, немає слова мати, бо в Одесі російською мовою мама – то Одеса, а мати – передусім компонент лайки.*

У обох експериментах поряд з прямими характеристиками концепту *Україна (Батьківщина, країна, держава, край, молода країна, наша країна, рідна земля, також синтагматичними асоціаціями вільна, єдина, моя, рідна, рідне, люблю, пор. цитату з гімну не вмерла)* і позначенням окремих складників України – своєрідних асоціативних синекдох (*пісня, ґрунт, поля, ліси, місто, поле і сонце, степи, тепло, в експерименті Т.В.Пономаренко: море, степ, село, Київ, Одеса, Львів, Дніпро та ін.*) представлено багато асоціацій-символів. Це і *дівчина в національному одязі, і просто дівчина, і державні символи герб, гімн, жовто-блакитний прапор* (саме в такій історичній формі, хоч нинішній український державний прапор є синьо-жовтим). Це й відомі люди, що символізують Україну. Окрім уже названих, у матеріалах Т.В.Пономаренко наявні *Т.Шевченко і Шевченко-футболіст, Леся Українка і Гоголь та ін.*

Проте чи не найвагомішими для пізнання глибинних ментальних прикмет концепту *Україна* є рослинні асоціати з символічним наповненням [О.Карпенко, 2005]. У нашому експерименті, який, нагадаємо, накопичив асоціатів у 12 разів менше, ніж експеримент Т.В.Пономаренко *, було названо тільки дві рослини – *калина і пшениця*. Серед асоціатів, зібраних Т.В.Пономаренко, є ще *мак, барвінок, шелестяча береза, також “ива плакучая”*

---

* У цьому зв'язку варто навести думку, “що результати в малих групах (до 10 чоловік) можуть практично збігатися зі структурою і змістом асоціацій у великих групах (до 100 чоловік)” і ще категоричніш: “результати експериментів у малих групах інформантів (15-60 чоловік) є репрезентативними і значною мірою збігаються з результатами великих груп (1000 і більше чоловік)” [Чернобров 2005]. Зіставлявані експерименти фактично цю думку підтверджують. Річ у тім, що кожен концепт має своє досить усталене, у межах одного етносу, ще чіткіше – у межах одного колективу, семантичне ядро (чи рамку), яке буде представлене у відповідях і десяти, і ста реципієнтів, а також широку, але не безмежну периферію, за рахунок якої кількість асоціатів із збільшенням реципієнтів зростає.

та “*ива на ветру*”, а рос. *ива* – то укр. *верба*. Точніше, згідно з [УРС, т. 1, с. 120], укр. *верба* відповідає рос. *верба, ракита, ветла, ива*, але “*плакучая ива*” – тільки укр. “*плакуча верба*”. Символічний сенс мають усі ці рослини, але якщо *береза* асоціюється переважно з Росією, а *мак* і *пшениця* мають свої символічні сенси в багатьох народів (у тім числі й в українців), то *калина* і *верба*, як і *барвінок*, - то яскраві символи України, пор. прислів’я “без верби і калини немає України”. За свідченням “Словника мови Шевченко” у Кобзаря названі вище рослинні асоціати мають таку частотність: *калина* 39, *верба* 35 (і 4 вжитки в “Додатку“), *барвінок* 15, *пшениця* 9, *мак* 5, а *берези* (як і *иви*, що фіксується в ряді українських словників), немає взагалі, є лишень місяць *березень* і *березова каша*. *Калина* і *верба* у Т.Г.Шевченко – рослинні чемпіони частотності (на третьому місці *тополя* 33), ужиті переважно із символічним забарвленням: “Широкая, высокая *Калина* моя, Не водою до схід сонця Поливанаая”, “І над криницею *верба*. Нагнулася, як та журба” [Сл.мови Шевченка, т. 1, с. 313, 68].

О.А.Кучерява та Л.І.Прокопенко, спираючись на згадане вище прислів’я, провели вільний асоціативний експеримент зі словом *калина* і одержали від 125 інформантів 69 різних асоціатів. Серед них 12 найчастотніших: *червона* 46, *ягода* 43, *Україна* 29, *дерево* 22, *кущ* 17, *дівчина* 12, *гарна, лікарська, рослина* 11, *смачна* 9, *кисла* 8, *малина* 7. Дослідники провели також з *калиною* не зовсім вільний експеримент, бо джерелом асоціацій стала лексема *калина* у народній пісні – “Чи я в лузі не *калина* була?” Тут 12 найчастотніших асоціатів виглядають так: *дівчина* 50, *тяжка доля, сум* 18, *краса, Україна* 9, *горе, молодість, плач* 5, *кохання, нещаслива, страждання, український народ* 4.

Якщо в першому випадку 10 асоціатів з 12 є прямими вказівками на рослину (рахуючи й римовану *малину*) і тільки два мають символічний сенс – *Україна* (третя позиція) та *дівчина* (шоста позиція), то в другому експерименті символічними є всі 12 асоціатів. Власне кажучи, долучений контекст трансформував семантику слова *калина* так, що воно взагалі перестало вказувати на рослину – асоціати *дерево, кущ, червона* з’являються тільки в нижній частині статті, а асоціації *рослина* взагалі немає. Проте характерно, що

наявні серед частотних у першому експерименті символи *Україна* та *дівчина* залишаються частотними і в другому, помінявшись місцями: *дівчина* очолює список асоціатів, а *Україна* займає разом з *красою* 4-5 місце. Додамо, що в першому експерименті серед одиничних є й асоціат *верба* – другий український рослинний символ [Кучерява, Прокопенко 2003, с. 115].

Калина і верба з одного боку і дівчина – з другого належать до найглибінніших, на рівні архетипів, символічних представників і втілень *України*. Ці архетипи досі живі у хорошій поезії, пор.у А.Камінчука: „Труждались тяжко, як воли, | *Вербу плакали і калину*. | Ми Україною жили, | Ми наближали Україну” [Літературна Україна, 2005, 14 липня]. В російськомовному експерименті Т.В.Пономаренко є навіть записаний реципієнтом по-українськи асоціат *Україна-дівчина* [Пономаренко 2003, с. 30]. Йдеться про згадувану вже нами кордоцентричність як провідну рису української ментальності, про “аристократизм духу”, про потяг до красивого, про пісенність народу і милозвучність мови. Лексеми *пісня*, *пісні* теж належать до найуживаніших асоціатів на слово-стимул *Україна*, а тим самим – до вагомих компонентів концепту *Україна*. До цих загальних міркувань можна додати дещо конкретніше: 1) асоціат *дівчина* відбиває не лише захоплення прекрасним, органічно притаманне українській ментальності, - тут маємо відображення древньої зверхності жінки в українській родині, що йде чи не від матріархату; 2) асоціат *калина*, крім краси своїх червоних кетягів, має колір крові, а отже, нагадує не тільки дівчину (краса), а й горе, битви, козачу мужність і козачу жертвовність у бою; 3) асоціат *верба* вказує на тендітність і привабливість і водночас живучість і невибагливість – згадаймо стосунки верба – Мавка у “Лісовій пісні” Лесі Українки; 4) асоціати *дівчина* і *калина* римуються з онімом *Україна*, що є додатковою, але не головною, підставою їх поєднання. Слушно, отже, сказано, що “Численні дослідження науковців засвідчують, що символи зберігають етнічний код нації” і що “асоціативні відповіді ніколи не є випадковими” [Кучерява, Прокопенко 2003, с. 112, 114].

То як же, яким чином асоціації сприяють встановленню семантичного наповнення концептів, зокрема онімічних? А.Є.Супрун слушно висновує: “Асоціативне поле слова та його структура певною мірою відображають значення слова” [Супрун 1979, с. 9]. Р.М.Фрумкіна уточнює цю зрештою загальноприйнятту тезу: “сигніфікат розкривається тільки через ті відношення, які встановлюються між означуваними у внутрішньому світі мовців” [Фрумкіна1983, с. 70]. Внутрішній світ мовців – то вже світ концептів, який прояснюється відношеннями між означуваними, тобто згаданими А.Є.Супруном асоціативними полями. Як зазначає Тім Валентайн з колегами, “когнітивний підхід до власних назв стосується їх ментальної репрезентації та ментальних процесів, необхідних для впізнавання й пригадування власних назв” [Valentine etc.1996, р. 18]. Впізнавання й пригадування власних назв – то утримання в свідомості мовця їх семантики, їх денотативного наповнення. Що означає та чи та власна назва, можна довідатись, прочитавши відповідну статтю енциклопедії, а ось чим і як наповнений концепт, який утілює цю власну назву у мові мозку, - про те найліпше розповість асоціативний експеримент з даною власною назвою. У психолінгвістиці існує навіть таке поняття – асоціативне значення [Сабурова 1990, с. 46], яке сформулював у 1965 р. Дж.Діз [Леонтьев 1977, с. 8] і яке означає “значення, що виділяється шляхом аналізу дистрибуції асоціативних реакцій на певне слово-стимул” [Залевская 1981, с. 30]. Значення концепту в мові мозку даного індивіда є передусім асоціативним і розкривається при одержанні асоціативного ланцюжка від цього індивіда на відповідний стимул.

3.2. Асоціативний онімічний словник

Значення власної назви чи не найліпше розкривається через асоціації, розкривається як значення асоціативне. Це вже стає ясним завдяки дослідженням останніх десятиліть, незважаючи на практично регулярну відсутність онімії серед стимулів у наявних асоціативних словниках. У цьому зв'язку доречно відзначити, що енергійно розвиваючись, рухаючись уперед,

наука водночас залишається традиційною до консервативності. Перший словник асоціативних норм уклали й опублікували в 1910 р. в США Г.Кент і А.Розанов (у латинографічному записі – *Rosanoff*): Kent G.H., Rosanoff A.J. A Study of Association in Insanity // American Journal of Insanity. – 1910. – V. 67, N 1-2. Автори спорядили спеціальний список із ста слів, на які зібрали реакції 1000 реципієнтів. Відтоді з'явилась формула: “список Кент-Розанова”, що став у сфері асоціативних досліджень обов'язковим. З 1954 р. у США вийшла ціла серія асоціативних словників, які або обмежувались списком Кент-Розанова, або широко його використали. Характерною є назва польського асоціативного словника: Kurcz J. Polskie normy powszechności skojarzeń swobodnych na 100 słów z listy Kent-Rosanoffa // Studie psychologiczne. – 1967. – Т. 8.

Список Кент-Розанова широко використаний у російському асоціативному словнику 1977 р. В українському словнику асоціативних норм Н.П.Бутенко повністю використовуються й окремо наводяться [Бутенко 1979, с. 13-14] всі 100 слів списку Кент-Розанова, до яких дослідниця додала ще тільки 33 слова. Цей список не використаний лише в українському асоціативному словнику 2001 р., укладеному Т.Ю.Ковалевською з колегами, бо він орієнтований на рекламну лексику. До списку Кент-Розанова можна поставити багато запитань. Наприклад, чому там є *місяць* і немає *сонця*, чому з істот названі тільки *вівця*, *лев*, *метелик*, *орел*, *павук*, а не, приміром, *акула*, *ведмідь*, *ворона*, *кінь*, *муха* та ін. Повторення в різних словниках того самого списку є корисним для розмаїтих зіставлень, але сам склад списку можна коригувати.

Список Кент-Розанова ніяк не впливає на власні назви, бо їх там немає. Асоціативне дослідження власних назв тільки починається. С.О.Сабітова розглянула асоціації 51 топоніма за матеріалами Единбурзького асоціативного тезауруса. Дослідниця зазначає: “Як показав аналіз літератури, особливості ідентифікації топонімів індивідуумом раніше не досліджувалися” [Сабітова 1990, с. 46]. Нині, у зв'язку з розвитком когнітивної лінгвістики й формуванням когнітивної ономастики, асоціативне дослідження онімів стало украй

актуальним, бо це чи не найбільш надійний шлях у з'ясуванні наповнення та ролі власних назв у ментальному лексиконі, а відтак і в ментальності етносу.

Тому ми уклали невеличкий онімічний асоціативний словник (60 стимулів, 100 реципієнтів), щоб мати змогу по можливості докладніше й глибше з'ясувати шлях власних назв від слова до концепту і навпаки. Статті присвячені розрядам: 1) антропонімів – як реальних (прізвища *Петренко, Шевченко, Шевчук, Гейтс, Франко, Маланюк, Дерibas*, імена *Іван, Марія, Богдан, Ганна, Ілона, Джордж, Тарас, Наполеон, Ізабелла*), так і віртуальних (прізвища *Онегін, Обломов, Джеря*, імена *Данко, Отелло, Ромео, Гаргантюа, Дон Жуан, Одиссей, Автанділ, Ізаура*) та сакральних (ім'я *Мойсей*); 2) топонімів (*Київ, Москва, Одеса, Париж, Лондон, Галичина, Буковина, Волинь, Крим, Україна, в. Дерibasівська*); 3) теонімів (*Зевс, Юпітер, Афродіта, Астарта, Ізіда, Перун, Сварог, Тор, Кришна, Аллах*); 4) астронімів (*Уран, Нептун, Плутон*); 5) зоонімів (*Бровко, Мухтар, Барбос*); 6) хрононімів (*Ватерлоо, Бородіно, Крути, Сталінград, Берестечко*). У реакціях нерідким є змішування розрядів, особливо астронімів та теонімів, топонімів та хрононімів тощо.

Підвищення статусу власних назв не в мові (він там завжди був високим), а в поглядах лінгвістів на мову призвело до того, що новий фундаментальний “Русский ассоциативный словарь” (РАС) 2002 р. вже включає, хоч і в обмежених кількостях, також і власні назви. При цьому він містить шість стимулів, що збігаються з матеріалами нашого короткого словника: *Дон Жуан, Іван, Марія, Москва, Наполеон, Юпітер*. Порівнюючи асоціативні статті двох словників на стимул *Юпітер*, зазначимо, що вони дуже схожі. Стаття *Юпітер* у РАС [РАС, т. 1, с. 744] має 105 реакцій, серед яких 21 різна. У нас – 102 реакції, а різних – 41. Обидві статті починаються реакцією *планета*, що займає в РАС трохи більше половини асоціативного простору (61 вжиток), а у нас – трохи менше (39 вжитків). Нижче маємо ще 9 збігів, називаючи які, в дужках вказуємо частотність даної реакції: перша цифра – РАС, друга – наші дані: *бог* (4,10), *зірка – звезда* (2,3), *Зевс* (4,2), *космос* (2,2), *Сатурн* (3,1), *Венера* (1,1), *ти сердисься* (1,1), *великий – большой* (1,1), *міць – всемогущий* (1,1). Решта

асоціацій, які не збігаються, теж у обох статтях орієнтовані або на планету Юпітер (у РАС це помітно більше), або на бога Юпітера (це переважає в нашій статті). За межами цих референтів залишаються тільки асоціати *мотоцикл* (2 – РАС) та *чоловічий одяг і юс мала* (1 – наші дані). Це побіжне зіставлення засвідчує, що онім-інтернаціоналізм *Юпітер* має практично тотожне асоціативне значення в українській та російській мовах.

У кожній статті після заголовного слова-стимулу подається через навкісну риску чотири цифри. Перша називає загальну кількість різних реакцій, друга – кількість усіх реакцій разом (ця цифра в ідеалі дорівнює 100, але може бути більшою, якщо деякі інформанти давали більше одної реакції, або меншою, якщо були відмови від реакції), третя – кількість різних власних назв, що стали реакціями або увійшли до складу реакцій, четверта – загальна кількість власних назв, використаних у реакціях. Після цих цифр з позначенням “відсутність реакції” називається відмова реципієнта від реакції чи його неспроможність на асоціативну реакцію. Далі йде власне стаття – перелік усіх реакцій, розташованих за їх частотністю. Частотність указується після асоціації або після групи асоціацій з однаковою частотністю. Щоб усунути небезпеку поплутання різних реакцій з одною багатослівною реакцією, коми вживаються у статті тільки для розмежування реакцій і у межах однієї реакції коми не ставляться, навіть якщо вони там граматично вимагаються (але тире зберігається).

Статті нашого мікрословника подаються не за алфавітом, а в тому порядку, в якому вони пред’являлися реципієнтам. Порядок розташування міг якось вплинути на характер реакції. Так, стимул *Тарас* цілком закономірно для українця дав найчастотнішу реакцію *Шевченко*, а стимул *Шевченко* – найчастішу реакцію *Тарас*. Проте оскільки стимул *Шевченко* знаходився після стимулу *Тарас*, то й обсяг найчастотнішої реакції тут виявився майже утричі меншим (23), ніж обсяг найчастотнішої реакції на стимул *Тарас* (62). Більшість виконавців вирішила просто не повторюватися, що психологічно цілком зрозуміло.

3.2.1. Київ – 46/108/15/42 – столиця – 28, столиця *України* – 9, *Хрещатик* – 9, місто – 8, *Україна* – 6, каштани – 4, *Києво-Печерська Лавра*, майдан *Незалежності*, *Печерська Лавра*, церкви – 2, *Апостол І*, біль, *Бориспіль*, була на *Хрещатику*, величний, влада, дерева, далеко, жах, золотий, золоті куполи, *Ірпінь*, *Київська Русь*, килим, князь, *Костя*, котлета, краса, *Лавра*, пам'ятник з човном, пам'ятник трьом братам і *Либеді*, подорож, поїздка, політика, *Поплавський*, пригоди, прогулянка на катері, рідна столиця, світло, село, собори, *TOEFL*, хабарництво, *Хохляндія*, хрест – 1.

3.2.2. Москва – 51/104/13/44 – *Росія* – 14, *Кремль* – 12, столиця – 7, *Красна площа* – 5, велика, *Мавзолей*, місто, столиця *Росії*, теракти, шум – 3, гордість, зірки, метро, москаль, *Путін*, ріка, червона – 2, батьківщина, бомонд, весілля друга, вороги, гроші, дорогі крамниці, друг живе там, життя, звенят колокола, золоті куполи, “*Ігроманія*”, кава, клятві москалі, ковбаса, колишня столиця, луна, *Марина*, мегаполіс, місто яке б хотіла відвідати, *Мосфільм*, *Одеса*, ror-star, *Рига* – *Москва*, *Саша*, спека, *СРСП*, страх, супер, теж місто, торговельний центр, *ЦУМ*, червоний, шар, шоу-бізнес – 1.

3.2.3. Одеса - 50/107/9/12 – море – 26, рідне місто, дім – 6, місто – 5, гумор, місто-герой – 4, батьківщина, перлина, університет, *Чорне море* – 3, булична мостова, життя, мама, моє місто, перлина біля моря, *Привоз*, рідне любиме місто, сміх – 2, *Аркадія*, базар, бандити, будинок, весело, гарні старі споруди, герой, голубий, гуморина, *Дерибасівська*, *Дюк*, залізничний вокзал, краса, креветки, любиме місто, люблю, мафія, моє місто в якому я живу, моє рідне місто, морська брама, навчання, *Одісей*, *Південь*, порт, *Потьомкінські сходи*, рідне, рідний дім, світла привітлива атмосфера, свобода, сонце, *Україна*, хитрість, чужина – 1.

3.2.4. Париж – 37/112/13/45 – *Ейфелева вежа* – 21, мода – 15, парфуми – 12, *Франція* – 8, краса – 7, *Слісейські поля* – 6, вежа – 5, любов, мрія, романтика – 3, аромат, кохання – 2, бульвар, вишуканість, гарний, *Діснейленд*, *Європа*, жіноча краса, *Патрісія Каас*, ласощі, *Людювік*, маята, місто, місто любові,

Монмартр, Новий рік, Notre Dame, Одеса – лиш більша, парик, помпезність, розваги, “*Собор Паризької Богоматері*”, стиль, столиця, центр міста, *Шанель*, шляпи – 1.

3.2.5. Лондон – 48/105/14/40 – туман – 16, *Біг-Бен* – 11, *Англія* – 7, англійська мова, *Big Ben*, дощ, місто, *Темза* – 4, дощі, консервативність, королева, *Тауер* – 3, англійська, міст, чай – 2, *Велика Британія*, велич, *Вестмінстерське абатство*, вишуканість, вогонь, *Земфіра, Ігіна*, істеблішмент, історичні місця, королівство, краса, лоно, лорд, манірність, мости, навчання, *Надія Петрівна, Оксфорд*, подорож, *принц Чарльз*, професійна мрія, разврат, річка, *Саша*, стримані люди, строгість, сум, *Тауерська вежа, The Gardens of the Tower of London*, увы, університет, хмурий, червоні автобуси – 1.

3.2.6. Галичина – 65/102/16/45; відсутність реакції – 2 – *Україна* – 10, історія – 6, *Захід, Західна Україна*, історія *України* – 4, гори, кава, ліси – 3, *Галина, Галицько-Волинське князівство*, гуцули, князь, козаки, *Львів*, природа, український – 2, багата, більша частина, *Богдан Хмельницький, Буковина*, вишивка, відпочинок, в складі *Австро-Угорщини*, вуса, *Галицький*, “галицькі лімузини”, “Галка” (кава), гетьман, *Гетьманщина*, глечики, глухомань, давнина, дивізія, западенщина, звичаї, історична земля, історична частина *України, Київська Русь*, князі, *Коля*, краєвиди, крамниця, культура, літера Г – жовтий колір, місто, місто в *Україні*, незнане, область, пари історії *України*, певний регіон *України*, пиво, поля, район *України*, розрізнена *Україна, Роксолана*, сади, співак, *СС*, тин, *Тичина*, українка в хустці, центр книгодрукування, частина *України*, щось українське, яскрава – 1.

3.2.7. Буковина – 69/98/13/31; відсутність реакції – 5 – *Україна* – 8, буква – 5, *Захід* – 4, історія, історія *України*, місто, сир – 3, бук, гори, калина, ліси, пісні, частина *України* – 2, *Австро-Угорщина*, атом, бамбук, битва, болото, буки, була в складі *Угорщини*, височина землі, водоспад, глиняні горщики, горби, дитина, заздрість, западенщина, західна романтика, *Західна Україна*, захоплена *Австро-Угорщиною*, зелень, історична земля, історична частина *Молдови*, історія *України* на першому курсі з *Мисечко*, казки, казки *Буковини*, краєвиди, країна,

край, меблі, *Мисечко*, місто в *Україні*, місцевість, народні танці, національна музика, національний костюм, невідомість, пес, південний регіон *України*, *Північна*, пригода, район *України*, ріка, річка *Буг* поряд, *Румунія*, рушники, село, солов'ї, співачка *Руслана*, співоча, танець, фольклор, цікавість, цукерки, *Чернівці*, щось далеке – 1.

3.2.8. Волинь – 73/98/10/22; відсутність реакції –3 – *Україна* – 7, волинка – 6, місто, трава – 3, батьківщина, воля, історія *України*, ліс, *Оксана*, полин, полонини, район *України*, частина *України* – 2, *Бандера*, бики, битви, болото, брови, відпочинок, віл, вітер, вовк, вода, воли, волинка (інструмент), “*Ворскла*” (ф/к), гаї, *Гальцько-Волинське князівство*, гетьмани, глиб, гори, гуцули, дитинство, дощ, дудка, западенщина, *Захід*, зелень, інструмент народний, карта, квітка, князь, козаки, коровай, краєвиди, край, *Луцьк*, майже *Шотландія*, машина, місто в *Україні*, місто краси, націоналізм, негативне відношення до мешканців цієї місцевості, область, озера і ліси, озеро, перекотиполе, *Північ*, *Поділля*, путь, регіон *України*, рідні матері, ріки, рослини, селище, село, сніг, сонце, степи, теплота (душевна), традиції, урок історії – 1.

3.2.9. Крим – 51/120/10/16 – гори – 18, море – 13, відпочинок – 12, курорт – 8, татари, *Ялта* – 6, сонце – 5, острів, півострів – 4, пляж, *Рим* – 2, *АР*, *АРК*, *Артек*, *Аю-Даг*, ботанічний сад, вежі, вершки на англійській мові, відстояли, гарна пророда, дельфіни, дорога, *Євпаторія*, задоволення, здравниця, інжир, казантип, кримінал, кримські татари, курага, літо, *Маріуполь*, *Медвідь-гора*, місто, поїздка в *Крим*, політика, прибережні скелі, прогулянка, релаксація, *Rest*, російська мова на перевагу українській, санаторій, *Севастополь*, скелі, скелі біля моря, сонячний, субтропіки, тепло, хан, чисте повітря, чумаки – 1.

3.2.10. Україна – 59/104/6/24 – *Батьківщина* – 17, країна – 9, держава, мати, ненька, поля – 4, дім – 3, земля, калина, край, *Кучма*, моя країна, пісні, пісня – 2, вареники, відсталість, вільна, гарна країна гарні люди але погана держава, герб, гімн, ґрунт, держава нині незалежна (офіційно), дівчина, дівчина в національному одязі, єдина, істина, жовто-блакитний прапор, карта фізична, козак, ласка, ліси, люблю, мама, менший брат *Росії*, місто, молода країна, моя,

народні костюми, наша країна, наша хата скраю – нічого не знаю, не вмерла, незалежність, *Одеса*, поле і сонце, прапор, пшениця, рідна, рідна земля, рідна мати, рідне, *Росія*, *Руслана Писанка*, степи, схема контурів на карті, тепло, *Україна* – її вигляд на географічній карті, хліб, хохли, ярмо – 1.

3.2.11. Іван – 58/99/15/26; відсутність реакції – 2 – дурак – 14, *Мазена* – 5, болван, да *Марья*, ім'я – 4, дурень, казка, *Франко* – 3, гарне ім'я, *Грозний*, дідусь, простак, *Росія*, сільський хлопець, українська казак, українське ім'я, царство – 2, багатий, біленький хлопець, *Богун*, брат, валик, ванька-встанька, *Васильович*, *Вишенський*, в *Одесі*, друг, дурник, дядя, *Івасику-Телесику*, *Іван Хреститель*, ліпший кориш!!!, літературний герой, *Марія*, *Муромець*, найпоширеніше російське ім'я, народний герой, партизан, парубок, пісня, піч, працьовитий, просто ім'я, просто хлопець, п'яниця, руська земля, *Саша*, село, селянин, син, сільський парубок, спорідненість, стріла, сусід, *Телесик*, товариш, українець, хоробрий – 1.

3.2.12. Марія – 64/103/17/34; відсутність реакції – 1 – *Божя Матір*, *Свята* – 7, *Діва* – 6, *Мати Божя* – 5, бабуся – 4, *Богородиця*, *Заньковецька*, ім'я, *Магдалина* – 3, мама, мати *Христа*, “*Марія з полином*”, “*Просто Марія*”, селянка, *Улас Самчук* – 2, аве, *Анатоліївна*, білоока, *Божя Мати*, брюнетка, гарне ім'я, голодомор, *де Вільвур*, *Діва Марія*, добра, доярка, дурна, жона, *Ісус*, *І.Х.*, квітка, квітка “*Іван-да-Марья*”, кострище, крамниця, кріпацтво, *Кюрі*, ліс, мати, матір, мати *Ісуса*, мати *Ісуса Христа*, *Маруся*, митець, мрія, наївна, пісня, поема, просто, “*Просто Марія*” (серіал), село, селянка, сестра, сором'язливість, стара жінка, страдниця, страждання, українська література, фільм, хранителька, хутірок, червоний, чисте, *Шевченко* – 1.

3.2.13. Богдан – 46/102/9/67 – *Хмельницький* – 42, *Богом даний* – 5, *Богом дан*, дан *Богом*, ім'я, *Тітомир* – 3, гетьман, рідкісне ім'я, *Ступка* – 2, автобус, барабан, *Бог*, *Бодя*, в *Аркадії*, великий, велич, воїн, володар, впертість, всесильний, гетьман *Хмельницький*, даний від *Бога*, диван, друг, - *Ігор Антонич*, ім'я від *Бога*, кафтан, князь, козак, колгосп, кращий, приемне ім'я, росіянин,

сила, сильний, синочок, собака, сусід, телевізор, товстий, українець, хлопчик, хлопчик з світлим волоссям, чурбан, шапка, щось з *Вірменії, Грузії* – 1.

3.2.14. Ганна – 79/95/18/20; відсутність реакції – 5 – ім'я, подруга – 5, *Безулик*, ванна, дівчина, добра, *Кареніна*, село, українка, українська дівчина – 2, активність, *Аня*, баба, бабуся, “*Бідна Настя*” – серіал, верба, відігнана, *Галина* – моя подружка, *Ганнуся*, гарна, глечик, гоніння, гра, грубість, грубо, ганок, дерево, добро, донька останньої вчительки, *Жанна д'Арк*, заздрість, *Йосипівна* (вчитель школи), *Карпати*, кохана *Шевченка*, кран, красиве, кулеметниця, лається, льод, *Махно*, мила, млинці пекла, моє ім'я в паспорті, “*Наймичка*”, однокласниця, однокласниця, *Олегівна, Олексіївна*, перша вчителька, покритка, покровителька, посмішка, поширене українське ім'я, працююча, простота, протетичне *Г, рунд*, рана, самотність, свекруха, селянка, сестра, сільська дівчина, страх, тітка, *Троцюк*, трудівниця, “*Украдене щастя*” українська жінка що жила до революції, українське ім'я, хата, хитрість, хтось, червоне, чорненька дівчина, чорноока, я, *Ярославівна, Ярославна* – 1.

3.2.15. Ілона – 63/98/3/21; відсутність реакції – 3 – *Давидова* – 18, ім'я, подруга – 5, дівчина – 4, іноземка – 3, *Броневищюка*, голка, дівчинка, знайома, лілія – 2, бджола, блондинка, венгерка, висока, вообразала [рос.], впертість, вредність, героїня любовного роману, донька моєї подруги, єврейка, жахливе ім'я, жіноче ім'я, жіночість, загадка, загадковість, заздрість, зла, ікона, ил – ива [рос.], ім'я не українське, ім'я товстої дівчини, ім'я яке подобається, інтерес, квіти, колона, ледача, луна, моя тьотя, начальниця мого друга, невідверте, незвично, нейлон, некрасиве щось, ніжність, новизна, *Нонна*, однокласниця, полька, приваблива, робота, синь, статуя, стиль, страх, сусідка, трійка, характер, хімія, щоденник, щось негарне, юла – 1.

3.2.16. Джордж – 50/98/18/57; відсутність реакції – 2 – *Буш, Майкл* – 12, *Америка* – 6, американець – 5, англієць, *Байрон, Вашингтон*, ім'я, “*Троє в човні*”, *Харрісон* – 3, англійське ім'я, Англія, *Клуні, Санд, США* – 2, американське чоловіче ім'я, англійський хлопець, бджола, *Best*, бізнесмен, *Джон, Джордж Майкл*, дорога, друг вірменин, жокей, *Іван*, іноземець, іноземне

ім'я, іноземний друг, інше, іншомовне, лев, література, літературне ім'я часто використовуване, набридли, незнайомиць, *Нолс*, письменник, президент, “*Сага про Форсайтів*”, силікон, *Сіменон*, собака, *Сомс*, таємниця, товстий, турист, хлопчик, школа, штат – 1.

3.2.17. Тарас – 30/99/10/77; відсутність реакції – 1 – *Шевченко* – 62, *Бульба* – 7, ім'я, письменник – 2, брат, вірність, вірші, *Гоголь*, *Григорович*, *Григорович Шевченко*, друг, друг дитинства, “*Заповіт*”, *Івасик-Телесик*, *Кобзар*, колишній хлопець подруги, маленький, мудрість, *Петренко*, простий, пруд, рідне, сміх, старовинне ім'я, тара, таранька, *Україна*, українець, український хлопець, хлопчик – 1.

3.2.18. Петренко – 49/98/10/15; відсутність реакції – 4 – сержант – 9, прізвище – 8, міліціонер – 7, фігурист – 5, однокласниця, українець – 4, *Іван*, інспектор, майор, однокласник, *Петро*, українське прізвище – 3, актор, *ДАІ*, полковник, поширене прізвище, сусід, хлопчик – 2, анекдот, артист, болгарський перець, *Буб* (друг), *ГБДД*, дівчина, друг, дурні жарти, звичайний, *Ірина*, майор районного відділу міліції, *Микола Борисович*, музикант, начальник міліції, “не знаю”, однокласниця, петрушка, *Петя*, прапорщик, робітник, рядовий, *Сидоренко*, слідчий, смішне, стоматолог, *Тарас*, українська література, участковий, учень, цікавість, школа – 1.

3.2.19. Шевченко – 41/107/19/58 – *Тарас* – 23, *Кобзар* – 13, поет – 10, проспект, футболіст – 9, *Андрій* – 5, письменник – 3, прізвище – 2, боляче, велике, “*Великий льох*”, великий поет, велич, відданість, вірші, вусатий, гордість, дерево, “*Динамо*”, жувачка, “*Заповіт*”, *Катерина*, маляр, “*Мені 13-й минало ...*”, *Михайло*, *Мілан*, національна гордість, *Неллі Георгіївна*, парк ім. *Шевченка*, патріот, поет *Шеченко*, портрет, проспект *Шевченка*, слово, “*Сон*”, *Тарас* (письменик), *Тарас Шевченко*, *Т.Г.Шевченко*, футбол, *Шевчук*, *Юля* – 1.

3.2.20. Шевчук – 64/101/17/40; відсутність реакції – 3 – *Юрій* – 11, викладач – 6, прізвище, “*ДДТ*” – 5, письменник – 3, *Валерій*, викладач ділової української мови, вірші, група, група “*ДДТ*”, *Марина* (однокласниця), однокласник, співак, статті, українець, футбол, *Шевченко* – 2, автор, *Аня*, *Аня*

(однокласниця), біографія, *Валера*, видавець, від професії, *Віка*, *Володимир*, вчений, вчитель, вчителька, *В'ячеслав*, гітара, депутат, десь я вже це бачила, злий, кандидат, компаративістика, *Кравчук*, критик, куди?, культура, *Лариса Василівна*, *Марина*, музика, музикант, націоналіст, невідомий, не вірю, *Олег*, осінь, пісня, покалічений *Шевченко*, президент, прізвище знайомої, скамейка, соліст “ДДТ”, спів, *Україна*, філолог, футболіст, хлопець, *Чук і Гек*, *Шелест*, шука – 1.

3.2.21. Зевс – 44/110/4/9 – бог – 45, *Олімп*, сила – 5, влада, грім, громовержець – 3, блискавка, бог грому, головний, *Греція*, грецький бог, зевльвиный (цвіток) [рос.], міфи, небо – 2, бик, блискавки, бог богів, бог війни, бог вогню, бог всіх богів, бог древніх греків, бог з блискавками, великий, верхівка, верховний бог у стародавній *Греції*, війна, всемогутній, *Гермес*, головний бог, грізність, грім і блискавка, добрий старець, егіда, “*Енеїда*”, зелень, легенда, міф, мужність, найголовніший бог у античному світі легенд, пес, стародавність, страх, 7 чудо світу, язичники – 1.

3.2.22. Юпітер – 41/102/6/14; відсутність реакції – 1 – планета – 39, бог – 10, *Рим* – 4, зірка, небо, сила – 3, війна, *Зевс*, *Зевс* у римлян, космос, римський бог – 2, античність, астрономія, бик, великий, *Венера*, влада, вогонь, давньогрецька міфологія, *Дій*, *Еллада*, ім'я (з одної книги), каміння, кінь, міфічний бог, міфологія, міць, пантеон, першість, планета холодна, покровитель, почуття, римський *Зевс*, *Сатурн*, синонім *Зевса*, страшний, ти сердишся, холод, червоний, чоловічий одяг, юс мала – 1.

3.2.23. Афродіта – 34/109/0/0 – краса – 34, богиня – 14, любов – 9, піна – 7, красуня – 6, богиня краси – 5, кохання – 4, морська піна – 3, врода – 2, афінка, бажання, бог, богиня кохання, богиня любові, владна, гарна, гарна дівчина, гарна дівчина (красуня), гарна жінка, жіночість, красива, молодість, море, мрія, мудрість, погана, прекрасна богиня, пристрасть, розумна, філантропка, фільм, храм, щось погане, я – 1.

3.2.24. Астарта – 53/88/5/5 ; відсутність реакції – 13 – зірка – 16, богиня – 9, астра, зло, квітка – 3, ім'я, квіти, міфологія, початок, сигарети, старт – 2,

абракадабра, *Авеста*, *Amsterdam*, астра – а що це таке?, *Барамамбуду*, бруд, високо, high star, гора, *Греція*, грецька, давньогрецька, жінка, загадка, знання, зоря, історія, комета, космос, кусачка, лижі, любов, містерії, на старт, невідома, незвичне, незнане, плодючість, потреба, початок чогось, розтрата, смерть, *Спарта*, star, стоянка, страшна, торт, фінік, фініш, щось зоряне, щось нове, язичницька богиня – 1.

3.2.25. Ізіда – 64/95/11/19; відсутність реакції – 6 – богиня – 10, *Єгипет* – 7, помста – 5, жінка – 4, зірка, *Ізольда* – 3, ім'я, індіанка, книга, міфологія, циганка – 2, *Аза*, богиня грецька, вино, відлуння, героїня п'єси, героїня роману, гнів, *Греція*, добро, *Древня Греція*, давність, євреї, єврейка, жона, зарада, зонтик, зухвалість, ізраїльський народ, ізумруд (смарагд), изыди [рос.], ізюм, індійське ім'я, історія, їзда, йти, катастрофа, *Квазімодо*, квіти, кіно, корида, краса, міфи, *Молдова*, морська глибина, незвичне, незвідане, *Немезіда*, океаніда, *Осіріс*, плечі, погана, погано, потворність, прокляття *Ізиди*, римська богиня, розбрат, розум, сусіда, твердість, *Фінікія*, цариця, чаклунство, щось східне – 1.

3.2.26. Перун – 60/106/6/6; відсутність реакції – 3 – бог – 23, море – 7, грим – 4, вода, перо, слов'яни, язичництво – 3, блискавка, бог блискавки, вогонь, гроза, ідол, пир, язичники – 2, бог древніх слов'ян, бог моря, бог моря з вилами, бог скандинавський або слов'янський, бог українських язичників, божество, буря, вампір, вбивця, воїн, *Володимир*, всемогутній, гнів, давність, *Зевс*, злодій, історія, *Київська Русь*, кросворд, лавровий вінок, міф, міфи, наш, небо, пара, пернув, перон, *Перу*, пиво, пір'я, планета, прання, простір, пух, пучити, *Пушкін*, свій, сила, сонце, старець, старість, стріли, труба, хвилі, *Хорс*, цар морів – 1.

3.2.27. Сварог – 56/98/2/2; відсутність реакції – 5 – бог – 16, сварка – 7, сонце, творог [рос.] – 6, ріг [рос. рог] – 5, вогонь, небо, пиріг [рос. пирог], сила, слов'яни, суворий, язичники – 2, берег, біс, бог древніх слов'ян, бог сонця, бог (українська міфологія), бог українських язичників, бог язичницький, вірування, *Володимир*, в'ятичі, давнина, давні українці, *Дніпро*, замок, знак, ідол, історія, їжа, князь, корова, котел з паром, кришталь, місто, міфи, міфологія,

народознавство, незвідане, нормандське ім'я, носоріг [рос. носорог], поганий, порог, природа, рогатий, свара, сварити, сварливий, скіфи, слов'янський бог, смола, сяйво, туніка, хорт, човен, язичництво – 1.

3.2.28. Тор – 60/89/7/9; відсутність реакції – 11 – бог – 11, бик – 6, торт – 5, бор, війна, книга, коло, рот, сила, *Скандинавія*, тур, *Тхор*, шар – 2, бик (асоціація з тур), бог грому, божество, бублик, велич, вершина, вікінги, *Володимир*, газ, горюча речовина, двері величезні дерев'яні, дож, і молот, ім'я, історія, *Київ*, круп, культура, математичне, меч, міфічний бог, *Мокош*, молот, мор, мужність, передача, риба, ріг, скандинави, скандинавський бог грози, слово в кросворді, степ, страх, таємне, тиша, *Тор 10* (хіт-парад), *top of the tower*, торба, торгівля, торгівля якась, торець, тормоз, *Уоррен*, частина *Біблії*, четвер, явір, язичництво – 1.

3.2.29. Кришна – 57/103/7/26 – *Індія* – 17, релігія, харі – 8, бог – 6, харе – 4, віра, руки, секта – 3, божество, буддизм, інша віра, криша, пісня, *Рама*, харі *Рама* – 2, *Агата Крісті*, асоціація з піснею, барабани, білий, бог в індуїзмі, бог добра, бог індусів, буддійський бог, буддійський храм, “*Бхагавадгіта*”, віра в Бога, віросповідання, *Вішну*, дах, євреї, жінка, золото, індійський бог, іслам, історія, *Китай*, кому поклонялись, крижина, крихта, крихти, кришка, кришнаїт, лиса голова з косичкою, лисий мужик, *Мавка*, мир, не вірю, негативні емоції, пісенька, причепи на вулицях, свято, сукня, хайре, храм, храм східний – 1.

3.2.30. Аллах – 45/101/7/9; відсутність реакції – 1 – іслам – 20, *Бог* – 15, мусульмани – 7, акбар – 5, араби, мусульманин, мусульманство, *Схід* – 3, віра, ідол, мусульманський бог, тюрбан, чалма – 2, алілуя, араб, *Арабські Емірати*, аскети, ах, *Ашхабад*, *Бісмаллах*, бог – боротьба з його невизнанням, бог ісламу, велике, вгору, в ісламі поклоном, вуса, жорстокість, зелений, *Магомед*, небо, некрасивий, неосязність, поклоніння, помилка, правда, *Рамадан*, релігія, страх, терористи, турецький бог, у височінь, у мусульман, чеченці, *Чорний камінь*, чорт – 1.

3.2.31. Данко – 42/100/6/7; відсутність реакції – 3 – співець – 21, співак – 18, серце – 14, пісня – 4, вогонь, *Горький*, ім'я, легенда, сонце – 2, герой що

пожертвував своє серце, головний герой, давити, *Дан* (кіт), *dance*, дискотека, друг, дурні пісні, естрада, малий, “*Малыш*”, манко, “мой малыш растет не по годам ...”, музика, орел, палає, палаюче серце, персонаж, пес, русалка, серце в полум’ї, симпатичний, співак на ім’я *Данко*, співець (невдалий), співець російський, співець сучасний, “*Старуха Изергиль*”, танці, танцюрист, учинок, *Франко*, хлопець, хлопчик – 1.

3.2.32. Бровко – 56/90/5/6; відсутність реакції – 11 – брова – 12, собака – 9, пес – 8, прізвище – 5, брови – 3, *Іван*, песик – 2, а що це?, божа коровка, борідка, *Боровко*, бородавка, брюнет, будка, бунтарство, буравчик, військовий, вовк, господар, дворняга, добрий, дурко, дядя, західна українська мова, земля, ім’я, інтелект, казка, казки, кличка, кличка собаки, *Левко*, література, ловко, маленький, мочалки, няня, одесит, пан, *Петрусь*, повзе, прізвище однокласника, промовисте ім’я, радість, село, селянин, собачка, стіл, тваринка, *Україна*, українська література, українське прізвище, український парубок, футболіст, хлопець, щось – 1.

3.2.33. Мухтар – 46/101/3/10; відсутність реакції – 3 – собака – 31, пес – 11, *Муха* – 6, кличка собаки – 4, араб, *Нікулін* – 3, вівчарка, кличка, ко мне – 2, бурштин, великий, вівчарка на кордоні, вівчарка (фільм), відвага, відданість, вірний, вірний пес, вірність, вуса, грубість, грузин, дід, друг, жарт, захист, зима, ім’я, кінофільм, кінь, кордон, кудлатий пес, людина зі східною зовнішністю, мусульманин, *Мушка*, назва собаки, прізвисько, пустеля, сніг, собака на службі, собака (прізвисько), собака у бабусі, сталевар, старий собака, стереже, татарин, хан – 1.

3.2.34. Гейтс – 45/95/8/48; відсутність реакції – 6 – *Білл* – 33, комп’ютер – 7, *Німеччина* – 4, “*Майкрософт*” – 3, *Біллі*, гейша, гроші, комп’ютери, мільйонер, німець, письменник – 2, багатій, багатство, високий, “*Windows*”, ворота, *Гайдар*, гей, *Гете*, геть, градус, *Джордж*, ім’я, класика, кличка собаки, компанія “*Microsoft*”, куртка, література, “*Microsoft*”, мільйон, найбільший, наука, очкарик, пес, поклик, полтер, прізвище, простір, пустота, сила, телебачення, толерантність, хитрість гідка, хлопець, чуже – 1.

3.2.35. Барбос – 47/104/6/7; відсутність реакції – 1 – пес – 37, собака – 18, барбарис, кличка, мультик, план “*Барбаросса*” – 2, барабан, *Барбара*, безсовісний, біг, величезна брудна собака, вівчарка, двір, дворняга, дитинство, друг, друг (погоняло), дурість, злість, іграшка, казка, кінофільм, кіт, крос, кудлатий пес, мислення, мій *Барбос*, мій пес, мій собака *Барні*, мультфільм, назва книги, напад, німець, ніс, “*Пёс и необычный кросс*”, план, полководець, полосатий, прізвисько, прізвисько собаки, прізвище, провокатор, пухнастий собака, товстун, *Фрідріх*, хвіст – 1.

3.2.36. Отелло – 42/106/8/53; відсутність реакції – 1 – *Дездемона* – 20, *Шекспір* – 19, *Мавр*, ревнощі – 8, негр, ревнивець – 5, *Гамлет* – 3, душити, “молилась ли ты на ночь, *Дездемона*?”, убивця – 2, гнів, головний герой роману, довірливість, жорстокість, запал, ім’я, *Інполіт* з “*С легким паром*”, коханець, курсова, література, майже мій чоловік, м’язи, назва п’єси, оттепель, поклик, помста, пристрасть, промахнувся, псих, ревнива людина, ревнивий, *Ромео*, роман *Шекспіра*, “*расвіріпелло*”, смерть, страдалець, страждання, убивство, фатальність, шия, ще не вечеряв, *Яго* – 1.

3.2.37. Ромео – 44/104/5/44; відсутність реакції – 1 – *Джुльєтта* – 36, любов – 11, кохання – 8, закоханий, коханець – 3, герой “*Ромео і Джульєтти*”, коханий, романтик, *Шекспір* – 2, взаємність, гарний юнак, герой, герой роману *Шекспіра*, *Ді Капріо*, дурний, еталон кохання, живий, ім’я, коханий *Джुльєтти*, краса, красунчик, ласка, любимий, люблячий, малолітка, молодий закоханий, *Монтеккі*, мюзікл, палкий юнак, печальна повість, п’єса, пристрасть, роль, самовбивця, середньовічний костюм, слабкість, сльози, смерть, чисте серце, шабля, щирість, щось високе, юність – 1.

3.2.38. Онєгін – 54/111/12/64; відсутність реакції – 1 – *Пушкін* – 27, *Євгеній* – 18, *Тетяна* – 10, вогонь, дуель, зрада, непостійність, фрак – 2, бал, вітер, гарний, головний герой роману, гоніння, дворянин, денді, егоїст, *Євген*, “*Євгеній Онєгін*”, жаль, *Жека*, закоханий, зальотник, заплутано, кохання, *Ларіна*, *Ленський*, лист, листи, ловелас, любов, *Марія*, невизначеність, незвичне, нерішучість, неуважна людина, нога, персонаж, *Печорін*, п’єса,

прізвище, протест, розумний, роман, свічка, слава, страдник, стріляє, *Тетяна Ларіна, Т.Ларіна*, улюблена книга, франт, холодний мрійник, це не про нас, циліндр – 1.

3.2.39. Обломов – 47/98/4/7; відсутність реакції – 5 – лінь – 17, облом – 6, ледащо, прізвище, російська література – 5, *Гончаров*, диван, твір – 4, письменник – 3, герой твору, ледар, лінощі, обломовщина, обломок, роман, халат – 2, вдома, викладач з російської літератури, відмова, в обрив [рос.], все в облом, життя, журба, застій, лінива людина, літературний герой, лом, невдало, ніштук, “*Обрив*” [рос.], персонаж, персонаж (лінивий), поклик, привід, пригнічення, розчарування, сльози, смішне прізвище, схожий зі мною персонаж, “*Тітанік*”, товстий, убивця, урок літератури, хочу спати, цікавість, шматок, *Штольц* – 1.

3.2.40. Гаргантюа – 45/96/8/50; відсутність реакції – 6 – *Пантагрюель* – 28, і *Пантагрюель* – 9, велетень, *Франція* – 6, авантюра, герой, жерти, книга, письменник, француз – 2, велике, *Гагарін*, гарантія, *Гарганта, Garganta*, гардемарини, головний герой, гобун, *Горгани*, гортань, гравір, гравюра, древній *Париж*, зарубіжна література, інтерес, їсть, лицар, літературний герой з німецького твору, напис у туалеті, ненажера, нудьга, поганий, по-французьки, прізвище, *Рабле*, роман, *Синявська Л.І.*, страва, страшила, страшний, товстук, тупість, художник, цікаво, щось французьке – 1.

3.2.41. Мойсей – 50/101/10/25; відсутність реакції – 3 – пророк – 17, *Біблія* – 11, пустеля – 7, провідник – 6, євреї, єврей – 4, 40 років, *Франко* – 3, *Борис Мойсєєв*, вода, святий, *Старий Завіт* – 2, апостол, *Борис*, вів євреїв по пустелі 40 років, вождь ізраїльтян, гора, “*Голубая Луна*”, 10 заповідей, дивиться, *Єгипет*, жрець, закон, заповіді, заповідь, зупинена і розділена вода, *Ізраїль*, ім’я, іудаїзм, мандрівка по пустелі, міся, *Мося*, м’якість, надія, палиця, пам’ятник у *Римі*, поводитир, поводитир (пророк), посох, потім, праведник, провести, повидець, сіни, сіяти, сміливість, 40-річний шлях, старик, твір *І.Франка*, шлях – 1.

3.2.42. Франко – 40/103/11/59; відсутність реакції – 3 – *Іван* – 39, письменник – 14, *Каменяр* – 7, вірші – 3, генерал, поет, франк, *Франція* – 2, будитель, великий *Каменяр*, вулиця, вуса, гордість, гордість *України*, “*Гріє сонечко*”, гроші, XIX вік, дурко, “*Зав’яле листя*”, *Іван Васильович*, *Іван* (20 грн.), *Ivan*, *Івано-Франківська* область, інтелект, іспанський диктатор, камені, камінь, критик, курсова, *Львів*, місто, письменник великий український, поїзд *Одеса* – *Івано-Франківськ*, прізвище, прусько, сила духу, творець, талант, українська література, український письменник – 1.

3.2.43. Дон Жуан – 58/103/9/15 – коханець – 18, ловелас – 9, бабій, *Казанова*, любов – 4, герой-коханець, спокусник – 3, альфонс, бабник, *Дон Кіхот*, *Іспанія*, кохання, *Мольєр*, пристрасть – 2, араб, багато жінок, *Байрон*, велелюбність, вимисел, галантний чоловік, гарний чоловік, герой твору, головний герой, гуляка, *де Марко*, жувати, зальотник, зарубіжна література, звабити, звабник, інтерес, інтрига, кавалер, “*Кам’яний гість*”, квіти, кільце, кличка, коханий, кохання для всіх, красунчик, курсова робота, ледар, *Моцарт*, мразь, негарний, обман, перелюбець, п’єса, похитливий чоловік, *Пушкін*, роман, самозакоханий егоїст, серцеїд, хитрість, хлопець, цікавість, чоловік, шляпа – 1.

3.2.44. Джеря – 45/97/8/59; відсутність реакції – 5 – *Микола* – 41, “*Том і Джеррі*” – 7, *Том* – 5, ріка, українська література – 2, абстракція, вірменське ім’я, герой, герой із “*Миколи Джері*”, герой роману, головний герой, *Джеррі* (миша), *Західна Україна*, ім’я kota, ім’я негра (афроамериканця), кіно, кіт, кличка собаки, кріпак, літо, людяність, *Макар*, мишеня, мишеня з мультфільму, могутність, мультик, неприязнь, *Нечуй-Левицький*, персонаж, письменник, пікінес (кличка), прізвище, робітник, розум, селяк, серіал, сила, собака, собаче ім’я, собачка пудель, справедливість, твір, “*Tom and Jerry*”, український хлопець, хлібороб – 1.

3.2.45. Одисей – 60/111/12/47; відсутність реакції – 2 – *Гомер* – 12, “*Іліада*”, *Ітака*, море – 7, мандрівник, *Одеса* – 5, пригоди – 4, *Кусто*, “*Одіссея*”, *Пенелопа* – 3, герой, зарубіжна література, подорож, сила, *Троянський кінь* – 2, “*Арго*” та інші кораблі, бог, велетень, велить, вигадливий,

відвага, вода, *Греція*, довгі години читання, *Еврідика*, завойовник, золоте руно, колонія, команда, корабель, корабель і похід, кораблі, мандрівка, мандрівки, міф, міфологія, мореплавець, морехід, незламний, перемога, персонаж, плаває, пливе, повернувся на батьківщину, подорожі, поема, руно, сирени, сонце, спаситель, справжній мужчина, твір, 33 роки, *Троя*, “Ты куда, *Одиссей*, от жены, от детей?” [рос.], улюблений фільм, хвилі, хоробрість, циклоп, шторм – 1.

3.2.46. Маланюк – 53/98/10/34; відсутність реакції – 5 – *Євген* – 20, прізвище – 7, *Маланка* – 6, письменник, поет – 5, картина, малюнок (рисунок) – 3, малий, мало, малюк – 2, *Андрій*, ведучий, *Вікторія*, вірші, дитина, захист, *Захід*, історія, каша, каша-малаша, квіти, книга, колонок, людина, *Малахов*, *Малишко*, мамелюк, млосність, “*Молода Муза*”, не знайоме, неприємне ім’я, непробивність, несерйозна людина, ніжність, *Палагнюк*, пейзаж, передовик виробництва, *Петронюк*, поет (вірші покладено на музику), пригнічення, природа, свинопас, селянин, сільський житель, співак, сумнів, сусід, твір, українець, українське сільське прізвище, український письменник, фас, художність – 1.

3.2.47. Наполеон – 53/112/10/40 – *Франція* – 15, *Бонапарт* – 14, завойовник – 9, війна – 7, трикутник – 5, торт – 4, влада, полководець – 3, *Бородіно*, воїн, імператор, розум, сила, *1812 р.*, француз – 2, *Васьок*, вдача, велика людина, “*Війна і мир*”, війни, гордість, *Жозефіна*, *Жозефіні* напроорочила циганка що вона буде королевою і вона була, завоювання, зарозумілість, карлик, комплекс *Наполеона*, корсіканець який зарвався, маленька людина, маленький да удаленький, манія величчя, могутній, наполегливий, негарний, нещасний, *острів Св. Олени*, перемога, переможець, повільно, поле, поле бою, предводитель, прізвище, революція, розумний, *Рубікон*, самовпевненість, самозакоханість, слон, художній фільм, цар, чорний, шалений – 1.

3.2.48. Автанділ – 66/88/8/8; відсутність реакції – 14 – ім’я – 6, герой – 5, авто, крокодил – 4, ліки, машина – 3, *Ахилесова п’ята*, грузин, міф – 2, аварія, автобус, автомайстерня, автомат, автомеханізація, автомобіль, автомусика,

автономія, *Антарктида*, антибіотик, аристократ, *Атлант*, білий, бог, бої, військовий, воїн, голубий, *Греція*, грубість, *Грузія*, *Данило*, дурість, єврей, завойовник, заумне ім'я, зварка, *Ізраїль*, карта, корпус, кудрі, легенда, людина, медицина, міфологічний герой, могутність, мужній, неосяжність, нуль, палець, перевтілення, пес, робочий інструмент, романтичний, сила, сміх, СТО, таблетки, *Таріел*, хлопець, хтось, цар, чоловіче ім'я, чуже, щось грецьке, щось неприємне, щось старовинне – 1.

3.2.49. Ізабелла – 55/101/11/16; відсутність реакції – 3 – вино – 20, виноград – 11, серіал – 7, ім'я – 5, красуня, *Росселіні* – 3, *Баварська*, героїня серіалу, краса – 2, *Белла*, *bella*, білий, виноград (лідія), гарна дівчина, гарна італійка, гарне, гарне ім'я, героїня бульварного роману, героїня мексиканського серіалу, дівчина, дівчина в куртуазному одязі, жіноче ім'я, злість, *Ізя*, *Іспанія*, іспанка, *Італія*, *Кастильська*, квітка, кіно, кольє, корабель даний *Іспанією Колумбові*, королева, королева *Іспанії*, кришталь, медробітниця, *Мексика*, мильна опера, *Монабелла*, непохитна, неприємний образ жінки, ніжність, плаття, подруга, серіали, сорт винограду, таємнича, *Фанта*, *Fanta*, хата, хижачка, цікава, чистота, *Юрйівна* – 1.

3.2.50. Ізаура – 24/101/5/6; відсутність реакції – 1 – рабиня – 65, серіал – 9, мильна опера – 3, ім'я, серіали, фазенда – 2, аура, *Бразилія*, ваза, героїня фільму, добра, дурна героїня мексиканського серіалу, *Ізабелла*, из-за урны [рос.], кава, кінофільм, *Мексика*, невільниця, приємне ім'я, раба, рабиня з *Бразилії*, “*Рабиня Ізаура*” (фільм), рабство, *Схід* – 1.

3.2.51. Ватерлоо – 43/99/9/16; відсутність реакції – 6 – битва – 34, війна – 7, *Наполеон* – 6, міст, місто – 4, ім'я – 3, бій, гора, ніч, театр – 2, *Бартоломео*, битва з *Наполеоном*, битва *Наполеона*, бій під *Ватерлоо*, блискавка, *water*, ватрушка, *Веллінгтон*, вентилятор, витрати, *Вів'єн Лі*, вітрило, вода, вода в німецькій мові, граф, епізод, історія любові, крах, магазин, мій світ, мультик, назва місця битви, незвідане, *Нельсон*, *Париж*, сварка, славетна битва, смутне місто, станція в *Лондоні*, тюрма, *Франція*, честь, щось красиве – 1.

3.2.52. Бородіно – 37/99/7/16; відсутність реакції – 4 – битва – 38, поле – 7, *Лермонтов* – 6, вірш – 4, війна, *Пушкін* – 3, бій, борода, гармати, *Кутузов*, перемога, французи, хліб – 2, барабани, брід, вино, гівно, захист, історія, кличка, кров, місце битви, “*Москва спаленная пожаром*” [рос.], *Наполеон*, *I Світова війна*, поема, пожежа, “помнит вся *Россия*” [рос.], *Пушкін* (вірші), *Росія*, селище, “Скажи-ка дядя ведь недаром *Москва* спаленная пожаром Французам отдана” [рос.], смуток, спалена *Москва*, спис, туман, хліб “бородинський” – 1.

3.2.53. Крути – 58/95/5/5; відсутність реакції – 7 – гори – 10, верти – 9, битва, крутити – 5, бій, крутий, місто – 4, війна, гора, річка – 2, безодня, бій *ВВВ*, *Богдан Хмельницький*, бої, броди, відпочинок, води, воронка, *Дніпро*, жорстокість, історія, кайдани, *Київ*, колесо, крут, крута скеля, крутизна, крутий берег, круча, кручі, кручу-верчу, курити, маленьке, мерин, місцевість, наказове дієслово, неосяжність, ніс, нові росіяни, оповідання, острів, патріоти, педалі, подвиг, понти, рекрути, сет, сир, смерть, страшне, трудящі, тяга, Україна, 400 юнкерів стримували тиск червоноармійців, щось крутити, щось погане, якесь місто скелясте, яр – 1.

3.2.54. Сталінград – 47/102/11/32; відсутність реакції – 1 – битва, *Сталін* – 13, війна, місто – 10, блокада, *II Світова війна* – 4, оборона, *СРСР* – 3, перемога, сталь, старе місто – 2, багато сталі, батьківщина, бій, бомбардування, важливий, *Ватутін*, велике місто, велич, війни, вогонь, вождь, *Волга*, вулиця, герої, герой-місто, древній, *Йосип Сталін*, комунізм, місто в облозі, місто-герой, місто – *Ленінград* – *Петербург*, місто *Сталіна*, мужність, облога, образ *Сталіна*, переламний момент, переламний момент в *II Світовій війні*, *Радянський Союз*, *Росія*, снайпер, *43 р.*, старі часи, танк, *1943*, цікавість, червона зірка – 1.

3.2.55. Берестечко – 47/102/6/9; відсутність реакції – 2 – містечко – 18, місто – 14, битва – 7, бій – 4, історія, маленьке містечко, село, українське місто, *Хмельницький* – 3, берест, береста, війна, договір, кошик, маленьке місто – 2, береза, бере містечко, горби, зелене містечко в квітах, зрада, історичне місто,

історія України, Київ, козак, Корсунь, Ліна Костенко, лісок, луб, малий, мальовничість, мирний договір, місце, низина, огида, озеро, річка, розчарування, сейм, “сережки” берези, станція метро, тихе село, угода, Україна, українська місцевість, унія, унія (Берестейська), щось знайоме – 1.

3.2.56. Дерibas – 51/102/10/41; відсутність реакції – 2 – Одеса – 20, вулиця, пам’ятник – 7, Дерibasівська – 5, засновник, засновник Одеси – 4, градоначальник, француз – 3, вул. Дерibasівська, граф, людина, мер, Потьомкінські сходи, прізвище – 2, адмірал, бородатий дядько, будувати, велика людина, відомий, впливовий, вулиця в Одесі, гордість, дере й дере, Drum & Bass, історична особа, історія, Йосип, Карабас, Катерина, керівник, кличка, книга про нього, людина з ножем-шпагою і без ока, мужчина в панталонах, Музей воскових фігур, один з засновників міста, пам’ять, пацан, 1 квітня, план, поклик, полководець, правитель, простягує руку, революція, Рішельє, рояль, символ, символ Одеси, титул, чоловік від якого походить вулиця – 1.

3.2.57. в. Дерibasівська – 61/105/9/35; відсутність реакції – 2 – Одеса – 14, вулиця, Горсад, центр – 7, 1 квітня, прогулянка, центр міста – 3, брущатка, головна вулиця Одеси, Дерibas, люди, місто, Хрещатик, центральна вулиця – 2, архітектура, бруківка, бутики, веселощі, відпочинок, вулиця в Одесі, головна вулиця, гордість, грязь, гуляння, гуляти, “12 стільців”, дорога, дорогі крамниці, Драмендбасівська, екскурс на захід, задоволення, зелена, казка, картини, Катерина II, кафе, крамниці, краса, липа, море, море фотографів, мощена, не люблю, Оперний театр, пан-піцца, парк, подарунки, покупки, помпезність, прекрасна вулиця, радість, рідна, розваги, сонячно і гарно, табличка, улюблена вулиця, фонтан, характерна лише Одесі, хороший настрій, Центральний гастроном, центр Одеси – 1.

3.2.58. Уран – 56/104/5/8; відсутність реакції – 1 – планета – 26, хімічний елемент – 9, радіація – 4, космос – 3, вибух, елемент, каміння, речовина, таблиця Менделєєва, Урал, хімічна речовина, хімія, холод, червоний – 2, астрономія, АТС, близькість, бог, використовується в атомній енергетиці,

випромінювання, вихор, вулкан, жах, жовтий, земля, зірка, зло, корисна копалина, корисні копалини, мала планета, *Менделєєв*, метал, метал (планета), місце війн, нашестя, небо, паливо, плата, *Плутон*, плутоній, погано, привид, “*Пригоди Аліси*”, пропан, радіоактивний розпад, рана, речовина, руда, сила, 75000 днів/рік, смерть, сплав, уран (метал), утюг, *Чорнобиль*, ядерна енергія – 1.

3.2.59. Нептун – 45/112/4/4; відсутність реакції – 2 – море – 20, планета – 15, вода – 10, бог, тризуб – 7, бог морів – 5, зірка, морський бог – 3, морський, морський цар, небо, океан, хвилі – 2, астрономія, бар, безодня, бог морів та океанів, бог моря, болтун [рос.], влада, владика, глибина, голубий, грізний, грубість, далечінь, “*День Нептуна*”, дід з бородою у воді, зелена борода, кільця, література, міфічний бог моря, морський володар, *Плутон*, посох, природознавство, професор *Зелінський*, русалки, русалонька, свято морське, сила, синя планета, *Сонячна система*, старець з води з неводом і тризубцем, цар – 1.

3.2.60. Плутон – 54/101/6/6; відсутність реакції – 2 – планета – 33, космос – 5, зірка, плут [рос.], смерть – 3, бог, вчений, грім, маленький, речовина – 2, бетон, бог стародавнього *Риму*, бути, великий, верх, голубий, гроза, далека, далекий, *Дісней*, древність, жовтий, *Земля*, зло, книга, колір, льод, міфічний бог моря, найвіддаленіша планета *Сонячної системи*, наука, небеса, небесне тіло, останній, підземелля, планета далека, плутанина, *Плутон*, *Посейдон*, радіоактивність, розум, сила, собака, стогін, страх, фізика, філософ, філософія, хімія, цар, червоний, читання, шалапут, ядерна зброя, ядохімікат – 1.

3.2.61. Зворотний асоціативний онімічний словник

З метою ліпшого з’ясування семантичних відносин ментального онімічного концепту та його вербального вираження ми уклали також обернений словник на базі наведеного вище. Матеріал, отже, подається не від стимулу до асоціації, а від асоціації до стимулу. Для цього з кожної словникової статті вибрано (або вилучено з тексту асоціації) асоціати-оніми, до яких наводяться всі слова-стимули, у яких зафіксовано дані асоціати. Після

кожного стимулу вказується кількість ужитків даної асоціації. У випадках, коли словникова стаття включає більше одного стимулу, загальна сума використання асоціації подається після заголовного слова, тобто позначення цієї асоціації. Статті зворотного словника розташовані за алфавітом.

Авеста – Астарта 1.

Австро-Угорщина 3 – Буковина 2, Галичина 1.

Агата Крісті – Кришна 1.

Аза – Ізіда 1.

Америка – Джордж 6.

Amsterdam – Астарта 1.

Анатоліївна – Марія 1.

Англія 9 – Лондон 7, Джордж 2.

Андрій 6 – Шевченко 5, Маланюк 1.

Антарктида – Автанділ 1.

Аня 3 – Шевчук 2, Ганна 1.

Апостол I – Київ 1 (Прим.: римське I натякає на апостола Андрія Первозванного).

Арабські Емірати – Аллах 1.

“*Арго*” – Одісей 1.

АРК – Крим 1.

Аркадія 2 – Богдан 1, Одеса 1.

Артек – Крим 1.

Атлант – Автанділ 1.

Ахілесова п'ята – Автанділ 2.

Ашхабад – Аллах 1.

Аю-Даг – Крим 1.

Баварська – Ізабелла 2.

Байрон 4 – Джордж 3, Дон Жуан 1.

Бандера – Волинь 1.

Барамамбуду – Астарта 1.

Барбара – Барбос 1.
Барбаросса – Барбос 2.
Барбос – Барбос 1.
Барні – Барбос 1.
Бартоломео – Ватерлоо 1.
Батьківщина – Україна 17.
Безулик – Ганна 2.
Белла – Ізабелла 1.
Берестейська унія – Берестечко 1.
Біблія 12 – Мойсей 11, Тор 1.
Big Ben – Лондон 4.
“Бідна Настя” – Ганна 1.
Білл – Гейтс 33.
Біллі – Гейтс 2.
Бісмаллах – Аллах 1.
Бог 17 – Аллах 15, Богдан 2.
Богдан Хмельницький 2 – Галичина 1, Крути 1.
Богом дан – Богдан 6.
Богом даний – Богдан 5.
Богородиця – Марія 3.
Богун – Іван 1.
Бодя – Богдан 1.
Божя Мати – Марія 6.
Божя Матір – Марія 7.
Бонапарт – Наполеон 14.
Борис – Мойсей 1.
Борис Мойсєєв – Мойсей 2.
Бориспіль – Київ 1.
Боровко – Бровко 1.
Бородіно – Наполеон 2.

Бразилія – Ізаура 2.
Броневицька – Ілона 2.
Буб – Петренко 1.
Буг – Буковина 1.
Буковина – Галичина 1.
Бульба – Тарас 7.
Буш – Джордж 12.
“Бхагавад-гіта” – Кришна 1.
Валера – Шевчук 1.
Валерій – Шевчук 2.
Васильович – Іван 1.
Васьок – Наполеон 1.
Ватерлоо – Ватерлоо 1.
Ватутін – Сталінград 1.
Вашінгтон – Джордж 3.
ВВВ – Крути 1.
Велика Британія – Лондон 1.
“Великий льох” – Шевченко 1.
Велінгтон – Ватерлоо 1.
Венера – Юпітер 1.
Вестмінстерське абатство – Лондон 1.
Вишенський – Іван 1.
Вів’єн Лі – Ватерлоо 1.
“Війна і мир” – Наполеон 1.
Віка – Шевчук 1.
Вікторія – Маланюк 1.
де Вільвур – Марія 1.
“Windows” - Гейтс 1.
Вірменія – Богдан 1.
Вішну – Кришна 1.

Волга – Сталінград 1.
Володимир 4 – Перун 1, Сварог 1, Тор 1, Шевчук 1.
“*Ворскла*” (футбольний клуб) – Волинь 1.
В’ячеслав – Шевчук 1.
Гагарін – Гаргантюа 1.
Гайдар – Гейтс 1.
Галина 3 – Галичина 2, Ганна 1.
“*Галка*” (кава) – Галичина 1.
Галицький – Галичина 1.
Галицько-Волинське князівство 3 – Галичина 2, Волинь 1.
Гамлет – Отелло 3.
Ганнуся – Ганна 1.
Гарганта – Гаргантюа 1.
Garganta – Гаргантюа 1.
ГБДД – Петренко 1.
Гермес – Зевс 1.
Гете – Гейтс 1.
Гетьманщина – Галичина 1.
Гоголь – Тарас 1.
“*Голубая луна*” – Мойсей 1.
Гомер – Одіссей 12.
Гончаров – Обломов 4.
Горгани – Гаргантюа 1.
Горсад – Дерібасівська 7.
Горький – Данко 2.
Греція 7 – Зевс 3, Автанділ 1, Астарта 1, Ізіда 1, Одіссей 1.
Григорович – Тарас 1.
Григорович Шевченко – Тарас 1.
“*Гріє сонечко*” – Франко 1.
Грозний – Іван 2.

Грузія 2 – Автанділ 1, Богдан 1.
Давидова – Ілона 18.
ДАІ – Петренко 2.
Дан (кіт) – Данко 1.
Данило – Автанділ 1.
Данко – Данко 1.
“12 стільців” – Дерibasівська 1.
“ДДТ” – Шевчук 8.
Дездемона – Отелло 22.
“День Нептуна” – Нептун 1.
Дерibas – Дерibasівська 2.
Дерibasівська 7 – Дерibas 6, Одеса 1.
Джон – Джордж 1.
Джордж – Гейтс 1.
Джордж Майкл – Джордж 1.
Джувльєтта – Ромео 37.
Де Марко – Дон Жуан 1.
“Динамо” – Шевченко 1.
Діва – Марія 6.
Діва Марія – Марія 1.
Дій – Юпітер 1.
Ді Капріо – Ромео 1.
Дісней – Плутон 1.
Діснейленд – Париж 1.
Дніпро 2 – Крути 1, Сварог 1.
Дон Кіхот – Дон Жуан 2.
Драмендбасівська – Дерibasівська 1.
Древня Греція – Ізіда 1.
II Світова війна – Сталінград 5.
Drum & Bass – Дерibas 1.

Дюк – Одеса 1.
Еврідика – Одиссей 1.
Ейфелева башта – Париж 21.
Еллада – Юпітер 1.
“*Енеїда*” – Зевс 1.
Євген 21 – Маланюк 20, Онегін 1.
Євгеній – Онегін 18.
“*Євгеній Онегін*” – Онегін 1.
Євпаторія – Крим 1.
Європа – Париж 1.
Єгипет 8 – Ізіда 7, Мойсей 1.
Елісейські поля – Париж 6.
Жанна д’Арк – Ганна 1.
Жека – Онегін 1.
Жозефіна – Наполеон 2.
Заньковецька – Марія 3.
“*Заповіт*” 2 – Тарас 1, Шевченко 1.
Захід 10 – Буковина 4, Галичина 4, Волинь 1, Маланюк 1.
Західна Україна 6 – Галичина 4, Буковина 1, Джеря 1.
Зевс 7 – Юпітер 6, Перун 1.
Зелінський – Нептун 1.
Земля – Плутон 1.
Земфіра – Лондон 1.
“*Зів’яле листя*” – Франко 1.
Іван 46 – Франко 40, Петренко 3, Бровко 2, Джордж 1.
Іван – Франко 1.
Іван Васильович – Франко 1.
Івано-Франківська область – Франко 1.
Івасик-Телесик 2 – Іван 1, Тарас 1.
Ігіна – Лондон 1.

- *Ігор Антонич* – Богдан 1.
“Ігроманія” – Москва 1.
Ізабелла – Ізаура 1.
Ізіда – Ізіда 1.
Ізольда – Ізіда 3.
Ізраїль 2 – Автанділ 1, Мойсей 1.
Ізя – Ізабелла 1.
“Іліада” – Одіссей 7.
Індія – Кришна 17.
Іоан Хреситель – Іван 1.
Іпполіт – Отелло 1.
Ірина – Петренко 1.
Ірпінь – Київ 1.
Іспанія 5 – Ізабелла 3, Дон Жуан 2.
Ісус – Марія 1.
мати Ісуса – Марія 1.
мати Ісуса Христа – Марія 1.
Ітака – Одіссей 7.
Італія – Ізабелла 1.
І.Франко – Мойсей 1.
І.Х. – Марія 1.
Йосип – Дерібас 1.
Йосип Сталін – Сталінград 1.
Йосипівна – Ганна 1.
Казанова – Дон Жуан 4.
Каменяр – Франко 8.
“Кам’яний гість” – Дон Жуан 1.
Карабас – Дерібас 1.
Кареніна – Ганна 2.
Карпати – Ганна 1.

Кастильська – Ізабелла 1.
Катерина 2 – Дерибас 1, Шевченко 1.
Катерина II – Дерибасівська 1.
Квазімодо – Ізіда 1.
Києво-Печерська Лавра – Київ 2.
Київ 3 – Берестечко 1, Крути 1, Тор 1.
Київська Русь 3 – Галичина 1, Київ 1, Перун 1.
Китай – Кришна 1.
Клуні – Джордж 2.
Кобзар 14 – Шевченко 13, Тарас 1.
Колумб – Ізабелла 1.
Коля – Галичина 1.
Корсунь – Берестечко 1.
Костя – Київ 1.
Кравчук – Шевчук 1.
Красна площа – Москва 5.
Кремль – Москва 12.
Крим – Крим 1.
Кусто – Одісей 3.
Кутузов – Бородіно 2.
Кучма – Україна 2.
Кюрі – Марія 1.
Лавра – Київ 1.
Лариса Василівна – Шевчук 1.
Ларіна – Онегін 1.
Левко – Бровко 1.
Ленінград – Сталінград 1.
Ленський – Онегін 1.
Лермонтов – Бородіно 6.
Либідь – Київ 1.

Ліна Костенко – Берестечко 1.
Лондон – Ватерлоо 1.
Луцьк – Волинь 1.
Львів 3 – Галичина 2, Франко 1.
Людвик – Париж 1.
Мавзолей – Москва 3.
Мавка – Кришна 1.
Мавр – Отелло 8.
Магдалина – Марія 3.
Магомед – Аллах 1.
Мазепа – Іван 5.
Майкл – Джордж 12.
“*Майкрософт*” – Гейтс 3.
Макар – Джеря 1.
Маланка – Маланюк 6.
Малахов – Маланюк 1.
Малишко – Маланюк 1.
“*Мальш*” – Данко 1.
Марина 4 – Шевчук 3, Москва 1.
Маріуполь – Крим 1.
Марія 5 – Іван 4, Онегін 1.
“*Марія з полином*” – Марія 2.
Маруся – Марія 1.
да Марья – Іван 4.
Махно – Ганна 1.
Медвідь-гора – Крим 1.
Мексика 2 – Ізабелла 1, Ізаура 1.
Менделєєв – Уран 3.
“*Мені 13-й минало ...*” – Шевченко 1.
Микола – Джеря 41.

Микола Борисович – Петренко 1.
“Микола Джеря” – Джеря 1.
Мисечко – Буковина 2.
Михайло – Шевченко 1.
“Microsoft” – Гейтс 1.
Мілан – Шевченко 1.
Мокош – Тор 1.
Молдова 2 – Буковина 1, Ізіда 1.
“Молода Муза” – Маланюк 1.
Мольєр – Дон Жуан 2.
Монабелла – Ізабелла 1.
Монмартр – Париж 1.
Монтеккі – Ромео 1.
Москва – Бородіно 3.
Мосфільм – Москва 1.
Мося – Мойсей 1.
Моцарт – Дон Жуан 1.
Музей воскових фігур – Дерібас 1.
Муромець – Іван 1.
Муха – Мухтар 6.
Мушка – Мухтар 1.
Надія Петрівна – Лондон 1.
“Наймичка” – Ганна 1.
Наполеон 10 – Ватерлоо 8, Бородіно 1, Наполеон 1.
майдан Незалежності – Київ 2.
Неллі Георгіївна – Шевченко 1.
Нельсон – Ватерлоо 1.
Немезіда – Ізіда 1.
Нечуй-Левицький – Джеря 1.
Нікулін – Мухтар 3.

Німеччина – Гейтс 4.
Новий рік – Париж 1.
Нолс – Джордж 1.
Нонна – Ілона 1.
Notre Dame – Париж 1.
“*Обрыв*” – Обломов 1.
Одеса 54 – Дерибас 26, Дерибасівська 19, Одісей 5. Іван 1, Москва 1,
Париж 1, Україна 1.
поїзд Одеса – Івано-Франківськ – Франко 1.
Одісей 2 – Одеса 1, Одісей 1.
“*Одісея*” – Одісей 3.
Оксана – Волинь 2.
Оксфорд – Лондон 1.
Олег – Шевчук 1.
Олегівна – Ганна 1.
Олексіївна – Ганна 1.
Олімп – Зевс 5.
Оперний театр – Дерибасівська 1.
Осіріс – Ізіда 1.
Палатнюк – Маланюк 1.
Пантагрюель – Гаргантюа 37.
Париж 2 – Ватерлоо 1, Гаргантюа 1.
Патрісія Каас – Париж 1.
Пенелопа – Одісей 3.
Перу – Перун 1.
І Світова війна – Бородіно 1.
“*Пес и необычный кросс*” – Барбос 1.
Петербург – Сталінград 1.
Петренко – Тарас 1.
Петро – Петренко 3.

Петронюк – Маланюк 1.
Петрусь – Бровко 1.
Петя – Петренко 1.
Печерська лавра – Київ 2.
Печорін – Онегін 1.
Південь – Одеса 1.
Північ – Волинь 1.
Північна – Буковина 1.
Плутто – Плутон 1.
Плутон 2 – Нептун 1, Уран 1.
Поділля – Волинь 1.
Поплавський – Київ 1.
Посейдон – Плутон 1.
Потьомкінські сходи 3 – Дерибас 2, Одеса 1.
Привоз – Одеса 2.
“Пригоди Аліси” – Уран 1.
“Просто Марія” – Марія 3.
Путін – Москва 2.
Пушкін 33 – Онегін 27, Бородіно 4, Дон Жуан 1, Перун 1.
“Рабиня Ізаура” (фільм) – Ізаура 1.
Рабле – Гаргантюа 1.
Радянський Союз – Сталінград 1.
Рама – Кришна 4.
Рамадан – Аллах 1.
Рига-Москва – Москва 1.
Рим 8 – Юпітер 4, Крим 2, Мойсей 1, Плутон 1.
Рішельє – Дерибас 1.
Роксолана – Галичина 1.
Ромео – Отелло 1.
“Ромео і Джульєтта” – Ромео 2,

Росія 24 – Москва 17, Бородіно 2, Іван 2, Україна 2, Сталінград 1.
Роселіні – Ізабелла 3.
Рубікон – Наполеон 1.
Румунія – Буковина 1.
Руслана – Буковина 1.
Руслана Писанка – Україна 1.
“Сага про Форсайтів” – Джордж 1.
Санд – Джордж 2.
Сатурн – Юпітер 1.
Саша 3 – Іван 1, Лондон 1, Москва 1.
Свята – Марія 7.
острів Св.Олени – Наполеон 1.
Севастополь – Крим 1.
Сидоренко – Петренко 1.
Синявська Л.І. – Гаргантюа 1.
Сіменон – Джордж 1.
Скандинавія – Тор 2.
“С легким паром” – Отелло 1.
“Собор Паризької Богоматері” – Париж 1.
Сомс – Джордж 1.
Сонячна система 2 – Нептун 1, Плутон 1.
43 р. – Сталінград 1.
Спарта – Астарта 1.
СРСР 4 – Сталінград 3, Москва 1.
Сталін – Сталінград 15.
Старий Завіт – Мойсей 2.
“Старуха Изергиль” – Данко 1.
Ступка – Богдан 2.
Схід 4 – Аллах 3, Ізаура 1.
США – Джордж 2.

Таріел – Автанділ 1.
Тарас 25 – Шевченко 24, Петренко 1.
Тарас Шевченко – Шевченко 1.
Тауер – Лондон 3.
Тауерська вежа – Лондон 1.
Т.Г.Шевченко – Шевченко 1.
Телесик – Іван 1.
Темза – Лондон 4.
Тетяна – Онєгін 10.
Тетяна Ларіна – Онєгін 1.
1812 р. – Наполеон 2.
1943 – Сталінград 1.
“Титанік” – Обломов 1.
Тичина – Галичина 1.
Тітомир – Богдан 3.
Т.Ларіна – Онєгін 1.
TOEFL – Київ 1.
Том – Джеря 5.
“Tom and Jerry” – Джеря 1.
“Том і Джері” – Джеря 7.
the Tower of London – Лондон 1.
“Трос в човні” – Джордж 3.
Троцюк – Ганна 1.
Троя – Одіссей 1.
Троянський кінь – Одіссей 2.
Тхор – Тор 2.
Угорщина – Буковина 1.
“Украдене щастя” – Ганна 1.

Україна 75 – Галичина 21, Буковина 15, Волинь 15, Київ 15, Берестечко 2,
Бровко 1, Крути 1, Одеса 1, Тарас 1, Україна 1, Франко 1,
Шевчук 1.

Улас Самчук – Марія 2.

Уоррен – Тор 1.

Урал – Уран 2.

Фінікія – Ізіда 1.

Франко 7 – Іван 3, Мойсей 3, Данко 1.

Франція 32 – Наполеон 15, Париж 8, Гаргантюа 6, Франко 2, Ватерлоо 1.

Фрідріх – Барбос 1.

Харрісон – Джордж 3.

Хмельницький 45 – Богдан 42, Берестечко 3.

Хорс – Перун 1.

Хохляндія – Київ 1.

Хрещатик 12 – Київ 10, Дерибасівська 2.

Христос – Марія 2.

Центральний гастроном – Дерибасівська 1.

ЦУМ – Москва 1.

принц Чарльз – Лондон 1.

Чернівці – Буковина 1.

Чорне море – Одеса 3.

Чорний камінь – Аллах 1.

Чорнобиль – Уран 1.

“Чук і Гек” – Шевчук 1.

Шанель – Париж 1.

Шевченко 70 – Тарас 62, Шевченко 3, Шевчук 3, Ганна 1, Марія 1.

Шевчук – Шевченко 1.

Шекспір 23 – Отелло 20, Ромео 3.

Шелест – Шевчук 1.

Шотландія – Волинь 1.

Штольц – Обломов 1.

Юля – Шевченко 1.

Юрївна – Ізабелла 1.

Юрїй – Шевчук 11.

Яго – Отелло 1.

Ялта – Крим 6.

Ярословївна – Ганна 1.

Ярославна – Ганна 1.

3.3. Асоціативний спосіб визначення наявності оніма в ментальному лексиконі

На підставі серії експериментів О.О.Залевська дійшла висновку, що “залежно від рівня ідентифікації слова воно негайно включається в певний більш чи менш розгорнутий “контекст” поверхневого чи глибинного ярусу індивідуального лексикону” [Залевская1990, с. 100]. “Контекст” слова в індивідуальному (ментальному) лексиконі – то його асоціативне поле чи асоціативне значення. Поверхневий ярус зводиться до звучання, звукової або графічної оболонки слова-стимулу. Асоціативні зв’язки виникають на ґрунті збігу чи перехрещення звукової форми асоціата зі стимулом, пор. *Ізіда* – *ІзольДА*, *КваЗІмоДо*, *НемеЗІДА* [О.Карпенко 2005 б], а також шляхом “включення в контекст” [Залевская 1990, с. 135], пор. асоціат *полтер* (неіснуюче слово) до стимулу *Гейтс*: разом – *полтергейст* (з метатезою двох останніх приголосних).

Глибинний ярус стосується семантики слова, його значення. О.О.Залевська з цього приводу пише: “Визначення асоціативної природи будь-яких проявів того, що прийнято називати значенням слова, веде до трактування значення як процесу співвідношення розглядуваної словоформи з деякою сукупністю одиниць глибинного ярусу лексикону, яке відображає багатоманітний досвід взаємодії індивіда з оточуючим його світом. Звідси слово в лексиконі людини являє собою результат, продукт такого співвідношення” [Залевская1990, с. 142]. У давнішій своїй роботі дослідниця більш узагальнено інформує, що

асоціативні експерименти з успіхом використовуються “для дослідження і для вимірювання значення слів” [Залевская 1977, с. 34] і що “умови вільного асоціативного експерименту забезпечують маскимально повну картину актуалізації не обмежених завданням зв’язків між одиницями лексику”, причому під останнім терміном розуміється “внутрішній лексикон людини” [Залевская 1977, с. 33, 3]. Пор. з наших матеріалів: *Отелло* – онімні асоціати: *Дездемона* 20, *Шекспір* 19, *Мавр* 8, *Гамлет* 3, *Інполіт* (герой фільму “З легким паром”), *Ромео*, *Яго* 1, апелятивні асоціати: *ревнощі* 8, *негр* 5, *душить*, *убивця* 2, *ім’я*, *коханець*, *майже мій чоловік*, *пристрасть*, *псих* 1; *Ромео* – онімні асоціати: *Джюльєтта* 36, *Шекспір* 2, *Ді Капріо*, *Монтеккі* 1, апелятивні асоціати: *любов* 11, *кохання* 8, *романтик* 2, *взаємність*, *герой*, *дурний*, *ім’я*, *краса*, *любить*, *п’еса*, *щирість* 1.

Наявність асоціацій глибинного ярусу означає, що в ментальному лексиконі інформанта відповідний онім-стимул існує. Характер, зміст таких асоціацій засвідчує, як саме він там існує, з якою мірою чіткості та вкоріненості, про що говоритимемо нижче. Тут же наразі відзначимо, що 1) глибинний та поверхневий яруси, всупереч думкам ряду вчених, тісно пов’язані, що ми бачимо в Едінбурзькому асоціативному словнику на прикладі стимулу *health* - здоров’я та його чільного асоціату *wealth* – багатство (3.1), тому далеко не завжди і далеко не всі асоціації поверхневого рівня засвідчують відсутність стимулу в ментальному лексиконі інформанта; 2) глибинний ярус – це не просто семантика: тут можна виділити щонайменше чотири різновиди цього ярусу, якщо не чотири різні яруси: а) приблизне, дуже непевне знайомство зі стимулом за принципом “чув дзвін, та не знає де він”, пор. *Гаргантюа* – *щось французьке*; *Одіссей* – “*Арго*” та інші кораблі, *золоте руно*; *Ватерлоо* – *Нельсон*; *Берестечко* – *унія*, *унія (берестейська)*; *Крути* – *бій ВВВ*, *Богдан Хмельницький*, б) виразне, певне знання стимулу: *Автанділ* – *Таріел*; *Ватерлоо* – *Наполеон*, *Веллінгтон*; *Берестечко* – *Хмельницький*, *Корсунь*, *Ліна Костенко*; пошуки денотата, про які йшлося вище (3.1), належать переважно до цієї групи глибинних асоціатів: інформант знає денотат, тільки при наявності

різних денотатів у одного стимулу, особливо онімічного, називає той, який йому у момент проведення експерименту ближче чи просто першим спадає на думку; в) знання не лише стимулу, а й його імпліцитних можливостей, переосмислень, семантичної амплітуди, пор. *Крим – Рим* (йдеться не про поверхневий звуковий збіг, а про “Крим і Рим, і мідні труби”) , *вершки на англійській мові* (гра слів – англ. *cream* [kri:m] означає “вершки”; г) знання, а точніше підсвідоме, доглибинне відчуття символіки, древніх архетипів, які стосуються стимулу, що засвідчують асоціати *дівчина, калина, верба* до топоніма *Україна* (3.1). Таким чином, можемо висновувати, що глибинний ярус асоціацій має насправді не один, а чотири досить відмінні між собою рівні глибини.

Що стосується встановлення шляхом асоціативного експерименту наявності чи відсутності оніма в ментальному лексиконі реципієнта, то тут головними показниками виступають: 1) поверхневі, формальні асоціації (але не всі і не завжди), 2) явно помилкові асоціації, які формально стосуються семантики, тобто глибинного ярусу, однак засвідчують незнання цієї семантики. Ця остання група для асоціативних словників апелювативного скерування є нетиповою: носії мови за визначенням знають мову, володіють її активним лексичним складом (а пасивний у експерименті зазвичай не залучається відповідно до традиційного списку Кент-Розанова). Однак для онімічного експерименту група помилкових асоціацій досить характерна, оскільки онімів існує набагато більше, ніж апелювативів, і всіх онімів, наявних у даній мові, жоден носій цієї мови не знає, про що в різних зв'язках вище ми вже не раз говорили; 3) уникнення асоціації чи відвертий запис типу *невідоме*.

Асоціати поверхневого ярусу з'являються з трьох причин: 1) асоціація виникла раніше, ніж думка подолала шлях від звучання чи написання, якщо стимули, як у нашому експерименті, пред'являються виконавцям у графічній формі, до змісту; 2) реципієнт просто не знає змісту, що виражений даним звучанням (написанням), - тільки в цьому випадку можемо говорити про відсутність оніма в ментальному лексиконі реципієнта; 3) реципієнт знає зміст

оніма, але йому забаглося погратися з його формою, як у наведених вище асоціатах до топоніма *Крим*. Розрізнити ці три ситуації, з яких лише одна засвідчує відсутність стимулу в ментальному лексиконі, нелегко, а іноді і взагалі неможливо.

Думка виконавця добігає до поверхневої асоціації швидше, ніж до сенсу оніма тоді, коли цей онім знаходиться не на поверхні ментального лексикону, а в його глибині, тобто, як ми це з'ясували (1.4), знаходиться там не у вигляді концепту, а як символ. Пор. *Волинь* – *воля, віл, воли, полин*; *Тарас* – *тара, таранька*; *Буковина* – *буква, бук, бамбук*. Поверхневі асоціації цього типу не засвідчують відсутності оніма-стимулу в пам'яті реципієнта, а лише показують, що він там у час проведення експерименту залишається неактивізованим. Пор. у цьому зв'язку ще: *Обломов* – *облом, лом*; *Ватерлоо* – *ватрушка*.

Відсутність оніма в ментальному лексиконі свідчиться більш прямолінійними поверхневими асоціаціями, що ніяк не перегукуються з сенсом оніма, спираючись виключно на його форму, пор.: *Тор* – *торт, рот* (обернене прочитання цього теоніма), *бор*, *мор*, *тур*, *торба*, *тормоз*, *торець*, *торгівля*; *Гейтс* – *гей, гейша, Гете, геть*; *Перун* – *перо, перон, Перу*; *Астарта* – *астра, Спарта, star, Amsterdam, Авеста, на спарт*. Поза тим онімічні стимули в цих випадках належать до менш чи взагалі маловідомих. Їх незнання частиною учасників експерименту підтверджується також іншими свідченнями (відсутність реакції, відверто помилкова реакція, що не пов'язана із звучанням стимулу).

Є ще один, третій тип поверхневих реакцій, які дають підстави бачити в них спеціальну, умисну звукогру. Виконавець дійшов від звучання до значення, володіє цим значенням, однак будує свій асоціат на переінакшенні форми назви, щоб якось виразити своє індивідуальне ставлення до носія цієї назви. Хто з українців не знає імені *Ганна*? Тому асоціат *Ганна* – *рана* можна віднести до цього типу поверхневих реакцій: якась *Ганна* спричинила *рану* (сердечну?). Звукогру на поверхневих реакціях, що в підтексті мають і глибинний ярус, можна підозрювати в асоціатах *Крим* – *кримінал*, *Шевчук* – *Кравчук* (фінальні

частини онімів збігаються: *чук*), твірні основи *швець – кравець* семантично пов'язані, та ще й прізвище *Кравчук* вказує на экс-президента; *Данко – Франко*; *Лона – нейлон*, *Барбос – Барбара, барбарис, барабан*. Повторимо, що розмежувати ці три типи поверхневих реакцій і таким шляхом встановити, наявний чи відсутній стимул у ментальному лексиконі виконавця, дуже важко. Тут завжди залишається простір для суб'єктивності дослідника: один гадає так, другий – інакше.

Така гра на формі власних назв досить широко використовується в художній літературі, де оніми за їх формою можуть одержувати зовсім інші значення. Наприклад, Л.В.Костенко в романі “Берестечко” звернулася до прийому “ономастичної мови”: підбір українських топонімів чи антропонімів використовується таким чином, що вони у своїх поєднаннях розповідають і про Україну, і про історичні події, і про переживання та сподівання Богдана Хмельницького [Ю.Карпенко, Мельник 2004, с. 152-167]. Наведемо приклад зовсім іншої тональності, гумористичний, у якому лайливі слова пропонується заступити топонімами: “А я предлагаю все грязные слова заменить названиями городов. Городов много, их названия ежедневно мелькают в газетах, звучат по телевидению. Зато какой красивой и элегантной станет наша речь.

Представляю вечерний разговор моих соседей:

- Ты где шатался до ночи, Тюмень?
- А тебе какое Дели, Шепетовка!
- Гони зарплату, Осло!
- Зарплату? А Тулу с маслом не хочешь?
- Ах, ты ругаться, ишь, Кривой Рог!
- Но, но, поосторожней, Анапа, сразу видно, что у тебя в голове ни Чикаго нет!
- А за Анапу ответишь, Конотоп несчастный!
- Замолчи, Душанбе из тебя вон!
- Уж больно ты Грозный, как я погляжу, что, в Могилев захотелось?
- Цыть! А то я тебе сейчас такой Бомбей устрою!

- Токио тронь, Токио тронь!
- И трону. Как Амстердам в Глазго, так сразу Череповец треснет!”
[Териков 2005, с. 4].

У цьому прикладі все ясно, бо є контекст, є система однотипних асоціацій. А в асоціації *Одеса – Одиссей* (3.2.3) ясно лише те, що це – поверхнева асоціація і що вона не належить до другого типу таких асоціацій – хоча б тому, що експеримент проводився в Одесі. Ми не можемо однозначно сказати, чи це асоціація першого типу (просте накладання форми), чи третього (накладання форми, що ховає за собою якийсь інший зміст, як у щойно наведеному прикладі ойконім *Осло* ховає в собі образливе *осел*). Одесу і Одиссея, крім звучання цих назв, може пов’язувати море, мандрівки, героїзм (оборона Одеси), хитрість та багато інших суб’єктивно осмислюваних ознак. Щось подібне можемо сказати про асоціації *Галичина – Галина*, “*Галка*” (кава) (3.2.6), *Кришина – Агата Крісті* (3.2.29), *Ізабелла – білий* (3.2.49), навіть *Ватерлоо – вітрило* (3.2.51), бо тут може бути не просто звуковий перегук, а помилкове розуміння Ватерлоо як Трафальгарської битви, на яке однозначно вказує згадувана вже асоціація *Ватерлоо – Нельсон*.

Значно переконливішими є інші шляхи з’ясування того, знає чи не знає реципієнт онім, на який мусить дати асоціацію. Таких шляхів є два – 1) з очевидністю помилкова, а то й просто абсурдна асоціація, а також 2) ухиляння від асоціації (пропуск) чи відверте визнання “не знаю”, “незнає” тощо.

Безперечно помилкові асоціації, не зіперті на форму, на зорову оболонку оніма-стимулу, трапляються тим частіше, чим віддаленішим у часі, у просторі, у діяльності реципієнта є стимул. Такими виявилися персонаж поеми Шота Руставелі “Витязь у барсовій шкірі” Автанділ, богині Астарта й Ізіда та деякі інші стимули. Ось деякі етнічні асоціації до *Ізиди* (3.2.25) та *Автанділа* (3.2.48): *Ізіда – іспанка, циганка 2, Греція, єврейка, індійське ім’я, Молдова, римська богиня, Фінікія 1; Автанділ – Греція, єврей, Ізраїль*. Щоправда, в обох цих нелегких для інформантів випадках було й чимало компетентних асоціацій. У *Ізиди* дві перші, найчастотніші асоціації – *богиня 10* та *Єгипет 7*, а в

асоціативному полі цього теоніма трапилися також асоціати *помста, міфологія, історія*, навіть *помста Ізиди та Осіріс*. У Автанділа дві перші асоціації надто узагальнені, хоч і правильні - *ім'я 6, герой 5*, а в складі асоціативного ряду є конкретні й слушні ідентифікації *грузин 2, Грузія, Таріел 1*. Астарту й Ізиду дехто з інформантів намагався відправити в космос: *Астарта – зірка 16* (найчастіша реакція), *зоря, комета, космос 1; Ізіда – зірка 3*. Пор. асоціації в такому ж дусі: *Перун – планета, сонце; Джеря – ріка, вірменське ім'я, собачка пудель; Маланюк – каша, передовик виробництва, свинопас, співак*.

Тут ніяк не йдеться про пошуки денотата – інформант просто не знає даного оніма. Отже, за даним звучанням у нього ніяких семантичних компонентів не стоїть – виписується “відчепний” асоціат і все. Утім, і тут можливі якісь суб’єктивні відштовхування від звучання оніма. Астарту частина інформантів перемістила в космос бодай почасти тому, що ім'я нагадує термін **астрономія**, який, до речі, походить від гр. *astron* “зірка”, ніяк не спорідненого з теонімом *Астарта*. *Ізиду* троє інформантів зробили *зіркою*, не виключно, тому, що обидві лексеми мають звукокомплекс *зі*.

У нашому експерименті наявні й уникнення, відсутності реакцій чи словесна відмова від них. За відсутністю реакцій наші 60 онімів-стимулів мають такий досить характерний розподіл: будь-яка реакція відсутня (залишено порожню клітину) в 14 випадках – *Автанділ*, у 13 випадках – *Астарта*, 11 – *Бровко, Тор*. Далі через проміжок у три позиції: 7 – *Крути*, 6 – *Ватерлоо, Гаргантюа, Гейтс, Ізіда*, 5 – *Буковина, Ганна, Джеря, Маланюк, Обломов, Сварог*, 4 – *Бородіно, Петренко*, 3 – *Волинь, Данко, Ізабелла, Ілона, Мойсей, Мухтар, Перун, Франко, Шевчук*, 2 – *Берестечко, Галичина, Дерibas, Дерibasівська, Джордж, Іван, Нептун, Одісей, Плутон*, 1 – *Аллах, Барбос, Ізаура, Марія, Онсгін, Отелло, Ромео, Сталінград, Трас, Уран*. Немає уникнення від реакцій тільки в 15 онімів-стимулів: *Афродіта, Богдан, Дон Жуан, Зевс, Київ, Крим, Кришина, Лондон, Москва, Наполеон, Одеса, Париж, Україна, Шевченко, Юпітер*.

Аналіз даного розподілу засвідчує, що цілком певною “межею невігластва” є шість пропусків реакції, бо навіть серед студентів університету не всі можуть знати зміст онімів *Ізіда, Гейтс, Гаргантюа, Ватерлоо*. Умовною, припустимою межею незнання слід визнати цифру чотири: ну, не знає людина, що таке *Бородіно*, і не може згадати відомої або особисто знайомої людини на прізвище *Петренко*. При цьому ментальний настрій – на зміст, тому виключаються поверхневі реакції (приміром, *борода* чи *Петро*). Нижче цієї цифри про незнання говорити важко, якщо взагалі можливо. Хто в Україні не знає онімів *Волинь* чи *Франко* (3 пропуски)? Хто в Одесі не знає *Дерибаса* й *Дерибасівську*, а в широких межах – *Івана* й *Нептуна* (2 пропуски)? Чи *Тараса* й *Марію* (1 пропуск)? Ці пропуски – механічні помилки, неухважність, може й лінощі, але не незнання. Таких пропусків, до речі, найбільше. По дев’ять випадків трьох чи двох пропусків, десять випадків одного пропуску.

Незнання може фіксуватись також і відвертим асоціатом: *не знаю* (*Петренко*), *незнане* (*Астарта, Галичина*), *невідоме* (*Ватерлоо*), *невідомість* (*Буковина*), *незнайоме* (*Маланюк*) тощо. Незнання стимулу може виражатись і з певною експресивністю, якщо не агресивністю, що скерована не на свій персональний інформаційний запас, а на “підсовування” в експерименті якогось невідомого слова. Так, серед реакцій на ім’я західносемітської богині *Астарті* знаходимо й презирливе *абракадабра*, а також бажання вдарити незнайоме незнайомим: *Барамамбуду* (вигаданий або вчитаний інформантом екзотичний онім).

Психолінгвісти визначають реакцію на невідоме слово, переважно вміщуючи його у відомий контекст. Так, Ганна Клименко включала для студентів, які щойно почали вивчати англійську мову, невідоме їм слово у зрозумілій мікроконтекст на вірєць *Lend me a dress, please; Eat my cake* - Позич мені плаття, будь ласка; Їж мій торт, де слова *dress, cake* були невідомими. У відповідях-перекладах позичали *адресу* (на другому місці після *гумки*), хоч тут є й правильний здогад *плаття*. Їли *кекс* (найчастіща реакція), також *тістечко, булку, пиріг, хліб, цукор* і навіть *кофту*, але ні разу – *торт*.

Дослідниця робить слушний висновок, що серед мотивів вибору перекладу “на перше місце висунулась наявність схожості зі словами рідної чи німецької мови” [Клименко1970, с. 174, 175] (німецьку мову студенти вже більш-менш знали).

Безконтекстний, тобто вільний асоціативний експеримент з апелятивами, на базі якого і створюються асоціативні словники, не має на меті відшукати людей, які не знають певного слова: даються слова, які знають усі носії мови, встановлюються асоціативні норми цих слів. Серед онімів же у будь-якій мові обов’язково знайдуться такі, що їх частина інформантів не знає. Тут теж, як ми пересвідчилися, з’являється чимало асоціацій за звуковою схожістю чи, як то формулює О.О.Залевська, асоціацій поверхневого ярусу. Поряд з ними в хід ідуть просто помилкові реакції (інтуїтивний здогад виявився неправильним), уникання реакцій, а також якісь надто суб’єктивні, ідіолектні асоціації, які дослідникові видаються просто загадковими.

3.4. Напрямки асоціативної ідентифікації онімів

Ідентифікація оніма – це визначення його семантики за наявною звуковою оболонкою, інакше – визначення означуваного за означуючим. У звичайній практиці така ідентифікація здійснюється з опорою на контекст, а при потребі – зі звертанням до енциклопедій, різних довідників тощо. У вільному асоціативному експерименті немає ні контексту, ні енциклопедій. Є онім і ментальний лексикон реципієнта, який має швидко дати якусь асоціацію на цей онім. За асоціацією дослідник може судити, як даний онім побутує в свідомості реципієнта, чи є він там узагалі, як осмислюється і як оцінюється реципієнтом. Якщо маємо реакцію не одного реципієнта, а значної їх кількості, то поєднання всіх одержаних реакцій творить асоціативне поле оніма, яке й розкриває можливі шляхи ідентифікації цього оніма [О.Карпенко 2005 в].

Ідентифікація (чи впізнання, ототожнення) лексеми мовою мозку виявляє себе чи не найвиразніше в асоціативних експериментах. Для онімів, які називають тільки один об’єкт (а тому одним онімом може індивідуально

позначатися чимало предметів), ідентифікація починається з проблеми пошуків денотата. Пошуки денотата, які активно проявляють себе при встановленні асоціативного значення власних назв, дають переважно парадигматичну асоціацію. Однак при скерованому асоціативному експерименті, коли вимагаються тільки синтагматичні асоціації, такі пошуки виявляються не менш виразними. Це добре видно в “Словнику асоціативних означень іменників в українській мові” Н.П.Бутенко, пор. **журавель** – 1) довгоногий, перелітний; 2) криничний, скрипучий; **змій** – 1) отруйний, пустельний; 2) триголовий, казковий; 3) паперовий, склеєний; 4) єхидний, лукавий; **корова** – 1) рогата, молочна; 2) тупоголова, лінива; 3) вилучені з фразеологізмів означення: морська, священна; **місяць** – 1) повний, круглий; 2) довгий, плановий; 3) з фразеологізмів – медовий [Бутенко 1989]. А.Є.Супрун у передмові до цього словника констатує: “Реакції опитуваних належать до різних значень багатозначних слів і омонімів” [Супрун 1989, с. 9].

Пошуки денотата в асоціативному полі онімічного стимулу представлені особливо яскраво, оскільки в оніма, окрім денотата, нічого немає, бо поняття він не виражає і, відповідно, не містить сигніфіката, тобто понятійного змісту [ЛЭС, с. 444], лише може супроводжуватися певними конотаціями [Отин 2004]. Уточнимо, що вжитий нами вираз “пошуки денотата” містить певне спрощення. Денотат – це предмет чи явище об’єктивної дійсності. Звичайно, учасник асоціативного експерименту не обстежує предмети, а перебирає свої знання про предмети дійсності в голові, тобто працює із **розумовим відображенням** денотатів – з референтами.

Тут доведеться коротко викласти розуміння термінів **денотат** і **референт**, якого ми дотримуємося, оскільки обидва ці терміни в сучасному науковому вжитку багатозначні. Іноді ці два терміни ототожнюють, переважно їх розрізняють. Ми стоїмо на досить поширеній позиції, що **денотат** – це позначуваний предмет, явище, властивість і т.д. [ЛЭС, с. 128-129], а **референт** – це “відношення актуалізованого [...] імені чи іменного виразу (іменної групи) до об’єктів дійсності” [Арутюнова 1982, с. 6]. Референт знаходиться в голові, у

ментальному лексиконі людини і фактично має бути ототожнений з концептом. Різниця лише в тому, що концептів у мові мозку багато, а референтом стає той з них, що виходить у мовлення, вступає в **референцію** – у відношення з денотатом. Так само й денотат – це не будь-який предмет, а той, про який у даний час людина думає (і говорить). Отже, денотат знаходиться в об'єктивній дійсності, за межами ментального лексикону, а референт – у його складі. При цьому предмет стає денотатом, а концепт – референтом тоді, коли референт і денотат вступають у референцію. У нашому експерименті референт стає асоціатом, вказуючи на певний денотат.

Відомості про носія власної назви (денотат) можна уявити собі, за словами О.Д.Шмельова, у вигляді “мисленнєвого досьє” на цього носія. Вчений формулює при цьому “основний прагматичний принцип вжитку власних назв”: без спеціальних пояснень власна назва “може бути вжита з референцією до конкретного об'єкта лише тоді, коли адресат мовлення, на думку мовця, має якісь відомості про носія власної назви”, тобто має на нього “мисленнєве досьє” [Шмелев 2002, с. 46].

Однак цей “основний прагматичний принцип”, безперечний до тривіальності, стосується мовлення, актів говоріння, де є мовець і слухач і де є, відповідно, текст мовлення. Ми ж маємо справу з експериментом: його учасникам дається список власних назв і вимагається на кожну власну назву реакція. Ніякого контексту немає. Учасник наодинці з цією власною назвою мусить переглянути свої “мисленнєві досьє”, вибрати з них якесь одне, на його думку найдоречніше, і виокремити з нього якусь рису, подавши її у вигляді асоціації. Доречне “мисленнєве досьє” може виявитися взагалі відсутнім, і тоді йдуть вочевидь помилкові асоціації чи відмова від них. З другого боку, може виявитися декілька “мисленнєвих досьє” на різних носіїв того ж оніма (наприклад, автор особисто знає 30 різних людей на ім'я *Олена*). Учасник експерименту мусить щось обирати. Тому формулювання “пошуки денотата” у даній ситуації, гадаємо, є доцільними.

Пошуки денотата – не сам напрямок асоціативної ідентифікації онімів, а його передумова, визначення сфери віднайдення асоціата. У цьому зв'язку доречно навести слова О.О.Залевської, яка багато зробила у дослідженні психолінгвістичних асоціативних експериментів: “будь-яка класифікація асоціацій, навіть не супроводжувана теоретичними міркуваннями автора, містить у собі певну гіпотезу про якусь глибинну структуру, що скеровує процес актуалізації асоціацій” [Залевська 1978, с. 3].

Глибинна структура у концепції О.О.Залевської, як ми знаємо (3.3), – то семантика, то значення слова. Ми намагалися показати, що ця глибинна структура, чи глибинний ярус, насправді має чотири рівні глибини, що не може не позначитись на асоціатах. Отже, пошуки денотата призводять до його віднайдення (єдиного, як *Україна* чи *Галичина* чи одного з багатьох можливих), і тоді з'являється асоціат – на одному з чотирьох рівнів глибини, що залежить передусім від знань, від інформованості учасника експерименту, тобто від обсягу його “мисленнєвого досє” на даний денотат. Однак денотат може бути і не знайденим – реакції до нього в ментальному лексиконі немає або реципієнт не може її згадати. В цій ситуації, при нульовій глибині семантичного ярусу, залишається орієнтація передусім на поверхневий ярус стимулу, на його звучання. З'являються асоціати типу *Тор – торт*, в більшій чи меншій мірі пов'язані із звучанням стимулу і ніяк не пов'язані з його значенням. У цьому зв'язку треба згадати “ефект літер імені” [Nuttin 1985]: “літери, наявні в імені людини, виявляються привабливішими, ніж літери, що не входять до складу її імені”. Просте володіння найменням збільшує привабливість літер, наявних у цьому найменні. “Ефект літер імені” експериментально підтверджений для 12 європейських мов [Valentine etc.1996, p. 8]. Припускаємо, що цей ефект якоюсь мірою проявив себе і в одержаних нами поверхневих онімичних асоціаціях – як у самому обранні поверхневої чи глибинної реакції, так і в записаних реципієнтами оцінних асоціатах на вірєць: *гарне ім'я* (Іван, Марія, Ізабелла), *приємне ім'я* (Богдан, Ізаура), *красиве, також я, моє ім'я у паспорті* (Ганна), *негарне, некрасиве щось*, навіть *жахливе ім'я* (Ілона), хоч на нього є також

асоціація – ім'я, яке подобається. При цьому іншомовні власні імена посилюють свою експресивно-стилістичну забарвленість завдяки розвитку вторинних емоційно-оцінних відтінків [Чабаненко 2002, с. 264-268].

Імен людей, без урахунку прізвищ, але з включенням літературних та підкреслено неукраїнських, серед наших стимулів було 16: Автанділ, Богдан, Ганна, Гаргантюа, Данко, Джордж, Дон Жуан, Іван, Ізабелла, Ізаура, Ілона, Марія, Мойсей, Отелло, Ромео, Тарас. В зворотному словнику, що подає інформацію від асоціата до стимулу (3.2.61), імен (з варіантами) нараховуємо вже 75, майже в п'ять разів більше: Аза, Андрій, Аня, Барбара, Белла, Білл, Біллі, Бодя, Бонапарт, Борис, Буб, Валера, Валерій, Васьок, Віка, Вікторія, Володимир, В'ячеслав, Галина, Гамлет, Ганнуся, Данило, Данко, Дездемона, Джон, Джордж, Джульєтта, Дон Кіхот, Євген, Євгеній, Жека, Жозефіна, Земфіра, Іван, Ізабелла, Ізольда, Ізя, Іпполіт, Ірина, Йосип, Катерина, Квазімодо, Коля, Костя, Левко, Людовик, Магдалина, Магомед, Макар, Марина, Марія, Маруся, Микола, Михайло, Монабелла, Мося, Нонна, Оксана, Олег, Пантагрюель, Петро, Петрусь, Петя, Роксолана, Ромео, Руслана, Саша, Таріел, Тарас, Тетяна, Том, Фрідріх, Юля, Юрій, Яго. Поява частини з цих імен є реакцією суміжності – як парадигматичної: Ромео – Джульєтта, так і синтагматичної – Наполеон – Бонапарт тощо. Частина – імена індивідуально знайомих реципієнтові людей, рідних, друзів, коханих тощо. Однак є, можна думати, й частина, породжена “ефектом літер імені”. Звичайно, це тільки припущення, здогадка, оскільки реципієнти своїх наймень в антеках не записували. Не виключено, що зазначений ефект наявний в асоціаті *Саша*, що виник на стимули *Іван*, *Лондон*, *Москва*, хоч ні семантично, ні фонетично з ними ніяк не пов'язаний за межами ментального лексикону реципієнта. Адже “ефект літер імені” діє лише в тому випадку, коли в стосунки стимула та асоціата втручається особисте ім'я реципієнта. Приміром, між стимулом *Лондон* та асоціатом *Саша* немає жодної спільної літери, але якщо творцем асоціації, виконавцем експерименту є *Оксана*, *Маша* чи *Наташа* (чи *Саша*), то в цій реакції можна, гадаємо, спостерігати “ефект літер імені”.

Проте є серед реакцій ще й інші складники асоціативного поля. Йдеться зокрема про звукосимволізм, до якого ми вже звертались (2.2). В.В.Левицький констатував, провівши докладні й виважені експерименти: “Принаймні 50 відсотків слів української мови мають позитивну фонетичну мотивованість” [Левицький 1973, с. 95]. Дослідники констатують і те, що “фонема володіє здібністю передавати інформацію переважно не поняттєвого, а швидше сенсорно-емотивного характеру” [Мусаєва 1989, с. 118]. Синтія Уїззелл також віддає перевагу не поняттєвій, а “емоційній семантиці” звуків, побудувавши схему емоційного простору англійських імен, відповідно до якої фоносемантика жіночих імен найбільше тяжіє до параметру *м'який*, а чоловічих - до параметру *активний* [Whissell 2001, р. 99-101].

Ми звикли до високої емоційної потуги онімів узагалі, а особових імен людей – особливо, як звикли й до того, що емоційна наповненість імен виражається спеціальною експресивною суфіксацією та різного роду усіченням імен. Але вона виражається також засобами фоносемантики, звуковим складом імені, що впливає на добір асоціатів. Чому до стимулу *Отелло* з'являються асоціати *Дездемона*, *Яго* – зрозуміло. Це – реакція суміжності, оскільки йдеться про персонажів тої ж п'єси. Так само реакцією суміжності пояснюються асоціати на той же стимул: *Шекспір* (автор) та *Ромео* (персонаж іншої п'єси того ж автора). Реакцію схожості становить собою поява в тій же статті асоціації *Інполім* (теж ревнивець, хоч і комічний, пародійний, у відомому фільмі Е.Рязанова “З легким паром”). А чому на стимул *Бровко* з'являються асоціати *Левко*, *Петрусь*, на стимул *Ілона* – асоціат *Нонна*, на прізвище *Шевчук* – імена *Віка*, *Олег*, а на прізвище *Шевченко* – ім'я *Юля*? Крізь просту поверхневу асоціацію БрОВКО – ЛеВКО, ІЛОНА – НОННА (у вимові НОНА) прозирає й фонетична експресія, виражена цими асоціатами *Левко*, *Нонна*, прозирає й експресія нефонетична, індивідуалізована, викликана тим же “ефектом літер імені” (не стимулу, а реципієнта) чи просто вподобаннями виконавця: одному з них подобається ім'я *Юля*, другому *Віка*, *Олег*. Вільний асоціативний експеримент ставить перед дослідником чимало

загадок, які можуть і не піддаватися розв'язанню. Адже не виключено, що реципієнт просто знає когось на ймення *Віка Шевчук, Олег Шевчук, Юля Шевченко*, а це вже ніякого відношення ні до вподобання, ні до звукосимволізму не має.

Щоб узагальнити й систематизувати напрямки ідентифікації онімів у нашому асоціативному експерименті, а отже і в ментальних лексиконах учасників експерименту, докладніше проаналізуємо один з одержаних результатів – статтю на стимул *Барбос* (3.2.35), яка містить 47 різних реакцій. Серед них найпотужнішу групу (14 асоціатів) становить використання гіпероніма. Це – найпростіша, можна сказати – лінива асоціація. Просто визначається розряд денотатів, до яких належить даний онім. Тут маємо два найчастотніші асоціати – *пес* 37, *собака* 8, а також більш деталізовані поодиночні реакції *вівчарка, велика брудна собака, дворняга* (від цієї асоціації народжується й інша реакція: *двір*). Може називатися не *пес* у цілому, а тільки його частина, наприклад, зафіксовано реакцію *хвіст*, що стосується не лише тварини, а й переносно поширюється і на сленгове позначення академзаборгованості у студента, зареєстровані також назви властивостей, приписувані реципієнтом Барбосу: *злість, дурість*. Це вже, зрозуміло, не гіпероніми. Гіперонімами ж можна вважати й слова *кличка, прізвисько собаки, прізвисько* і навіть помилково обраний реципієнтом паронім *прізвище*. Вибір гіпероніма може реалізуватися і в іншому напрямку – не тварина (*пес, собака* тощо), а *іграшка* (імітація собаки).

Другу за кількістю групу (10 асоціатів) ми пов'язуємо з популярним російським дитячим віршиком, що закінчується словами: “А *пес Барбос, кудлатий нос, Разнес секрет на целый свет: Гав-гав, гав-гав! С кошкой дружит волкодав*”. Це пов'язування є, зрозуміло, суб'єктивним. Це наша інтерпретація того, що запропонував сукупний ментальний лексикон реципієнтів. Не виключено, що вибір (бодай у частині реакцій) ґрунтувався на якомусь іншому “мисленнєвому досьє” : *ніс, кудлатий пес, пухнастий собака, кіт* (і породжена цією асоціацією інша асоціація: *полосатий*); на оцінці дій Барбоса: *безсовісний*,

провокатор; на неадекватному визначенні жанру: *казка, мультик, мультфільм*. Лише в цій групі реакцій знаходимо дві синтагматичні асоціації: *безсовісний* та *полосатий*. Всі інші асоціації до стимулу *Барбос* – парадигматичні. Проте асоціації *пес, собака* можна кваліфікувати не тільки як парадигматичні (назва виду тварини), а й як синтагматичні: сполучення *пес Барбос, собака Барбос*.

Третя група асоціацій (їх 6) – історична, пов'язана з найменням *Барбаросса*. Йдеться про Фрідріха I Барбароссу, тобто “Рудобородого” (1123-1190), імператора Священної Римської імперії, що багато воював, брав участь в одному з хрестових походів. Ясно, що тут маємо суто фонетичний перегук з онімом *Барбос*. Однак сам цей онім *Барбос* надійної етимології не має. І ЕСУМ [ЕСУМ, т. 1, с. 140], і білоруський етимологічний словник [Этым.слоўнік, т. 1, с. 312], і ряд інших сучасних етимологічних розвідок віддають перевагу виведенню клички *Барбос* з наймення персонажа роману “Барбос – розбійник гішпанський”, поширеного в старовину у східних слов'ян, не лише в Росії. Однак давніше (П.Черних та ін.) побутувала думка про зв'язок *Барбоса* з *Барбаросою* (фонетичне стягнення). В усякому разі маємо в наявних асоціаціях не тільки фонетичний перегук, але й вказівку на історичний зв'язок, тобто асоціації на стимул *Барбос*: *Фрідріх, полководець, німець*, а далі вже перехід з XII ст. у XX: “*план Барбаросса*”, *план, напад*. Названа так директива німецького командування від 18 грудня 1940 р. стала планом нападу на СРСР.

Теж 6 асоціацій є суто індивідуальними, приватними і стосуються найближчого кола реципієнта: *мій пес, мій собака Барні*, навіть *мій Барбос*, також *друг, друг (погоняло)* і узагальнене (швидше – романтичне): *дитинство*.

П'яте місце (4 реакції) серед асоціацій на стимул *Барбос* займає відомий короткометражний фільм Леоніда Гайдая “Пес Барбос і незвичайний крос”: браконьєри глушать рибу динамітом, а пес одного з цих злочинців схопив запал і кинувся за господарем. Асоціації: російське “*Пес и необычный кросс*”, також *крос, біг, кінофільм*. Вплив цього фільму на розподіл асоціацій виразно позначається і в ужитку синонімічних гіперонімів *пес* 37 та *собака* 8. У нашому словнику є ще дві клички собак, і там розподіл цих гіперонімів зовсім інший –

стимул *Бровко* дав практично рівномірну уживаність двох синонімів: *собака* 9, *пес* 8, а для *Мухтара* зафіксовано різку перевагу реакції *собака* – 31 (*пес* 11). Лексема *пес* у назві кінофільму і така ж найчастотніша реакція на стимул *Барбос* ніяк не може вважатися збігом. Тому в цій групі фактично маємо право рахувати не 4, а 5 асоціацій, включаючи сюди й найчастотнішу – *пес*.

Лише шосту позицію (3 асоціати) займає поверхневе, фонетичне осмислення стимулу *Барбос*. Оскільки цей стимул знаний усіма реципієнтами без винятку, то тут причиною фонетичних асоціацій не є відсутність концепту. Причиною є привабливість стимулу й тяжіння до фонетичної гри. Усі три фонетичні асоціації – *барбарис*, *Барбара*, *барабан* – мають початкове звукосполучення *бар-* і повторний ужиток звука *б*. Семантично всі вони ніякого зв'язку, прямого чи опосередкованого, зі стимулом *Барбос* не мають. До фонетичних асоціатів тяжіє й антропонім *Барбаросса*, про який йшлося вище. Однак цей антропонім увіходить у комплекс нефонетичних асоціатів і має імовірні опосередковані семантичні зв'язки із стимулом. Тут фактично маємо асоціат, який водночас належить як до поверхневого, так і до глибинного ярусів.

Не знаходять собі групи, а точніше – становлять поодинокі групи ще три асоціати. Йдеться зокрема про асоціацію *товстун*, де вбачаємо конотативне перенесення клички *Барбос* на людину, з негативним забарвленням цієї конотації. Є.С.Отін фіксує в російській мові вісім конотативних осмислень зооніма *Барбос* [Отин 2004, с. 65-66], однак осмислення “товстун” у нього не засвідчено. Дуже можливо, що ця асоціація має бути віднесена до групи, стосовної фільму “Пес Барбос і незвичайний крос”. Дана асоціація характеризує статуру кіноактора Є.Моргунова, який у фільмі грає одну з провідних ролей. Окрему групу складає й асоціат *назва книги*. Неясно, про що йдеться. Може, про той же роман “Барбос – розбійник гішпанський”? Нарешті, ще одна асоціація видається окремою групою, досить загадковою – *мислення*. Людина мислить і пізнає світ переважно за допомогою асоціацій. Асоціації розкривають шлях до підсвідомого, оминаючи фільтри розуму (Р.М.Фрумкіна). Можливо, в

даному випадку фільтр зупинив асоціативне розмірковування реципієнта, і він сформулював лише сам процес, шлях, по якому йшов (і нікуди не прийшов) – мислення?

Цей аналіз асоціативного значення одного стимулу разом із спостереженнями, викладеними вище, дозволяють виділити й обґрунтувати шляхи ідентифікації онімів у ментальному лексиконі, тобто встановлення їх зв'язків з позамовною дійсністю, а в когнітивному розумінні – способів й форм трансформації слів у концепти. Фактично йдеться про класифікацію асоціатів за їх відношенням до стимулу. Загальний огляд таких класифікацій і свій погляд у цій проблемі стисло виклала Т.Ю.Ковалевська [Ковалевська 2002, с. 37-38]. Тут треба ще раз повернутися до проблеми пошуків денотата, про що вже сказано вище. Пошуки денотата – це не результат, не встановлення ідентифікації онімів і взагалі всіх слів-стимулів, що в соціолінгвістичному експерименті розгортають своє асоціативне значення. Це – шлях, ментальний механізм, яким реципієнт здійснює ідентифікацію, здобуває результат. Сама ідентифікація у кінцевому результаті, в одержаній асоціації набуває форм, які можна узагальнити наступним чином.

1. Вихід на гіперонім, до якого можна віднести, на думку реципієнта, слово-стимул. Це – одна з найпоширеніших форм (принаймні, для онімів) ідентифікації стимулу. Наприклад, реакцію *ім'я* одержали 18 стимулів, які майже всі дійсно є іменами. Найвища частотність (6) належить не дуже відомому більшості виконавців літературному антропоніму *Автанділ*, героєві поеми Шота Руставелі “Витязь у барсовій шкірі”. Це – найчастотніша асоціація даного оніма. У 5 випадках асоціацію *ім'я* мають жіночі імена *Ганна*, *Ізабелла*, *Ілона*, 4 рази – тільки *Іван*, але це *ім'я*, як і ряд інших, породило чимало вжитків даного асоціата з уточнюючим або оцінним означенням: *гарне ім'я*, *українське ім'я* – 2, *найпоширеніше російське ім'я*, *просто ім'я* – 1. Тричі асоціат *ім'я* мають *Богдан*, *Джордж*, *Марія* і – помилково – *Ватерлоо*. Двічі асоціат цей поєднується з іменами *Данко*, *Ізаура*, *Тарас* і теонімом *Ізіда*, один раз – з

іменами *Мойсей, Отелло, Ромео*, з прізвищем *Гейтс* та собачою кличкою *Бровко*.

Асоціат *прізвище* породжується 13 стимулами, а саме: *Петренко* (8 ужитків), *Маланюк* (7 ужитків). По 5 разів цей асоціат з'являється при прізвищах *Обломов* (а ще один раз – оцінний асоціат *смішне прізвище*), *Шевчук* та при кличці *Бровко*, двічі – при стимулі *Дерибас* і по одному разу – при стимулах *Гейтс, Джеря, Наполеон, Онегін, Франко*, при літературному імені, а не прізвищі, *Гаргантюа* та, як ми вже зазначили, при кличці *Барбос*.

Гіперонімічний асоціат може орієнтуватися не на антропонім, а на його носія. Так, асоціат *хлопець* з'явився у стимулів *Автанділ, Данко, Дон Жуан, Іван, Тарас*, асоціат *хлопчик* – у симулів *Богдан, Данко, Джордж, Тарас*. Гіпероніми нерідко з'являються і тоді, коли реципієнт зупинився на конкретному денотаті. Зокрема стимул *Шевченко* має гіперонімічні асоціати *поет* (10), *письменник* (3): денотатом обрано Тараса Шевченко, а також *футболіст* (9): денотатом обрано Андрія Шевченка. Так само стимул *Шевчук* дав, серед іншого, гіперонімічні асоціації *письменник* (3) та *співак* (2). У першому випадку йдеться про Валерія Шевчука, в другому – про Юрія Шевчука.

Зазначимо також, що всі включені до нашого списку назви битв одержали якусь кількість асоціатів *битва*. Це – *Бородіно* (38), *Ватерлоо* (34), *Сталінград* (13), *Берестечко* (7), *Крути* (5). Так само асоціат *богиня* з'явився у всіх іменувань богинь: *Афродіта* (14), *Ізіда* (10), *Астарта* (9), а реакція *бог* – у всіх включених до списку наймень богів, незалежно від їх релігійної приналежності: *Зевс* (45), *Перун* (23), *Сварог* (16), *Аллах* (15), *Тор* (11), *Кришна* (6). При цьому теоніми, які водночас називають планети, тобто є космонімами, одержали гіперонімічні реакції, орієнтовані на обидві ці денотатні групи. В усіх випадках за частотністю переважають космоніми, пор. асоціат *планета*: *Юпітер* (39), *Плутон* (33), *Уран* (26), *Нептун* (15), асоціат *бог*: *Юпітер* (10), *Нептун* (7), *Плутон* (2), *Уран* (1). *Уран* серед богів представлений у нашому асоціативному словнику так бідненько тому, що до зазначених асоціатів долучився ще й третій

гіперонім: *хімічний елемент* (9), *речовина* (3), *елемент*, *хімічна речовина* (2), *корисна копалина*, *метал* (1). Гіпероніми різного ступеня узагальнення наявні в кожній асоціативній статті укладеного нами онімічного словника. Гіперонімічні, по суті класифікаційні асоціації варто назвати лінівими. Ментальний лексикон реципієнта задовольняється віднесенням оніма до певної групи, не претендуючи на індивідуальну характеристику саме даного денотата.

2. Другу групу асоціацій за характером їх зв'язку зі стимулом становлять синоніми та перифрази або прості дескрипції. Два останні різновиди даної групи асоціацій розрізняємо за наявністю елементів переосмислення, образності (перифрази) або їх відсутністю (дескрипції). Усі три різновиди цієї групи асоціацій можна позначити терміном **гетероніміативність**, яким користується Н.Д.Арутюнова („різні імена для позначення того ж конкретного предмета”), зазначаючи, що гетероніміативність є „джерелом синонімії” [Арутюнова 1999, с. 97-98]. На відміну від гіперонімів ця група не включає стимул у той чи той розряд, а описує його сам по собі, причому описує його в його цілісності. Формально асоціати цієї групи можуть виявитися близькими до попередньої. Так, асоціат *столиця* (28) до стимулу *Київ* є гіперонімом, а асоціат *столиця України* (9) – дескрипцією саме Києва. Аналогічно до стимулу *Москва* є реакція *столиця* (7), але також *столиця Росії* (3), *колишня столиця* (1). Асоціати *поет* та *футболіст* до прізвища *Шевченко*, як зазначалось, - типові гіперонімічні асоціації. А ось реакції *Тарас* (23) чи *Андрій* (5) на той же стимул *Шевченко* належать фактично до синонімів. В обох випадках пошуки денотата привели до тотожних результатів, однак реалізувалися вони або гіперонімічним, або синонімічним шляхом.

Коли до стимулів *Шевченко* та *Франко* маємо реакції, відповідно, *Кобзар* (13), *Каменяр* (7), то перед нами парадигматичні асоціації – усталені метафоричні наймення наших найвидатніших поетів. Реакція *Тарас* на стимул *Шевченко* або *Іван* (39) на стимул *Франко*, являючи собою синоніми, водночас є не парадигматичною, а синтагматичною асоціацією, бо до прізвища додає ім'я, які разом утворюють єдину антропоформулу, синтаксичну конструкцію *Тарас*

Шевченко чи *Іван Франко*. На стимул *Тарас* маємо такі реакції: *Григорович*, навіть *Григорович Шевченко* (1), але найчастішою є, звісно, реакція *Шевченко* (62). Усе це – синтагматичні синоніми. Явище синтагматичної синонімії поширене майже виключно серед онімів. Предмет, переважно особа, що має багаточленну власну назву, може іменуватися також і окремим членом цієї назви. В цьому випадку другий член становить собою синонім до першого, бо обидва називають той же об'єкт. Так, стимул *Джордж*, що входить у 10 найпоширеніших імен у США, займаючи там дев'яту позицію [Tucker 2001, p. 90], викликав зливу асоціацій синтагматичних синонімів. Залежно від обраного денотата тут маємо імена-реакції *Буш* (президент), *Майкл* (поп-співак) – обидва представлені по 12 разів, *Байрон*, *Вашигтон*, *Харрісон* (відповідно – поет, президент, один з бітлів, кожен по 3 рази), *Клуні* (кіноактор, 2 рази), *Сомс* (один з провідних персонажів “Саги про Форсайтів” Голсуорсі, 1 раз), навіть *Санд* і *Сіменон*, хоч ці французькі письменники мали ім'я не *Джордж*, а *Жорж* (точніше, для *Жорж Санд* – частина псевдоніма, бо справжнє імення цієї письменниці *Аврора Дюдеван*).

Синтагматичні синоніми можуть стосуватися не лише широко відомих денотатів, а й денотатів другого, тобто знаного реципієнту особисто, а то й першого (найближчого) кола індивідуального онімичного фрейму. Зокрема, для стимулу *Ганна* серед асоціатів маємо як форму *Ярославна* (третє коло, куди входять історично знані, відомі денотати; тут ідеться про дочку князя Ярослава Мудрого, королеву Франції), так і форми *Йосипівна* (*вчителька*), *Олегівна*, *Олексіївна* (друге коло), також я та дескрипцію *моє ім'я в паспорті* (перше коло).

На дескрипції багаті теонімичні стимули. Наприклад, *Афродіта* – *богиня краси* (5), *богиня кохання*, *богиня любові*, а також індивідуалізований і мрійно-гіперболізований синонім: *я*. Пор. ще: *Нептун* – *бог морів* (5), *морський бог* (3), *морський цар* (2), *бог моря*, *бог морів та океанів* (по разу); *Зевс* – *верховний бог у стародавній Греції*, а *Плутон* (уже не бог, а космічне тіло) – *найвіддаленіша планета Сонячної системи*.

Перифрази теж досить помітні у цій групі онімічних асоціацій: *Юпітер – Зевс у римлян, римський Зевс*, навіть синонім *Зевса*. Перифрази будуються переважно на основі метафоричного зіставлення з якимось іншим онімом: *Волинь – майже Шотландія; Париж – Одеса, лиш більша*. Зіставлення може бути й з апелятивом: *Одеса – перлина біля моря*, також індивідуальне: *Отелло – майже мій чоловік*.

Як парадигматичні синоніми (пор.: *Ганна – Аня, Ганнуся; Мухтар – Муха, Мушка*), так і синоніми синтагматичні (пор.: *Джеря – Микола (41); Маланюк – Євген (20)* та ін.) характеризують онім-стимул у його цілісності і тому не створюють нового концепту, а вписуються в концепт стимулу. Усі ж інші типи асоціацій можуть рзглядатися як описані Р.Лангакером когнітивні структури, сукупність яких у межах усіх наявних асоціацій на певний симул демонструє їх “нескінченну складність”, що якраз і реалізується в асоціативному значенні стимулу. Кожна ланка асоціативного значення, тобто зв’язка “стимул-асоціат”, - це “когнітивна структура – нова концептуалізація, встановлений концепт, перцептивний досвід” [Langacker 1991, p. 61].

3. До когнітивних структур увіходять зокрема й асоціації, що позначають, а переважно й символізують ціле (онім-стимул) через його частини (асоціати). Так, серед реакцій на стимул *Лондон* зустрічаємо асоціації *Біг-Бен (11)* і *Big Ben (4)*, *Тауер (30)*, *Тауерська вежа, the gardens of the Tower of London (1)*, *Вестмінстерське аббатство (1)*, *Темза (4)*, а також реакції, що не можуть уважатися складниками саме Лондона, однак характеризують його теж: *королева (3)*, *принц Чарльз (1)*; *червоні автобуси (1)*. Ці два різновиди асоціатів, що безпосередньо або ж опосередковано, узагальнено вказують на стимул за принципом “частина цілого” чи за близькими до нього стосунками, є зокрема й у складі асоціативного значення стимулу *Париж*, також і інших онімічних стимулів, з особливою представленістю серед топонімів. Пор.: *Париж – 1) Ейфелева вежа (21 – найчастотніша асоціація)*, також просто *вежа (5)*, *Слісейські поля (6)*, *Діснейленд, Монмартр, Notre Dame; 2) мода (15), парфуми (12), Шанель, Людовик, Патрісія Каас (1)*.

У зв'язці *Лондон – Темза* чи *Париж – Ейфелева вежа* тощо концепти *Темза*, *Ейфелева вежа* в ментальному лексиконі реципієнтів явно зазнають нової концептуалізації, бо вже виражають не самодостатні речі (*Темза* – найбільша ріка Англії, *Ейфелева вежа* – металева башта висотою 300 м, споруджена в 1889 р. французьким інженером Олександром Ейфелем), а називають частини, компоненти відповідних стимулів: *Темза* – річка, на якій стоїть Лондон, *Ейфелева вежа* – найвідоміша споруда в Парижі, що стала його символом).

Пор. ще асоціати даної групи, стосовні українських топонімів: *Київ* – 1) *Хрещатик* (9), *Майдан Незалежності*, *Києво-Печерська Лавра* (2), *пам'ятник трьом братам і Либеді*, *Бориспіль*, *Ірпінь*; 2) *Київська Русь*, *князь, Поплавський*; *Крим* – 1) *Ялта* (6), *Артек*, *Аю-Даг*, *Євпаторія*, *Медвідь-Гора*, *Севастополь*; 2) *ботанічний сад*, *дельфіни*, *інжир*, *курага*, *хан*, *чумаки*.

Неважко помітити, що для топонімічних стимулів їх асоціаціями-частинами у сприйнятті реципієнтів найчастіше стають, набуваючи до того ж символічного сенсу, власні назви об'єктів, що входять у склад відповідного географічного об'єкта. Особливо це стосується першої групи асоціатів даного типу – безпосередніх складників об'єкта. Це цілком зрозуміло. У стимулі-топонімі виділяється найпримітніше, найвідоміше – а воно по суті завжди має власну назву. Серед асоціатів другої групи, які характеризують стимул, але належать не тільки йому, власних назв значно менше.

Інші розряди онімів-стимулів представлені в цій групі асоціацій значно слабкіше. Після топонімів тут більш-менш представлені хрононіми. Асоціації-частини, які вказують на стимул-ціле, серед хрононімів переусім з'являються як наймення керівників битв. Так, для *Ватерлоо* це *Наполеон* (6) і *Веллінгтон* (1), для *Бородіно* – *Кутузов* (2) і *Наполеон* (1), для *Сталінграда* – не безпосередні керівники, але причетні до битви люди – *Сталін* (13) і *Ватутін* (1). Друга, узагальнена група асоціацій-частин, тут теж наявна: *Бородіно* – *перемога*, *поле*; *Сталінград* – *Волга*, *вогонь*, *герої*, *перемога*. Серед антропонімів і так само теонімів подібних асоціацій ще менше. Це можуть бути події, органічно

пов'язані з людиною: *Мойсей* – зупинена і розколота вода, вів євреїв по пустелі 40 років; для творців – їх відомі твори: *Шевченко* – “Великий льох”, “Заповіт”, “Мені 13-й минало ...”; *Франко* – “Зів'яле листя”, “Гріє сонечко”; для теоніма *Юпітер* – відома фраза, яка у наших матеріалах зафіксована тільки фрагментом “*ти сердишся*” (повний текст цього крилатого вислову “Юпітере, ти сердишся, значить ти не правий”), а для *Наполеона* – характерний елемент його одягу – рос. *треуголка*.

Повторимося, що жорстка формула “частина цілого” тут підходить далеко не завжди. Королева не є частиною Лондона, а “Заповіт” не є частиною Т.Г.Шевченка. так сам Наполеон не є частиною Бородіно чи Ватерлоо, а *треуголка* не є частиною Наполеона. Однак ми можемо говорити про метонімічні відношення, подібні якоюсь мірою до відношень частини й цілого. Королева живе в Лондоні, Шевченко написав “Заповіт”, Наполеон керував однією зі сторін у битвах, що закріпилися в історії під назвами *Бородіно* та *Ватерлоо*, він же полюбляв трикутний капелюх. Зрештою, маємо масштабніше явище і явище менше, і ці два явища тісно пов'язані між собою.

4. Окремий тип когнітивних структур „стимул – асоціація” становлять вказівки на прикмети, ознаки, властивості стимулів. Назви таких ознак чи властивостей, як згадані вище асоціати *злість, дурість* до стимулу *Барбос* або *краса, врода, владна, гарна, жіночність, молодість, мудрість, розумна, погана* до стимулу *Афродіта*; *туман, дощ, дощі, консервативність, велич, вишуканість, краса, манірність, стримані люди, строгість, хмурий* до стимулу *Лондон*, характеризують внутрішні чи зовнішні якості істот, прикметні риси неживих предметів. Асоціати цього типу мають значне поширення і притаманні всім розрядам онімів, що увійшли до нашого словника. Пор. антропонім *Ганна* – *добра, село, активність, гарна, грубість, добро, заздрість, лається, мила, працьовита, простота, хитрість, чорноока*; топонім *Крим* – *гори, море, відпочинок, сонце, пляж, задоволення, літо, релаксація, скелі, сонячний, субтропіки, тепло, чисте повітря*; хрононім *Сталінград* - *бомбардування, важливий, мужність, переламний момент, снайпер, танк, 1943, цікавість*;

зоонім *Мухтар* – великий, відвага, відданість, вірний, вірність, грубість, захист, стереже; стимул *Плутон* як ім'я бога – древність, зло, підземелля, сила, смерть, стогін, страх; стимул *Плутон* як назва планети – верх, голубий, далека, далекий, жовтий, льод, маленький, останній, червоний.

Цей тип асоціацій має певну спільність з попереднім, що об'єднує реакції, які називають частини цілого, позначеного стимулом (*Париж – Монмартр*). У ряді випадків розмежувати ці два різновиди асоціатів досить важко. Різниця ж полягає у тому, що частина цілком належить цілому, як *Монмартр* цілком увіходить до складу *Парижа*, а властивість, належачи об'єктові, будучи його складником (частиною!) водночас притаманна і багатьом іншим об'єктам. *Злість* може бути рисою багатьох псів і не тільки їх, а краса – рисою не тільки *Афродіти*. Більше того, є такі пси та коти, що заслуговують на ознаку краса більше, ніж багато хто з людей, і є такі красуні, що ознакою *злість* наділені більше за будь-якого *Барбоса*.

Інакше кажучи, асоціації даного типу, належачи певному стимулу, водночас належать багатьом іншим денотатам. До цього слід додати ще два параметри: 1) приналежність даної властивості даному стимулу – це суб'єктивне сприйняття реципієнта. Хтось уявляє *Плутон голубим*, хтось – *жовтим*, а хтось – *червоним*. Хтось уважає *Наполеона розумним*, а хтось – *зарозумілим*; 2) асоціації-прикмети, що, як зазначено, мають широку представленість, в асоціативному експерименті пов'язуються реципієнтами саме з даним стимулом, можна навіть сказати – тільки з даним стимулом. Тобто для даного реципієнта і саме в момент народження асоціації ця асоціація суб'єктивно кваліфікується як частина стимулу, що в індивідуальному сприйнятті зближує розглядуваний тип асоціацій з попереднім ще в більшій мірі, ніж вони пов'язані об'єктивно.

5. П'ятий тип асоціацій є, навпаки, протилежним до когнітивної структури „ціле (стимул) – частина (асоціат)” і швидше наближається до гіперонімічних реакцій. Йдеться про структуру „частина (стимул) – ціле (асоціат)”. Цей тип найширше представлений серед стимулів-топонімів. Якщо в асоціації *Красна*

площа до стимулу *Москва* маємо когнітивну структуру „ціле – частина”, а в асоціації до того ж стимулу *столиця* – структуру „гіпонім – гіперонім”, то структура *Москва – Росія* містить стимул-частину, асоціат до якого називає ціле. Пор. так само *Київ – Україна; Лондон – Англія, Велика Британія. Асоціат Україна*, що вказує на ціле, з’явився в нашому експерименті майже до всіх уведених до словника українських топонімів: *Галичина, Буковина, Волинь* (найчастотніші асоціати), *Одеса*, навіть *Берестечко і Крути*, осмислені як топоніми, а не хрононіми. Для стимулів *Галичина* та *Буковина* серед реакцій маємо й звужену кваліфікацію цілого: *Західна Україна*, а також, навпаки, розширену: *Захід*. Для *Волині* така розширена кваліфікація у різних реципієнтів виявилася неоднаковою: *Захід, Північ*, що вказує на осмислення цих асоціатів як назв частин України, а не масштабніших теренів (Європи, світу). Пор. до цього когнітивну структуру *Одеса – Південь*.

За межами топонімів цей тип асоціацій виразно себе не проявляє. Можна з певним коливанням віднести сюди деякі когнітивні структури із стимулом-антропонімом, якщо реакція називає країну, де носій цього антропоніма народився чи уславився. Пор. реакцію *Україна* до стимулів *Франко, Тарас, Шевчук*, когнітивні структури *Наполеон – Франція, Джордж – Америка, Ізаура – Бразилія, Мексика; Одиссей – Греція; Автанділ – Грузія*. Для персонажів цілим, чи, точніше, генетичним цілим є назви творів, де ці персонажі виведені: *Джордж – „Троє в човні”; Данко – „Старуха Изергиль; Ізаура – „Рабиня Ізаура” (фільм); Онєгін – „Євгеній Онєгін”; Ромео – „Ромео і Джульєтта”* тощо. Для теонімів цілим можна вважати місце, де поклонялися відповідним богам або де вони перебували, пор. *Зевс – Олімп (5), Ізіда – Єгипет, Кришна – Індія, Перун – Київська Русь*.

Загалом наш експеримент показав, що в ментальному лексиконі значно частіше з’являється як асоціація якась деталь (частина) або ознака стимулу, ніж більш об’ємний референт, для якого сам стимул є деталлю.

Розглянуті п’ять типів асоціацій зводяться до того, що перший та п’ятий серед них мають більший обсяг, ніж стимул, другий за обсягом рівний

стимулові, а третій та четвертий – менші за стимул. Крім цих асоціацій, які повністю чи частково увіходять до складу стимулу, є й такі, що до стимулу взагалі не входять.

6. Зокрема не входять до стимулу асоціації суміжності. Асоціат і стимул у цьому випадку являють собою різні речі, які не входять одна до складу іншої, але певний зв'язок вони мають. Асоціації такого типу групуються або на простій суміжності (просторовій, тематичній, хронологічній тощо), або на схожості. Тут немає переходу одного в друге, нема переосмислень, тому називати ці два різновиди асоціацій суміжності метоніміями та метафорами підстав немає. Однак сам тип таких асоціацій ґрунтується на метонімічній (суміжність) чи метафоричній (схожість) засаді. Так, серед асоціацій до стимулу *Дон Жуан* з'являється *Дон Кіхот*, що є типовою суміжністю: обидва – *дони* (тобто в давній Іспанії – дворяни, аристократи), обидва іспанці, обидва літературні персонажі. Інша асоціація до цього стимулу – *Казанова*. Це вже типова асоціація за схожістю, своєрідна метафоризація: обидва мали і найбільше в світі полюбляли успіх серед жіноцтва, обом можна адресувати реакції, які увіходять у нашому експерименті до асоціативного поля стимулу *Дон Жуан* і належать до першого, гіперонімічного типу асоціатів: *коханець* (18), *ловелас* (9), *бабій* (4), *спокусник* (3), *бабник* (2), *гуляка*, *зальотник*, *звabник*, *перелюбець*, *серцеїд* (1).

Асоціації виразно метонімічного типу притаманні стимулам-онімам різних розрядів. Серед топонімів маємо зокрема такі реакції: *Галичина* – *Буковина* (сусідня територія України), *Тичина* (їздив туди); *Буковина* – *Румунія* (сусідня країна), *співачка Руслана* (опосередкована асоціація: Руслана Лижечко використовує гуцульські мотиви та інструменти, а західна частина Буковини належить до Гуцульщини); *Волинь* – *Поділля* (інший регіон України) тощо. Реакції суміжного метонімічного типу серед теонімів: *Ізіда* – *Осіріс*; *Зевс* – *Гермес* (теж олімпієць, до того ж виконавець різних доручень Зевса), “*Енеїда*” (мається на увазі твір не Вергілія, а І.Котляревського, де Зевс теж зображений); *Юпітер* – *Сатурн* (теж італійський бог; утім, зв'язок між ними можна

адресувати також астронімії, та все одно ця когнітивна структура залишається асоціацією метонімічної суміжності), Пор. ще *Перун* – *Хорс* (інший слов'янський бог, теж у Володимировому пантеоні), *Володимир* (князь, що до прийняття християнства намагався упорядкувати язичництво), *Пушкін* (поет чотири рази згадує бога Перуна [Словарь языка Пушкина, т. 3, с. 326], найвідоміший текст: “Покорный Перуну старик одному, | Заветов грядущего вестник”).

Асоціації цього типу досить поширені серед антропонімів, пор. *Джордж* – *Джон*, *Іван*; *Іван* – *Марія* (паралель: найуживаніші колись чоловіче та жіноче імена), *Муромець* (і богатир *Ілля Муромець*, і *Іван* символізують силу); *Ганна* – *Галина* (інше жіноче ім'я, до того ж співзвучне). Особливо представлені асоціати цього типу серед онімів-стимулів, що називають персонажів творів, пор.: *Онегін* – *Пушкін* (27), *Тетяна* (10), *Ленський* (1), *Печорін* (*Онегін* і *Печорін* схожі, на що вказав ще В.Г.Белінський: це рідкісна асоціація метафоричного, а не метонімічного типу); *Ромео* – *Джюльєтта* (36), *Шекспір* (2), *Ді Капріо* (теж схожість, тільки вже не об'єктивна, а суб'єктивна – в сприйнятті реципієнтів: цей герой, голлівудський кіноактор, сприймається як Ромео); *Обломов* – *Гончаров* (4), “*Обрыв*”, *Штольц*; *Гаргантюа* – *Пантагрюель* (37), *Рабле* (1) і дуже суб'єктивна, індивідуальна реакція *Синявська Л.І.* Доцент Леся Іванівна Синявська працює в ОНУ, у своїх лекціях говорить і про творчість Рабле.

Досить складним виявилось асоціативне поле стимулу-наймення літературного персонажа *Джеря*. Щоправда 55 з наявних 97 асоціацій (56,7%) дійсно вказують на Миколу Джерю, причому лише одна з них належить до розглядуваного типу: *Нечуй-Левицький* (1). Решта – асоціації синонімічного (найчастіша *Микола* – 41 та ін.) і гіперонімічного (наприклад, *українська література*, *головний герой*) типів. Але 42 ужитки запропонованих асоціацій Миколи Джері не стосуються. Тут вирішальну роль відіграло поплутання (у частині випадків не виключено й умисну підміну) наймення *Джеря* та *Джеррі*. Завдяки цьому Діснеєвському мишеняті маємо асоціації: 1) гіперонімічні: *мишеня*, *мишеня з мультфільму*, *кіно*, *мультик*, *серіал*; 2) синонімічні: *Джеррі*

(миша); 3) розглядувані в даному випадку асоціації суміжності: “*Том і Джеррі*” (7), “*Tom and Jerry*” (1), *Том* (5), *ім'я kota, кіт*, а також згадки третього учасника серії цих популярних мультиків – пса: *кличка собаки, собака, собаче ім'я*. Уже від kota, а не мишати, простяглася ще одна, вже третинна асоціація – до Бічер Стоу: *ім'я негра (афроамериканця)*. Йдеться про *Тома*, персонажа роману “Хатина дяді Тома”.

Загалом, як бачимо, серед асоціацій суміжності панують власні назви, що добре видно з нашого зворотного словника, побудованого від асоціації до стимулу (3.2.61). У нашому експерименті всі стимули – власні назви. Власна назва має одиничного носія – це її природа. Чимось суміжним до одиничного об'єкта, як правило, може бути теж одиничний об'єкт, а він переважно має власну назву. У асоціаціях суміжності до стимулів-апелятивів переважають, відповідно, загальні назви, а не власні.

Ще одною характерною прикметою асоціацій даного типу є панування метонімічних суміжностей, бо суміжність у точному розумінні цього терміна якраз стосується метонімії. Суміжність, оперта на схожість, цілком можлива. Адже схожі за багатьма параметрами *Онегін* і *Печорін*, що добре відомо з історії російської літератури. Однак повна, справжня метафора – це злиття, точніше перенесення семантики з А на Б за їх схожістю. Поетична назва-метафора *Одеси Південна Пальміра* перенесена з назви-метафори *Північна Пальміра*, як колись поети іменували Петербург, а ця остання метафора пішла від багатого і прекрасного міста *Пальміра* в Сирії, яке в древності розквітло завдяки караванній торгівлі. Метафорична ж суміжність ніяк не тяжіє до злиття. Ми вже наводили асоціації *майже Шотландія* та *Одеса, лиш більша*, що є перифрастичними назвами, відповідно, *Волині* та *Парижа* (отже тут відбулося злиття, маємо справу з синонімами – другий тип нашого групування реакцій). Якщо зняти в наведених асоціаціях слова *майже* та *лиш більша*, то ці асоціації змінять свій статус і замість перифрастичного сенсу одержать значення метафоричної суміжності, у якій семантичне злиття відсутнє.

7. Серед когнітивних структур стимул-асоціат вважаємо доцільним виділити ще один тип, близький до асоціацій суміжності, але не тотожний їм. В Одесі живуть одесити, а в Києві – кияни. Це настільки очевидне, тривіальне твердження, що в нашому експерименті (а в анкету включено 5 назв міст) ніхто серед асоціацій не вжив жодного катойконіма, тобто назви мешканців [Німчук 1966, с. 43; Горпинич 1973, с. 6]. Щоправда, до стимулу *Москва* є реакції *москаль* і *кляті москалі*, але це не назва мешканців Москви, москвичів, а емоційна, у даному випадку жартівлива назва росіян.

Отже, є Париж і є парижани. Це різні речі і можуть у теорії виступати як стимул та реакція. Куди цю реакцію віднести? Можливо, до третього типу – частина цілого. Але парижани – і в Африці парижани. Як бути з етнонімами, ще більш стійкими лексемами: Англія – англійці, Україна – українці, Росія – росіяни? Це теж ніби частина цілого, але згадаймо мільйонні діаспори українців і росіян у світі. А англійці взагалі заснували США і ще кілька країн, згодом змінивши при цьому свої етнічні назви. Як бути з вірами, конфесіями? Буддисти – ті, хто сповідує один з різновидів буддизму. То що – буддисти є частиною цілого, буддизму? Але поклоняються вони не буддизмові, а Будді, а назвати буддистів частиною Будди ніяк не можна. А ще є стосунки батьків і дітей, предків і нащадків, які теж не дуже добре вписуються ні в формулу “частина цілого”, ні в концепцію метонімічної чи метафоричної суміжності. Перед нами, гадаємо, окремий тип асоціативних когнітивних структур, які можна визначати як причинно-наслідкову суміжність чи просто причинно-наслідкові асоціації.

У нашому експерименті причинно-наслідкові асоціації представлені серед стимулів-теонімів: *Зевс* – *язичники* (1); *Перун* – *язичництво* (3), *язичники* (2); *Сварог* – *язичники* (2), *язичництво* (1); *Тор* – *язичництво* (1). Інший комплект реакцій даного типу у стимулу *Кришна* – *секта* (3), *інша віра* (2), *віросповідання*, *кришнаїт*, *кришнаїти* (1). Найбільше таких асоціацій зібрав *Аллах* – *іслам* (20) (найчастотніша реакція), *мусульмани* (7), *араби*, *мусульманин*, *мусульманство* (3), *віра* (2), *араб*, *релігія*, *у мусульман*, *чеченці* (1).

До цього ж типу належав би асоціат *українці* до стимулу *Україна*. Пор. асоціати *татари* (6), *кримські татари* (1) до стимулу *Крим*. До стимулу ж *Україна* у наших матеріалах асоціата *українці* не трапилося. Асоціат же *українець*, який у нашому експерименті стосується антропоніма *Іван* (також *Богдан, Тарас, Шевчук, Маланюк*), чи *француз* стосовно *Дерибаса* представляє вже іншу, першу, типово гіперонімічну реакцію. Проте причинно-наслідкова когнітивна структура трапилася і серед антропонімів – до стимулу *Марія*. Це колись найпопулярніше ім'я дає багатий простір для пошуків денотата. У наших матеріалах маємо асоціати *Магдалина* і *Заньковецька* (по 3), *Улас Самчук* (знаменитий роман про Марію), *“Просто Марія”* (по 2) і ще *“Просто Марія” (серіал)* (1), *Кюрі* (йдеться про Марію Склодовську, по чоловікові Кюрі), *де Вільвур, Анатоліївна* (індивідуальна реакція). Серед цих асоціацій маємо тип суміжності (*Улас Самчук*), цілого, у якому стимул є частиною (*“Просто Марія”*), але панує тут другий тип – синонімічні когнітивні структури. Той же синонімічний тип представлений у найобсяжнішому денотаті асоціативного поля імені *Марія* – *Божя Матір, Свята* (по 7 – це найчастотніші реакції), *Діва* (6), *Мати Божя* (5), *Богородиця* (3), *Мати Христа* (2), *Божя Мати, Діва Марія, Мати Ісуса, Мати Ісуса Христа* (1). Однак поряд із цим щедрим синонімічним рядом наймення Діви Марії, знаходимо і асоціати-позначення тільки Сина: *Ісус, І.Х.* Тут маємо розглядуваний нами тип, причинно-наслідкову асоціацію. Спираючись на стимул-антропонім, вона теж, як бачимо, сягає теонімічного рівня, подібно до інших причинно-наслідкових асоціацій, розглянутих вище.

8. Є ще один, уже восьмий і кількісно дуже невеликий тип асоціацій, що сприймаються як загадкові. Вони нібито ніяк не оперті на зміст чи на форму оніма-стимулу і водночас настільки від нього відірвані, що не можуть вважатися просто помилковими, як помилковою є асоціація *Нельсон* на стимул *Ватерлоо*. Пор.: *Буковина – пес, Ганна – кран, Ілона – синь, Тарас – сміх, Шевченко – дерево, Ізіда – зонт, Перун – труба, Сварог – туніка, Бровко – стіл, Ізабелла – хата, Дерибас – рояль* тощо. Це акцентовано індивідуальні,

імовірно підсвідомі асоціації, що увиразнюють “моє” сприйняття оніма, відбиваючи суб’єктивний, ідіолектний шар відповідного концепту.

А.Є.Супрун зазначив з цього приводу: “деякі отримані реакції важко пояснити,але це швидше винятки, аніж правило, до того ж вони становлять мізерні частки процента від загальної кількості відповідей” [11, 4]. “Реакції, що важко інтерпретуються”, виділяє й О.О.Залевська [5, 98]. Утім, серед цих важких “винятків” десь проявляються, пробивають собі дорогу з підсвідомості древні архетипи, асоціативні когнітивні структури, що відклались десь у глибинах ментального лексикону чи, як образно кажуть, у генах ще з часів язичницької ментальності. Один з таких наявних у нас архетипів: *Україна – калина*. Якийсь інший асоціат-архетип з такою ж певністю назвати не можемо. Без певності виділимо когнітивну структуру *Перун – труба*. Знайти подібні архетипні реакції серед інших “загадкових” – багатократно важче, ніж розшифрувати просто індивідуальні загадкові асоціації.

3.5. Об’єктивне і суб’єктивне в ментальному бутті онімів

Павло Мовчан зауважив: “людина зберігає у слові інформацію ширшу, ніж просто значення слова” [Мовчан 2005, с. 23]. Дещо інакше цю думку формулює М.Оппенгеймер: “маючи справу із значенням, ми повинні розрізняти саме слово, розпливчате й нечітке означуюче, й сутність життя і свідомості – означуване”. І далі: “слова та знаки не містять значення, але [...] починають і продовжують мінливий, нестабільний і дуже індивідуалізований, чи особистий, ментальний семантичний процес” [Oppenheimer 2002, р. 74, 75].

Йдеться, власне, про те, що слово окрім свого узагальненого, загальнономовного значення, фіксованого тлумачними словниками і спільного для всіх носіїв мови, містить – для кожної людини, а не для всього народу одразу! – “інформацію, ширшу, ніж просто значення”, містить “мінливий, нестабільний і дуже індивідуалізований ментальний семантичний процес”. Цей процес – зміна, рух, нова концептуалізація вже наявних у ментальному лексиконі людини концептів. Результати процесу: 1) концепт у ментальному

лексиконі об'ємніший, ширший за значення слова, яке відображає концепт у мовленні; 2) той же концепт у двох різних ментальних лексиконах має певні індивідуальні відмінності, іноді досить істотні, при наявності спільного семантичного ядра. Інакше кажучи, семантика кожного автосемантичного слова містить об'єктивний (спільний) та суб'єктивний (індивідуалізований) компоненти. В асоціативних словниках об'єктивний компонент міститься у верхній частині асоціативного поля стимулу-концепту, а суб'єктивний компонент – у нижній його частині, відбиваючи, зрозуміло, індивідуальні складники даного концепту тільки тих ментальних лексиконів, власники яких узяли участь як реципієнти в побудові словника.

Для власних назв, які за своєю природою позначають у кожному конкретному випадку тільки одного носія, розмежування об'єктивного та суб'єктивного компонентів їх асоціативного поля стає більш плинним і нечітким, ніж серед апелютивів. При цьому обсяг суб'єктивного компоненту зростає, а об'єктивного – зменшується, до того ж породженню асоціації передують процес, визначений нами як **пошуки денотата**. Пропорції об'єктивного й суб'єктивного в онімі залежать значною мірою від його поширеності, частотності. За даними Д.Такера в 1997 р.в США найуживанішими були такі 10 чоловічих імен: 1. *John*, 2. *Robert*, 3. *James*, 4. *William*, 5. *David*, 6. *Michael*, 7. *Richard*, 8. *Charles*, 9. *George*, 10. *Paul* і такі 10 прізвищ: 1. *Smith*, 2. *Johnson*, 3. *Williams*, 4. *Brown*, 5. *Jones*, 6. *Miller*, 7. *Davis*, 8. *Anderson*, 9. *Wilson*, 10. *Taylor* [Tucker 2001, p. 90, 87].

В Росії, як то встановив В.А.Никонов за великою кількістю різних джерел, чотири найпоширеніші російські прізвища *Попов*, *Смирнов*, *Кузнєцов* та *Іванов* займають кожне свою територію в межах старої Росії. Ці території вчений навіть позначив умовними назвами *Поповія*, *Смирновія*, *Кузнєцовія*, *Івановія*, натякаючи, що найуживанішим є все ж прізвище *Попов* [Никонов 1988, с. 34-36]. У Польщі найуживанішим є прізвище *Nowak* [Rymut 1996, s. 280], хоч усім здавалося, судячи за фольклором, крилатими фразами та анекдотами, що панівним є польське прізвище *Kowalski*. Утім, це останнє є найуживанішим у

Варшаві [Никонов 1988, с. 36], а в загальнопольському спискові найчастотніших прізвищ займає друге місце. Ось десятка найуживаніших польських прізвищ за станом на 1990 р.: 1. *Nowak*, 2. *Kowalski*, 3. *Wiśniewski*, 4. *Dąbrowski*, 5. *Lewandowski*, 6. *Wójcik*, 7. *Kamiński*, 8. *Kowalczyk*, 9. *Zeliński*, 10. *Szymański* [Skowronek 1996, s. 292]. Відома чеська прізвищева дев'ятка, теж на 1990 р.: 1. *Novák*, 2. *Novotný*, 3. *Svoboda*, 4. *Dvořák*, 5. *Kučera*, 6. *Procházka*, 7. *Veselý*, 8. *Horák*, 9. *Marek* [Knappova 1996, s. 199].

Однак частотність антропонімів – величина змінна. У прізвищах зміна частотності відбувається, щоправда, повільно. Зате серед імен вона дуже рухлива, що добре відомо всім антропонімістам. Відомо й те, що ця рухливість не є довільною – вона, за словами В.А.Никонова, жорстко зумовлена антропонімічною нормою, хоч і неусвідомлюваною найменувачами [Никонов 1974, с. 84]. А.Ешел, розглядаючи питому вагу найуживаніших імен (до речі, висновок ученого, що найуживаніше чоловіче ім'я належить приблизно 4 % усього чоловічого населення даної країни, не можна вважати доведеним: існують і більші, і менші пропорції), наводить, з різних джерел, по три найуживаніші імені зі США, причому їх порядок не збігається з матеріалами Д.Такера, бо спирається не на телефонні довідники, а на дані Бюро перепису, хоч і за той же 1997 р.: *James, John, Robert*; з Берліна (матеріали Р.Гешке, теж за 1997 р.): *Hans, Peter, Wolfgang*, також з Ізраїлю – за 1979 р.: *Yosef, Moshe, Avraham* і за 1981 р.: *Yaaqov, Moshe, Yosef* [Eshel 2001, p. 56-58].

Ізраїльські дані засвідчують, як швидко змінюється склад навіть найчастотніших імен. У православному світі до 20-х років ХХ ст. беззмінним лідером залишався *Іван*, що зумовлено складом святців, де, наприклад, Російська церква нараховує 79 Іванів [Суперанская 2003, с. 510-511], тобто майже чверть року хлопчиків при хрещенні колись називали *Іванами*. Відхід від церковної регламентації добору імен прискорив їх динаміку. Зокрема в Україні лідерами після Івана побували *Микола, Володимир, Віктор, Сергій, Олександр*. Ці останні два імені поперемінно стають лідерами й сьогодні, на початку ХХІ ст. Зрозуміло, чому під час другої світової війни німецькі солдати кричали

радянським “рус, *Іван!*” З тих же причин фашистських окупантів називали *фрицями*: колись, ще до війни, це було найпоширеніше німецьке ім’я.

Цей останній приклад яскраво показує, що частотність антропоніма підносить його суспільну вагомість і уодноставляє його сприйняттю, тобто посилює об’єктивний компонент його значення. Однак частотність оніма не є головним показником обсягу цього компоненту. У згадуваний вже російський антропонімічний фразеологізм “*Іванов, Петров, Сидоров*” (=будь-хто) увіходить тільки одне з чотирьох найуживаніших російських прізвищ – *Іванов*. Інші прізвища до нього додаються не за ознакою частотності, а за іншими параметрами – однакова структура, етимологічна однородність (усі – від календарних імен), приваблива ритміка. У теж згадуваній англійській ідіомі “*Tom, Dick or Harry*” з аналогічним значенням [Phythian 1993, p. 290], де виступають не прізвища, а імена, ці імена також не є науживанішими, хоч усі – популярні. З них два входять у першу сотню: *Tom* займає 52 місце, *Harry* – 59-е, *Dick* – за межами сотні [Tucker, p. 91]. Уточнимо, що всі ці імена – гіпокористики, які набули статусу повних імен. Їх джерельні форми уживаються як офіційні наймення частіше: *Thomas* – 11, *Richard* – 7, *Harold* – 28 [Tucker, p. 90], але теж не є найуживанішими. Можна думати, що у фразему Том, Дік і Гаррі портапили тоді, коли ці імена мали значно вищу частотність.

При всьому тому знаність імен і особливо прізвищ зумовлюється передусім не їх частотністю, а їх денотатною наповненістю. Польські прізвища *Мицкевич* та *Пілсудський* не входять до першої сотні найуживаніших прізвищ [Skowronek 1996, s. 292] і взагалі не сягають активно вживаних, але відоміші в Польщі і в світі за частотну десятку, бо належать значним поетові та політикові.

Сказане стосується не тільки антропонімів, а й усіх узагалі онімів. Серед різних розрядів власних назв можна відмітити такі, де повторення є нормою і фактично способом існування. Це крім антропонімів ще зооніми і, в меншій мірі, ергоніми. Є й такі розряди, де повторення виключені абсолютно (а збіг назв двох денотатів є випадковим і небажаним) – це теоніми й астроніми. Третя група припускається повторень, хоч і тяжіє до їх диференціації. Це топоніми,

серед яких повторення виникає переважно внаслідок перенесення якоїсь джерельної назви (згадаймо ойконімію США, де панує імпорт назв Старого Світу); хремотоніми, певні групи яких здатні до повторень, а збереження назви загиблого чи списаного корабля (навіоніма) у новому денотаті стало традицією. Так, перші російські підводні човни, створені за указом Миколи II в 1916 р., одержали хижацькі назви „Барс”, „Вовк”, „Вепр”, „Рись”, „Ягуар”, „Леопард”, „Пантера”. У 90-х роках на їх честь одержали такі ж назви нові російські атомні підводні човни-винищувачі (з газет). До цієї ж групи належать ідеоніми, що дублюються у різного роду римейках, пародіях, переспівах (скільки “Енеїд” з’явилося в світі після поеми Публія Вергілія!). Особливий статус тут мають хрононіми, що чітко поділяються на дві групи: 1) конкретні події та рухи, локалізовані в певному часі (назви не повторюються: *Полтава*, *Варфоломійська ніч*); 2) календарні свята, дні, ювілеї, що регулярно повторюються: *Різдво*, *Введення* (нар.*Видіння*), *на Андрія*; також *Christmas*, *Easter*, *Halloween*.

Висловлені міркування й спостереження дозволяють, гадаємо, висновувати, що ступінь та співвідношення об’єктивного (загальномовного, спільного) і суб’єктивного (індивідуального) у розумінні онімів зумовлюється мірою їх знаності та повторюваності (частотності). Ці фактори, зрозуміло, взаємопов’язані, але перший є істотно вагомішим за другий. Люди знають і цінують онім за те, які денотати чи який одиничний денотат ними позначаються.

У нашому онімічному асоціативному словнику на стимул *Франко* одержано 103 реакції, і з них 87 стосуються Івана Яковича Франка, якому адресовано 32 різні реакції. Перші чотири в даній статті виглядають так: *Іван 39*, *письменник 14*, *Каменяр 7*, *вірші 3*. Серед інших асоціацій маємо різного роду узагальнення, переважно гіпероніми: *поет*, *будитель*, *великий Каменяр*, *гордість України*, *письменник великий український*, *сила духу*, *талант*, *творець* та ін., назви творів І.Франка, вказівки на час і місце: *XIX вік*, *Львів*, також опосередковані асоціації – вказівки не на самого поета, а на пов’язані з ним

речі: *вуса* (специфічний гіпонім), *гроші*, *Іван (20 грн)* – портрет І.Я.Франка вміщений на українській куп'юрі 20 гривень; топонімічні наймення: *Івано-Франківська область*, *поїзд Одеса – Івано-Франківськ*, *вулиця* (вулиці Івана Франка є в багатьох містах України), *місто* (Івано-Франківськ), навіть специфічно студентське: *курсова*.

Тут можна виділити, цілком достовірно або імовірно, всі чотири різновиди глибинного ярусу асоціативних реакцій (3.3): 1) приблизний, непевний: *українська література*, *письменник*; 2) виразний, певний: *Іван*, *Каменяр*, *великий Каменяр*; 3) знання імпліцитних можливостей стимулу: *сила духу*, *гордість України*, *“Зів'яле листя”*; 4) знання символіки, пов'язаної зі стимулом: *камінь*, *камені*.

Отже, в асоціативному полі на стимул *Франко* панує Іван Якович Франко, але з'являється і інший денотат – іспанський диктатор Франсіско Франко, що прийшов до влади в 1939 р.і керував державою до смерті: *генерал* - 2, *іспанський диктатор* – 1. Усього дві реакції в трьох ужитках. Це ймення має інший наголос, але реципієнти працювали з письмовим питальником, де наголоси відсутні. Пропорції 87 і 3 говорять самі за себе. Що торкається об'єктивного й суб'єктивного сприйняття стимулу, то тут явно переважає перше, а друге проявляється тільки в кількох одиничних реакціях: *вуса*, *Іван (20 грн)*, *курсова* та ін.

Стимул *Данко* теж виділив у своїх асоціаціях два денотати, але тут немає такої різкої диспропорції. Маємо персонажа М.Горького та російського співака, що використав горьківське ім'я як псевдонім. При цьому співак (18 реакцій у 58 ужитках) переважає літературного героя (13 реакцій у 30 вжитках). Отже: 1) *співець* – 21 (найчастотніший асоціат), *співак* – 18, *пісня* – 4, *Dance* – 2 (тут глибинний рівень поєднується з поверхневим), далі одиничні асоціації: *танці*, *танцюрист*, *дискотека*, *співак на ім'я Данко*, *співець російський*, *співець сучасний*, *співець (невдалий)*, *дурні пісні*, *“Мальш”*, *малий*, *”мой мальш растет не по годам”* (пісня, виконувана Данко, та рядок з неї), *музика*, *естрада*, *симпатичний*; 2) *серце* – 14, *вогонь*, *Горький*, *легенда*, *сонце* – 2,

одиночні реакції: “*Старуха Изергиль*”, *герой, що пожертвував своє серце, головний герой, палаюче серце, серце в полум’ї, палає, учинок, персонаж*. Навряд чи хоч одну з наведених реакцій можна визнати чисто індивідуальною, хоч більшість цих реакцій для обох денотатів наведено тільки одним реципієнтом. Суб’єктивність, звісно, є, бо шоу-бізнесу без суб’єктивності не буває. Асоціації *симпатичний* та *дурні пісні* мають антонімічне забарвлення, однак кожна з цих аксіологічних асоціацій має своїх прихильників. Власне індивідуальними є реакції, які не стосуються явно жодного з двох розглянутих денотатів: *друг, русалка, орел, пес, Дан (кіт)*. В останньому асоціаті йдеться про рекламований газетами “контактера з космосом” Петра, який виступав з уже загиблим котом Даном. Ясно, що ця реакція викликана звуковим, поверхневим збігом Данко – Дан, однак вона має глибинний сенс, перегукуючися з подвигом Данко, або, беручи до уваги походження задуваного кота (з Тибету), з апеллятивом *дан*, що означає ступінь майстерності.

Зрештою, асоціати *друг, русалка, орел, пес* до стимулу *Данко* – це теж віднайдення денотата. Тільки індивідуальне, суб’єктивне віднайдення, без огляду на об’єктивні параметри, притаманні в суспільній свідомості даному стимулу. Не виключено, що реципієнт знає пса з кличкою *Данко* чи товаришує з хлопцем на прізвисько *Данко*, тобто *Данило* з узуальними пестливими формами *Даня, Данько* [Скрипник, Дзятківська 1996, с. 55], що переінакшені в *Данко*. Ева Вольнич-Павловська знайшла у лемків форму *Данко* (від *Данило*) ще в XVI ст. [Wolnicz-Pawłowska 1933, s. 59]. Можна припустити, що *орел* – то величальна метафора горківського Данко чи іронічне прізвисько співака, а *русалка* якимось пов’язується з піснями Данко. Довести ці припущення неможливо. Вони залишаються такими ж індивідуальними, суб’єктивними інтерпретаціями дослідника, якими є ці індивідуальні, суб’єктивні реакції. Це і є головною прикметою суб’єктивних компонентів онімів у їх ментальному бутті. Це – ота інформація, ширша за значення слова (П.Мовчан), яку дана конкретна людина утримує в своєму ментальному лєсиконі. Суб’єктивні компоненти концептів погано піддаються об’єктивній інтерпретації.

Такі суб'єктивні компоненти зазвичай складають лише невелику частку концепту чи значення слова. Щоб вони там стали панівними чи зовсім витіснили загальноприйняте значення, потрібно змінити звукову оболонку, створити псевдослово, що й маємо в поезії Велимира Хлебникова у тому її складнику, що називається “мовою богів”, Пор. слова Ункулункулу в поемі “Зангезі”: “Рапр, грапр, апр! Жай! | Каф! Бзуй! Каф! | Жраб, габ, бакв – кук! | Ртупт! Тупт!” [Хлебников 1986, с. 475]. Додамо, що *Ункулункулу* – це не щось вигадане, а бог-першопредок у міфології зулусів [Мифы, т. 2, с. 549]. Найліпший, вдумливий знавець мови В.Хлебникова В.П.Григор'єв відмовився тлумачити “мову богів” у такий спосіб: “Поет, безперечно (!), вважає, що й ці “мови” [...] мають зміст, але не береться їх тлумачити, переводити в більш членороздільну форму, інтерпретувати”, оскільки це “не авторська мова, а види чистого звукопису, свідоме відтворення, пряма транскрипція “мовлення персонажів” [Григорьев 1983, с. 63]. Однак згадуваний “чистий звукопис” створено поетом, тому певне значення він туди вклав, тільки воно украй індивідуальне, суб'єктивне. Фрагменти подібних текстів можна знайти в українських футуристів Михайля Семенка, Лео Шкурупія. Щось подібне, тільки синтаксично й морфологічно організоване, створив з учбово-ілюстративною метою академік Лев Щерба. Йдеться про його славнозвісну фразу “Глокая куздра штеко будланула бокра и курдячит бокренка”, яка для загалу є на лексичному рівні підкреслено беззмістовною, але індивідуально, “для себе”, як то зберігає усна легенда, описана Ю.Л.Мосенкісом, Щерба наповнив її також і лексичним змістом: *глокая куздра* – то Наталя Василівна Кузміна-Драганова, дружина Яна Бодуена де Куртене, який у фразі фігурує як *бокр* і якого дружина іноді лупцювала (*будланула*), а *бокренок* – це сам Щерба, учень Бодуена де Куртене [Мосенкіс 2005, с. 166-167]. Отже, тут суто індивідуальний, потаємний зміст виявився декодованим, незважаючи на те, що фраза спеціально будувалася так, щоб ніякої лексичної семантики в ній не було.

У звичайних словах, у тім числі й онімах, в яких суб'єктивний компонент принципово відсутній або умисно прихований, панівним є об'єктивний

компонент, залишаючи для суб'єктивного компоненту значення, як правило, менше одного відсотка семантичного простору. Однак у кожному ментальному лексиконі цей невеличкий шматочок буде індивідуальним, відсутнім у інших ментальних лексиконах. Якщо побудувати навіть тисячу асоціативних полів на певний стимул, то все одно в тисячу першому полі буде якась кількість нових, раніше не фіксованих реакцій, як будуть і реакції, наявні в усіх без винятку вибудованих полях. Останні представляють найважливіші прикмети об'єктивного компоненту стимулу і можуть бути встановлені вже в експерименті з невеликою кількістю реципієнтів. Упорядники асоціативних словників саме на цю частину реакцій скеровують усю свою увагу, справедливо вважаючи її єдино визначальною для побудови семантичного поля певного стимулу, для встановлення його значення.

Однак ті мікроскопічні частки семантики концепту, що є в ментальному лексиконі індивідуальними, якраз найліпше можуть прислужитися важкій справі з'ясування сутності нестабільного й дуже індивідуалізованого ментального семантичного процесу, як його позначив відомий американський психолінгвіст Макс Оппенгеймер. Оскільки індивідуалізовані частки семантичного обсягу концепту, мікроскопічні своєю питомою вагою (хоч, додамо, і не обов'язково мікроскопічні – у когось вони можуть виявитися й досить обсяжними), у різних людей різні, то в сукупності дуже великої кількості реакцій різних реципієнтів склад цих часток стане теж великим. „Ситуація, в якій семантика слів у різних людей абсолютно збігалася б, не лише є неможливою, але означала б кінець культури як такої, оскільки культура завжди є множинною, вона передбачає факт іншої культури” [Гуцол 2003, с. 47]. Отже, теоретично в майбутньому можна одержати хорошу джерельну базу для спроби з'ясування сутності й природи, розкриття механізмів породження суб'єктивного складника концептів (як апелювативних, так і онімічних) у їх ментальному бутті.

Наразі ми віднесли цей складник до восьмого типу реакцій на стимул-онім, визнавши ці реакції загадковими і намагаючись якось їх осмислити (3.4). Серед

45 асоціацій на стимул *Гейтс*, ужитих у нашому асоціативному словнику 95 разів (6 реципієнтів відповідали відмовилися), 21 у 69 ужитках безпосередньо стосується Білла Гейтса, засновника компанії “Майкрософт”. Ще 7 спираються на фонетику цього прізвища, тобто є поверхневими: *гей*, *гейша*, *геть* та інші. Є просто помилки (*письменник*) або надто загальні реакції типу *ім’я*, *прізвище*, *хлопець*. Усі такі реакції зрозумілі, але чому на стимул *Гейтс* з’явилися асоціати *куртка*, *пес*, *простір* – не дуже зрозуміло. Це - індивідуальне в розумінні саме даного стимулу чи просто виконавець назвав те, про що думав (ніяк не залежно від Гейтса), й годі. Одне слово – загадкові реакції ... Шляхи зняття цієї загадковості бачимо не тільки в розширенні та удосконаленні асоціативних експериментів, а й у глибшому пізнанні сутності ментального лексикону, механізми якого вивчені украй недостатньо.

3.6. Логіка й символіка: пряме й образне осмислення онімів у асоціативному експерименті

Пряме чи образне осмислення оніма засвідчується контекстом. У рядках Миколи Вінграновського “Привіт тобі, ріко моєї долі!.. | Ні, я себе не можу уявить | Без тебе, *Дніпре*, як і без тополі, | Що в серці моїм змалку тополить” [Вінграновський 2004, с. 90] *Дніпро*, залишаючись Дніпром, головною рікою України, водночас стає символом – утіленням найдорожчого, рідного. Слушно зазначено, що в подібних випадках “Проміжна ланка – перенесення значення – тут не обов’язкова, символічне слово може бути метафоричним або метонімічним, а може й ні” [Сваричевська 2003, с. 277]. Наповнення гідроніма експресією та енергетикою здійснюється за допомогою словесного оточення – “ріко моєї долі”, “я себе не можу уявить без тебе”. Т.Салига з приводу наведеного тексту говорить: “Емоційна сила цих рядків – у їхній природності, у тих поетичних інтонаціях, які не викликають щонайменших сумнівів у щирості поетового зізнання”, а також підкреслює, що “через усю поезію М.Вінграновського тече Дніпро” і що “У творчому спадку Миколи Вінграновського образ Дніпра є чи не центральним” [Салига 2004, с. 11].

Зазначивши, що в творах Ліни Костенко образ Дніпра є не менш центральним (вона навіть одну із своїх збірок назвала “Над берегами вічної ріки”), підкреслимо, що те чи те наповнення, осмислення оніма (взагалі будь-якого слова) виявляє себе в словах, які оточують цей онім – у його синтагматиці. Група польських етнолінгвістів під керівництвом Є.Бартмінського укладає фундаментальний опис стереотипного сприйняття й народних символів, дещо умовно названий словником (зібраний матеріал групується тематично, за лексико-семантичними полями, а не алфавітно). Розглядаючи поширений в польській мові апелятив *dunaj*, знаний в усій Славії, автори зазначають, що цей апелятив означає “велика, глибока, віддалена вода” (стосунки його з гідронімом *Дунай* тлумачаться по-різному) й символізує в польському народному сприйнятті “тривання, незмінну усталеність світу” і конкретніше – “набирає символічних значень свободи, молодості, любові, також початку й кінця, ще просторової та життєвої межі” [Słow.stereot. Kosmos. Ziemia, s. 254-256].

Ця символіка початку й кінця дозволяє зрозуміти дещо загадкові рядки М.Вінграновського: “Не назову тебе. Хоч знаю, | Що прийде час і назову. | І від Дунаю до Дунаю, | На верховині, на низу | Я назову тебе. Я знаю” [Вінграновський 2004, с. 298]. В українській народній символіці, яка містить і *дунай*, і *Дунай*, значне місце займає й *Дніпро*, який перебрав від *дунаю* більшість символічних значень. Все це пізнається, розкривається тільки в контексті, причому для етнолінгвістичних досліджень – не лише вербальному контексті: додається акціональний, предметний, ситуативний...

У вільному асоціативному експерименті справа обстоїть зовсім інакше. Увесь “контекст” оніма-стимулу залишається в голові, у ментальному лексиконі. Маємо лише реакцію на цей стимул, за якою й треба судити – прямо чи образно осмислюється стимул у цій реакції. Зробити це не так просто. Досліджуючи семантичну модифікацію власних назв, О.Стишов згадує “традиційний узагальнений онім-символ літературного походження *Донжуан*” [Стишов 2005, с. 96]. Між тим у нашому асоціативному словнику стимул *Дон*

Жуан має лиш одну асоціацію, що виразно вказує на образне осмислення цього стимулу: *Казанова* (пор. 3.4). Як і в когнітивних структурах (тобто стосунках стимул – асоціат) *Онегін – Печорін, Ромео – Ді Капріо* типу метафоричної суміжності, тут маємо ментальне сприйняття стимулу *Дон Жуан* як символу. Решта асоціацій на взірець *бабник, спокусник* (3.4) характеризують з певною експресією самого цього героя, тобто мають кваліфікуватися як пряме осмислення. *Дон Жуан* у реципієнтів, переважно студенток, не може не викликати експресивних оцінок: є і *обман, мразь*, є й позитвний погляд: *любов, галантний чоловік, гарний чоловік*, але це – почуття, а не образність. Чимало асоціацій суміжного метонімічного типу: *Мольєр, Байрон, Пушкін, Моцарт* та ін., але вони теж із сфери прямої кваліфікації саме цього літературного персонажа. Як слушно зазначив С.Гарнад, „Пізнання не може бути простою маніпуляцією символами” [Harnad].

Річ у тім, що сам механізм асоціативного експерименту провокує реципієнта на відповідь: а що це таке? Залежно від ерудиції виконавця витягається з пам’яті певний парадигматичний сусід одержаного стимулу – маємо пряму, логічну асоціацію. Це, між іншим, дозволяє висновувати, що контекст кожного концепту у ментальному лексиконі є суто парадигматичним, а не синтагматичним, як це маємо в актах мовлення, в текстах. Нагадаємо, що, розглядаючи існування інформації в ментальному лексиконі (1.4), ми визначили це існування як символічний простір. Актуальні, працюючі в даний час компоненти інформації становлять собою концепти, а непрацюючі, але наявні в ментальному лексиконі, стають символами – натяками на концепти, що допомагає утримувати їх у пам’яті [О.Карпенко, Символіка, 2003]. Інакше кажучи, символи в ментальному лексиконі – це пасивні концепти, а концепти – це активізовані символи. Ці когнітивні символи існують “для внутрішнього використання”, вони символізують у мові мозку відповідні концепти.

Тепер можемо уточнити, що вони мають у ментальному лексиконі суто парадигматичне оточення і виходять у мовлення як концепти з прямим денотативним значенням. Набуття ними вже мовленнєвого, а відтак і мовного

символічного значення – це зовсім інший процес, який відбувається далеко не завжди. Образність, символіка з'являється як асоціація до онімічного стимулу в двох випадках: 1) коли реципієнт миттєво “перестрибне” через найближчих парадигматичних сусідів стимулу й вийде на периферію – на образне поле даного стимулу; зрозуміло, це залежить від типу світосприйняття, від характеру мислення реципієнта: експеримент, проведений серед поетів, дав би не ті результати, що маємо в нашому словнику; 2) коли символ, образ міцно пов'язаний зі стимулом, є його частиною, компонентом, як *Ейфелева башта* пов'язана з Парижем, а *Біг Бен* – з Лондоном: частина цілого в свідомості людей перетворилась на символ цього цілого (пор. 3.4).

У цьому останньому випадку маємо справу з загальноновизнаними, суспільно прийнятими словами, які характеризують певний етнос або всіх людей і не становлять індивідуальних особливостей конкретного ментального лексикону. У першому випадку зустрічаємося саме з ідіолектними символами, з індивідуальною образністю. В обох випадках мовна символізація відбувається, “коли розділяються референт та його умовне позначення” [Шелестюк 1997, с. 176]. “Умовне позначення” виходить за межі референта (символізація без розвитку образності, як у наведених вище словах М.Вінграновського) або взагалі переходить до іншого референта (символізація з розвитком образності, як у випадку, коли *калина* починає сприйматися як символ *України*).

Серед розрядів власних назв образність найменше проявляє себе в антропонімах, особливо в асоціативному полі прізвищ. Це – істотна специфіка побудови асоціативного поля, бо в суспільному спілкуванні антропоніми стають символами, одержують конотативне забарвлення, перетворюються на яскраві образи дуже легко. Пор. негативну символіку наймень *Сталін, Гітлер, Пол Пот, Бен Ладен* (щось жорстоке, криваве), позитивну символіку наймень *Гарібальді, Че Гевара* (революційна романтика), *Роксолана, Сагайдачний* (мужність, патріотизм), *мати Тереза* (милосердя). Якщо оніми *Гарібальді* чи *Роксолана* стануть стимулами асоціативного експерименту, то з'являться

реакції, що передусім характеризуватимуть цих людей і лише опосередковано й скупо виходитимуть на символіку.

Наприклад, ім'я *Одісей* є загально визнаним символом хитромудрості, хоробрості й небезпечних мандрівок. У асоціативному полі стимулу *Одісей* перші п'ять реакцій: *Гомер* – 12, *“Іліада”*, *Ітака*, *море* – 7, *мандрівник* – 5. Тобто маємо відповіді на питання: хто його описав і в якому творі (*“Іліада”* – відповідь неточна, *“Одісея”* – 3 з'являється трохи далі), звідки він і що робив (мандрував морями). Реакції *подорож*, *мандрівник*, *мореплавець*, *морехід* тощо стосуються персонажа на ім'я Одісей і не стосуються символіки цього імені. Більш-менш чітко символіка проявляє себе лише в кількох асоціаціях: *Троянський кінь*, *відвага*, *перемога*, *хоробрість* (суспільно прийнята образність), *Кусто* – ідіолектна образність: *Ів Кусто* теж знаний мандрівник, тільки його мандри, на відміну від Одісея, відбувалися під водою, а не по воді. Тут більше підійшов би, мабуть, Тур Хейєрдал.

На стимул *Ізаура* більше половини реципієнтів – 65 – відгукнулось реакцією *рабиня*, а ще були асоціації *раба*, *невільниця*, *рабиня з Бразилії*, *рабство*, також вказівка на джерело: *мельна опера*, *серіали*, *дурна героїня мексиканського серіалу*, *кінофільм* та ін. Жодного виразного символу до імені *Ізаура* серед асоціацій не з'явилося.

У ближчих до реципієнта імен, які сприймаються ним як рідні, символічне забарвлення зростає. Наприклад, одне з найуживаніших в українському антропоніміконі імен *Іван* серед різних прямих денотатних ідентифікацій – *Мазепа* 5, *Франко* 3, *Грозний* 2 (і він же *Васильович* 1), також представлених по разі *Іоан Хреститель*, *Вишенський*, *Богун*, ще підкреслено індивідуальних ідентифікацій – *дідусь* 2, *брат*, *дядя*, *син*, *друг*, *товариш*, *ліпший кориш!!!*, *сусід* (усі разові) та чималої групи кваліфікацій імені або його носія (типу *гарне ім'я*, *українське ім'я*; *сільський парубок*, *працьовитий*) – має 18 різних асоціацій, орієнтованих на фольклор. Це найчастотніша реакція *дурак* 14, синонімічні *болван* 4, *дурень* 3, *простак* 2, *дурник* 1. Ці реакції вказують не на низький інтелектуальний рівень Івана, а на його відому роль у казках, пор.поряд:

царство 2, багатий, народний герой, хоробрий, також *Телесик* та *Івасику-Телесику* і вказку на жанр: *казка 3, українська казка 2, пісня 1*, на Іванові казкові атрибути: *стріла, піч*. Усього з 99 одержаних реакцій на стимул *Іван* (є дві відмови), представлених у 58 різних асоціаціях, 41 реакція стосується фольклору. Це – більше, ніж знайдення фольклорного денотата. Це – символічне осмислення стимулу, що наперекір долі й оточенню одержує повну й остаточну перемогу.

Серед імен, які в антропонімікон не вкоренилися, символіки або взагалі нема (як в *Ізаурі*), або її мало. В асоціативному полі імені *Ілона* маємо: 1) пошуки денотата – *Давидова 18* (найчастотніша реакція), *Броневицька 2*, з переважанням індивідуальних ідентифікацій (типу *начальниця мого друга* або *донька моєї подруги*); 2) етнічні ідентифікації: *іноземка 3* і конкретніш *венгерка, єврейка, полька, полячка*, пор. ще *ім'я не українське*; 3) гру на фонетиці імені: *ікона, колона, луна* та ін., а серед іншого й 4) те, що можна (з певним сумнівом) віднести до символіки, до образного сприйняття стимулу: *лілія 2, квіти, бджола, синь, статуя, ніжність*.

Ці ж групи знаходимо в асоціативному полі імені *Ізабелла*: 1) *Кастильська*, вона ж *королева, королева Іспанії; Баварська* (нагадаємо – теж королева: дружина Карла VI, короля Франції), також індивідуальні ототожнення: *подруга, Юріївна* та ін.; 2) *гарна італійка, іспанка*; 3) *білий, bella, Ізя*. Життя додає ще дві групи асоціатів, бо онім *Ізабелла* фігурує в телевізорі, а похідний від нього апелює називає сорт винограду. Отже: 4) *серіал 7, героїня серіалу 2, героїня мексиканського серіалу, кіно, мильна опера, серіали*; 5) *вино 20* (найчастотніший асоціат), *виноград 11, виноград (лідія), сорт винограду* і асоціативно: *Фанта, Fanta*. Символіку з певним коливанням вбачаємо в реакціях *красуня 3, краса 2, квітка, кольє, кришталь*.

Для назв поселень і взагалі топонімів асоціативними символами найчастіше стають, як уже зазначено, їх найвідоміші частини (асоціат *Біг-Бен* до стимулу *Лондон* тощо). Топоніми також мають іншу, виразно індивідуалізовану й почуттєву символіку, якої тим більше, чим ближче – і в

прямому, і в переносному значенні – топонім до реципієнта. Місто Одеса, де проводився експеримент (більше половини реципієнтів – одесити), одержало такі асоціації символічного скерування: 1) символи-компоненти – *море* 26 (найчастотніша реакція), *Чорне море* 3, *Привоз* 2, *Аркадія*, *Дерибасівська*, *Дюк*, *морська брама*, *Потьомкінські сходи* 1; 2) символи-експресеми – *рідне місто*, *дім* 6, *батьківщина*, *перлина* 3, *мама*, *моє місто*, *перлина біля моря*, *рідне любиме місто* 2, *краса*, *любиме місто*, *моє рідне місто*, *рідне*, *рідний дім*, *свобода*, *Україна* 1, отже, разом 23 різні асоціації, що з більшою чи меншою вірогідністю можуть бути зараховані до символічних, з них 15 експресем. До цієї групи додамо ще 4 реакції, які вказують на притаманний Одесі гумор і мають стосунок до обох наведених асоціативних комплексів: *гумор* 4, *сміх* 2, *весело*, *гуморина* 1.

Київ – більше за Одесу місто і притому столиця держави, але реакцій-символів у нашому експерименті воно одержало менше, бо знаходиться на певній відстані від Одеси: 1) *Хрещатик* 9, *каштани* 4, *майдан Незалежності*, *Печерська Лавра* 2, *золоті куполи*, *Київська Русь*, *Поплавський* 1; 2) *Україна* 6, *величний*, *золотий*, *краса*, *рідна столиця* 1. Разом 14 претендентів на символи, серед них тільки 5 експресем (шосту, *жах*, відносимо до випадкових і суб'єктивних).

Москва – ще більша за Одесу, більша за Київ, але й дальша від Одеси, до того ж в іншій державі. Відповідно й символічних асоціацій тут менше – 12, серед яких 4 відносимо до експресивних: 1) *Кремль* 12, *Красна площа* 5, *Мавзолей* 3, *зірки*, *Путін* 2, *золоті куполи*, *pop-star*, *ЦУМ* 1; 2) *Росія* 14 (найчастотніша асоціація), *гордість* 2, *супер*, *страх* 1.

Як бачимо, в асоціативній символізації топонімів дистанція вагоміша за масштаби. Це важливий й водночас цілком зрозумілий висновок, стосовний ментального буття топонімів і взагалі всіх онімів. Образність, символізація легше розвивається на базі тих онімів, які ліпше знаєш: тут суб'єктивна вагомість істотніша за вагомість об'єктивну. Чеслав Косиль, говорячи про метафоричний ужиток власних назв, підкреслив, що “в певних випадках

керунок метафоризації визначає не стільки об'єктивний ранг денотата, скільки ступінь його знаності в даній комунікативній спільноті” [Kosyl 1983, s. 127-128].

Ч.Косиль розуміє під метафоризацією власних назв будь-яку заміну їх денотата за схожістю (власне метафора), чи за суміжністю (метонімія) [Kosyl 1983, s. 124]. У цьому зв'язку треба, спираючись на розглянуті вище матеріали, розібратись у термінах **символ**, **символіка** та **образ**, **образне мислення**, якими ми оперуємо, розглядаючи когнітивні структури стимул – асоціація в нашому онімічному експерименті. І.В.Арнольд зауважує: “Терміни «метафора», «образ», «символ» мають чимало спільного, але їх потрібно розрізняти. Метафора є спосіб вираження образу, і при тому не єдиний. Словесні образи можуть бути також виражені метонімією, синекдохою, гіперболою та іншими засобами [...]. Образ може бути чисто описовим або символічним. **Символ**, отже, є особливим видом образу” [Арнольд 2002, с. 118]. В.М.Лесин тлумачить символ як “предмет чи слово, що умовно виражає сутність якогось явища” [Лесин 1985 с. 200]. Дж.А.Каддон трактує термін **символ** як “об'єкт, живий чи неживий, який репрезентує щось інше [...]. Літературний символ комбінує образ з концептом, [...] що може бути суспільним чи індивідуальним, універсальним чи локальним” [Cuddon, 1999, p. 885]. І.Р.Гальперін пише про “метафори, метонімії, гіперболи, порівняння та інші засоби створення образності” [Гальперин 1958, с. 424]. В.А.Кухаренко підкреслює полісемічність терміна **символ**. Вона відокремлює три типи символів: 1) метонімічний символ, який є виразником метонімічних відношень між поняттям та його конкретним реперезентантом; 2) символ-уподібнення, що базується на асоціативному зв'язку між двома різнорідними явищами, який розтлумачує сутність одного з них; 3) синекдохічний символ, символ-деталь, який функціонує завдяки оказіональному зв'язку між самою деталлю та реперезентованим нею поняттям [Кухаренко 2002, с. 136-138].

Асоціат *Дюк* – і сам пам'ятник герцогу Рішельє, і його узвичаєна назва “Дюк” – умовно виражає сутність Одеси, тобто є її символом, як і інші наведені

в цьому ряду реакції. Тим самим *Дюк* є “особливим видом образу” Одеси, тобто тут є перенесення значення оніма з одного денотата на інший. Однак це не метафора, не уподібнення, а синекдоха, синекдохічний символ за термінологією В.А.Кухаренко. Метафори серед топонімічних символів рідкість (пор.: *Волинь – майже Шотландія*). Зате в складі антропонімів вони мають значне поширення, пор. *Ілона – ліля, квіти, бджола; Онегін – Печорін*. При цьому асоціативні метафори серед антропонімів мають або незначний ступінь символізації, або зовсім її не мають. Це образність без символізації.

Розберемося, як бути з безперечним символом Одеси – *Чорним морем* чи просто *морем* (найчастотніший асоціат стимулу *Одеса*). Тут є суміжність, бо *Одеса* – на узбережжі Чорного моря – згадаймо символ-метафору *морська брама*. Однак тут немає метонімії у чистому вигляді, бо назва *Чорне море* не переходить на місто. *Чорне море* є символом Одеси, але таким символом, що не є “особливим видом образу”, тобто якимось тропом. Тут маємо різновид того, що В.А.Кухаренко називає символом-уподібненням. Символіка тут з’являється без образності і є фактично не вербальною, а предметною.

Тепер щодо почуттєвої символіки, щодо символів-експресем. Якщо в художньому тексті емотивність є базовою властивістю [Воробьева 1995, с. 240], то в ментальному лексиконі вона є властивістю супровідною і переважно набуває форми оцінної експресивності. *Моє місто, рідне місто* (про Одесу), *краса, рідна столиця* (про Київ), *гордість, супер* (про Москву) – всі ці асоціації включають оцінку, почуття, але не включають образів, не мають образності, перенесення на інший денотат. В асоціатах *моє місто, рідне місто* *Одеса* залишається *Одесою*, її реципієнт прямо й називає, вкладаючи в це називання свої почуття. Якщо *дім, перлина, мама* це виразні символи – метафори, стосовні Одеси, причому дві останні є традиційними, то *моє місто, рідне місто, любиме місто* – це не образи (у прямому значенні цього терміна), але символи. Символіка тут проявляє себе в аксіології, в ієрархії цінностей, притаманній саме даному ментальному лексиконові, даному індивіду. Реципієнт ставить у своїх почуттях *Одесу* вище всіх інших міст, і вона з *міста* перетворюється в *Місто*.

Завдяки доданому означенню та його сенсу дескрипція типу “любиме місто” набуває онімічності, загальна назва ситуативно, у даному ментальному лексиконі, набуває статусу власної. Подібний прийом, до речі, використав Ю.І.Яновський: у його романі “Майстер корабля” дія відбувається в Одесі, яка позначається в творі виключно найменням *Місто*. Тут можна навіть говорити про своєрідну синекдоху, бо слово *місто*, яке узагальнено називає тип ойконімів і включає їх десятки тисяч, зосереджується у реакціях типу “рідне місто” тільки на одному ойконімі.

Таким чином, проведений експеримент дозволяє говорити про три мезанізми символізації власних назв: 1) символом оніма стає якась лексема чи словополучення, що переносить своє значення на цей онім за суміжністю, як частина цілого (*Одеса < Дюк: синекдоха*), чи за суб’єктивною схожістю (*Одеса < перлина: метафора*); 2) символом оніма стає не лексема, а сам предмет, що так чи так характеризує об’єкт, якому належить цей онім (*Одеса < море, Чорне море, пор. Крим < гори 18, море 13 – дві перші асоціації*). Лексичного перенесення тут немає, оскільки це передусім предметна, а не вербальна символіка, з відповідним розширенням референта; 3) символом оніма стає його апеллятивне, термінологічне позначення (*місто Одеса: Одеса < місто*); відбувається це на той спосіб, що термін, який позначав даний об’єкт серед інших, починає позначати тільки цей об’єкт, а всі інші об’єкти з його семантики усунуті чи відступають на периферію. Якщо цей процес і називати синекдоху, то дуже специфічною: *Одеса* як була в обсязі семантики слова *місто*, так там і залишилася, але інші об’єкти з семантики цього терміна вилучені.

Викладене дозволяє зробити висновок, що не тільки символ є особливим видом образу, а й образ є особливим видом символу. Ці два поняття значною мірою накладаються одне на одне, але, звичайно, не збігаються: є 1) образи-символи; 2) символи без образності (*Одеса – море*); 3) образи без символізації (*хмари < рядна* у В.Сосюри). Там, де ці два поняття не збігаються, тобто у другому й третьому випадках, вони певною мірою, як правило, зберігають відблиск одне одного: символи без образності усе ж містять у ментальному

сприйнятті щось образне, а образи без символічності все ж включають хоч краплину символічності.

Проте панують в асоціативних полях усіх онімів прямі, логічні, а не символічні (образні) реакції. Розглянемо цю тезу на прикладі стимулів-теонімів, де образність, символічність при вжитку цього онімичного розряду у текстах особливо поширена. Серед асоціативних полів 13 теонімів, наявних у нашому словнику, до символічних (значно рідше – до образних) реакцій з долею умовності можуть бути віднесені: 16 у Афродіти (*краса* 34 – найчастотніша реакція, *любов* 9, *піна* 7, *красуня* 6, *кохання* 4, *морська піна* 3, *врода* 2, *бажання*, *гарна дівчина*, *гарна дівчина (красуня)*, *гарна жінка*, *жіночість*, *красива*, *молодість*, *мрія*, *пристрасть* 1), 12 у Нептуна – зазначимо, що ураховуються тільки асоціації, адресовані богам; реакції реципієнтів, що орієнтувалися на планету Нептун, до уваги не беруться; це зауваження стосується і всіх інших різноденотатних асоціативних полів (*море* 20 – найчастотніша реакція, *вода* 10, *тризуб* 7, *небо*, *океан*, *хвилі* 2, *безодня*, *глибина*, *зелена борода*, *русалки*, *русалонька*, *сила* 1), 10 у Сварога (*сила*, *суворий* 2, *давнина*, *замок*, *кришталь*, *корова*, *природа*, *смола*, *сяйво*, *човен* 1), 7 у трьох богів: Кришни (*пісня* 2, *асоціація з піснею*, *барабани*, *білий*, *золото*, *мир*, *свято* 1), Плутона (*смерть* 3, *грім* 2, *гроза*, *древність*, *підземелля*, *сила*, *страх* 1), Тора (*бик* 6, *сила* 2, *вікінги*, *меч*, *молот*, *страх*, *явір* 1), 6 у Перуна (*гнів*, *древність*, *наш*, *свій*, *сила*, *стріли* 1), 5 у трьох богів: Аллаха (*тюрбан*, *чалма* 2, *Магомед*, *страх*, *Чорний камінь* 1), Ізиди (*гнів*, *зарада*, *краса*, *морська глибина*, *твердість* 1) та Урана (*вихор*, *вулкан*, *привид*, *сила*, *смерть* 1), 4 у двох богів: Зевса (*сила* 5, *бик*, *пес*, *страх* 1) та Юпітера (*сила* 3, *бик*, *кінь*, *міць* 1) тільки 3 – у Астарти (*любов*, *плодючість*, *смерть* 1).

Показово і водночас цілком зрозуміло, що найбільше асоціацій, які можна віднести до символічних, у античних богів *Афродіти* та *Нептуна* – їх добре знають, а богиня любові викликає у молодих реципієнтів активні резонансні відчуття; бог морів сприймається в морській Одесі як добрий знайомий: не випадково реакція *море* є найчастотнішою і для Нептуна, і для Одеси. Так само

зрозуміло, чому найвідоміші і найвищі античні боги *Зевс* та *Юпітер* мають найменше символічних реакцій. Тут виконавці передусім акцентували їх верховенство (*бог богів, першість*) та усталені атрибути (у *Зевса* – *егіда, грім, блискавка, грім і блискавка*, у *Юпітера* – *влада, синонім Зевса* тощо). *Астарта* входить до цієї групи тому, що більшість реципієнтів її не знала, через що більше половини реакцій на цей символ або поверхневі (виходять із звучання, а не значення), або відверто помилкові.

Серед теонімів когнітивні відношення стимул – реакція переважно завершуються абстрактними концептами. З повторюваних реакцій найчастіше, у восьми богів, реципієнти виділяли *силу* (*Зевс 5, Юпітер 3, Сварог, Тор 2, Нептун, Перун, Плутон, Уран 1*), у чотирьох – *страх* (*Аллах, Зевс, Плутон, Тор*), у трьох – *древність* чи *давнину* (*Перун, Плутон, Сварог*), також *смерть* (*Плутон 3, Астарта, Уран 1*), у двох – *красу* (*Афродіта 34, Ізіда 1*), *любов* (*Афродіта 9, Астарта 1*), *гнів* (*Ізіда, Перун 1*). Символічні стосунки конкретного й абстрактного найчастіше полягають у тому, що конкретне стає символом абстрактного. Такі стосунки маємо і в даному випадку. Якщо серед топонімів та антропонімів символом стимулу слугує реакція: *Дюк* – символ *Одеси*, *лілія* – символ *Ілони* тощо, то серед теонімів, навпаки, стимул стає символом реакції: *Афродіта* символізує красу, *Зевс* – силу, *Перун* – древність і т.д. Так само серед хрононімів, приміром, *Ватерлоо* в англійській мові символізує перемогу, а у французькій мові – поразку; у нашому асоціативному полі *Ватерлоо* жодної з цих реакцій не має, а ось *Бородіно* та *Сталінград* мають асоціацію *перемога*. “Слово з конкретною семантикою стає представником більш абстрактного поняття і сприймається як символ” [Сваричевска 2003, с. 278]. При наявності конкретної реакції символічні стосунки, як правило, набувають свого нормального для когнітивної структури стимул-асоціат вигляду, тобто асоціат стає символом стимулу. Так, *стріли* символізують *Перуна* (воїн), *пісня* – *Кришну*, *хвилі* – *Нептуна*. Єдина повторювана конкретна реакція *бик*, притаманна трьом богам – *Зевсу, Юпітеру* й *Тору*, слугує в сприйнятті реципієнтів символом цих богів. До речі, цілком

виправданий він тільки для Зевса, бо, викрадаючи Європу, яка потім народила йому на Криті Міноса та інших героїв, Зевс перетворився на білого бика. Юпітер у сприйнятті когось із реципієнтів пішов услід Зевсові, а в Тора бик, гадаємо, з'явився завдяки фонетичній асоціації: *Тор – тур* (фонетична, поверхнева реакція, наявна в асоціативному полі Тора: 3.2.28), *тур – бик* (синонім).

Утім, семантика теонімів має компонент символічності чи схильна до символізації сама по собі, незалежно від співвідношення конкретності – абстрактності. Реакції *гарна дівчина, гарна жінка* є цілком конкретними, хоч і виражені апелятивами. Однак у стосунку до стимулу *Афродіта* не вони є символами Афродіти, а навпаки, Афродіта слугує яскравим символом названих реакцій. Взагалі Афродіта має у наших матеріалах 16 символічних реакцій (тобто 47 % від наявних у цій асоціативній статті 34 реакцій, див. 3.2.23), які вжито 74 рази (тобто 68 % від усіх 109 ужитків). Це – рекорд не лише серед теонімів, а взагалі серед усіх статей нашого асоціативного словника. Однак цей рекорд має свою виражену теонімічну специфіку: у більшості випадків Афродіта (стимул) стає символом асоціату, тоді як для інших розрядів власних назв типовими є протилежні стосунки. Ми вже говорили про символічний сенс найчастотнішого асоціату *море* для стимулів *Одеса* та *Нептун*. Тепер уточнимо – в стосунках стимул – асоціат *море* є символом *Одеси*, але воно не є символом *Нептуна*. Навпаки, *Нептун* – це символ моря. Взагалі, серед 16 асоціатів до стимулу *Афродіта*, у яких спостерігаємо символічні реакції, тільки три (в 11 вжитках) – *піна, морська піна* та *молодість* – можуть уважатися символами Афродіти – в решті випадків Афродіта являє собою символ асоціації. Так само серед 12 асоціатів до стимулу *Нептун* із символічним (чи образним) забарвленням безпосередньо символами *Нептуна* є теж тільки три (в 10 ужитках) – *тризуб, хвилі, зелена борода*.

3.7. Спільне і відмінне в асоціативному осмисленні різних розрядів онімів

Найпримітнішою спільною рисою асоціативних полів для стимулів-онімів є насиченість цих полів власними назвами. Уже зазначалося, що для онімічних стимулів досить характерними є онімічні асоціації. У нашому онімічному асоціативному словнику на 60 стимулів одержано 450 різних онімічних реакцій, що вживаються 1610 разів, тобто на один стимул припадає в середньому 7,4 онімічних реакцій у 23,5 ужитках. Ці цифри значно вищі, ніж у апелювативних асоціативних словниках. У “Словаре ассоциативных норм русского языка” [Словарь 1977] більше половини статей взагалі не містять онімів, ще третина статей включає 1-3 оніми. Тільки невелика семантично окреслена група статей має більше онімів, а окремі статті – багато онімів. Ці окремі статті очолюються стимулами-термінами, що узагальнюють власні назви. Так, стимул *город* у своєму асоціативному полі нараховує 10 власних назв, *книжка* – 22, *дядя* – 23, *кино* – 37, *журнал* – 52. У наших статтях найбільше різних власних назв у складі асоціації має стимул *Шевченко* – 19. Також більше 10 різних онімічних асоціацій належить стимулам *Ганна*, *Джордж* – 18, *Марія*, *Шевчук* – 17, *Галичина* – 16, *Іван*, *Київ* – 15, *Лондон* – 14, *Буковина*, *Москва*, *Париж* – 13, *Онегін*, *Одіссей* – 12, *Ізабелла*, *Ізіда*, *Франко* – 11. Зате без онімів опинилося асоціативне поле тільки у *Афродіти*, за якою ідуть *Сварог* з двома онімами та *Ілона* й *Мухтар* – з трьома. Взагалі, навіть з наведених цифр видно, що оніми-асоціації розподілені поміж онімічними стимулами досить рівномірно. Проте певна кількісна розбіжність тут помічається. Серед наявних у нашому асоціативному словнику шести розрядів власних назв за онімічною насиченістю своїх реакцій перед ведуть антропоніми (а серед них – імена), далі розряди розташовуються в такій послідовності: топоніми, хрематоніми, зооніми, астроніми, теоніми [О.Карпенко 2005 г].

Цікаву статистику дає також поширеність асоціативів, представлена в нашому зворотному словнику (3.2.61). Тут чільне місце належить *Україні*, що наявна в асоціативних полях 12 стимулів, уживаючись 75 разів: *Галичина* – 21, *Буковина*, *Волинь*, *Київ* – 15, *Берестечко* – 2, *Бровко*, *Крути*, *Одеса*, *Тарас*, *Україна*, *Франко*, *Шевчук* – 1. На другому місці за наявністю в різних статтях

(7) – *Одеса*, а за вжитком (70) – *Шевченко: Одеса 54 – Дерибас – 26, Дерибасівська – 19, Одиссей – 5, Іван, Москва, Париж, Україна – 1; Шевченко 70 – Тарас – 62, Шевченко, Шевчук – 3, Ганна, Марія – 1*. У п'яти стимулах, як і асоціат *Шевченко*, зафіксовані реакції *Франція* (32 ужитки), *Росія* (24 ужитки) та *Греція* (7 ужитків). У чотирьох стимулах – *Іван* (46), *Пушкін* (37), *Захід* (10), *Рим* (8), *Володимир* (4). Більше 30 вжитків набрали також асоціати *Хмельницький* (45), *Микола* (41), *Джюльєтта* (37), *Пантагрюель* (теж 37) і *Білл* (33). Звернімо увагу, що тут, серед онімічно найнасиченіших стимулів та асоціатів, панують топоніми й антропоніми. Можна навіть відзначити, що серед онімічно насичених стимулів передують антропоніми, але серед онімічно насичених асоціатів – топоніми.

Розрізняються онімічні розряди в ситуації асоціативного експерименту й за обсягом символічних та образних асоціатів. Як ми це вже виявили (3.6), найчастіше переосмислені асоціати з'являються серед теонімів, причому тут досить часто спостерігається семантична інверсія: не асоціати символізують стимул, а навпаки, стимул займає позицію символу до асоціата: *Юнітер* (стимул, що став символом) – *сила* (3), *війна* (2), *міць* (1); *Афродіта* (стимул-символ) – *любов* (9), *кохання* (4), *мрія* (1). На другому місці – топоніми, причому ступінь символізації власних географічних назв залежить не від їх розмірів, а від близькості, зрідненості. Істотно менше образних елементів серед асоціатів, що стосуються антропонімів. Це дуже примітна риса саме асоціативних полів антропонімів, бо в тексті, не в ситуації асоціативного експерименту, власні наймення людей стають тропами чи символами досить легко.

Четверте місце в цій ієрархії займають хрононіми. Асоціати з елементами образності чи символічності у цьому онімічному розряді з'являються, хоч і рідко: *Берестечко – зрада* (зрада кримського хана Гірея призвела до поразки військ Богдана Хмельницького), *козаки, Україна*; *Крути – патріоти, подвиг, Україна*; *Бородіно – перемога, захист, кров*; *Сталінград – перемога, мужність, герої*; *Ватерлоо – крах, честь*. Частина цих асоціатів, як і серед теонімів, не

символізує свої стимули, а навпаки, символізується ними. Крім уже названого асоціата *перемога* до стимулів *Бородіно* та *Сталінград*, такими є відношення *Крути – подвиг*, *Ватерлоо – крах*. Ще менше асоціатів, що можуть претендувати на образність, у зоонімів. Ми докладно проаналізували асоціативне поле стимулу *Барбос* (3.4) і не виявили там ніяких символів чи образів. Інші два зооніми в нашому словнику нібито їх мають, але всі вони є дискусійними: *Бровко – бунтарство*, *вовк, інтелект, няня*; *Мухтар – буриштин*, *відвага*. Наявні в нашому словнику чотири назви планет (вони ж теоніми) саме як назви планет, як різновид астронімів, жодного образного чи символічного асоціата не одержали.

Загалом серед асоціатів, породжених онімами, панує пряме, логічне осмислення стимулів. Серед осмислень непрямих символіка помітно переважає у порівнянні з образністю.

При породженні асоціацій до стимулів-онімів реципієнтові доводиться значно активніше займатися пошуками денотата, ніж при витворенні реакцій на апелювати. Річ у тім, що багатоденотатність – органічна риса кількох розрядів власних назв, передусім антропонімів та зоонімів. Власне кажучи, поліденотатність тут є формою існування онімів, оскільки вік їх денотатів – людей і тварин – короткий. Система імен і ще в більшій мірі система прізвищ у кожного народу досить усталена, але й вона, як то добре знають антропонімісти, змінюється в часі й просторі. І головне, система – то порожні антропоніми, що одержують конкретний сенс, денотатне наповнення тільки при наявності носіїв цих антропонімів. Фактично те саме можна сказати про зоонімічну систему, тільки вона значно менш упорядкована (особливо в містах) і незрівнянно гірше вивчена. Тут можна говорити про сільську традицію, міську моду, окремі сильно формалізовані підсистеми кличок чистопорідних коней та собак [пор. Ковтюх 2005]. Однак якщо частотність імен і прізвищ для ряду мов (англійської, французької, німецької, польської та ін.) уже вирахована, то частотність зоонімів навряд чи хоч колись буде точно встановлена (йдеться про

загальномовну частотність, а не вжиток зоонімів у окремому селі чи невеличкому регіоні).

Частотність є одним із чинників у віднайденні денотата при асоціативних експериментах, хоч і не найвагомимим. Головним тут є знаність, популярність денотата (3.6), але чим найуживаніше ім'я, тим більше значних історичних осіб воно обіймає. Так, на вісім імен нашого словника, які належать (або належали давніше) до більш-менш активно вживаних у певних мовах, реципієнти в своїх асоціаціях назвали 39 конкретних історичних осіб чи літературних героїв, а саме *Джордж* – 10 осіб, *Іван* – 8, *Марія* – 6, *Богдан* – 4, *Ганна*, *Ізабелла* і *Тарас* – по 3 особи, *Ілона* – 2 особи. Йдеться тільки про ширше знаних осіб (у термінології індивідуального фрейму це особи третього кола), а реакцій типу *моя тьотя*, *одногорупниця*, *донька останньої вчительки*, *сусід*, *товариш*, у яких виступають особисто знані виконавцеві люди (в індивідуальному фреймі це перше чи друге коло), ще більше.

Частотність ужитку так само сприяє зростанню відомих денотатів серед зоонімів, у чому ми пересвідчились, аналізуючи асоціативне поле зооніма *Барбос* (3.4). Утім, серед зоонімів характерним є „одноосібне” зайняття певної назви найвідомішими її носіями. Мабуть, найславетніші в світі зооніми, три клички коней: історична – *Буцефал* (кінь Олександра Македонського), віртуальна – *Росінант* (кінь Дон Кіхота) та сакральна *Пегас* (кінь героя Персея) – зайняті цими носіями навечно, і їх повторення, перенесення на інших коней, практично неможливе. Отже й тут, як серед антропонімів, знаність окремих денотатів переважає у своїй впливовості загальну частотність оніма.

Повторення в значно меншій мірі, але поширені й серед ергонімів і топонімів. Тут це не норма, як у антропонімів й зоонімів, а досить часте явище. Серед ряду ергонімів, особливо фірмонімів, присутнє явище, яке можна назвати „ефектом Буцефала”, тобто уникнення повторень відомих назв. При цьому тут неповторення закріплене не звичаєм, а законом. Відомі фірми ліцензують свої назви, що стають брендами, престижними марками, переходячи на продукцію цих фірм [Іванова 2005]. У таких випадках повторення назви є кримінальним

злочином. Однак загалом повторень неліцензованих назв серед ергонімів є багато. Тут, власне, йдеться не про повторення, не про конкурентний захід, а про те, що однакові привабливі милозвучні назви добираються авторами (переважно власниками, керівництвом) незалежно одна від одної. Олег Белей відзначає в Закарпатті фірмоніми „Наталія”, „Наталка”, „Наташа”, „Наталі”, також „Олена”, „Елена”, „Лена” [Белей 1999, с. 36]. В Одесі та й друга назви, узяті від жіночих імен, теж неодноразово трапляються на вивісках різнопрофільних закладів.

Наведеним прикладом ми виходимо на дуже продуктивний і різноскерований перехід власної назви з одного розряду в інший. Від антропонімів і не в меншій мірі від топонімів утворюється більше половини всіх ергонімів, особливо – фірмонімів. Той же вчений констатує для пострадянського часу „втрату фактично будь-яких узусних критеріїв у пошуку джерельної бази при творенні сучасних власних назв підприємств”, „безсистемне активне кількісне збагачення джерельної бази фірмонімії” [Белей 1999, с. 24, 33]. Ця констатація справедлива, однак варто зазначити, що головним джерелом фірмонімів стали топоніми й антропоніми. Майже всі назви виноградних алкогольних напоїв, починаючи від *коньяку* й *шампанського* (фр. *Cognac, Champagne*), пройшли такий шлях свого розвитку: топонім (назва місцевості) > сорт винограду, який вирощується в цій місцевості > назва виноробного підприємства (фірмонім) > марка вина чи міцнішого напою.

Майже вся хрононімія ґрунтується на повторенні топонімів, а значна частина астронімії – на повторенні теонімів. Багато зоонімів становлять собою повторення антропонімів, топонімів, теонімів. Важко назвати такі два онімічні розряди, у яких переходи чи взаємопереходи власних назв були б відсутні. У нашому асоціативному словнику не лише ті теоніми, що є водночас астронімами (*Юнітер, Уран, Нептун, Плутон*), мають не тільки божествені, а й астрономічні асоціації. Таке ж подвоєння асоціативних напрямків дали й *Астарта* (найуживаніша асоціація – *зірка*, разові: *зоря, комета, космос, щось зоряне*), *Ізіда* (*зірка 3*) й *Перун* (*планета 1*). У межах розряду і теоніми, і

астроніми повторення, на відміну від антропонімів та зоонімів, абсолютно виключають, а між розрядами легко обмінюються, з пануванням напрямку теонім > астронім. Таким чином, внутрішні повторення у межах одного розряду мають таку ієрархію: антропоніми, зооніми, топоніми, хрононіми, астроніми, теоніми.

Ще одна істотна розбіжність різних розрядів власних назв, що виділяється асоціативним шляхом, проявляє себе в перевазі певних типів асоціатів, яких ми нарахували вісім (3.4). Для зіставлення різних розрядів онімів-стимулів ми скористалися тільки першими, найчастотнішими асоціаціями, знаними своєю вагомістю в межах асоціативного поля. Оскільки наш онімічний асоціативний словник включає тільки 60 стимулів, то й найчастотніших асоціацій мало б бути теж 60. Однак їх у нас 63, бо в трьох випадках найчастотнішими виявилися одразу два асоціати: *Марія – Божя Матір й Свята* (7); *Ганна – ім'я і подруга* (5); *Сталінград – битва і Сталін* (13).

Найменший обсяг першого асоціата – уже згадана цифра 5, найбільший – 65 (*Ізаура – рабиня*). Більше половини усього асоціативного поля за вжитками реакцій (приблизно 100) займає ще тільки одна когнітивна структура: *Тарас – Шевченко* (62). Більше третини асоціативного поля займають перші реакції *Богдан – Хмельницький* (42), *Ромео – Джульєтта* (36), *Франко – Іван* (39), *Джеря – Микола* (41), *Зевс – бог* (45), *Афродіта – краса* (34), *Юпітер – планета* (39), *Барбос – пес* (37), *Бородіно – битва* (38), *Ватерлоо – битва* (34). Охоплюють більше чверті асоціативного поля структури *Гейтс – Білл* (33), *Гаргантюа – Пантагрюель* (28), *Онєгін – Пушкін* (27), *Київ – столиця* (27), *Одеса – море* (26), *Плутон – планета* (33), *Уран – планета* (26), *Мухтар – собака* (31).

З вісьмох виділених типів асоціацій серед найчастотніших представлено сім, тобто усі, крім рідкісних загадкових. Представлено також три неадекватні ідентифікації, які ми через їх помилковість не відносимо до жодного ідентифікаційного типу: *Астарта – зірка* (16), *Крути – гори* (10), *Бровко – брова* (12). Усі ці три помилкові реакції ґрунтуються на етимологічних

міркуваннях реципієнтів, тобто *Астарта* зближена з гр. *aster* – зірка, знане реципієнтам з назви науки *астрономія*, латинського крилатого вислову “*Per aspera ad astra*” та квітки *айстра* (таке етимологічне міркування є цілком помилковим, ґрунтуючись на паронімічній атракції [пор.Отін 1997; Воронюк 1998, с. 17-22]); *гори* одержані з етимологічного змісту топоніма *Крути* (реципієнти з такою асоціацією, можна думати, не знали або не згадали про героїчну битву 29 січня 1918 р. біля залізничної станції Крути): *гори* – *круті*; зоонім *Бровко* дійсно вказує на ознаку *бровастості*, та й навряд чи реципієнти його не знали. Тут маємо справу з мимовільною етимологічною асоціацією, яка не вказує на частину *Бровка* (як *хвіст* вказує на частину *Барбоса*), а засвідчує походження зооніма.

Таким чином, на базі групування найуживаніших асоціацій, виявлених нашим експериментом, поширеність типів реакцій на стимули-оніми виглядає так: 1) асоціації-гіпероніми: 38,1 %; 2) асоціації-синоніми: 23,6 %; 3) асоціації суміжності: 14,32 %; 4) асоціації, що називають ціле: 9,6 %; 5) асоціації-ознаки: 6,4 %; 6) помилкові, неадекватні асоціації: 4,8 %; 7) асоціації, що називають частину, і так само 8) причинно-наслідкові асоціації: по 1,6 %. Розряди онімів-стимулів за переваженням у них певних типів асоціацій дуже виразно розмежовуються один з одним. Зокрема при антропонімічних стимулах панують реакції-синоніми: 46,6 %, при топонімічних – реакції, що позначають ціле: 45,4 %, а серед інших розрядів на першому місці знаходяться реакції-гіпероніми. Доля їх серед стимулів-астронімів – 75 %, а серед теонімів, хрононімів та зоонімів – 66,6 % у кожному розряді. Докладний розподіл типів асоціацій серед розрядів власних назв показаний у таблиці 3.1 (див.).

Таблиця 3.1

**Типи асоціацій за розрядами стимулів-онімів
(на базі найчастотніших асоціацій)**

Розряди онімів	Антропоніми	Топоніми	Теоніми	Астроніми	Хрононіми	Зооніми	Разом

№	Типи асоціацій	кіль-кість	%	кіль-кість	%	кіль-кість	%	кіль-кість	%	кіль-кість	%	кіль-кість	%	кіль-кість	%
1.	Гіпероніми	9	29,9	1	9,1	5	66,6	3	75	4	66,6	2	66,6	24	38,1
2.	Синоніми	14	46,6	1	9,1	-	-	-	-	-	-	-	-	15	23,6
3.	Суміжність	5	16,7	1	9,1	1	11,1	1	25	1	16,7	-	-	9	14,3
4.	Ціле	1	3,4	5	45,4	-	-	-	-	-	-	-	-	6	9,6
5.	Ознаки	1	3,4	2	18,2	1	11,1	-	-	-	-	-	-	4	6,4
6.	Помилки	-	-	-	-	1	11,1	-	-	1	16,7	1	33,4	3	4,8
7.	Частина	-	-	1	9,1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1,6
8.	Причинно-наслідкові асоціації	-	-	-	-	1	11,1	-	-	-	-	-	-	1	1,6
	Разом	30	100	11	100	9	100	4	100	6	100	3	100	63	100

3.8. Короткі висновки

Намагаючись пізнати буття та функції власних назв у ментальному лексиконі, ми в першому розділі розглянули різні теоретично можливі способи й аспекти такого буття, обґрунтувавши думку, що оніми в ментальному лексиконі є повноцінними концептами, які відіграють важливу роль в обробці, переробці та збереженні великих обсягів інформації, що в мові мозку до власних належить більше назв, ніж їх виходить з мови мозку в мовлення. У другому розділі, спираючись на акти мовлення, на тексти, що завжди в кінцевому рахунку породжується ментальним лексиконом, ми дійшли висновку, що організація онімів у ментальному лексиконі – це сукупність фреймів, відповідно до розрядів власних назв. При цьому загальномовні (чи корпоративні) онімічні фрейми мають зовсім не таку структуризацію, як фрейми індивідуальні. Перші дещо умовно можна назвати радіальними, а другі концентричними, згрупованими навколо **Я** власника ментального лексикону, причому кожен індивідуальний онімічний фрейм включає мінімум чотири кола (**ти-коло**, **ви-коло**, **вони-коло**, коло **невідомості**).

У даному третьому розділі основним засобом проникнення в життя онімів у мові мозку стали асоціація, асоціативний експеримент. Одержання та

вивчення асоціацій, зведення їх в асоціативні поля, докладний аналіз цих полів засвідчив наступне.

1. Семантичне наповнення онімічних концептів найглибше і найповніше, з виявленням багатоманітних тонких нюансів, віддзеркалюється в асоціативному полі цих концептів. Наприклад, „нічийні” особові імена людей, зафіксовані в антропонімічному словнику без прив’язки до якихось денотатів, у своїх асоціативних полях, де вони з „нічийних” перетворюються в „мої”, тобто відбивають ментальні лексикони конкретних реципієнтів, переважно одержують конкретну або приблизну денотативну прив’язку. Зокрема ім’я *Тарас* для 62 % виконавців нашого експерименту ототожнюється з прізвищем *Шевченко*, а для 7 % реципієнтів – з прізвиськом літературного персонажа *Бульба*. Ім’я *Богдан* у ментальних лексиконах 42 % реципієнтів породжує асоціацію *Хмельницький*, у трьох випадках – *Тітомир* (співак), у двох – *Ступка* (актор), в одному – *Ігор Антонич* (поет). Тобто імена *Тарас* та *Богдан* приблизно у половини ідентифікуються як належні поетові Шевченку та гетьманові Хмельницькому.

2. Аналізуючи асоціативні поля власних назв, що належать до різних розрядів, помічаємо постійне тяжіння реципієнтів так чи так пов’язати ці назви з дійсністю. Власне кажучи, такі зв’язки не відшуковуються в процесі експерименту, а існують у ментальних лексиконах реципієнтів і протягом експерименту лише оприлюднюються. У поліденотатних онімів ці зв’язки проявляють себе як пошуки денотата, а в моноденотатних онімів (*Україна*, *Буковина*, *Сварог*, *Гаргантюа* тощо) – як добір ракурсу, точки зору на шляхи виходу цих онімів у реальну, а при портебі віртуальну чи сакральну дійсність. І пошуки денотата, і добір ракурсу здійснюються не під час експерименту. Це результати постійної когнітивної діяльності. Ті 62 реципієнти, що на ім’я *Тарас* подали реакцію *Шевченко*, знають, безперечно, і інших носіїв цього імені – і того ж *Бульбу*, і відсутнього серед наших асоціацій *Тараса Трясила*. Хтось знає *Тараса Франка*, сина поета Івана Франка, хтось має особистих знайомих на ім’я *Тарас*, але право першості, пріоритетне реальне наповнення імені *Тарас*

належить для більшості наших виконавців Шевченкові, «гетьману слова», як його назвала Ліна Костенко.

Щось подібне можна сказати і про добір ракурсу моноденотатних онімів. Найчастотніші асоціати стимулу *Україна – Батьківщина* (17), *країна* (9), *держава, мати, ненька, поля* (4). Це пряме осмислення України в цілому (*Батьківщина, країна, держава*), метафоричне її сприйняття (*мати, ненька*), визначення типового для півдня ландшафту (*поля*). Водночас все це – встановлення звязків назви з денотатом, ракурс таких звязків. Зрозуміло, що висловленим асоціатом реципієнт цей ракурс не обмежує, знаючи й інші лінії поєднання назви з реальним світом.

3. Таким чином, наявні в ментальному лексиконі власні назви тяжіють до визначення свого місця в мовній (концептуальній) картині світу. У різних реципієнтів ці місця виявляються не зовсім тотожними або й зовсім нетотожними. Для більшості громадян України ім'я *Тарас* є передусім носієм змісту „найвидатніший український поет Шевченко”, але для когось – змісту „Бульба” чи якогось іншого. Для того, щоб, скажімо, слово *Гонолулу* чи *Квазімодо* увіходили до індивідуальної мовної картини світу, людині треба не лише знати про їх існування, десь чути їх звучання, а розташувати їх (правильно чи неправильно, чітко чи розпливчато) на своїй власній картині світу, тобто пов'язати їх з реальністю. Тут може бути: 1) повне незнання – виступають поверхневі асоціації чи помилкові ідентифікації (*Гонолулу – люлька, гонор, ріка і Індії; Квазімодо – ваза, мода, астрономічний термін*); 2) розпливчате, нечітке знання – глибинна асоціація першого ярусу (*Гонолулу – місто чи острів у Тихому океані; Казімодо – літературний персонаж*); 3) точне, але неконкретне знання (*Гонолулу – поселення на Гавайських островах; Квазімодо – персонаж Віктора Гюго*); 4) конкретне, але неповне знання (*Гонолулу – центральне місто й порт на Гавайських островах; Квазімодо – герой роману В.Гюго „Собор Париизької Богоматері”*); 5) конкретне, повне, глибоке й деталізоване знання; тут виникають глибинні асоціації четвертого ярусу (*Гонолулу – столиця Гавайських островів, штат США, знаходиться на*

острові Оаху, поблизу – відома військова база Перл Харбор; Квазімодо – Есмеральда).

4. Одержані нами результати розкривають вісім можливих шляхів пов'язування оніма з дійсністю, вісім форм його ідентифікації: 1) асоціації-гіпероніми: реципієнт називає якийсь клас предметів або слів, куди входить і онім-стимул (*Париж – місто, столиця*); це – найпоширеніший вид асоціацій, який виявляє класифікаційну сутність організації власних назв у ментальному лексиконі; 2) асоціації-синоніми: подається інша назва (дескрипція, перифраза) саме даного оніма-стимулу (*Париж – Одеса, лиш більша*); 3) асоціації суміжності: йдеться про суміжність метонімічну й дуже рідко – метафоричну (*Отелло – Дездемона, Шекспір, Гамлет, Ромео, Яго*); асоціації суміжності фіксують тісніше об'єднані групи онімів у ментальному лексиконі і зокрема той факт, що в мові мозку панує метонімія, а не метафора; 4) асоціація називає ціле, частку якого становить онім-стимул (*Париж – Франція, Європа*); 5) асоціація вказує, навпаки, на частину, для якої цілим є онім-стимул (*Париж – Ейфелева вежа, Єлісейські поля, Монмартр*); в цьому випадку переважно йдеться не просто про частини, а про частини-символи; 6) асоціації, що вказують на ознаки, прикмети, властивості денотата, позначуваного онімом (*Париж – романтика, аромат, вишуканість, гарний, помпезність*); 7) причинно-наслідкові асоціації називають мешканців за поселенням (*Одеса – одесити*), етнос за країною проживання (*Україна – українці*), віруючих за об'єктом поклоніння (*Перун – язичники*) тощо; цей тип асоціацій близький до асоціацій суміжності, але не може бути з ним ототожений; 8) загадкові асоціації, надто далекі від стимулу, щоб уважатися просто помилковими (*Буковина – пес, Тарас – сміх, Перун – труба, Дерibas – рояль*); ця невелика група асоціацій не піддається раціональному поясненню: це щось дуже індивідуальне, підсвідоме; у якихось випадках тут виходять назовні архетипичні асоціації. Вони потребують окремого, спеціального вивчення.

5. Реакції на оніми-стимули бувають однакові та різні. У нашому асоціативному експерименті взяло участь 100 виконавців, отже в середньому на

кожен онім маємо 100 реакцій. Підкреслимо – в середньому, бо насправді маємо від 88 (на стимули *Астарта* й *Автанділ*) до 112 (на стимули *Наполеон* і *Нептун*). Різних же реакцій у нас від 24 (*Ізаура*) до 79 (*Ганна*). При цьому найчастотніша реакція охопила більше 50 % реципієнів лише в двох випадках: *Ізаура* – рабиня (65) й *Тарас* – Шевченко (62). Отже те, що дуже добре знають (про ім'я *Тарас* вже йшлося вище), і те, що знають дуже погано: *Ізаура* – тут найменше різних реакцій, та й ті 24, що є, різні тільки словесно, об'єднуючись у два блока: 1) *рабиня, раба, рабиня з Бразилії, невільниця, рабство*; 2) *серіал, мильна опера, серіали, кінофільм*. За межами цих двох блоків промайнуло лише кілька асоціацій – *фазенда, кава* та ін. Отже, асоціативна одностайність проявляється тоді, коли пошуки денотата давно завершилися і більшість реципієнтів має ментальне переконання, що *Тарас* – це передусім Шевченко. Така ж одностайність проявляється тоді, коли реципієнти знають стимул погано. Є серіал „Рабиня Ізаура” – з назви серіалу вилучається асоціація *рабиня*, з самого явища – асоціація *серіал*. Жоден реципієнт не дав, наприклад, асоціації *Люселія Сантос*, як зовуть бразильську акторку, що виконувала роль Ізаури.

Проте перша десятка найуживаніших асоціацій охоплює від чверті до трьох чвертей усього асоціативного поля оніма-стимулу. Наведемо деякі цифри: 1) *Ганна* – перша десятка складає 26 % усіх асоціацій, *Автанділ* – 31 %, *Волинь* – 33 %, *Ізіда* – 40 %, *Марія* – 43 %, *Іван* – 44 %, *Астарта* – 44 %; 2) *Петренко* – 49 %, *Україна* – 53 %, *Джордж* – 53 %, *Лондон* – 60 %, *Одеса* – 63 %; 3) *Крим* – 78 %, *Париж* – 83 %, *Афродіта* – 85 %. Зрозуміло, що загальне – корпоративне, а відтак і національне осмислення онімів концентрується в першій десятці їх асоціацій. Далі йдуть асоціації індивідуальні, переважно одиничні, що визначають розташування онімів у межах індивідуальної, а не загальномовної картини світу. Те й те становить найістотніші важелі в розшифровці життя онімів у ментальному лексиконі і засвідчує існування різних форм організації ментальних лексиконів – принаймні двох форм: таких, що тяжіють до спільності, і таких, що тяжіють до розбіжності.

6. Академік Іван Дзюба, що в роки більшовицького тоталітаризму своєю працею „Інтернаціоналізм чи русифікація” мужньо виступив на захист української мови, у 2004 р. у статті з показовою назвою „Вимирання Слова” дійшов песимістичного висновку: „З розвитком наукових досліджень Слово дедалі більше поступалося математичній формулі, геометричній функції, статистичному графіку. Сьогодні у створенні фундаментальної картини світу слову належить лише допоміжна роль” [Дзюба 2004, с. 3]. Однак більше імпонують слова вченого, сказані ним двома роками раніше: „вивчення природної мови пересувається з периферії до центру досліджень та розробок технологічно орієнтованих наук – кібернетики, інформатики та штучного інтелекту. Методи і здобутки комплексу лінгвістичних наук стають необхідними при створенні сучасних інформаційних технологій. У цей процес залучаються дедалі глибші мовні феномени, пов’язані з інтелектуальними властивостями мови” [Дзюба 2002, с. 6]. Та щодо свого лінгвального песимізму І.Дзюба слушно висловлює сумніви: „можливо, взагалі аж так не є, так тільки здається” [Дзюба 2004, с. 3].

Сумніви справедливі: так не є. Уся когнітивна лінгвістика в цілому і зокрема побудова асоціативних полів як один з її найдійовіших методів пізнання ментального лексикону засвідчують: мова була й залишається провідним знаряддям людської когніції. Кінцевий продукт може не мати мовного вигляду, будучи формулою, геометричною фігурою чи статистичним графіком, але народжується цей продукт у лінгвальному середовищі, завдяки мові. Людина, поки вона залишається людиною, без мови існувати, мислити й пізнавати світ не може. В усіх цих процесах, що відбуваються в ментальному лексиконі й виходять в акти комунікації, надзвичайно вагому роль відігають власні назви, які слугують організаторами, систематизаторами і збирачами усього концептуального вмісту мови мозку.

ВИСНОВКИ

Якщо ономастика пізнає власні назви, то когнітивна ономастика з'ясовує, як це пізнання реалізується, якими є механізми пізнання власних назв. Оскільки пізнання здійснюється в голові людини, мовою мозку, то й когнітивна ономастика має справу передусім з ментальним лексиконом. По суті з'ясування способів буття й функціональної навантаженості власних назв у ментальному лексиконі становить собою провідну проблему когнітивної ономастики. Методів безпосереднього спостереження ментального лексикону не існує, зате є три досить результативні шляхи його опосередкованого лінгвістичного вивчення. Це: 1) аналіз актів мовлення, що породжується ментальним лексиконом і компонується з наявних у ньому концептів, у тім числі й концептів онімічних; це – шлях від концепту до слова; 2) здійснення соціолінгвістичних експериментів, зокрема одержання реакцій-асоціацій на онімічні стимули; це – шлях від слова до концепту; 3) самоспостереження дослідника, спроба проникнути в роботу свого власного ментального лексикону, щоб розібратися, як там існують і функціонують власні назви; це – шлях пізнання концепту як такого. У своїй роботі ми користувалися всіма цими шляхами.

Нові, невідомі даній людині власні назви приходять у ментальний лексикон щогодини. Приходять не поодинці, а десятками, якщо не сотнями. Читаєш художню книжку – зустрічаєш наймення персонажів, наукову – прізвища вчених, йдеш по вулиці – бачиш вивіски з назвами, розмовляєш – знову текст пересипаний онімами. Більшість цих онімів-новоприбульців одразу “вилітає з голови”, тобто виштовхується з ментального лексикону як непотрібна. Власне, такі назви не проходять автономної системи допуску в ментальний лексикон, що зрештою вимагається для нормальної його роботи. Ментальний лексикон не може бути надміру захарашченим.

Саме тому власні назви, що в ментальний лексикон проникли, піддаються систематизації: 1) відомі вони мені чи невідомі; 2) якщо невідомі, то до якої групи їх слід віднести; 3) які денотати ними позначаються і що я знаю про ці

денотати. Іншими словами, відбувається обробка, перекодування власної назви – трансформація слова в концепт, його концептуалізація. Паралельно онім зазнає й категоризації – віднайдення його найдоречнішого місця в ментальному лексиконі, для чого вимагається з'ясування його розряду (антропоніми, топоніми тощо) й домену (гідроніми, ороніми тощо). Люди переважно не знають таких термінів, але відому назву поєднують з уже відомою. Далі в хід вступає семантика, відбувається перегруповування, транспозиція вже відомих, наявних у ментальному лексиконі онімічних концептів – приміром Людовик пов'язується з Парижем, а Іван Грозний – з Москвою.

Таке перелопачення, перегляд наявних у ментальному лексиконі концептів відбувається (свідомо, автономно чи напівавтономно) загалом постійно, навіть уві сні, що може приводити до знахідок, до віднайдення раніше непомічених з'єднувальних ланцюжків, зрештою – до більших чи менших відкриттів. Робота мови мозку з онімами зрештою шикує їх у фрейми й домени (субфрейми), постійно добудовуючи та перебудовуючи те й друге. Усе це упорядковує ментальний лексикон і шляхом концептуалізації та категоризації робить його більш містким.

Таким чином, власні назви переважно приходять у мову мозку з “великого світу”, тобто з-за меж **Я** власника ментального лексикону. Водночас ментальний лексикон є не тільки приймачем, а й творцем. Кожна людина бере участь в актах номінації – у творенні та розвитку мови, у тому числі розвитку онімічного. Хтось є творцем для всього народу і для всіх часів (Тарас Шевченко, Ліна Костенко), хтось – творцем для епохи (Панас Мирний, Володимир Сосюра), хтось – творцем для свого довкілля та самого себе. Серед іншого у межах ментального лексикону можуть твориться (а не тільки відтворюватися) й нові власні назви. Придумують чи добирають, так чи так здійснюючи акт номінації, оніми для своїх немовлят, для творів, для новоосвоєних гір та печер, для своїх тварин, для нововідкритих астероїдів або супутників планет чи об'єктів на їх поверхні тощо. Якщо онім не приходять у

ментальний лексикон, а твориться в ньому, цей онім все одно спирається на якісь мовні факти, наявні за межами ментального лексикону.

Поза тим онім, приходить він у ментальний лексикон ззовні чи твориться в самому ментальному лексиконі, все одно є словом, яке вже в процесі ментальної обробки стає концептом. Концепт завжди об'ємніший, ширший за слово, оскільки, як правило (хоч і в дуже різній мірі), окрім вербального включає також невербальний компонент, а слово за своєю суттю на це не здатне. Концепт також включає, окрім загальноприйнятого, ще індивідуальний, притаманний тільки цьому ментальному лексиконі семантичний компонент, який при спілкуванні не виходить зі свого ментального лексикону, бо передати його, якщо спеціально не ставити таку мету, дуже важко, оскільки адресат цим індивідуальним компонентом не володіє і тому при комунікації його не сприймає.

Не менш часто, ніж приходять у ментальний лексикон, власні назви і виходять з нього. Власне кажучи, тут ідеться про два зовсім різні процеси: 1) вихід оніма в текст, у мовлення, коли він використовується для комунікації, залишаючися при цьому повноправним концептом у складі ментального лексикону; 2) вихід оніма зі складу ментального лексикону – його випадіння з пам'яті, забуття. Ці процеси мають різний зміст і різні механізми своєї реалізації, причому обидва істотні для розуміння ментального буття власних назв.

У першому випадку, при комунікативному використанні наявних у ментальному лексиконі власних назв, відбувається їх переробка, перекодування. Оніми-концепти трансформуються в слова і як такі виходять з ментального лексикону – вимовляються чи записуються в складі мовленнєвого ланцюжка. При цьому оніми як наймення одиничних об'єктів чітко й конкретно прив'язані до певного місця (передусім топоніми) й певного часу (передусім антропоніми). Тому вони: 1) просто й економно створюють хронотоп – прив'язують сказане, особливо – якщо сказане є художнім твором, до певного часу і певного місця; 2) міцно пов'язані зі своїм денотатом (знову ж таки тому,

що він один), слугуючи для нього своєрідним заголовком, а це так чи так витягає на світ Божий інші речі, що стосуються цього денотата. За *Наполеоном* з'являються *Бородіно* й *Ватерлоо*, *Мюрат* і *Ней*, *Франція* і *Париж*, війни, перемоги і кров. Можна сказати образно, що власна назва є клавішею, яка відкриває ціле сховище пам'яті, або вудкою, що витягає з ментального лексикону інформацію. Ця особливість власних назв робить їх важливим чинником загального упорядкування мовного лексикону, а при використанні їх у процесі комунікації породжує для кожної власної назви експліцитний чи імпліцитний лексичний супровід. Можна сказати, що у мовленнєвому ланцюжку кожна включена туди власна назва огорнена фрагментом свого часу й місця.

У другому випадку, коли власна назва не виходить з ментального лексикону для використання, а випадає з нього, забувається, втрачається пам'яттю, маємо справу із зовсім іншим процесом, якому притаманні зовсім інші механізми, інший перебіг й інші результати. Процес забування і причина забування – дуже цікаві і складні когнітивні явища. Головна з причин – прагматична. Забувається те, що стало непотрібним чи малопотрібним (визначення потрібного й непотрібного є суб'єктивним і тому нерідко помилковим), те, що тривалий час не застосовувалося в комунікативних актах власника ментального лексикону. Суспільною причиною забування було колись і табу, якому нерідко піддавалися також і власні назви. Табу, переважно етичного скерування, існує й тепер, але воно втратило свою обов'язковість і досить легко порушується. У процесах забування чи не найцікавішим є те, що вони переважно не бувають незворотними. Якись оніми, забуті в молодості, можуть пригадатися лише на схилі віку. Із забутого може пригадатися спочатку денотат, а вже потім його назва. Нерідко буває навпаки – пригадується спочатку онім, а за ним слідує денотат. Може пригадатися тільки одна половина зв'язки онім-денотат.

Це явище пригадування забутого містить значну й цікаву інформацію про буття онімів у ментальному лексиконі. Якщо сьогодні забув, а завтра пригадав,

то це означає, що онім, хоч він і забувся, не випав з ментального лексикону, а заховався на периферії, може у підсвідомості, і для пошукових систем, якими володіє ментальний лексикон, виявляється неприступним. Процеси постійної внутрішньої концептуалізації та категоризації, особливо – активізовані зовнішніми подразниками, призводять зрештою до того, що нібито забуте раптом впливає на поверхню ментального лексикону, у зону його активної дії.

Процеси забування власних назв, як і процеси використання їх в актах комунікації, дозволяють зробити ряд істотних висновків про організацію ментального лексикону та про його роботу. У цьому зв'язку доречно говорити вже не тільки про когнітивну ономастику, а й про ономастичну когнітологію.

Концептуальне оформлення одержує фактично не весь інформаційний обшар ментального лексикону, а тільки та його частина, з якою в даний час ментальний лексикон так чи так працює. Образно кажучи, концепти перебувають на поверхні “ментального моря”, а в його глибині розташовані стиснуті, мінімізовані натяки на концепти – схеми чи, інакше, символи концептів, які при потребі видобуваються на поверхню, одержують форми повноцінних концептів і включаються в роботу – обмірковування чи комунікацію. Іншими словами, символи в ментальному лексиконі – це пасивні концепти, а концепти – це активізовані символи. Підкреслимо, що термін **символ** уживається тут у спеціальному, дещо незвичному значенні. Йдеться про **символи**, що є такими тільки в межах конкретного лексикону і становлять форму його організації. У цьому випадку символом концепту стає істотна редукція цього концепту, що і дозволяє вмістити в ментальний лексикон величезну кількість інформації. Концепт, трансформуючись у символ, символізує сам себе. І цей процес редукції (символізації) може заходити так далеко, що людина вже не здатна видобути символ концепту на поверхню ментального лексикону і відбувається забування, яке переважно являє собою тільки ілюзію забування.

Безперервний процес категоризації, що відбувається в ментальному лексиконі, тримає його в активному, робочому стані, а концепти-символи

примушує перебувати в постійному русі. Однак це не безладний броунівський рух, а систематизація, упорядкування, утворення нових когнітивних структур (термін Р.Лангакера), тобто нових зв'язків між концептами, які, до речі, в процесі соціолінгвістичного експерименту виходять як реакції на заданий стимул. Зрештою, якщо розглядати наповнення ментального лексикону в його сукупності як своєрідний ментальний контекст, то увесь цей контекст є суто парадигматичним. Отже, контекст кожного концепту в ментальному лексиконі теж є парадигматичним. Особливо чітко це торкається онімів. Натяки на синтагматичний контекст можуть проявлятися тільки у вияві валентних властивостей.

Ці процеси систематизації інформаційного вмісту ментального лексикону у контакті з об'єктивною дійсністю і під впливом об'єктивної дійсності призводять, окрім уже зазначеного, до двох істотних результатів. Обидва стосуються будь-яких концептів, але ми зосередимо свою увагу на концептах онімічних.

Перший з них – профілювання концептів. Профілювання в розумінні Рональда Лангакера призводить до зміни денотата, а отже в онімії – до появи нового онімічного концепту, пор.а) із збереженням того ж домену: *Іван Франко*, *Іван Котляревський*, *Іван Богун*, *Іван Вишенський*; б) із зміною домену: ім'я *Іван* > прізвище *Іван* (вказане П.Чучкою), ріка *Москва* > місто *Москва*; в) із заміною розряду (фрейму): богиня *Венера* > планета *Венера*, місто *Одеса* > астероїд *Одеса* тощо.

Профілювання в розумінні Єжи Бартмінського не змінює денотат концепту, а отже й сам концепт, але змінює його сприйняття, ставлення до нього, його суспільну оцінку. Разючої динаміки свого сприйняття, кардинального перепрофілювання в просторі і особливо в часі зазнали денотати, позначені антропонімами *Мазена*, *Троцький*, *Сталін*, *Рейган* тощо, також сакральні денотати, позначені теонімами *Венера*, *Перун*, *Одін*, *Кецалькоатль* та й усі інші назви божеств, вірування в яких відійшло в минуле.

Другий результат систематизації концептуального вмісту ментального лексикону – вибудування онімічних фреймів. Фрейми як поняттєві структури, “засоби організації досвіду й інструменти пізнання” (Ч.Філлмор), на відміну від лексико-семантичних полів (чи груп, систем), мають не тільки і не стільки інтралінгвальні засади, скільки екстралінгвальні, мотивуючись позамовними чинниками, об’єктивною дійсністю, уніфікованими схематизаціями досвіду. Головна прикмета власних назв – ідентифікація одиничних денотатів – нерозривно пов’язує їх з позамовною дійсністю, тим самим надаючи їм фреймових властивостей. За типами денотатів і, відповідно, способами їх пізнання й номінації, оніми шикуються в ментальному лексиконі, за нашими спостереженнями, у дев’ять фреймів: 1) антропонімічний (об’єднує наймення людей), 2) топонімічний (назви географічних об’єктів), 3) теонімічний (онімічні позначення богів, божеств, персонажів релігій та міфологій), 4) ергонімічний (власні назви об’єднань людей), 5) зоонімічний (клички тварин), 6) космонімічний (власні назви небесних тіл, їх об’єднань та їх частин), 7) хрононімічний (наймення подій, чимось визначних часових відрізків), 8) хрематонімічний (власні назви окремих матеріальних об’єктів), 9) ідеонімічний (наймення ідеальних, духовних предметів).

Кожен фрейм складається з кількох субфреймів, що можуть бути позначені також уживаним в когнітології терміном домен. Так, космонімічний фрейм об’єднує такі домени: 1) назви сузір’їв, 2) назви зірок (тут підійшов би термін **астронімія**, якби він не вживався як синонім до фреймового позначення **космонімія**), 3) наймення планет (планетоніми), 4) наймення астероїдів – малих планет, 5) імена супутників планет, 6) назви комет (кометоніми), 7) назви галактик, передусім – нашої, *Чумацького Шляху*, 8) назви деталей поверхні космічних тіл (космотопоніми).

Поза тим, і це для нашої роботи має пріоритетне значення, кожен фрейм ділиться на загальнономовний та індивідуальний фрейми (з наявністю проміжних колективних – суспільних, територіальних тощо – фреймів). Оскільки ментальний лексикон є фактом принципово індивідуальним (один ментальний

лексикон належить тільки одній людині, у різних людей – різні ментальні лексикони), то й вивчення ментального буття онімів має бути зосередженим на вивченні індивідуальних онімічних фреймів. Ментальність народу існує, але народного ментального лексикону немає. Мова мозку не виходить за межі мозку. Те, що виходить шляхом перекодування концептів у слова (морфеми, фразеологізми), з потреб комунікації стає вже загальним – українською мовою, англійською мовою тощо. Втім, відблиск індивідуального ментального лексикону лягає на кожен мовленнєвий ланцюжок, а в художній літературі навіть вивчається як індивідуально-авторський стиль зі своїми особливостями і прикметами.

При всьому цьому існують онімічні фрейми у мові мозку, в індивідуальному ментальному лексиконі. Усі інші мовленнєві й мовні їх прояви є віддзеркаленнями того, що відбувається в ментальних лексиконах носіїв мови. Тому провідним шляхом пізнання форм буття, когніції та функціонування онімів є вивчення індивідуальних онімічних фреймів. Кожен з них має концентричну структуру, зосереджену навколо певного **Я** власника ментального лексикону і включає не менше чорирьох кіл. З долею умовності розрізняємо їх, якщо орієнтуватися на антропонімічний фрейм, на: 1) **ти**-коло (рідня, друзі, найближчі люди), а в інших фреймах – усе найближче: мала батьківщина, найближче оточення, рідна релігія, улюблені твори, предмети, події); 2) **ви**-коло (особисто знайомі люди, щодо інших фреймів – знайомі місцевості, організації, колишні вірування свого народу, усе те, що людина бачила, відвідувала, чула, читала); 3) **вони**-коло (відомі людині історичні особи і взагалі вся та онімічна інформація, що є в ментальному лексиконі без особистого знайомства людини з денотатом; на цьому рівні можемо, як у топонімії, ергонімії, ідеонімії, виділити не одне, а декілька кіл); 4) коло невідомості (наймення тих людей, місцевостей, богів, тварин, організацій, предметів, явищ, подій тощо, які в даному ментальному лексиконі відсутні). Коло невідомості включаємо до індивідуального онімічного фрейму як потенційне, тому що воно є джерелом когніції і перебуває в тісних і щільних

зв'язках з групами онімів, які в ментальному лексиконі наявні. Щось стає відомим, увіходячи до ментального лексикону, щось, навпаки, забувається (тимчасово або назавжди) і виходить у коло невідомості.

Професійна, суспільна, вікова, територіальна людська спільнота з прагматичних потреб, єдності зацікавлень і просто шляхом обміну інформацією веде до витворення колегіальних ментальних лексиконів. Якщо бути точним, то ментальний лексикон завжди залишається індивідуальним, однак спільні інтереси людей виробляють і значну спільність (але ніколи не тотожність) їх ментальних лексиконів. Приміром, письменники та художники разом з літературознавцями й мистецтвознавцями володіють значно обсяжнішими ідеонімічними фреймами, ніж інші люди. Колегіальний онімічний фрейм складається шляхом сув'язі, узгодження, “притирання” індивідуальних фреймів один до одного.

Так само витворюються загальномовні онімічні фрейми, спільності яких сприяє єдність мови й національних інтересів, але й тут, звісно, на Волині й Одещині онімічні фрейми в межах української мови розрізняються між собою більше, ніж у складі самих волинян або одеситів. Так само в межах англійської мови онімічні фрейми шотландців або валійців є більш поєднаними, ніж поміж Шотландією й Уельсом. Єдності онімічних фреймів у громадян Великобританії і США взагалі не існує, оскільки тут при наявності мовної спільності маємо справу з різними націями і, відповідно, національними інтересами.

Говорячи про спільність різних ментальних лексиконів, не слід забувати про ще один чинник, чи не найважливіший. Ментальний лексикон дитини наповнюється передусім шляхом засвоєння інформації від найближчого оточення: батьків, старших братів та сестер – від родини. Це значною мірою визначає його родинну спільність – спільність першого кола. Ментальний лексикон формується у родині, але він там не витворюється. Дитина вже народжується з ментальним лексиконом, який спочатку є суціль невербальним. З розвитком дитини він усе більше вербалізується, але й надалі залишається така ситуація, що невербальних складників ментального лексикону найбільше у

першому колі, в другому їх значно менше (але вони там є), у третьому їх практично немає. При цьому для проблематики саме ономастичної є істотною відома думка, що дитина усі назви сприймає і вживає як власні, а потім уже приходиться розщеплення їх на власні та загальні. Тут, можна думати, онтогенез є віддзеркаленням філогенезу: саме так розвивалися стосунки онімів та апелятивів в розвитку людства. Усі власні назви, як відомо, є вторинними, утвореними в кінцевому рахунку від апелятивів. Однак це – тепер, це у видимій нам історії. У процесі виникнення мови назви сприймалися як власні: так зрозуміліше, конкретніше. Загальна назва потребує абстрагування, до якого треба ще дорости. Розділення перших слів, принципово онімічних, на загальні та власні призвело до: а) перетворення колишніх назв, що розумілися як власні, у назви загальні; б) зайняття загальними назвами як виразниками основних, життєво вагомих речей та явищ основного місця в ментальному лексиконі; в) усвідомлення сутності власних назв як найменш одиничних і тим самим виняткових речей та явищ; г) осмислення власних назв як вторинних, похідних від назв загальних.

Як колегіальний, так і етнічний (національний) онімічний фрейм вже не мають концентричної структури і не групуються навколо певного **Я** чи **Ми**. Колегіальні онімічні фрейми можна розглядати як предметоцентричні, а мовні – як етноцентричні. Проте їх структуру варто визначити як радіальну. Ланцюжки онімів за ступенем відомості йдуть від центру до периферії. Центр і периферію мають усі колективні фрейми, причому поділ їх є статистичним: до центру належать оніми, які відомі не менш як половині членів даного колективу чи носіїв даної мови. Периферію складають оніми, знані меншості певної спільноти. Оніми входять до складу даного мовного (чи колегіального) фрейму, якщо ними володіє хоча б мінімальна кількість людей, належних до цієї групи. Онім не існує в певній мові, якщо його не знає жоден носій цієї мови.

Семантичне наповнення оніма в ментальному лексиконі найліпше виявляється шляхом асоціативного експерименту. Значення кожного оніма (взагалі кожної лексеми) можна подати у вигляді асоціативного поля,

систематизуючи реакції-асоціації на цей онім (лексему). Скільки б не було учасників експерименту (реципієнтів), у їх реакціях, якщо вони є носіями однієї мови, практично завжди буде щось спільне і щось відмінне. Спільне належить загальнономовному фреймові або фреймові колегіальному. Передусім це перша десятка найчастотніших асоціацій. Нижня частина асоціативного поля – асоціації, що трапилися один-два рази, - належить до індивідуального фрейму. Існування загальнономовного, колегіального та індивідуального фреймів доводиться шляхом асоціативних експериментів із стовідсотковою точністю. Наявність чи відсутність оніма в ментальному лексиконі окремого реципієнта одним асоціативним експериментом встановити досить важко. Для того від кожного реципієнта треба одержати серію асоціацій на один стимул і їх окремо проаналізувати.

Специфіка онімічного асоціативного поля порівняно з апелятивним полягає в тому, що тут майже завжди маємо пошуки денотата (онім вказує тільки на один денотат, але претендентів з назвами-омонімами, особливо серед антропонімів та зоонімів, може бути багато) і значний вміст асоціатив-онімів (одиничне пригягає до себе такі ж асоціації). Асоціативні онімічні поля дозволяють також розмежувати різні онімічні розряди. Так, серед антропонімів найчастіше трапляються асоціації-синоніми (антропоніми *Шевченко* і *Тарас* називають одну людину – отже, це синоніми, причому синоніми синтагматичні, пор. *Тарас Шевченко*, при парадигматичних синонімах *Шевченко* і *Кобзар*), серед топонімів – асоціації, що називають ціле, частиною якого є стимул (*Київ – Україна*, *Париж – Франція*), серед астронімів, теонімів, зоонімів та хрононімів найпопулярніші асоціації – гіпероніми (*Юнітер – планета*, *Зевс – бог*, *Мухтар – собака*, *Ватерлоо – битва*). Взагалі, для докладного з'ясування буття онімів у ментальному лексиконі асоціативні експерименти і укладені на їх базі онімічні асоціативні словники украй потрібні. Їх укладання – одне з невідкладних завдань когнітивної ономастики.

Сутність і функціонування ментального лексикону, склад і форми існування його одиниць, збереження, трансформації і взаємодія цих одиниць,

зокрема одиниць онімічних, тільки почали відкривати перед наукою свої таємниці. Вагомість когніції людської когніції ще як слід не усвідомлена. Адже це – глобальна й корінна проблема когнітивної науки, когнітивної лінгвістики і в тому числі когнітивної ономастики. У руслі нашої проблематики вже тепер можна висновувати, що власні назви в ментальному лексиконі відіграють значно істотнішу роль, ніж у мові та мовленні. Вони не просто є в ментальному лексиконі у великій кількості (як правило, їх там більше, ніж загальних назв). Стаючи, подібно до всіх одиниць ментального лексикону, концептами в активній чи в пасивній формі, вони слугують організаторами ментального лексикону, координаторами ментальної картини світу, шифрами інформаційних скриньок пам'яті і засобами виведення вмісту цих скриньок у мовлення і в мову.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ТА ДЖЕРЕЛ

Фахова література

Алефиренко Н.Ф. ПротOVERбальное порождение культурных концептов и их фразеологическая репрезентация // Филологические науки. – 2002. - № 5. – С. 72-81.

Алефиренко Н.Ф. Методологические основания исследования проблемы вербализации концепта // Вестник Воронежского гос.ун-та. Серия: Гуманитарные науки. – 2004. - № 2. – С. 60-66.

Алпатов В.М. Сто лет спустя, или сбываются ли прогнозы? // Вопросы языкознания. – 2003. - №2. – С. 114-119.

Андреев Е.Ю. Прагматика имени собственного в научно-фантастическом произведении: Повесть А.Н. и Б.Н.Стругацких «Трудно быть Богом» // Русское языкознание. – К.: Либідь, 1992. – Вып. 25. – С. 145-152.

Андреев О.Ю. Власні назви в оригіналі й перекладі науково-фантастичного твору. На матеріалі повісті братів Стругацьких “Населений острів”// Щорічні записки з українського мовознавства. – Одеса: ОДУ, 1996. – Вип. 3. – С. 77-83.

Андрусяк І.В. Концептуальний аналіз англійських неологізмів сектору „медичина” // Функціональна лінгвістика: Язык. Человек. Власть. Материалы конф. – Симферополь, 2001. – С. 9-10.

Арнольд И.В. Стилистика. Современный английский язык. Учебник для вузов. – 4-е изд. – М.: Флинта; Наука, 2002. – 383 с.

Арутюнова Н.Д. Лингвистические проблемы референции // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Радуга, 1982. – Вып. 13. Логика и лингвистика (Проблемы референции).– С. 5-40.

Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – 2-е изд. – М.: Языки рус.культуры, 1999. – 896с.

Архипов Ю. Екатеринбург, Алапаевск – 86 лет спустя ... // Литературная газета. – 2004. - № 31. – С. 11.

Бабина Л.В. О вторичной репрезентации концептов в текстах литературной прозы // Когнитивная семантика. Материалы Второй международной школы-семинара по когнитивной лингвистике. – Тамбов: ТГУ, 2000. – Ч. 1. – С. 131-132.

Багмут А.Й. Слов'янська номінація назв рослинного світу як вияв національного менталітету // Записки з українського мовознавства. – Одеса: Астропринт, 2003. – Вип. 12. Українська ментальність: діалог світів. – С. 126-131.

Бардина Н.В. Языковая гармонизация сознания. – Одеса: Астропринт, 1997. – 271 с.

Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1979. – 424 с.

Безуглая Л.Р. Перлокуция как компонент речевого акта говорящего // Вісник Харківського нац.ун-ту. – Х.: Константа, 2002. - № 567. Лінгвістичні й дидактичні проблеми іншомовної комунікації. – С. 154-163.

Белей Л.О. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії ХІХ-ХХ ст. – Ужгород, 1995. – 120 с.

Белей Л.О. Українська літературно-художня антропонімія кінця ХУІІІ-ХХ ст.: Автореф. дис. ... доктора філол. наук. – Ужгород, 1997. – 48 с.

Белей Л.О. Нова українська літературно-художня антропонімія: Проблеми теорії та історії. – Ужгород, 2002. – 175 с.

Белей О.О. Сучасна українська ергонімія: Власні назви підприємств Закарпаття. – Ужгород, 1999. – 111 с.

Белецкий А.А. Лексикология и теория языкознания (Ономастика). – К.: Изд-во Киев.ун-та, 1972. – 209 с.

Белоусова А.С. Концепт „характер” и его языковое представление: К задаче построения „Русского идеографического словаря” // X Международная конференция по функциональной лингвистике „Функционирование русского и украинского языков в эпоху глобализации”. Сб.науч.тр. – Симферополь, 2003. – С. 34-35.

Березко И.В. Интерпретативная модель личной мифологии // Мова і культура. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2003. – Вип. 6, т. 2. Психологія мови і культури. Мова і засоби масової комунікації. – С. 33-41.

Беспалова А.В. Структурно-семантические модели эргонимов и их употребление в современном английском языке (На материале названий компаний). Автореф.дис. ... канд.филол.наук. – Одесса, 1989. – 16 с.

Белехова Л.І. Словесний поетичний образ в історико-типологічній перспективі: Лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі американської поезії). – К.; Херсон: Айлант, 2002. – 368 с.

Белехова Л.І. Образний простір американської поезії: Лінгвокогнітивний аспект: Дис. ... доктора філол.наук. – К., 2002 а. – 476 с.

Белехова Л.І. Словесний образ в американській поезії: Лінгвокогнітивний погляд. – Херсон: Звездопад, 2004. – 374 с.

Библия. Книги Священного писания Ветхого и Нового Завета. – Брюссель: Жизнь с Богом, 1973. – 2357 с.

Білоусенко П.І. Історія суфіксальної системи українського іменника: Назви осіб чоловічого роду. – К.: КДПІ, 1993. – 215 с.

Бирвиш М. Насколько линейно упорядоченной является языковая обработка // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1988. – Вып.23. Когнитивные аспекты языка. – С.93-152.

Бодуен де Куртене И.А. О задачах языкознания // И.А.Бодуен де Куртене. Избранные труды по общему языкознанию. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – Т.1. – С. 203-221.

Бодуен де Куртене И.А. Языкознание, или лингвистика XIX века // И.А. Бодуен де Куртене. Избранные труды по общему языкознанию. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – Т.2. – С. 3-18.

Бондалетов В.Д. Русская ономастика. – М.: Просвещение, 1983. – 224 с.

Бондар-Терещенко І. Пластика гетто. 3 книги метафізичного краєзнавства // Кур'єр Кривбасу. – 2004. - № 173. – С. 188-195.

Брайчевский М.Ю. Утверждения христианства на Руси. – К.: Наук.думка, 1988. – 261 с.

Брицький П. Левко Дутковський – творець „Смерічки” // Буковинський журнал. – 2003. - № 3-4. – С. 245-257.

Бублейник Л.В. Поэтическое слово Иосифа Бродского. Монография. – Луцк: Волынская областная типография. – 155 с.

Букринская И.А., Кармакова О.Е. К вопросу о языковой картине мира // Функциональная лингвистика. Язык. Человек. Власть: Материалы конференции. – Симферополь, 2001. – С. 31-32.

Бучко Д.Г. Походження назв населених пунктів Покуття. – Львів: Світ, 1990. – 143 с.

Буянова Л.Ю. Языковая концептуализация любви в пространстве поэтического текста: Лингвокультурный аспект // Мова і культура (Науковий щорічний журнал). – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2003. – Вип. 6, т. 3, ч. 2. Лінгвокультурологічна інтерпретація тексту. – С. 25-28.

В Голландии судят медсестру-убийцу // Сегодня. – 2002. 21 сентября.

Валова К. Книга знаков. – СПб.: Амфора, 2004. – 343 с.

Верещагіна Н. Дискурс власного імені в контексті культури // Історико-літературний журнал. – Одеса: Астропринт, 2004. - № 10. – С. 178-183.

Вежбицкая А. Дескрипция или цитация // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Радуга, 1982. – Вып. 13. Логика и лингвистика (Проблемы референции).– С. 237-262.

Вежбицка А. Из книги «Семантические примитивы» // Семиотика: Антология / Сост.и общая ред. Ю.С.Степанова. – 2-е изд. – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2001. – С.242-270.

Веселовский С.Б. Ономастикон: Древнерусские имена, прозвища и фамилии. – М.: Наука, 1974. – 382 с.

- Виноградов В.В. Русский язык: Грамматическое учение о слове. – М.; Л.: Учпедгиз, 1947. – 784 с.
- Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови. – К.: Пульсари, 2004. – 398 с.
- Вишнякова О.Д. Функционально-когнитивная парадигма как сфера концентрации лингвистической мысли в наступившем столетии // Филологические науки. – 2003. - № 6. – С. 36-42.
- Волков В.В. Введение в психолингвистику. – Ужгород: Ужгородский гос.ун-т, 1994. – 202 с.
- Воркачев С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: Становление антропоцентрической парадигмы в языкознании // Филологические науки. – 2001. - № 1. – С. 64-72.
- Воробьева О.П. Лингвистические аспекты адресованности художественного текста (одноязычная и межъязычная коммуникация): Дис. ... доктора филол.наук. – М., 1993. – 382с.
- Воробьева О.П. Текстовые категории и фактор адресата. – К.: Вища школа, 1993 а. – 200 с.
- Воробьева О.П. Эмотивность художественного текста и читательская рефлексия // Язык и эмоции. – Волгоград: Перемена, 1995. – С. 240-246.
- Воробьева О.П. Сюжетное напряжение сквозь призму конфликта ментальных пространств: Опыт концептуального анализа // Когнитивная семантика. Материалы Второй международной школы-семинара по когнитивной лингвистике. – Тамбов: ТГУ, 2000. – Ч. 1. – С. 123-125.
- Воронюк О.В. Паронимическая аттракция в заголовке текстов англоязычной массовой коммуникации: Дис. ... канд.филол.наук. – Одесса, 1998. – 190 с.
- Выготский Л.С. Мышление и речь // Л.С.Выготский. Собр.соч. – М.: Педагогика, 1982. – Т. 2. – С. 200-480.
- Гаков В. Властелин сердец. Очерк о Толкине и его мире // Дж.Р.Р.Толкин. Хоббит, или туда и обратно. – М.: Олма-Пресс, 2003. – С. 5-26.
- Гальперин И.Р. Очерки по стилистике английского языка. – М.: Издат.лит на ин.языках, 1958. – 460 с.
- Гафуров А. Имя и история: Об именах арабов, персов, таджиков и тюрков. Словарь. – М.: Наука, 1987. – 221 с.
- Герегова С. П'ятому Міжнародному конгресу українців // Буковинський журнал. – 2002. - № 3-4. – С. 23.

Голобородько К.Ю. Лінгвістичний статус концепту // Культура народів Причорномор'я. Научний журнал. – 2002. - № 32. – С. 27-30.

Головацький Я.Ф. Виклади давньослов'янських легенд, або міфологія. – К.: Довіра, 1991. – 93 с.

Голомидова М.В. Искусственная номинация в русской ономастике. – Екатеринбург: Урал.гос.пед.ун-т, 1998. – 231 с.

Голубовська І.О. Душа і серце в національно-мовних картинах світу: На матеріалі української, російської, англійської та китайської мов // Мовознавство. – 2002. - № 4-5. – С. 40-47.

Горелов И.Н., Енгальчев В.Ф. Безмолвной мысли знак: Рассказы о невербальной коммуникации. – М.: Молодая гвардия, 1991. – 240 с.

Горожанкина Л.В. Проблемы динамики топонимической системы. Автореф.дис. ... канд.филол.наук. – Минск, 1979. – 22 с.

Горпинич В.О. Теоретичні питання відтопонімного словотвору східнослов'янських мов. – К.:Наук.думка, 1973. – 168 с.

Горшкова К.А., Шевченко Н.Г. Роль различных типов когезии в реализации категории интертекстуальности: На материале англоязычных публичных выступлений // Записки з романо-германської філології. – Одеса, Латстар, 2002. – Вип. 12. – С. 35-42.

Грабенко Л. Игорь Крутой ... // Бульвар. – 2004. - № 4. – С. 3.

Григорьев В.П. Грамматика идиостиля: В.Хлебников. – М.: Наука, 1983. – 225 с.

Гудманян А. Чужомовна пропріальна лексика у фонографічній системі української мови: У 3 кн. – Ужгород, 1999. – Кн. 1. Теоретичні аспекти. – 482 с.; кн. 2. Орфографічні правила передачі. – 558 с.; кн. 3. Словники української передачі англійських і німецьких власних назв. – 503 с.

Гуреев В.Л. Языковой эгоцентризм в новых парадигмах знания // Вопросы языкознания. – 2004. - №2. – С. 57-67.

Гуцол С.Ю. Сутність та значення особистісного міфу // Мова і культура. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2003. – Вип. 6, т. 2. Психологія мови і культури. Мова і засоби масової комунікації. – С. 41-48.

Дейк, ван, Т.А., Кинч В. Стратегии понимания связного текста // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1988. – Вип. 23. Когнитивные аспекты языка. – С. 153-211.

Дзюба І. Які інновації потрібні науці і нації? // Урок української. – 2002. - № 9. – С. 6-8.

Дзюба І. Вимирання слова // Урок української. – 2004. - № 11-12. – С. 2-5.

Дмитриев В.Г. Скрывшие свое имя: Из истории анонимов и псевдонимов. -2-е изд. – М.: Наука, 1980. – 313 с.

Дмитриева Л.М. Онтологическое и ментальное бытие топонимической системы: На материале русской топонимии Алтая. – Барнаул: Изд-во Алтайского гос. ун-та, 2002. – 253 с.

Дмитриева Л.М. Онтологическое и ментальное бытие топонимической системы (На материале русской топонимии Алтая): Автореф. ... доктора филол. наук. – Екатеринбург, 2003. – 38 с.

Донец П.Н. О категории „эвентонима” // Вісник Харківського нац.ун-ту. – Х.: Константа, 2002. - № 567. – Лінгвістичні й дидактичні проблеми іншомовної комунікації. – С. 170-175.

Донцов Д. Микола Хвильовий // Українське слово: Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст.: У 3 кн. – К.: Рось, 1994. – Кн. 1. – С. 654-671.

Драгомирецкий А.А. Семантические типы и структура референции высказываний гипотетической модальности (На материале французского, английского и украинского языков): Дис. ... канд. филол. наук. – Одесса, 2004. – 223 с.

Душенко К.В. Мысли, афоризмы и шутки знаменитых мужчин. -2-е изд. – М.: Эксмо, 2004. – 637 с.

Євсєєва М.Г. Специфіка конотативних значень образних номінацій в художньому тексті : Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Донецьк, 2004. – 15 с.

Жаборюк А.А. Давнє українське малярство (XI-XVIII ст.). – Одеса: Маяк, 2003. – 206 с.

Жаборюк О.А. Комунікативно-когнітивна сутність мови та мовлення: Філософські аспекти // Мовознавство. – 2004. - № 1. – С. 39-44.

Жаботинская С.А. Когнитивная лингвистика: Принципы концептуального моделирования // Лінгвістичні студії. – Черкаси: Січ, 1997. – Вип. 2. – С. 3-10.

Жаботинская С.А. Концептуальный анализ: типы фреймов // Когнитивная семантика. Материалы Второй международной школы-семинара по когнитивной лингвистике. – Тамбов: ТГУ, 2000. – Ч. 2. – С. 10-13.

Жайворонок В.В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення // Культура народов Причерноморья. Научный журнал. – 2002. - №32. – С. 51-53.

Желєзняк І.М. Рось і етнолінгвістичні процеси Середньонаддніпряньського Правобережжя. – К.: Наук.думка, 1987. – 204 с.

Живоглядов А.А. Реализация поэтической функции английских имен собственных личных. – М.: Прометей, 1998. – 136 с.

Жиленко І. Ніким ще не торкнуте слово // Буковинський журнал. – 2002. – Ч. 1-2. – С. 62-67.

Журавлев А.П. Звук и смысл. – 2-е изд. – М.: Просвещение, 1991. – 160 с.

Зайцева К.Б. Английская стилистическая ономастика. – Одесса, 1973. – 67 с.

Залевская А.А. Проблемы организации внутреннего лексикона человека. – Калинин: Калининский гос.ун-т, 1977. – 83 с.

Залевская А.А. Вопросы организации лексикона человека в лингвистических и психологических исследованиях. – Калинин: Калининский гос.ун-т, 1978. – 88 с.

Залевская А.А. О комплексном подходе к исследованию закономерностей функционирования языкового механизма человека // Психолингвистические исследования в области лексики и фонетики. – Калинин, 1981. – С. 28-44.

Залевская А.А. Ассоциативный тезаурус английского языка и возможности его исследования в психолингвистических исследованиях // Психолингвистические исследования в области лексики и фонетики. – Калинин, 1983. – С. 26-41.

Залевская А.А. Слово в лексиконе человека: Психолингвистическое исследование. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1990. – 206 с.

Зинин С.И. Антропонимический мир Гринландии (Имена собственные в произведениях А.Грина) // Восточнославянская ономастика. Исследования и материалы. – М.: Наука, 1979. – С. 317-329.

Зубов М.І. Спроба ономастичного мікроаналізу оповідання М.Хвильового „Життя” // Щорічні записки з українського мовознавства. – Одеса: ОДУ, 1996. – Вип. 3. – С. 61-69.

Иванова Н. Український музичний сленг: психологія носіїв, лексичний склад та ігрові ресурси мови // Урок української. – 2004. - № 7. – С. 20-23.

Иванова Н.Г. Бренды-антропонимы в рекламном постмодернистском тексте // Записки з загальної лінгвістики. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2005. – Вип. 6. – С. 74-77.

Иващенко В.Л. Ментальна структура концепту // Мова і культура. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2003. – Вип. 6, т. 2. Психологія мови і культури. Мова і засоби мовної комунікації. – С. 100-108.

Иващенко В.Л. Типологічна диференціація концептуальних структур як одиниць ментального простору // Мовознавство. – 2004. - № 1. – С. 54-61.

Иващенко В.Л. Науковий концепт і наукове поняття: проблема диференціації // Українська мова. – 2005. - № 3. –С. 62-76.

Изгаршев И. Елена Яковлева: “Приходится выбирать лучшее из худшего” // Аргументы и факты в Украине. – 2004. - №17. – С. 33.

Казлова Р.М. Славянская гідранімія: Праславянські фонд. – Гомель: ГГУ, 2000-2003. – Т. 1-3.

Калинкин В.М. Ономастическая перифраза как проблема поэтики собственных имен: На материале творчества А.С.Пушкина // Восточноукраинский лингвистический сборник. – Донецк: Донеччина, 1998. – Вып. 4. – С. 107-129.

Калинкин В.М. Поэтика онима. – Донецк: Юго-Восток, 1999. – 408 с.

Калинкин В.М. Теория и практика лексикографии поэтонимов (на материале творчества А.С.Пушкина). – Донецк: Юго-Восток, 1999 а. – 246 с.

Калінкін В.М. Теоретичні основи поетичної ономастики: Автореф.дис. ... доктора філол.наук. – К., 2000. – 35 с.

Калінкін В.М., Лінчицька Ю.В. Поетика онімного простору. Роман Ліни Костенко „Берестечко” // Филологические исследования. – Донецк: Юго-Восток, 2000 а. – Вып. 2. – С. 217-230.

Калінкін В.М., Лінчицька Ю.В. Из спостережень над поетикою онімного простору роману Ліни Костенко „Берестечко” // Українська пропріальна лексика. Матеріали наук.семінару. – К.: Кий, 2000 б. – С. 62-69.

Калинкин В. Несколько замечаний к теории онимного пространства литературного произведения // Наукові записки Кіровоградського держ.пед.ун-ту. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Вип. 37. – Кіровоград, 2001. – С. 167-169.

Калинкин В.М. Волгоградский форум ономастов (IX Международная конференция „Ономастика Поволжья”: Заметки участника) // Восточноукраинский лингвистический сборник. – Донецк: Донеччина, 2002. – Вып. 8. – С. 503-514.

Калінкін В.М. Онімний простір та поетонімосфера: загальне і специфічне в обсязі й змісті // Наукові записки Тернопільського держ.ун-ту. Серія: Мовознавство, ч. 1 (9). Ономастика. – Тернопіль: ТДПУ, 2003. – С. 24-27.

Карнеги Д. Как приобретать друзей и оказывать влияние на людей / Пер.с англ. – Вильнюс: ЛитНИИТИ, 1977. – 266 с.

Карпенко М.В. Русская антропонимика. – Одеса, 1970. – 42 с.

Карпенко М.В. Функционирование и образование прозвищ: Вопросы классификации // Вопросы ономастики. – Самарканд: СамГУ, 1974. – Вып. 2. – С. 53-58.

Карпенко О.Ю. Екзотичність як неодмінна риса власних назв у науково-фантастичному творі // Записки з ономастики. – Одеса: Астропринт, 1999. – Вип. 1. – С. 79-85.

Карпенко О.Ю. Про літературну ономастику та її функціональне навантаження // Записки з ономастики. – Одеса: Астропринт, 2000. – Вип. 4. – С. 68-74.

Карпенко О.Ю. Функції онімії у фантастичному творі: Оповідання А.Бестера “Time Is the Traitor” // Записки з ономастики. – Одеса: Астропринт, 2001. – Вип. 5. – С. 91-98.

Карпенко О.Ю. Концептуалізація власних назв у художньому творі // Записки з ономастики. – Одеса: Астропринт, 2002. – Вип. 6. – С. 80-88.

Карпенко О.Ю. Особові імена як концепти та форми їх профілювання // Наукові записки Тернопільського держ.ун-ту. Серія: Мовознавство, ч. 1 (9). Ономастика. – Тернопіль: ТДПУ, 2003. – С.27-34.

Карпенко О.Ю. Трансформація та заміна власних назв як концептуальна перебудова // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник. Збірник на честь 70-річчя В.В.Німчука. – Житомир, 2003 а. – Вип. 10. – С. 154-161.

Карпенко О.Ю. Концептуальний аналіз онімічних композитів // Записки з ономастики. – Одеса: Астропринт, 2003 б. – Вип. 7. Власні назви у мові та художньому мовленні. – С. 8-16.

Карпенко О.Ю. Символіка онімів-концептів // Вісник Черкаського університету. Серія: Філологічні науки. – Черкаси, 2003 в. – Вип. 46. – С. 10-16.

Карпенко О.Ю. Ментальна організація власних назв // Мовознавство. – 2004. - № 4. – С. 25-34.

Карпенко О.Ю. Структура індивідуального антропонімічного фрейму // Записки з романо-германської філології. – Одеса: Фенікс, 2004 а. – Вип. 15. – С. 88-103.

Карпенко О.Ю. Індивідуальний топонімічний фрейм: Перші кола // Вісник Донецького університету. Серія Б: Гуманітарні науки.- 2004 б. - № 1. – С. 57-62.

Карпенко О.Ю. Власні назви в сучасному мистецтві (концептуальний аналіз) // Мова і культура. Серія „Філологія”. Наукове видання. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2004 в. – Вип. 7, т. 3. – С. 207-213.

Карпенко О.Ю. Роль власних назв у когнітивній обробці та переробці інформації // Восточноукраинский лингвистический сборник. – Донецьк: Донеччина, 2004 г.. – Вып. 9. – С. 58-69.

Карпенко О.Ю. Індивідуальний топонімічний фрейм: Дальші кола // Записки з ономастики. – Одеса: Астропринт, 2005. – Вип. 8. – С. 10-22.

Карпенко О.Ю. Асоціативне визначення семантичного наповнення онімічних концептів. – Горлівка; Донецьк: Вид-во ГДПШМ, 2005 а. – 17 с.

Карпенко О.Ю. Асоціативні параметри буття онімічних концептів у ментальному лексиконі // Традиційне й нове у вивченні власних імен: Тези доп. Міжнародної ономастичної конференції. – Донецьк; Горлівка; Святогірськ: ГДПШМ, 2005 б. – С. 12-14.

Карпенко О.Ю. Напрямки асоціативної ідентифікації онімів // Записки з романо-германської філології. – Одеса: Фенікс, 2005 в. – Вип. 16. – С. 50-66.

Карпенко О.Ю. Спільне і відмінне в асоціативному осмисленні різних розрядів онімів // Записки з ономастики. – Одеса: Астропринт, 2005 г. - Вип. 9. – С. 47-55.

Карпенко У.А. Фреймовый подход к анализу концепта // Мова і культура (Науковий щорічний журнал). – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2003. – Вип. 6, т. 3, ч. 1. Лінгвокультурологічна інтерпретація тексту. – С. 293-303.

Карпенко Ю.А. О синхронической топонимике // Принципы топонимики. – М.: Наука, 1964. – С. 45-57.

Карпенко Ю.О. Топонімічна система і системність топонімії // Повідомлення Української ономастичної комісії. – К.: Наук.думка, 1967. – Вип. 2. – С. 3-12.

Карпенко Ю.О. Теоретичні засади розмежування власних і загальних назв // Мовознавство. – 1975. - № 4. – С. 46-50.

Карпенко Ю.А. Разноязычная топонимия и границы топонимической системы // Beiträge zur Theorie und Geschichte der Eigennamen: Linguistische Studien. – Berlin, 1976. – Reihe A. Arbeitsberichte 30. – S. 83-93.

Карпенко Ю.А. Признаки молодости топонимической системы // Перспективы развития славянской ономастики. – М.: Наука, 1980. – С. 48-57.

Карпенко Ю.А. Специфика имени собственного в художественной литературе // Onomastica (Warszawa). – Т. 31, 1986. – С. 6-22.

Карпенко Ю.О. Дванадцять провідних персонажів роману Ліни Костенко „Берестечко”: Ономастичні спостереження // Записки з українського мовознавства. – Одеса: Астропринт, 2000. – Вип. 10. – С. 109-122.

Карпенко Ю. О. Мова топонімів – мова землі: онімізація тексту як художній засіб у романі Ліни Костенко “Берестечко” // Історико-літературний журнал (Одеса). – 2000 а. – № 5. – С. 75-80.

Карпенко Ю.О. Антична міфологія як поетична зброя // Записки з ономастики. – Одеса: Астропринт, 2002. – Вип. 6. – С. 93-108.

Карпенко Ю.О., Мельник М.Р. Літературна ономастика Ліни Костенко. Монографія. – Одеса: Астропринт, 2004. – 215 с.

Касевич В.Б. Языковые и текстовые знания [фрагмент колективної статті: Фрумкіна Р.М., Звонкин А.К., Ларичев О.И., Касевич В.Б. Представление знаний как проблема] // Вопросы языкознания. – 1990. - № 6. – С. 98-101.

Клименко А.П. Вопросы психолингвистического изучения семантики. – Минск: Вышэйшая школа, 1970. – 206 с.

Клименко А.П., Супрун А.Е. Ассоциативный эксперимент в ряду других методов семантических исследований / Словарь ассоциативных норм русского языка. – М.: Изд-во Моск.ун-та, 1977. – С. 17-24.

- Клічук О.Д. Повість-казка Р.Дала “Charlie and the Great Glass Elevator”: онімичний компонент // Записки з ономастики. – Одеса: Астропринт, 2003. – Вип. 7. – С. 73-91.
- Клочек Г. „Три кити” системи філологічної освіти // Урок української. – 2002. - № 9. – С. 30-35.
- Кныш Е.В. Лингвистический анализ наименований кинофильмов в русском языке: Автореф.дис. ... канд.филол.наук. – Одесса, 1992. – 17 с.
- Ковалевська Т.Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування. Монографія. – Одеса: Астропринт, 2001. – 341 с.
- Ковалевська Т.Ю. Семантика онімних асоціатів у рекламному дискурсі // Записки з ономастики. – Одеса: Астропринт, 2001 а. – Вип. 5. – С. 3-11.
- Ковалевська Т.Ю. Класифікаційні ознаки онімних асоціатів // Записки з ономастики. – Одеса: Астропринт, 2002. – Вип. 6. – С. 37-43.
- Ковтанюк М. Розмежування термінів „концепт” і „поняття” в лінгвістичних дослідженнях // Науковий вісник Чернівецького університету. – Чернівці: Рута, 2003. – Вип. 155. Германська філологія. Зб.наук.праць. – С. 3-7.
- Ковтюх С.Л. Основні проблеми дослідження зоонімії української мови // Записки з загальної лінгвістики. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2005. – Вип. 6. – С. 100-106.
- Колегаева И.М. Текст как единица научной и художественной коммуникации. – Одесса: Ред.-изд.отдел обл.управления по печати, 1991. – 120 с.
- Колегаева І.М. Нарис про комунікативну вторинність // Записки з романо-германської філології. – Одеса: Фенікс, 2003. – Вип. 13. – С. 85-95.
- Колоколова Л.И. Имена собственные в раннем творчестве А.П.Чехова: литературно-художественная антропонимика. – К., 1961. – 76 с.
- Колокольцева Т.Н., Шестак Л.А. Международный симпозиум по когнитивной лингвистике // Филологические науки. – 2003. - №6. – С. 123-126.
- Кононенко В.І. Символи української мови. – Івано-Франківськ, 1996. – 269 с.
- Конторчук Г., Шевчук М. Власні назви як система естетичного і світоглядного узагальнення у романі Валерія Шевчука „Стежка в траві” // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник. Збірник на честь 65-річчя Валерія Шевчука. – Житомир, 2004. – Вип. 12. – С. 195-202.
- Коротких С.А. Ономастика романа Ф.М.Достоевского „Братья Карамазовы”. – Воронеж: Воронежский гос.ун-т, 2004. – 199 с.
- Космеда Т. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: Формування і розвиток категорії оцінки. – Львів: ЛНУ, 2000. – 349 с.

Космеда Т. Концептосфера дневника Т.Г.Шевченко: концепт Украина // Мова. – Одеса: Астропринт, 2003. - № 8. – С. 122-126.

Кочерга Г.В. Мотивація відіменникових дієслів у сучасній українській мові. Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Одеса: ОНУ, 2003. – 20 с.

Кузнецов Ф. В начале было Слово: Духовное здоровье народа и литература // Литературная газета. – 2004. - № 1. – С. 8.

Кузьмина Н.А. Когнитивные основания синергетики или синергетические основания когнитивистики? // X Международная конференция по функциональной лингвистике „Функционирование русского и украинского языков в эпоху глобализации”. – Симферополь, 2003. – С. 187-188.

Кунгурцева О. Руководитель группы „Кобза” Евгений Коваленко: „Россияне давали понять конкретно: «Вы – провинция и хохлы. Мы – столица и богема»” // Бульвар. – 2005. - № 11. – С. 10-11.

Купчинський О.А. Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень: Географічні назви на –ичі. – К.: Наук.думка, 1981. – 251 с.

Кутуза Н.В. Структурно-семантичні моделі ергонімів (на матеріалі ергонімікону м.Одеси). Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Одеса, 2003. – 18 с.

Кухаренко В.А. Интерпретация текста. – 3-е изд. – Одесса: Латстар, 2002. – 288 с.

Кучерява О.А., Прокопенко Л.І. Збереження етнічного коду нації у словах-символах (на прикладі асоціативного експерименту) // Актуальні проблеми менталінгвістики. Зб. статей. – Черкаси: Брама, 2003. – Ч. 2. – С. 111-116.

Лавріненко Ю. Остап Вишня // Українське слово. – К.: Рось, 1994. – Кн.1. – С. 480-487.

Лайонз Дж. Лингвистическая семантика. Введение. – М.: Языки славянской культуры, 2003. – 397 с.

Левицкий А.Э. Функциональные подходы к классификации единиц современного английского языка. – Житомир: АСА, 1998. – 362 с.

Левицький А.Е. Функціональні заміни в системі номінативних одиниць сучасної англійської мови. Автореф. дис. ... доктора філол. наук. – К., 1999. – 36 с.

Функциональная переориентация номинативных единиц современного английского языка. Монография. – Житомир: РИО ЖГПУ, 2001. – 168 с.

Левицкий В.В. Семантика и фонетика. – Черновцы, 1973. – 103 с.

Леонтьев А.А. Общие сведения об ассоциациях и ассоциативных нормах // Словарь ассоциативных норм русского языка. – М.: Изд-во Моск.ун-та, 1977. – С. 5-16.

Лепетюк І.Г. Інтертекстуальність художнього твору: На матеріалі романів Е.Базена “Léve toi et marche”, “Au nom du fils” // Щорічні записки з класичної та романської філології. – Одеса: Друкарський двір, 1995. – Вип. 2. – С. 26-28.

Лонська Л. Національно-культурна інтерпретація символів В.Шевчуком (Етнолінгвістичний аспект) // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник. Збірник на честь 65-річчя Валерія Шевчука. – Житомир, 2004. – Вип. 12. – С. 208-215.

Лотман Ю.М. Структура художественного текста. – М.: Искусство, 1970. – 384 с.

Лотман Ю.М., Успенский Б.А. Миф – имя – культура // Ю.М.Лотман. Избранные статьи: В 3 т. – Таллинн: Александра, 1992. – Т. 1. Статьи по семиотике и типологии культуры. – С. 58-76.

Лучик В.В. Автохтонні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя. – Кіровоград, 1996. – 235 с.

Лучик В.В. Становлення пропріальної лексики України у зв'язку з розвитком релігійних вірувань // Магічне світло імені. *Studia slovakistica*. Вип. 3. – Ужгород, 2003. – С. 138-144.

Магазанник Э.Б. Ономапозтика, или „говорящие имена” в литературе. – Ташкент: Фан, 1978. – 146 с.

Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология. – К.: Знання, 2004. – 326 с.

Масенко Л.Т. Антична назва в українській поетичній мові // Мовознавство. – 1987. - № 5. – С. 55-61.

Маслова В.А. Когнитивная лингвистика. Учебное пособие. – Минск: ТетраСистемс, 2004. – 255 с.

Медвідь-Пахомова С.М. Еволюція антропонімічних формул у слов'янських мовах. – Ужгород, 1999. – 247 с.

Межжеріна Г.В. Концепт-поняття “вірність/невірність християнському вченню”: систематика давньоруських лексем XI-XIII ст. – Мовознавство. – 2005. - № 5. – С. 25-40.

Мельник Г.І. Функції антропонімів у збірці Євгена Маланюка „Стилєт і стилос” // Записки з ономастики. – Одеса: Астропринт, 2003. – Вип. 7. Власні назви у мові та художньому мовленні. – С. 57-62.

Мельник М.Р. Вивчення власних назв в українській художній літературі // Наша школа (Одеса). – 1997. - № 3. – С. 50-52.

Минский М. Остроумие и логика когнитивного бессознательного // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1988. – Вип. 23. Когнитивные аспекты языка. – С. 281-309.

Михайлов В.Н. Собственные имена персонажей русской художественной литературы ХУ111 и первой половины Х1Х вв., их функции и словообразование: Автореф.дис. ... канд.филол.наук. – М., 1956. – 20 с.

Михайлов В.Н. Собственные имена как стилистическая категория в русской литературе. – Луцк, 1965. – 54 с.

Михайлов В.Н. Методические указания и задания к выполнению самостоятельной работы в спецсеминаре „Русская литературно-художественная ономастика”. – Симферополь, 1979. – 7 с.

Михайлов В.Н. Лингвистический анализ ономастической лексики в художественной речи. – Симферополь: СГУ, 1981. – 28 с.

Михайлов В.Н. О специфике литературной ономастики // Вопросы стилистики. – Саратов: Саратовский гос.ун-т, 1988. – С. 3-19.

Мікіна О.Г. Номінаційні процеси у сучасній європейській ергонімії. Автореф.дис. ... канд.філол.наук. – Донецьк, 1993. – 21 с.

Мовчан П. Логос (газетний варіант) // Слово Просвіти. – 2005. - № 22-23.

Мозговая Т., Черная И. Эвтаназия: желанная смерть или убийство // Сегодня. – 2002, 4 февраля.

Мороз О.А. Фрезологічні одиниці з компонентом „власне ім'я” в сучасній українській мові: Структурно-семантичний аспект: Автореф.дис. ... канд.філол.наук. – Донецьк, 2002. – 19с.

Мороховский А.Н., Воробьева О.П., Лихошерст Н.И., Тимошенко З.В. Стилистика английского языка. – К.: Выща школа, 1991. – 271 с.

Мосенкіс Ю.Л. Відгуки про дисертації й автореферати // Мова та історія: Періодичний зб. наук. праць. – К., 2005. – Вип. 75/76/77. – С. 161-169.

Мусаева С.А. О мотивированности литературных имен // Проблемы фоносемантики: Тезисы выступлений на совещании. – М., 1989. – С. 117-118.

Непокупный А.П. Балто-серевнославянские языковые связи. – К.: Наук.думка, 1976. – 227 с.

Неретина С.С. Тропы и концепты. – М., 1999 – <http://philosophy.ru/iphras/library/neretina/02.html>

Никонов В.А. Имя и общество. – М.: Наука, 1974. – 278 с.

Никонов В.А. География фамилий. – М.: Наука, 1988. – 191 с.

Никулина З.П. О социальной оценке прозвищ // Русская ономастика. – Рязань, 1977. – С. 87-91.

Німчук В.В. Українська ономастична термінологія // Повідомлення Української ономастичної комісії. – К.: Наук.думка, 1966. – Вип. 1. – С. 24-43.

Німчук В. Про українську псевдонімію та криптонімію // Українська мова. – 2002. - № 2. – С. 30-58.

- Омельченко Ю. Последнее интервью для „Сегодня”, которое Ярослава Стецько дала незадолго до своей кончины // Сегодня. – 2003, 21 марта.
- Онацький Є. Українська емоційність // Українська душа. – К.: Фенікс, 1992. – С. 36-47.
- Остапчук Т. Від міфів та казок – до світової глобалізації // Кур’єр Кривбасу. – 2004. - №170. – С. 159-168.
- Остин Дж.Л. Слово как действие // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1986. – Вып. 17. Теория речевых актов. – С. 22-129.
- Отін Є.С. Гідроніми Східної України. – К.; Донецьк: Вища школа, 1977. – 156 с.
- Отін Є.С. Різні типи паронімічного вирівнювання слів в апелятивній та ономастичній лексиці // Е.С.Отін. Избранные работы. – Дюенцьк: Донеччина, 1997. – С. 133-149.
- Плотницкая С.В. Основные понятия когнитологии // Мова і культура (Науковий щорічний журнал). – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2003. – Вып. 6, т. 1. Філософія мови і культури. – С. 202-209.
- Полюжин М.М. Когніція як спеціальний тип набування знань та переробки інформації // Проблеми романо-германської філології. Зб.наук.праць. – Ужгород: Мистецька лінія, 2001. – С. 3-8.
- Полюжин М.М. Концепти як співвідносні зі значенням слова поняття // Культура народів Причорномор’я. – 2002. - № 32. – С. 109-111.
- Пономаренко Т.В. Понятие „Украина” в лингвоментальности одесситов // Вісник Черкаського університету. – Черкаси, 2003. – Вып. 44. Серія філологічні науки. – С. 28-37.
- Попова З.Д., Стернин И.А. Очерки по когнитивной лингвистике. – 3-е изд. – Воронеж: Истоки, 2003. – 191 с.
- Поротников П.Т. Из уральской зоонимии // Восточнославянская ономастика. – М.: Наука, 1972. – С. 210-250.
- Почепцов Г.Г. (мл.). Теория коммуникации. – М.: Рефл-бук; К.: Ваклер, 2001. – 656 с.
- Просяник О.П. Концепт как составляющий элемент поэтической картины мира Н.Клюева // X Международная конференция по функциональной лингвистике „Функционирование русского и украинского языков в эпоху глобализации”. Сб.науч.тр. – Симферополь, 2003. – С. 270-271.
- Процюк С. Страх та ідея // Кур’єр Кривбасу. – 2004. - № 170. – С. 144-151.
- Радченко О.Ю. Теорія концептуальної метафори: базові поняття // Актуальні проблеми менталінгвістики. Збірник статей за матеріалами 3-ї Міжнарод.наук.конф. – Черкаси: Брама, 2003. – Ч. 1. – С. 39-47.

Разан А.П. Концепт „жизнь” в произведениях американских поэтов-романтиков и реалистов // Функциональная лингвистика. Язык. Человек. Власть: Материалы конференции. – Симферополь, 2001. – С. 214-215.

Рахилина Е.В. Когнитивный анализ предметных имен: семантика и сочетаемость. – М.: Русские словари, 2000. – 415 с.

Ребрий А.В. Когнитивный аспект окказионального словотворчества // Вісник Харківського нац.ун-ту. – Х.: Константа, 2001. – № 537. Комунікативні та когнітивні проблеми дискурсу. – С. 148-154.

Редько Ю.К. Сучасні українські прізвища. – К.: Наук.думка, 1966. – 214 с.

Рогова М.В. Музыка: слово и концепт // X Международная конференция по функциональной лингвистике “Функционирование русского и украинского языков в эпоху глобализации”. Сб.науч.тр. – Симферополь, 2003. – С. 279-280.

Розина Р.И. Человек и личность в языке // Логический анализ языка: Культурные концепты. – М.: Наука, 1991. – С. 52-56.

Руденко Д.И. Имя в парадигмах “философии языка”. – Х.:Основа, 1990. – 298 с.

Руденко Д.И., Сватко Ю.Н. Философия имени: в поисках новых пространств / Отв.ред.Ю.С.Степанов. – Х.: Око, 1993. – 104 с.

Русанівський В.М. У слові – вічність: Мова творів Т.Г.Шевченка. – К.: Наук.думка, 2002. – 239 с.

Русанівський В.М. Історія української літературної мови. – 2-е вид. – К.: АртЕк, 2002 а. – 421 с.

Радченко Н.Г. Из наблюдений над русской зоонимией // Русская ономастика: Сб.науч.тр. – Одеса: ОГУ, 1984. – С. 57-63.

Сабитова С.О. Некоторые особенности идентификации топонимов: На материале “Ассоциативного тезауруса английского языка” // Психолингвистические проблемы семантики: Сб.науч.тр. – Калинин, 1990. – С. 45-51.

Салига Т. Поет – це слово, це його життя ... // М. Вінграновський. Вибрані твори у трьох томах. – Тернопіль: Богдан, 2004. – Т. 1. – С. 5-54.

Сваричевська Л.Ю. Статус символа у мовній компетенції // Мова і культура. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2003. – Вип.. 6, т. 1. Філософія мови і культури. – С. 276-281.

Селіванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – К.: Фітосоціоцентр, 1999. – 147 с.

Селиванова Е.А. Когнитивная ономазиология (монография). – К.: Фитосоциоцентр, 2000. – 247 с.

Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации. – К.: Фитосоциоцентр, 2002. – 335 с.

Селіванова О.О. Представлення концептосфери мовної діяльності у фразеосистемі української мови // Вісник Черкаського університету. Серія: Філологічні науки. – Черкаси, 2003. – Вип.. 44. – С. 3-12.

Селіванова О.О. Нариси з української фразеології: Психокогнітивний та етнокультурний аспекти. – К.; Черкаси: Брама, 2004. – 275 с.

Селіверстова Л.І. Культурно-історична самобутність назвознавчого тезаурусу в поетичній мові Яра Славутича // Харківський збірник: До 85-річчя Яра Славутича. – Харків: Регіон-інформ, 2003. – С. 120-161.

Семенець О.О. Синергетика поетичного слова. – Кіровоград: Імекс ЛТД, 2004. – 337 с.

Семенець О.О. Лінгвістична синергетика ідіолекту Євгена Маланюка: Автореф.дис. ... доктора філол.наук. – К., 2005. – 36 с.

Семенюк О.А. Язык эпохи и его отражение в сатирико-юмористическом тексте. – Кіровоград: РИЦ КГПУ, 2001. – 366 с.

Сеник Г.В. Особливості мовлення як джерело створення прізвиськ // Записки з ономастики. – Одеса: Астропринт, 2000. – Вип. 4. – С. 30-36.

Серль Дж.П. Что такое речевой акт? // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1986. – Вып. 17. Теория речевых актов. – С. 151-169.

Системы 1989 – Системы личных имен у народов мира. – М.: Наука, 1989. – 383 с.

Скляренко В.Г. “Темні місця” в “Слові о полку Ігоревім”. – К.: Довіра, 2003. – 147 с.

Співак С.М. Власна назва в комунікаційно-смісловій структурі віршованих текстів американської поезії ХХ століття: Комунікативно-когнітивний підхід: Дис. ... канд.філол.наук. – К., 2003. – 197 с.

Співак С.М. Кореляція між функціями власних назв у віршованому тексті та стратегіями його композиції // Літературознавчі студії: Зб.наук.праць. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2004. – Вип. 7. – С. 275-279.

Степанов Ю.С. Концепт культуры “в разрезе” // Когнитивная семантика. Материалы Второй международной школы-семинара по когнитивной лингвистике. – Тамбов: ТГУ, 2000. – Ч. 1. – С. 8.

Стех М.Р. “Іншим обличчям в потойбік ...” – поезія і проза Емми Андрієвської // Кур’єр Кривбасу. – 2004. - №170. – С. 77-85.

СТИШОВ О. Семантична модифікація власних назв // Українська мова. – 2005. - № 2. – С. 88-97.

Стрижак О.С. Етонімія Геродотової Скіфії. – К.: Наук.думка, 1988. – 221 с.

- Стрижак О.С. Етнонімія Птолемеєвої Сарматії. – К.: Наук.думка, 1991. – 224 с.
- Судомоина Е.Б. Имена собственные – ассоциативные индикаторы // Шоста респ.ономастична конференція. Тези доп.і пов. – Одеса, 1990. – Ч. 1. Теоретична та історична ономастика. Літературна ономастика. – С. 82-84.
- Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. – М.: Наука, 1973. – 366 с.
- Суперанская А.В. Из истории календарных имен // Zbornik referata i materijala v Jugoslovenske onomastičke konferencije. – Sarajevo, 1985. – S. 19-26.
- Суперанская А.В. Имя – через века и страны. – М.: Наука, 1990. – 190 с.
- Супрун А.Є. Вступ // Бутенко Н.П. Словник асоціативних норм української мови. – Львів: Вища школа, 1979. – С. 3-12.
- Супрун А.Є. Передмова // Бутенко Н.П. Словник асоціативних означень іменників в українській мові. – Львів: Вища школа, 1989. – С. 3-9.
- Супрун В.И. Ономастическое поле русского языка и его художественно-эстетический потенциал. – Волгоград, 2000.
- Сюсько М.І. Взаємовідношення власних і загальних імен (зооніми і апелятиви) в українській мові. – Ужгород: УжДУ, 1985. – 63 с.
- Сюсько М.И. Статус зоонима в онимической системе: Ономаσιологический аспект. – К.: УМК ВО, 1988. – 87 с.
- Сюсько М.И. Способы и типы деривации в зоонимии. – К.: УМК ВО, 1989. – 48 с.
- Таран Л. Мандрівник усередину. Розмова Людмили Таран з Тарасом Прохаськом // Кур'єр Кривбасу. – 2004. - № 170. – С. 3-17.
- Тараненко О.О. Колоквіалізація, субстандартизація та вульгаризація як характерні явища стилістики сучасної української мови (з кінця 1980х рр.) // Мовознавство. – 2003. - № 1. – С. 23-41.
- Тарасова И.А. Писательский тезаурус vs. словарь концептов? // Когнитивная семантика. Материалы Второй Международной школы-семинара по когнитивной лингвистике. – Тамбов: ТГУ, 2000. – Ч. 1. – С. 193-195.
- Теория и методика 1986* – Теория и методика ономастических исследований / А.В.Суперанская, В.Э.Салтмане, Н.В.Подольская, А.Х.Султанов. – М.: Наука, 1986. – 256 с.
- Ткаченко О.Б. Соціолінгвістична класифікація мов у її слов'янській специфіці й динаміці // Мовознавство. – 2003. - № 2-3. – С. 3-13.
- Ткаченко О.Б. Українська мова і мовне життя світу. – К.: Спалах, 2004. – 272 с.
- Тростников М.В. Перевод и интертекст с точки зрения поэтологии // Семиотика: Антология / Сост.и общая ред. Ю.С.Степанова. – 2-е изд. – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2001. – С. 563-580.

- Трубачев О.Н. Названия рек Правобережной Украины. – М.: Наука, 1968. – 289 с.
- Тынянов Ю.Н. Архаисты и новаторы. – Л.: Прибой, 1929. – 596 с.
- Ужченко В.Д. Народження і життя фразеологізму. – К.: Рад.школа, 1988. – 279 с.
- Успенский Б.А. Из истории русских канонических имен: История ударения в канонических именах собственных в их отношении к русским литературным и разговорным формам. – М.: Изд-во Моск.ун-та, 1969. – 334 с.
- Уфимцева Н.В. Опыт экспериментального исследования развития словесного значения // Психолингвистические проблемы семантики. – М.: Наука, 1983. – С. 140-180.
- Ушаков Н.Н. Прозвища и личные неофициальные имена: К вопросу о границах прозвища // Имя нарицательное и собственное. – М.: Наука, 1978. – С. 146-173.
- Фаріон І. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці ХУІІІ – початку ХІХ століття: З етимологічним словником. – Львів: Літопис, 2001. – 370 с.
- Фаріон І.Д. Когнітивно-креативний аспект антропонімічної лексики // В просторстві філології. – Донець: Юго-Восток, 2002. – С. 188-198.
- Фененко М.В. Топоніміка України в творчості Тараса Шевченка. – К.: Рад.школа, 1965. – 128 с.
- Филлмор Ч. Фреймы и семантика понимания // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1988. – Вып. 23. Когнитивные аспекты языка. – С. 52-92.
- Фиников В. Торжество жизни. Послесловие // Библиотека современной фантастики: В 15 т. – М.: Молодая гвардия, 1966. – Т. 6. Артур Кларк. Большая глубина. Рассказы. – С. 309-315.
- Фомин А.А. Литературная ономастика в России: Итоги и перспективы // Вопросы ономастики (Екатеринбург). – 2004. - № 1. – С. 108-120.
- Фонякова О.И. Имя собственное в художественном тексте. – Л.: Ред.-изд.отдел ЛГУ, 1990. – 104 с.
- Фрумкина Р.М. Психолингвистические методы изучения семантики // Психолингвистические проблемы семантики. – М.: Наука, 1983. – С. 46-85.
- Хрустик Н.М. Прізвиська як вид усної народної творчості // Мова та стиль українського фольклору. – К.: ІЗМН, 1996. – С. 80-84.
- Худаш М.Л. З історії української антропонімії. – К.: Наук.думка, 1977. – 236 с.
- Худаш М.Л. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів: Утворення від слов'янських автохтонних відкомпонітованих скорочених особових власних імен. – К.: Наук.думка, 1995. – 362 с.
- Худаш М.Л. Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів: Утворення від відапелятивних антропонімів. – Львів: Афіша, 2004. – 536 с.

Чабаненко В.А. Антропоніми в Шевченкових поезіях: Лінгвостилістичний аналіз // Збірник праць двадцятої наукової Шевченківської конференції. – К.: Наук.думка, 1973. – С. 141-156.

Чабаненко В.А. Стилїстика експресивних засобів української мови. – Запоріжжя: ЗДУ, 2002. – 351 с.

Чавпецова С.В. Функции личных имен в современном английском романе // Стилистический анализ художественного текста / Межвуз.сб.науч.тр. – Смоленск, 1988. – С. 11-18.

Ченки А. Конструкции, метафоры и слияние концептов // Когнитивная семантика. Материалы Второй международной школы-семинара по когнитивной лингвистике. – Тамбов: ТГУ, 2000. – Ч. 2. – С. 6-8.

Чернобров А.А. О достоинствах и недостатках количественных эмпирических методов в лингвистике: Обзор ассоциативных экспериментов с собственными именами за 1993-1999 гг. – Новосибирск, 2005. – Doc.http://www.imena.org/name_exp.html

Черноиваненко Е. Слова, слова, слова ... // Дерibasовская-Ришельевская: Одесский альманах. Всемирный клуб одесситов. – Одесса: ВМВ, 2005. – Кн. 21. – С. 71-78.

Чжоу Шао Бо. Номінація відрізків часу в різноструктурних онімічних просторах: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Донецьк, 2004. – 19 с.

Чубинський П.П. “Ще не вмерла Україна” / Упоряд. та ком. Ф. Погребенника. – К.: Обереги, 1991. – 14 с.

Чучка П.П. Слов'янське й неслов'янське в зоонімії Закарпаття // Тези доп. УІ укр. славістичної конф. – Чернівці, 1964. – С. 61-63.

Чучка П.П. Антропонімія Закарпаття: Вступ та імена. – Ужгород: УжДУ, 1970. – 103 с.

Чучка П.П. Взаємозв'язки антропонімів та зоонімів Закарпаття з гідронімією Карпат // Питання гідроніміки. – К.: Наук.думка, 1971. – С. 81-86.

Чучка П.П. Українські псевдоніми: статус, структура і функції // Наукові записки Кіровоградського держ. пед. ун-ту. – Кіровоград, 2001. – Вип. 37. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – С. 81-82.

Шалаби А. Весь Египет: От Каира до Абу-Симбела и Синая. – 2-е изд. – Florence: Bonichi, 2004. – 128 с.

Шапран С. Отец “Чонкина” писатель Владимир Войнович // Бульвар. – 2004. - №20. – С.5.

Шевченко И.С., Полина А.В. Историческая перспектива когнитивной лингвистики. Концепт Бог в английском дискурсе XIX-XX вв. // Вісник Харківського нац. ун-ту. Серія: Романо-германська філологія. – Х.: Константа, 2005. – С. 3-9.

- Шевчук В.О. Мисленне дерево: Роман-есе про довний Київ. – К.: Молодь, 1989. – 356 с.
- Шелестюк Е.В. О лингвистическом исследовании символа (обзор литературы) // Вопросы языкознания. – 1997. - № 4.
- Шерех Ю. Поезія Михайла Драї-Хмари // Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. – К.: Рось, 1994. – Т. 1. – С. 499-506.
- Шестакова С.О. Лексико-семантичні інновації у системі сучасної української номінації (на матеріалі ергонімів і прагмонімів). Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Харків, 2002. – 15с.
- Широков В.А. Семантичні стани мовних одиниць та їх застосування в когнітивній лексикографії // Мовознавство. – 2005. - № 3-4. – С. 47-62.
- Шмелёв А.Д. Русский язык и внеязыковая действительность. – М.: Языки славянской культуры, 2002. – 492 с.
- Шпербер Д., Уилсон Д. Релевантность // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1988. – Вып. 23. Когнитивные аспекты языка. – С. 212-233.
- Шульгач В.П. Праслов'янський гідронімний фонд: Фрагмент реконструкції. – К.: Укр.книга, 1998. – 367 с.
- Якименко М. Сучасний стан вивчення мовної картини світу // Мова та історія: Періодичний зб. наук. праць. – К., 2003. – Вип. 63/64. – С. 23-26.
- Algeo J. On Defining the Proper Name. – Gainesville: University of Florida Press, 1973. – 94p.
- Algeo J., Algeo K. Onomastics as an Interdisciplinary Study // Names. A Journal of Onomastics. – Vol. 48. – 2000. - № 3/4. – P. 265-274.
- Bandler R., Grinder J. Frogs into Princes: Neuro-Linguistic Programming. – N.Y.: Real People Press, 1979. – 193 p.
- Bartmiński J., Niebrzegowska S. Profile a podmiotowa interpretacja świata // Profilowanie w języku i w tekście. – Lublin: Wyd-wo UMCS, 1998. – S. 211-224.
- Brennen T. On the Meaning of Personal Names: A View from Cognitive Psychology // Names. A Journal of Onomastics. – V. 48. – 2000. - № 2. – P. 139-146.
- Brown B.B. New Mind, New Body. Bio-Feedback: New Directions for the Mind. – N.Y.: Harper & Row, 1974. – 464 p.
- Carnegie D. Dale Carnegie's Lifetime Plan for Success. The Great Bestselling Works Complete in One Volume. – N.Y.: Galahad Books, 1998. – 538 p.
- Channell J. Vague Language. – Oxford: Oxford University Press, 1994. – 226 p.
- Coates-Stephens S. The Analysis and Acquisition of Proper Names for the Understanding of Free Text // Computers and the Humanities (Netherlands). – Vol. 26. – 1992. - № 5-6. – P. 441-456.

- Cohen G. Why Is It Difficult to Put Names to Faces? // *British Journal of Psychology*. – 1990. – V. 81. – P. 287-297.
- Cruse D.A. Antonymy Revisited: Some Thoughts on the Relationship Between Words and Concepts // *Frame, Fields, and Concepts. New Essays in Semantic and Lexical Organization*. – Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 1992. – P. 289-306.
- Echel A. On the Frequency of Distribution of First Names // *Names. A Journal of Onomastics*. – V. 49. – 2001. - № 1. – P. 55-60.
- Gildea D.J. Statistical Language Understanding Using Frame Semantics. – Berkley. – <http://www.cis.upenn.edu/~dgildea/gildea-thesis.pdj>
- Grzegorzczkova R. Profilowanie a inne pojęcia opisujące hierarchiczną strukturę znaczenia // *Profilowanie w języku i w tekście*. – Lublin: Wyd-wo UMCS, 1998. – S. 9-17.
- Hansack E. Bedeutung, Begriff, Name. – Regensburg: S.Roderer Verlag, 1990. – 95 s.
- Harnad S. The Symbol Grounding Problem. – Doc.<http://www.ecs.soton.ac.uk/~harnad/Papers/Harnad/harnad90>
- Harris N. The Life and Works of Dali. – Lnd.: Paragon, 1994. – 79 p.
- Jackendoff R. What Is a Concept? // *Frame, Fields, and Concepts. New Essays in Semantic and Lexical Organization*. – Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 1992. – P. 191-208.
- Jäkel O. Metonymy as a Cognitive Principle in Onomastics. – <http://ccat.sas.upenn.edu/~haroldfs/drawing/indexical/metonymy.htm>
- Kalverkämper H. Textlinguistik der Eigennamen. – Stuttgart: Klett-Cott, 1978. – 454 s.
- Kay J., Hanley J.R. Preservation of Memory for People in Semantic Memory Disorder: Further Category-Specific Semantic Dissociation // *Cognitive Neuropsychology*. – 2002. – V. 19 (2). – P. 113-133.
- Knappová M. Příjmení jako systém // *Antroponimia słowiańska: Prace onomastyczne*, t. 35. – Warszawa: SOW, 1996. – S. 195-200.
- Kosyl Cz. Forma i funkcja nazw własnych. – Lublin: UMCS, 1983. – 148 s.
- Langacker R.W. *Foundations of Cognitive Grammar*. – Stanford: University Press, 1987. – V. 1. Theoretical Prerequisites. – 516 p.
- Langacker R.W. *Concept, Image, and Symbol: The Cognitive Basis of Grammar*. – Berlin; N.Y.: Mouton de Gruyter, 1991. – 395 p.
- Le Ny J. *Sémantique et psychologie* // *Langages*. – 1975. – V. 51.
- Lehrer A. Names and Naming: Why We Need Fields and Frames // *Frames, Fields, and Contrasts*. – Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 1992. – P. 123-142.
- Lockett B. *Beyond the Dictionary*. – M.: Glossa, 1998. – 144 p.

- Müller H.M., Kutas M. What's in a Name? Electrophysiological Differences between Spoken Nouns, Proper Names, and One's Own Name. – 1996. – Doc.<http://cogprints.ecs.soton.ac.uk/archive/00000013/00/Muller&Kutas.html>
- Nuttin J. Narcissism beyond Gestalt and Awareness: The Name Letter Effect // *European Journal of Social Psychology*. – 1985. – V. 15. – P. 353-361.
- Oppenheimer M. De Linguarum Nature // *Geolinguistics*. – N.Y. – 2002. – V. 28. – P. 67-75.
- Read A.W. The Geolinguistics of Verbal Taboo // *Geolinguistics*. – N.Y. – 2003. – V. 29. – P. 7-21.
- Rieger B.B. Revolution, Counterrevolution, or a New Empirical to Frame Reconstruction Instead. – Doc.<http://www.ldv.uni-trier.de:8080/ldvpage/rieger/pub/anfsaetze/rcefr/rcefr.html>
- Rymut K. Słownik imion współcześnie w Polsce używanych // *Antroponimia słowiańska: Prace onomastyczne*, t. 35. – Warszawa: SOW, 1996. – S. 279-282.
- Samwick M. Nom de Guerre – 2002 // Doc.<http://go.to/realnames>
- Sjoblom P. Cognitive Linguistics and Onomastics: How Company Names Reflect Subjectivity? – 2004. – Doc.<http://www.helsinki.fi/jari/ficla/subjectivity>
- Skowronek K. Współczesne, najczęściej używane nazwiska polskie // *Antroponimia słowiańska: Prace onomastyczne*, t. 35. – Warszawa: SOW, 1996. – S. 291-299.
- Stockwell P. *Cognitive Poetics. An Introduction*. – Lnd.; N.Y.: Routledge, 2002. – 193 p.
- Talmy L. *Toward a Cognitive Semantics*. – Vol. 1. – 2000. – <http://wingsbuffalo.edu/linguistics/people/faculty/talmy/talmyweb/Volume1/chap1.pdf>.
- Tsur R. *Aspects of Cognitive Poetics*. – www2.bc.edu/~richard/lcb/fea/tsur/cogpoetics.htm
- Tsur R. Rhyme and Cognitive Poetics. – [http://cogprints.org/735/00/Rhyme Gestalt 2.html](http://cogprints.org/735/00/Rhyme%20Gestalt%20.html)
- Tsur R. Some Cognitive and Aesthetic Principles // *PsyArt: An Online Journal*. – 1997. – <http://www.ufl.edu/ipsa/journal>
- Tucker D.K. Distribution of Forenames, Surnames, and Forename-Surname Pairs in the United States // *Names. A Journal of Onomastics*. – V. 49. – 2001. - № 2. – P. 69-96.
- Valentine T., Brennen T., Brédart S. *The Cognitive Psychology of Proper Names*. – Lnd.; N.Y.: Routledge, 1996. – 212 p.
- Whissel C. Sound and Emotion in Given Names // *Names. A Journal of Onomastics*. – V. 49. – 2001. - № 2. – P. 97-120.
- Wierzbicka A. Semantic Primitives and Semantic Fields // *Frame, Fields, and Concepts. New Essays in Semantic and Lexical Organization*. – Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, 1992. – P. 209-227.
- Wolnicz-Pawłowska E. *Antroponimia łemkowska na tle polskim i słowackim (XVI – XIX wiek)*. – Warszawa: SOW, 1993. – 340 s.

Довідкова література

- Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Сов.энциклопедия, 1966. – 607с.
- БАРС* – Большой англо-русский словарь / Под.рук. И.Р.Гальперина. – 3-е изд. – М.: Рус.язык, 1979. – Т. 1-2.
- БАС* – Словарь современного русского литературного языка. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1950-1965. – Т. 1-17.
- Бутенко Н.П. Словник асоціативних норм української мови. – Львів: Вища школа, 1979. – 120 с.
- Бутенко Н.П. Словник асоціативних означень іменників в українській мові. – Львів: Вища школа, 1989. – 326 с.
- Грінченко Б.Д. Словарь української мови. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959. – Т. 1-4.
- Дворецкий И.Х. Древнегреческо-русский словарь. – М.: Госиздат ин. и нац.словарей, 1958. – Т. 1-2.
- ЕСУМ* – Етимологічний словник української мови: В 7 т. – К.: Наук.думка, 1982-2000. – Т. 1-4.
- ЕУ* – Енциклопедія українознавства. Словникова частина / Гол.ред. В.Кубійович. – Львів: НТШ, 1993-2000. – Т. 1-10.
- Киев. Энциклопедический справочник / Под.ред. А.В.Кудрицкого. – 2-е изд. – К.: УСЭ, 1985. – 759 с.
- Ковалевська Т.Ю. , Сологуб Г.Д., Ставченко О.В. Асоціативний словник української рекламної лексики. – Одеса: Астропринт, 2001. – 115 с.
- Кр.сл.* – Краткий словарь когнитивных терминов / Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. – М.: Изд-во МГУ, 1997. – 245 с.
- Куликовский П.Г. Справочник любителя астрономии. - 4-е изд. – М.: Наука, 1971. – 632с.
- Лесин В.М. Літературознавчі терміни. – К.: Рад.школа, 1985. – 251 с.
- Літературознавчий словник-довідник. – К.: Академія, 1997. – 749 с.
- ЛЭС* – Лингвистический энциклопедический словарь / Гл.ред. В.Н.Ярцева. – М.: Сов.энциклопедия, 1990. – 685 с.
- Матвеев А.К. Географические названия Урала. Краткий топонимический словарь. – Свердловск: Средне-Уральское кн.изд-во, 1980. – 320 с.
- Мифы* – Мифы народов мира. Энциклопедия. – М.: Сов.энциклопедия, 1980-1982. – Т. 1-2.

Отин Е.С. Топонимия приазовских греков. Историко-этимологический словарь географических названий. – 2-е изд. – Донецк: Юго-Восток, Лтд, 2002. – 210 с.

Отин Е.С. Словарь коннотативных собственных имен. – Донецк: Юго-Восток, 2004. – 410 с.

Партико З.В. Словник-мінімум української мови. – К.: Вид. центр Інституту журналістики КНУ, 2004. – 79 с.

Плачинда С. Словник давньоукраїнської міфології. – К.: Укр.письменник, 1993. – 63 с.

Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. – 2-е изд. – М.: Наука, 1988. – 189 с.

РАНС – Русско-английский словарь / Под рук. А.И.Смирницкого. – 13-е изд. – М.: Рус.язык, 1985. – 765 с.

РАС – Русский ассоциативный словарь в 2 т. / Ю.Н.караулов, Г.А.Черкасова, Н.В.Уфимцева, Ю.А.Сорокин, Е.Ф.Тарасов. – М.: АСТ; Астрель, 2002. – Т. 1. От стимула к реакции. Около 7000 стимулов. – 783 с. Т. 2: От реакции к симулу. Более 100 000 реакций. – 992 с.

Руднев В.П. Словарь культуры XX века: Ключевые понятия и тексты. – М.: Аграф, 1999. – 381 с.

Рум А.Р.У. Великобритания. Лингвострановедческий словарь. – М.: Рус.язык, 1999. – 559 с.

Рыбакин А.И. Словарь английских фамилий. Около 22 700 фамилий. – М.: Рус.язык, 1986. – 576 с.

Рыбакин А.И. Словарь английских личных имен: 4000 имен. – 3-е изд. – М.: Астрель, АСТ, 2000. – 222 с.

Рябцева Н.К. Научная речь на английском языке. Руководство по научному изложению. Словарь оборотов и сочетаемости общенаучной лексики: Новый словарь-справочник активного типа (на английском языке). – 3-е изд. – М.: Флинта; Наука, 2002. – 598 с.

СГУ – Словник гідронімів України. – К.: Наук.думка, 1979. – 781 с.

Скрипник Л.Г., Дзятківська Н.П. Власні імена людей. Словник-довідник. – 2-е вид. – К.: Наук.думка, 1996. – 335 с.

Сл.антич. – Словарь античности / Пер. с нем. – М.: Прогресс, 1989. – 704 с.

Словарь ассоциативных норм русского языка / Под.ред. А.А.Леонтьева. – М.: Изд-во Моск.ун-та, 1977. – 192 с.

Словарь употребительных английских пословиц. – М.: Рус.язык, 1985. – 231 с.

Словарь языка Пушкина: В 4 т. – М.: Госиздат ин. и нац.словарей, 1956-1961. – Т. 1-4.

- Словник ант.міф.* – Словник античної міфології / Відп.ред А.О.Білецький. – 2-е вид. – К.: Наук.думка, 1989. – 238 с.
- Словник мови Шевченка. – К.: Наук.думка, 1964. – Т. 1-2.
- Справочник личных имен народов РСФСР / Отв.ред. А.В.Суперанская. – 3-е изд. – М.: Рус.язык, 1987. – 655 с.
- Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры. – 2-е изд. – М.: Академический проект, 2001. – 990 с.
- 100 великих украинцев. – 2-е изд. – М.; К.: Вече, Орфей, 2002. – 588 с.
- СУМ – Словник української мови. – К.: Наук.думка, 1970-1980. – Т. 1-11.
- Суперанская А.В. Словарь русских личных имен. Более 7500 русских имен. – М.: Эксмо, 2003. – 542 с.
- Талалай М.Г. День ангела. Справочная книга по именам и именинам. – СПб.: ТРИАЛ, 1992. – 230 с.
- Томахин Г.Д. США. Лингвострановедческий словарь. – М.: Рус.язык, 1999. – 576 с.
- УАПТ – Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ. – К.: Політвидав, 1969. – Т. 1-2.
- УРС – Українсько-російський словник. – К.: Вид-во АН УРСР, 1953-1963. – Т. 1-6.
- Хигир Б.Ю. Полная энциклопедия имен. – М.: АСТ, Астрель, 2003. – Т. 1. Женские имена. – 444 с. Т. 2. Мужские имена. – 476 с.
- Чучка П.П. Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник. – Львів: Світ, 2005. – 702 с.
- Шульгач В.П. Ойконімія Волині: Етимологічний словник-довідник. – К.: Кий, 2001. – 189 с.
- ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / Под.ред. О.Н.Трубачева. – М.: Наука, 1974-2001. – Вып. 1-30.
- Этымывлыгічны слоўнік беларускай мовы. – Мінск: Навука і тэхніка, 1978. – Т. 1. – 440 с.
- Cohen J.M.and M.J. Dictionary of Twentieth-Century Quotations. – Lnd.: Penguin Books, 1996. – 628 p.
- Collins: English Dictionary and Thesaurus. – Glasgow: Harper Collins Publishers, 1994. – 1378 p.
- Cuddon J.A. Dictionary of Literary Terms and Literary Theory. – 4th Ed. – Lnd.: Penguin Books, 1999. – 991 p.
- Dauzat A. Dictionnaire étymologique des noms de famille et prénoms de France. – 3e éd. – Paris: Larousee, 1951. – 626 p.
- EAT World Associations. – Doc.<http://www.eat.rl.ac.uk/cgi-bin/eat-server>

Ehrlich E. What's in a Name? How Proper Names Became Everyday Words. – N.Y.: Henry Holt and Co, 1999. – 238 p.

Frequency Lists of the Words Shakespeare Used. – Doc.<http://ise.uvic.ca/Annex/States/FreqAlphabetic.html>

Kuzmin S.S. Translators' Russian-English Phraseological Dictionary. – М.: Флинта, Наука, 2001. – 763 p.

Phythian B.A. A Concise Dictionary of English Idioms. – Lnd.; Sydney, Auckland: Hodder&Stoughton, 1993. – 323 p.

Słow.onom.enc. – Słowańska onomastyka. Encyklopedia / Pod.red. Ewy Rzetelskiej-Feleszko i Aleksandry Cieślikowej. – Warszawa; Kraków: Towarzystwo naukowe Warszawskie, 2002-2003. – Т. 1-2.

Słow.stereot. Kosmos. Niebo – Słownik stereotypów i symboli ludowych / koncepcja całości i redakcja: Jerzy Bartmiński. – Т. 1. Kosmos. Niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie. – Lublin: UMCS, 1996. – 439 s.

Słow.stereot. Kosmos. Ziemia – Słownik stereotypów i symboli ludowych / koncepcja całości i redakcja: Jerzy Bartmiński. – Т. 1. Kosmos. Ziemia, woda, podziemie. – Lublin: UMCS, 1999. – 481 s.

Літературні джерела

Андрієвська Е. Джалапіта // Кур'єр Кривбасу. – 2004. - № 171. – С. 196-207.

Андрухович Ю. Московіада. Роман жахів. – Івано-Франківськ: Лілея - НВ, 2000. – 138 с.

Андрухович Ю. Перверзія. Роман. – Львів: Класика, 2000. – 290 с.

Вінграновський М. Вибрані твори у трьох томах. – Тернопіль: Богдан, 2004. – Т. 1. – 399с.

Гончар О.Т. Собор. Роман. – К.: Рад.письменник, 1968. – 319 с.

Давній укр. гумор – Давній український гумор і сатира. – К.: Держлітвидав, 1959. – 493 с.

Даль В.И. Пословицы русского народа. – М.: Гослитиздат, 1957. – 991 с.

Дністровий А. Вступ до сучасної картини світу. Поема-трактат. – Література плюс. – 2003. - № 7 (50). – С. 13-18. Журнал у журналі “Кур'єр Кривбасу”. – 2003. - № 165.

Живописное обозрение. Еженедельный иллюстрированный журнал (СПб). – 1876. - № 7. - С. 97-112.

Запека Є. Горнятко львівської кави // Кур'єр Кривбасу. – 2003. - № 167. – С. 138-143.

Ильф И., Петров Е. Золотой теленок // Ильф И., Петров Е. Собрание сочинений. – М.: Гослитиздат, 1961. – Т. 2. – С. 5-288.

Кириченко С. Люди не зі страху // Кур'єр Кривбасу. – 2004. - №171. – С. 103-145.

- Коломийки. – К.: Наук.думка, 1969. – 603 с.
- Костенко Л.В. Маруся Чурай. Історичний роман у віршах. – К.: Дніпро, 1982. – 136 с.
- Костенко Л.В. Вибране. – К.: Дніпро, 1989. – 559 с.
- Костенко Л.В. Берестечко. Історичний роман. – К.: Укр.письменник, 1999. – 157 с.
- Коцюбинська М. Із книги споминів // Кур'єр Кривбасу. – 2003. - № 167. – С. 163-216.
- Коцюбинський М.М. Твори: В 7 т. – К.: Наук.думка, 1974. – Т. 2. – 383 с.
- Лубківський Р. Республіка янголів. Помаранчева феєрія // Літературна Україна. – 2005, 3 лютого. – С. 4-5.
- Маланюк Є. Земна Мадонна. Вибране. – Братислава; Пряшів; Лондон, 1991. – 450 с.
- Неборак В. Введення у Бу-Ба-Бу (хронопис кінця тисячоліття). – 2-е вид. – Львів: Піраміда, 2003. – 213 с.
- Олійник С.І. Гумор і сатира. – К.: Дніпро, 1988. – Т. 1-2.
- Пастернак Б.Л. Собрание сочинений: В 5 т. – М.: Худ.литература, 1989-1992.
- ПСРЛ* – Полное собрание русских летописей. Т. 1. Лаврентьевская летопись и Суздальская летопись по Академическому списку. – М.: Изд-во вост.лит., 1962. – 580 с.
- Симоненко В. Берег чекань. – 2-е вид. – Мюнхен: Сучасність, 1973. – 310 с.
- Сорока П. Бісер на долоні. Денник 2003 року // Кур'єр Кривбасу. – 2004. - № 173. – С. 117-161.
- Стернічук О. Урок географії // Кур'єр Кривбасу. – 2003. - № 165. – С. 92-96.
- Стус В. І край мене почує. Поезії. – Донецьк: Донбас, 1992. – 295 с.
- Териков Г. Предложение // Крокодил в Украине. – 2005. - № 6. – С. 4.
- Толкиен Дж.Р.Р. Властелин Колець: Трилогія. – М.: ЭКСМО-Пресс; Яуза, 2002. – 991 с.
- Українське слово: Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. – К.: Аконт, 2001. – Кн. 1-4.
- Українське слово: Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст. – К.: Рось, 1994 – 1995. – Кн. 1 – 4.
- Хвильовий М.Г. Сині етюди: Новели, оповідання, етюди. – К.: Рад.письменник, 1989. – 423 с.
- Хлебников В. Творения. – М.: Сов.писатель, 1986. – 735 с.
- Шевченко Т.Г. Кобзар. Повне збірка поезій. – К.: Держлітвидав, 1964. – 379 с.
- Шевчук В.О. Око Прірви. Роман. – К.: Укр.письменник, 1996. – 197 с.
- Шиян Г. Вас багато! Трагікомедія на дві дії // Літературна Україна. – 2005, 6 липня. – С.8.
- Яковенко С. Між Києвом і Станіславом // Література плюс. – 2003. - № 5 (48). – С. 9-10. Видання включене в журнал “Кур'єр Кривбасу”. – 2003. - № 163. – Між с. 160-161.

- Aldington R. *Death of a Hero*. – M.: Vysšaja Škola, 1985. – 350 p.
- Ambrose S.E. *Undaunted Courage*. – N.Y.: Touchstone, 1997. – 521 p.
- American Literature. *The Norton Anthology*. – 4th ed. – N.Y.; Lnd.: Norton, 1994. – V. 2. – 2883 p.
- Bester A. *The Dark Side of the Earth*. – Lnd.; Sydney: Pan Books, 1977. – 171 p.
- Best-Loved – Best-Loved Short Stories Nineteenth-Century America*. – N.Y.: Barnes&Noble Books, 2003. – 612 p.
- Carcatera L. *Gangster*. – N.Y.: Fawcett Books, 2002. – 406 p.
- Chandler R. *Farewell, My Lovely and Stories*. – M.: Raduga, 1983. – 368 p.
- Clarke A.C. *The Nine Billion Names of God* // Giola D., Gwynn R.S. *The Longman Anthology of Short Fiction*. – N.Y.: Longman, 2001. – P. 436-440.
- Conan Doyle A. *Selected Stories*. – M.: Progress, 1965. – 207 p.
- Dahl R. *The Collected Short Stories*. – Lnd.: Penguin Books, 1992. – 762 p.
- Dahl R. *The Umbrella Man and Other Stories*. – N.Y.: Puffin Books, 2000. – 279 p.
- DeMille N. *The General's Daughter*. – N.Y.: Warner Books, 2002. – 480 p.
- English Sonnets – English Sonnets 16th to 19th Centuries*. – M.: Raduga, 1990. – 698 p.
- Faulkner W. *Absalom, Absalom!* – M.: Progress, 1982. – 415 p.
- Fitzgerald F.Sc. *Tender Is the Night*. – M.: Raduga, 1983. – 394 p.
- Fitzgerald F.Sc. *The Great Gatsby*. – M.: Vysšaja Škola, 1984. – 142 p.
- Fitzgerald F.S. *The Diamond as Big as the Ritz and Other Stories*. – Lnd.: Penguin Books, 1996. – 192 p.
- Irving J. *Setting Free the Bears*. – N.Y.: Ballantine Books, 1997. – 280 p.
- Jerome J. K. *Thee Men in a Boat to Say Nothing of the Dog*. – M.: Progress, 1964. – 238 p.
- Joyce J. *Dubliners*. – Lnd.: Penguin Books, 1996. – 256 p.
- Kellerman J. *Dr.Death*. – N.Y.: Ballantine Books, 2000. – 436 p.
- Kellerman J. *A Cold Heart*. – N.Y.: Ballantine Books, 2004. – 413 p.
- Mason D.B. *Men with Brooms*. – Toronto: McArthur& Company, 2002. – 314 p.
- Peale N.V. *Enthusiasm Makes the Difference*. – N.Y.: Fawcett Crest, 1982. – 224 p.
- Shakespeare W. *The Complete Works*. – Lnd.: Ramboro Books, 1993. – 910 p.
- Tolkien J.R.R. *The Lord of the Rings*. – Lnd.: Harper Collins, 1999. – Parts 1-3.
- Twain M. *A Connecticut Yankee in King Arthur's Court*. – M.: FLPH, 1955. – 351 p.
- Wilde O. *Selections from*. – M.: Progress, 1979. – V. 2. - 444 p.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ВЛАСНІ НАЗВИ ЯК КОНЦЕПТИ	9
1.1. Власні назви і когнітивна лінгвістика	9
1.2. Власні імена і концепти	24

1.3.	Роль власних назв у когнітивній обробці та переробці інформації	37
1.4.	Власна назва в ментальному лексиконі	51
1.5.	Співвідношення трансформації власних назв та їх концептуалізації	61
1.6.	Семантична навантаженість онімічного концепту	74
1.7.	Проблематика профілювання власних назв	86
1.8.	Короткі висновки	102

РОЗДІЛ 2. КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ТА МЕНТАЛЬНА

РЕАЛІЗАЦІЯ ОНІМІЧНИХ РОЗРЯДІВ

2.1.	Ментальне буття власних назв	106
2.2.	Структура індивідуального антропонімічного фрейму	122
2.3.	Структура індивідуального топонімічного фрейму	151
2.4.	Індивідуальний теонімічний фрейм	173
2.5.	Індивідуальний ергонімічний фрейм	188
2.6.	Інні індивідуальні онімічні фрейми	200
2.7.	Короткі висновки	212

РОЗДІЛ 3. ШЛЯХ ВІД СЛОВА ДО КОНЦЕПТУ:

АСОЦІАТИВНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ

У КОГНІТИВНІЙ ОНОМАСТИЦІ

3.1.	Асоціація як метод встановлення семантичного наповнення онімічних концептів	216
3.2.	Асоціативний онімічний словник	229
3.3.	Асоціативний спосіб визначення наявності оніма в ментальному лексиконі	265
3.4.	Напрямки асоціативної ідентифікації онімів	273
3.5.	Об'єктивне і суб'єктивне в ментальному бутті онімів	296
3.6.	Логіка й символіка: пряме й образне	

осмислення онімів у асоціативному експерименті	305
3.7. Спільне і відмінне в асоціативному осмисленні різних розрядів онімів	317
3.8. Короткі висновки	332
ВИСНОВКИ	331
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ	346
ЗМІСТ	376